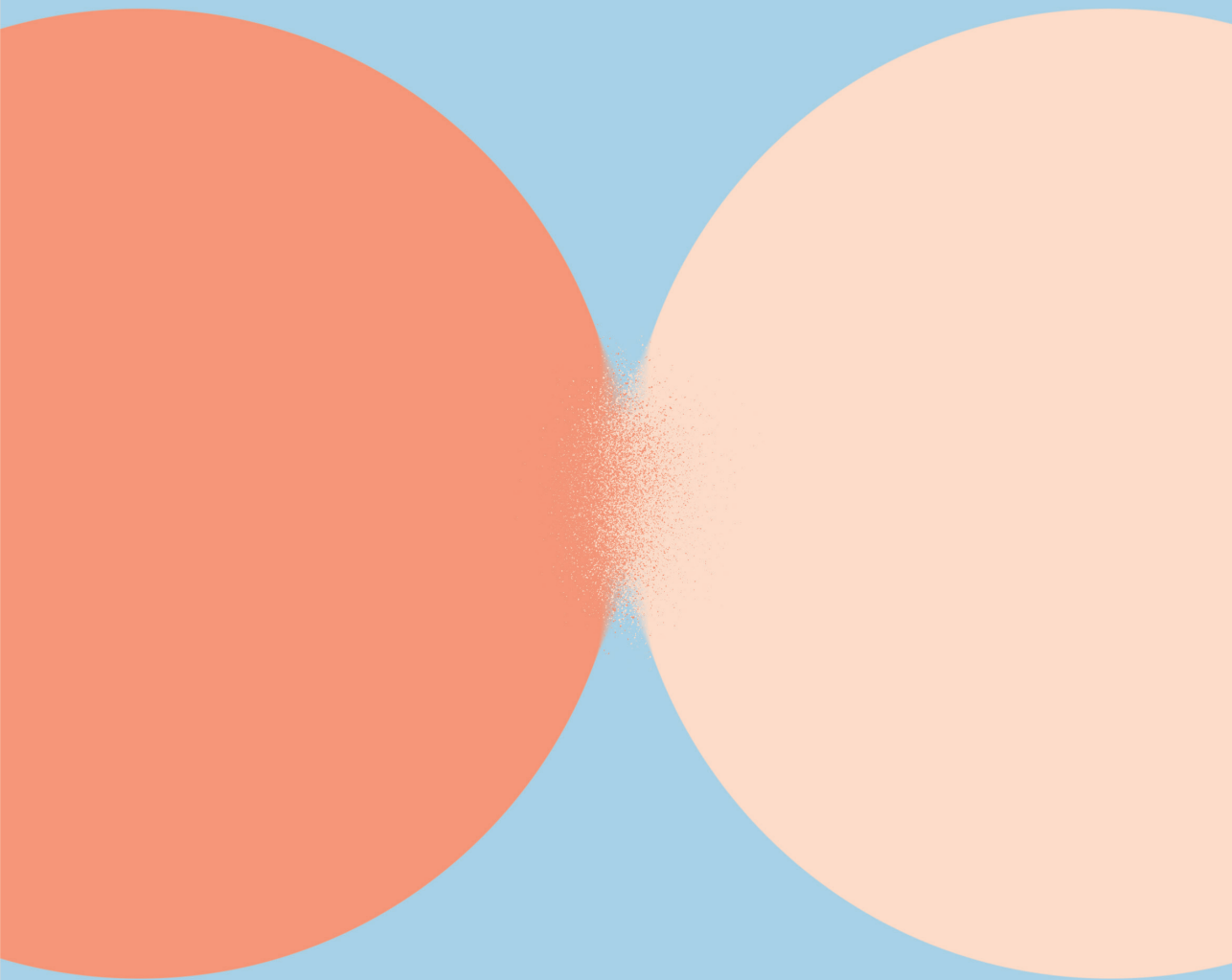

**Etniškumo ir religijos sąveika
kintančiuose istoriniuose ir
socialiniuose kontekstuose: Lietuvos lenkai ir rusai**

Monika Frėjutė-Rakauskienė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaitė

**Etniškumo ir religijos sąveika
kintančiuose istoriniuose ir
socialiniuose kontekstuose:
Lietuvos lenkai ir rusai**

**Etniškumo ir religijos sąveika kintančiuose
istoriniuose ir socialiniuose kontekstuose:
Lietuvos lenkai ir rusai**

Monografija.

Vilnius: LSMC Sociologijos institutas, 2022.

**Autoriai ir jų indėlis
autoriniais lankais (aut. l.):**

Monika Frėjutė-Rakauskienė (4,5 aut. l.)

Andrius Marcinkevičius (4 aut. l.)

Kristina Šliavaitė (4,5 aut. l.)

Recenzentai:

Dr. Donatas Burneika

(Lietuvos socialinių mokslų centras)

Prof. dr. Jolanta Kuznecovienė

(Lietuvos sveikatos mokslų universitetas)

Doc. dr. Grigorijus Potašenko

(Vilniaus universitetas)

Tyrimui ir monografijos leidybai finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT) iš Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 m. programos lėšų (sutarties Nr. S-LIP-19-60).

Monografija parengta Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto Etninių tyrimų skyriuje. Apsvarstyta ir rekomenduota išleisti Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto leidybos komisijos posėdyje (2022 m. vasario 3 d., posėdžio protokolas Nr. A-3).

Kalbos redaktorė: Giedrė Junčytė

Vertėja į anglų kalbą: Janina De Munck

Dizainas: Marta Frėjutė

Maketas: Justinas Gasiūnas

© Monika Frėjutė-Rakauskienė,
Andrius Marcinkevičius,
Kristina Šliavaitė, 2022

© Lietuvos socialinių mokslų centras,
Sociologijos institutas, 2022

ISBN 978-609-96239-8-6 (spausdintinis)

ISBN 978-609-96239-9-3 (internete)

LSMC
Sociologijos
institutas

Etniškumo ir religijos sąveika kintančiuose istoriniuose ir socialiniuose kontekstuose: Lietuvos lenkai ir rusai

Monografija

MONIKA FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ
ANDRIUS MARCINKEVIČIUS
KRISTINA ŠLIAVAITĖ

Turinys

Ivadas	9
(M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė)	
I Etniškumo ir religijos sąveikos tyrimui taikomos teorinės ir metodologinės priegios	23
(M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė)	
1.1. Etninės grupės ir etniškumo sampratos	23
1.2. Etniškumo ir religijos kategorijos, jų sąveika	25
1.3. Identiteto konstravimas	28
1.4. Etniškumas, religija ir nelygybės patirtys	31
1.5. Institucijos ir identitetas	32
1.6. Metodologinė prieiga	36
II Etniškumo ir religijos sąsajų konstravimas Lietuvos žiniasklaidoje rusų ir lenkų kalba	45
(A. Marcinkevičius)	
2.1. Žiniasklaidos tyrimo metodologija	50
2.2. Žiniasklaidos priemonių rusų ir lenkų kalba spektras 1990–2020 m.: raida ir santykis su religine tematika	54
2.3. Etniškumo ir religijos sąsajos spaudos diskursuose: kokybinio tyrimo rezultatai	63
2.3.1. Dvasiniai ir pasaulietiniai lyderiai: vaidmuo ir vaizdavimas	70
2.3.2. Etninės tapatybės konstravimas ir religinės organizacijos	75
2.3.3. Istoriniai veikėjai, šventos vietos ir ryšiai su istorine tėvyne	80

III Kintančių bendrumo ribų kontūrai: etniškumo ir religijos sąsajos tyrimo dalyvių požiūriu	95
<i>(K. Šliavaitė, M. Frėjutė-Rakauskienė)</i>	
3.1. Etniškumo ir religijos dimensijų sąveika konstruojant tapatybę	97
3.1.1. „Mes esame krikščionys, o kokiai bendruomenei priklausome, čia jau žmogus pasirenka“: krikščionybė, vienijanti skirtingų etninių tapatybių stačiatikius ir katalikus	98
3.1.2. „Kai trijų tautybių ir dviejų tikėjimų žmonės susitinka vienoje šeimoje“: etniškumas ir religija kaip kintančios ir įvairiai susijusios tapatybių dimensijos	102
3.2. Religija – etninės kultūros ir tapatybės dimensija: katalikybė brėžiant lenkų grupės ribas	108
3.2.1. Sovietmetis ir nepriklausoma Lietuva: tradicijų perdavimas šeimoje, bendruomenėje ir bažnyčioje	109
3.2.2. „Katalikybė ir jausmas, kad esu lenkė, man neatsiejami dalykai“: etniškumo ir religijos sąsajos	113
3.3. Rusas stačiatikis? Konstruojant religijos ir etniškumo sąsajas	117
3.3.1. Prisimenant sovietmečio patirtis ir pokyčius po 1990-ųjų: vyriausiosios kartos vaidmuo perduodant tikėjimo praktikas	118
3.3.2. Brėžiant etnines-religines ribas	122
3.3.3. Kalba ir religija: stačiatikių bendruomenės Lietuvoje	128

IV „Lenkai – katalikai, rusai – stačiatikiai?“ Etniškumo ir religijos sąsajos bendrojo ugdymo mokyklose lenkų ir rusų mokomąja kalba (K. Šliavaitė)	135
4.1. Teorinės diskusijos. Ribų brėžimas ir institucijos	138
4.2. Etninės ir religinės tapatybės jungtys mokyklose lenkų mokomąja kalba	141
4.2.1. Mokyklos bendruomenės nariai ir katalikybės sklaida: sovietmetį atsimenant	141
4.2.2. „Pas mus šimtas procentų vaikų eina į tikybos pamokas.“ Etniškumo ir religijos sąsajos mokykloje lenkų mokomąja kalba	147
4.2.3. Kalendoriniai metai mokykloje: lenkiškumo ir katalikybės susietumas	153
4.3. Rusai – stačiatikiai? Etninės ir religinės tapatybės jungtys mokyklose rusų mokomąja kalba	157
4.3.1. „Grįžimo į cerkvę“ sampratos ir mokyklos vaidmuo	157
4.3.2. „Mergaitė pakrikštyta katalikiškai, o berniukas stačiatikiškai.“ Stačiatikybė ir rusų tautinis identitetas tyrimo dalyvių akimis	161
4.3.3. Kalendoriniai metai mokykloje. Etninės ir religinės įvairovės atpažinimas	165

V	Etninis ir religinis identiteto dėmuo ir jų sąsajos lenkų ir rusų religinių organizacijų veikloje	171
	(M. Frėjutė-Rakauskienė)	
5.1.	Tyrimo problema, atliktų tyrimų apžvalga ir teorinė prieiga	171
5.2.	Atranka ir tyrimo metodas	174
5.3.	Etninis ir religinis identiteto dėmuo ir jų sąsajos organizacijų veikloje: lenkai katalikai ir rusai stačiatikiai	177
5.3.1.	Etninės kilmės ir religinio identiteto svarba ir sąsajos	177
5.3.2.	Gimtosios (lenkų ir rusų) kalbos svarba religinėse apeigose, ugdyme ir organizacijų veikloje	191
5.3.3.	Santykis ir ryšiai su istorine tėvyne (Lenkija, Rusija)	196
	Išvados	211
	(M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė)	
	Summary: The interplay of ethnicity and religion in changing historical and social contexts: Poles and Russians in Lithuania	225
	(M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė)	
	Šaltiniai	239
	Literatūros sąrašas	240

Ivadas

MONIKA FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ,
ANDRIUS MARCINKEVIČIUS,
KRISTINA ŠLIAVAITĖ

Monografijos autoriai analizuoja, ar ir kaip skirtinguose kontekstuose (institucijose, bendruomenėse, žiniasklaidoje) religija etninių mažumų grupių yra pasitelkiama konstruojant etninę tapatybę šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje. Etniškumą autoriai supranta kaip kintamą, pasirenkamą, procesišką, o religinė tapatybė gali būti arba nebūti pasitelkiama etninei tapatybei ir etninėms riboms tarp grupių formuoti (Barth 1969; Jenkins 2008; Wimmer 2008, taip pat žr. Čiubrinskas 2008b; Čiubrinskas et al. 2014; Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2016). Mus domina atsakymai į daugelį klausimų: kada ir kodėl religija svarbi brėžiant ribas tarp etninių grupių arba – atvirkščiai – kada ir kodėl religinė bendruomenė suvokiama kaip jungianti ar įtraukianti skirtingas etnines grupes; ar ir kaip tapatinimasis su tam tikra etnine ir konfesine grupe (pavyzdžiui, lenkas katalikas ar rusas stačiatikis) lemia įtrauktis ar atskirtis patirtis skirtinguose socialiniuose kontekstuose; kokie ilgalaikiai socialiniai procesai ir istorinės patirtys lėmė dabartinę etninę ar religinę tyrimo dalyvių identifikaciją; kokį vaidmenį atlieka žiniasklaida konstruojant etnokonfesinių¹ grupių tapatybę ir kaip šie konstruktai sąveikauja su žmonių pasakojimais. Monografijos autoriams svarbūs įvairūs kontekstai, kuriuose reiškiasi etninės ir konfesinės (religinės) tapatybių sąsajos, tokie kaip mokykla, religinė organizacija arba vietos bendruomenė. Etninės ir religinės tapatybių sąsajų pasirinktuose kontekstuose analizė ir yra šios monografijos ašis.

Šiuolaikiniai mokslininkai etniškumą dažnai įvardija kaip kintamą, situacinį, pasirinktinį (Barth 1969; Jenkins 2008; Wimmer 2008), o religija daugumai žmonių netenkanti svarbos dėl sekuliarizacijos procesų (Eid 2007). Dažnai pasirenkamas pavyzdys – sekuliarizuota Estijos visuomenė, kurioje iškyla naujos religingumo formos: statistikos duomenimis, tik 16,4 proc. estų teigia esantys religingi ir tik 11,8 proc. priklauso dominuojančiai Liuteronų bažnyčiai (Uibu 2016: 257). Atrodytų pagrįstas klausimas, ar etniškumas, religija ir jų sąveika yra svarbios dimensijos šiuolaikiniam žmogui konstruojant savo tapatybę. Tyrimai rodo, jog etniškumo ir religijos santykis tiek istoriškai, tiek šiandien yra svarbus ne tik moksliniuose tyrimuose, bet ir pačioms bendruomenėms. Pavyzdžiui,

1 Šiame darbe terminai „etnokonfesinė (-is)“ ar „etnoreliginė (-is)“ vartojami nusakant glaudų ryšių tarp etniškumo ir religijos tais atvejais, kai religinė tapatybė pasitelkiama etninei tapatybei apibrėžti.

musulmonų bendruomenių reakciją į sekularizacijos procesą Lietuvoje analizuojantys mokslininkai teigia, kad šalies musulmonai yra susiskirstę į dvi stovyklas: vieni (daugiausia totoriai ir sovietinio laikotarpio migrantai) vertina sekularizaciją kaip natūralų procesą, o kiti (daugiausia konvertitai) reiškia nepasitenkinimą vykstančiu procesu (Norvilaitė, Račius 2011: 64). Religija gali būti svarbus etniškumo kriterijus: tyrimai rodo, jog kai kurie totorių bendruomenės nariai nedalyvavimą religinėse apeigose interpretuoja kaip asimiliacijos padarinius, nes praradusi kalbą dabar dalis bendruomenės netenka dar vieno iš svarbiausių tapatumo bruožų – islamo religijos (Norvilaitė, Račius 2011: 56). Monografijos autoriai etniškumo ir religijos sąveikos reikšmę kolektyviniam bendrumui tiria krikščioniškų religijų kontekste ir kelia klausimą, ar religija yra svarbus etninio gyventojų (pavyzdžiui, lenkų, rusų) identiteto aspektas.

Šiandien būdingas sekuliarumas Lietuvos visuomenėje dažniausiai kildinamas iš sovietinio laikotarpio, kai komunistinis režimas siekė sunaikinti piliečių religingumą ir religines praktikas (Streikus 2009). Sovietmečiu religinės praktikos buvo kontroliuojamos ir draudžiamos, o atvirai jas praktikuojantys žmonės persekiojami (Mikłaszewicz 2002; Streikus 2002), tačiau 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę buvo priimti įstatymai, pagal kuriuos šalyje pripažintos „tradicinės“ religijos. Analizuojant valstybės ir bažnyčios (angl. *State-Church*) ryšius ir religijos valdymą (angl. *governance of religion*) pastebima, kad po nepriklausomybės atkūrimo Lietuva ir kitos valstybės (pavyzdžiui, Latvija, Lenkija, Bosnija ir Hercegovina, Juodkalnija ir Albanija) įteisino kolektyvinį (angl. *cooperative*) arba hibridinį religijos valdymo modelį (Račius 2019: 25). Pagal jį, kitaip nei Vakarų Europos šalyse, pripažįstama keletas „tradicinių“ religijų, o registruojant religines organizacijas taikoma daugiapakopė sistema sukuria „tradicinėms“ religinėms grupėms palankesnes sąlygas nei laikomoms „netradicinėms“ (Račius 2019: 25). Skirstymas į „tradicines“ ir „kitas“ bažnyčias, religines organizacijas, bendruomenes ar bendrijas šiuolaikinių religijos tyrinėtojų dažnai kritikuojamas (Ališauskienė 2012; Ališauskienė, Schröder 2012), nes tokia religijų valdymo sistema pasenusi ir

netvari; neatsižvelgiama į socialines realijas ir besikeičiantį religinį kontekstą šalyje, ypač kalbant apie islamą (Račius 2020).

Lietuvoje, remiantis 1992 m. Seimo priimtos Konstitucijos 43 straipsniu, pripažįstamos „tradicinės“ ir „kitos“ bažnyčios bei religinės organizacijos (Lietuvos Respublikos Konstitucija 1992; taip pat žr. Račius 2020: 61). Nors Konstitucija skelbia, kad Lietuvoje nėra valstybinės religijos, pagal 1995 m. Seimo priimtą Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymą, „[v]alstybė pripažįsta devynias Lietuvos istorinio, dvasinio ir socialinio palikimo dalį sudarančias tradicines religines bendruomenės ir bendrijas: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių, judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų“ (LR Seimas 1995). Įstatyme teigiama, kad šios bendruomenės ir bendrijos turi teisę laisvai organizuotis pagal savo hierarchinę ir institucinę struktūrą, pagal savo kanonus, statutus bei kitas normas savarankiškai tvarkyti vidaus gyvenimą, taip pat turi galimybę įstatymų nustatyta tvarka iš valstybės gauti kultūros, švietimo bei labdaros paramą. Įstatymas numato galimybę dėstyti tikybą valstybinėse ir nevalstybinėse mokyimo ir auklėjimo įstaigose, taip pat pripažintų religinių bendruomenių ir bendrijų konfesinėse mokyimo įstaigose (sekmadieninėse mokyklose ar kitose mokyimo grupėse) (LR Seimas 1995). Be to, religinėms bendruomenėms, bendrijoms ir centrams suteikta teisė „įstatymų ar kitų norminių aktų nustatyta tvarka steigti ir turėti bendrojo lavinimo mokyklas bei kitokias mokyimo, švietimo ir kultūros įstaigas, taip pat mokyimo-ugdymo įstaigas dvasininkams ir tikybos dėstytojams rengti“ (LR Seimas 1995). Valstybės nustatytą išsilavinimą suteikiančios šių bendruomenių, bendrijų ir centrų mokyklas gauna finansinę ir kitokią paramą iš valstybės ir savivaldybių biudžetų (LR Seimas 1995).

Lietuvos mokslininkai iki šiol daugiausia dėmesio skyrė lietuvių tapatybės sąsajoms su katalikybe ir tradicinėmis nepripažintų religinių bendruomenių padėčiai. Monografijos autoriai gilinasi į tyrimų paraštėje likusias gausiausias Lietuvos etninių mažumų grupes (lenkus, rusus). Vienos jų nariai (atmetus netikinčiųjų dalį) daugiausia atstovauja lotynų apeigų katalikų religinei bendruomenei,

o kitos – antrai pagal dydį šalyje ortodoksų (stačiatikių) bendruomenei. Monografijoje pristatomo tyrimo požiūriu svarbu, kad tiek lotynų apeigų katalikai, tiek ortodoksai (stačiatikiai) patenka tarp devynių valstybės pripažįstamų tradicinių religinių bendruomenių, tad teisiškai laikomi lygiaverčiais. Kita vertus, abi bendruomenės vienija skirtingų tautybių ir mišrios etninės tapatybės Lietuvos gyventojus. Tad monografijos autoriai analizuoja tautinių mažumų (rusų, lenkų, kitų tautybių) perspektyvas siejant etniškumą ir religiją. Mus domina, kaip sąveikauja etninė ir religinė tapatybė skirtingų grupių pasakojimuose; ar ir kaip reiškiasi šios tapatybių dimensijos; kokias lemia patirtis skirtinguose instituciniuose kontekstuose ir kaip jas interpretuoja tyrimo dalyviai.

Mokslininkai, analizuojantys religijos ir etniškumo sąsajas, yra atkreipę dėmesį į didelę tautinių judėjimų įtaką krikščionių bažnyčių raidai Rytų ir Vidurio Europoje nuo XIX a. antrosios pusės, taip pat į tai, kad religija buvo svarbus tautų tapatybės kūrimo (angl. *nation-building*), visuomenių skaldymosi ir konfliktų etniniu pagrindu veiksnys (Merdjanova 2000). Kita vertus, pripažįstama, kad religinės ir etninės tapatybės susiliejimas, kuris skirtingu mastu buvo būdingas visoms Rytų ir Vidurio Europos valstybėms, padėjo komunizmo laikotarpiu atsispirti visiškam šių visuomenių sovietizavimui ir homogenizavimui, o bažnyčios šiuo laikotarpiu turėjo tautinių ir kultūrinių tradicijų saugotojo funkciją (Merdjanova 2000). Tai patvirtina atlikti istoriniai tyrimai apie bažnyčios vaidmenį išlaikant regioninį ir nacionalinį identitetą Baltijos šalyse (Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje) sovietmečiu (Vardys 1987; Johnston 1992; Platt 2014). Pavyzdžiui, Vytautas Stanley'is Vardys, nors Baltijos šalyse bažnyčių vaidmuo ir buvo skirtingas, apibrėžia jas kaip seniausias nacionalines viešąsias institucijas (pavyzdžiui, Katalikų bažnyčia išgyveno užsienio šalių okupacijas ir daugybę politinių bei socialinių pokyčių), kurios turėjo galimybę išvengti visiškos Komunistų partijos kontrolės, nes galėjo izoliuotis nuo visuomenės. Taigi, sovietmečiu bažnyčios išliko potencialūs opozicijos tam tikriems sovietinės politikos aspektams, susijusiems su pilietinėmis teisėmis, švietimu ir komunikacija, formavimosi centrai (Vardys 1987: 288).

Socialinių mokslų atstovai savo darbuose atkreipia dėmesį, kad viešojo diskurso sraute religija ir etniškumas iki šiol yra supinami ir tapo tarsi savaime suprantami (pavyzdžiui, katalikybės reikšmė Lenkijos ir Airijos gyventojų etninei priklausomybei arba stačiatikybės reikšmė Graikijoje ir Kipre) (Karpov, Lisovskaya, Barry 2012). 2017 m. amerikiečių mokslinių tyrimų centro „Pew Research Centre“ aštuoniolikoje Vidurio ir Rytų Europos šalių atliktas kiekybinis sociologinis tyrimas atskleidė, kad ryšys tarp religijos ir etniškumo yra glaudesnis stačiatikių nei katalikų daugumą turinčiose šalyse. Vidutiniškai 70 proc. tyrimo informantų iš 10 stačiatikiškų valstybių (Armėnijos, Gruzijos, Serbijos, Graikijos, Rumunijos, Bulgarijos, Moldovos, Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos) teigė, kad būti stačiatikiu yra „labai“ arba „kažkiek“ svarbu apibrėžiant savo tautinį identitetą (pavyzdžiui, būti „tikru graiku“). Galima palyginti: katalikiškose valstybėse (Lenkija, Kroatija, Lietuva, Vengrija) šis skaičius siekė tik 57 proc. (Lipka, Saghal 2017: 3). Įdomu, kad pagal lankymosi pamaldose aktyvumo rodiklį stačiatikiai pasirodė esą gerokai mažiau religingi nei katalikai (pavyzdžiui, kiekvieną savaitę pamaldas lankė 6 proc. Rusijos stačiatikių ir 45 proc. Lenkijos katalikų) (Lipka, Saghal 2017: 2).

Lietuvoje etninė ir (ar) religinė tapatybė bei skirtingų socialinių ir (ar) kultūrinių grupių patiriami sunkumai yra analizuojami socialinių bei humanitarinių mokslų atstovų. Tyrimuose dažnai susitelkiama į etninę arba religinę tapatybę. Išsamiai nagrinėti religinių mažumų, t. y. katalikiškajai daugumai nepriklausančių grupių, reprezentacijos žiniasklaidoje klausimai (Ališauskienė, Marčauskaitė 2014), sąveika su religine dauguma, visuomeninis statusas, įtraukties ar atskirties patirtys (Schröder 2012; Ališauskienė, Schröder 2012; Ališauskienė, Schröder 2014). Šiuose darbuose keliami aktualūs klausimai, susiję su religinių mažumų (Romos katalikų bažnyčiai nepriklausančių grupių) situacija visuomenėje, skirtinguose socialiniuose kontekstuose patiriama stigmatizacija ar marginalizacija (Ališauskienė, Schröder 2012; Ališauskienė, Schröder 2014). Aptariami sekularizacijos procesai, religingumo kaita ir jos priežastys (Kuznecovienė, Ališauskienė, Schröder, Glodenis

2013), sovietmečio padariniai religiniam gyvenimui (Ališauskienė, Samuilova 2011). Taip pat analizuotas teisinis „tradicinių“ religijų statusas Lietuvoje ir jo įtaka sociopolitiniams procesams (Račius 2020), valstybės santykis su religijomis (Kuznecovienė, Rutkienė, Ališauskienė 2016).

Etniškumo tyrimuose dažnai susitelkiama į kitas tapatybės dimensijas, tokias kaip gimtoji kalba arba istorijos pasakojimai. Tačiau būtina paminėti darbus, kuriuose vienas ar kitais aspektais paliečiama religijos reikšmė etniškumui (Savukynas 2003; Korzeniewska 2013; Schröder, Petrušauskaitė 2013). Katarzyna Korzeniewska analizuoja XX a. pabaigoje Vilniaus krašte atliktų tyrimų duomenis, daug dėmesio skirdama etniškumo (lenkiškumo) ir religijos (katalikybės) sąsajoms (Korzeniewska 2013). Ji vartoja religinės-etninės tapatybės terminą, kuriuo remiantis apibrėžiamos Vilniaus krašto gyventojų identifikavimosi formos ir jų sąsajos; autorė pabrėžia tyrimo metu atsiskleidusį glaudų etninės (lenkų) ir religinės (katalikų) tapatybių ryšį (Korzeniewska 2013). K. Korzeniewska'os prieš keletą dešimtmečių Vilniaus krašte atliktas tyrimas šios monografijos autoriams svarbus, nes leidžia dokumentuoti tam tikrų procesų tęstinumą. Virginijus Savukynas aiškina, kaip Varėnos ir Vilniaus krašte tarpusavyje sąveikauja žmogaus identitetai: religinis, kalbinis, etninis, ir apibrėžia šios sąveikos modelių įvairovę (Savukynas 2003). V. Savukynas kalba apie tarp lenkų paplitusį lietuvio pagonio įvaizdį, kurio ištakas sieja su XIX a. lietuvių tautiškumo gimimu ir lietuvių kalbos vartojimo atėjimu į bažnyčią (Savukynas 2003: 92–93). Religijos elementas etniškumo raiškoje monografijos autorių kolektyvo yra fragmentiškai aptartas analizuojant etninių ribų (plg. Barth 1969) konstravimą Pietryčių Lietuvoje (Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, Šutinienė 2016; taip pat žr. Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitė 2021). Ingo W. Schröder ir Vita Petrušauskaitė interpretuoja skirtingų „tradicijų“ (lietuviškosios ir lenkiškosios) sąveiką ir raidą Lietuvos katalikiškoje visuomenėje, kartu paliečia istorines ir dabartines religijos bei etniškumo sąsajas (Schröder, Petrušauskaitė 2013). Etninės ir konfesinės tapatybės sąveika aptariama pasitelkiant lauko tyrimo duomenis tokiose grupėse kaip rusai sentikiai (Čiubrinskas 1998), karaimai (Šaknys,

Lapinskaitė 2008) bei lietuviai (Kuznecovienė 2008). Šių ir kitų autorių įžvalgos apie etninės ir religinės tapatybių sąveiką yra vienas iš atspirties taškų monografijos autoriams analizuojant surinktus duomenis ir identifikuojant istorinius procesus.

Lietuvos istorikai gana išsamiai tyrinėjo etninių ir religinių mažumų istoriją, šių grupių identitetą visuomenėje formavusius politinius, socialinius bei kultūrinius veiksnius (Laukaitytė 2003; Marcinkevičius 2005; Staliūnas 2006; Kasatkina, Marcinkevičius 2009; Kaubrys, Tamošaitis 2013; Potašenko 2020). Skirta nemažai dėmesio katalikybės, lietuviybės ir lenkiškumo santykio analizei etniniu atžvilgiu įvairialypėje Vilniaus vyskupijoje (Merkys 2006; Miknys, Staliūnas 2013; Staliūnas 2013; Subačius 2016). Pasak Dariaus Staliūno, nedominuojančių tautinių grupių nacionalizmas Vidurio ir Rytų Europoje XIX a. pabaigoje buvo etnolingvistinio pobūdžio, nes esminiu priklausymo tautai kriterijumi laikyta kalba, o veiksmingai įtvirtinti tautiškumą galinčių institucijų buvo nedaug. Vienomis tokių po 1905 m. revoliucijos tapo mokyklos, kurių mokomoji kalba buvo lenkų arba lietuvių, o kitomis – bažnyčios (Staliūnas 2013: 115). Šio istoriko teigimu, „tai puikiai suprato tiek lietuvių, tiek lenkų nacionalistai, tarp kurių svarbų vaidmenį vaidino ir kunigai, o palaipsniui tas tautinės (lietuviškai kalbančios) Lietuvos ar tautinės (lenkiškai kalbančios) Lenkijos suvokimas plito ir liaudies masėse“ (Staliūnas 2013: 115). Mažiau iki šiol nagrinėti etninės ir religinės tapatybių sąsajų, religijos pasitelkimo konstruojant etninį identitetą, religijos reikšmės etninių mažumų grupių socialinei įtraukčiai (atskirčiai) Lietuvos visuomenėje aspektai iš krikščioniškų mažumų grupių (stačiatikių, sentikių, evangelikų luteronų, evangelikų reformatų) perspektyvos, bet šios krypties darbai svarbūs vertinant istorinių veiksnių įtaką etniškumo ir religijos sąveikai šiuolaikiniame kontekste (Баронас 2004; Kalnius 2005; Merkys 2006; Поташенко 2007; Puidokienė 2013; Tamošaitis 2014; Griffante 2015; Лаукайтите 2018). Mūsų tyrimo prieigos naujumas – jungtis tarp etniškumo ir religijos, keliant bendresnius teorinius klausimus apie tai, ar ir kaip religija pasitelkiama etniškumui apibrėžti, ar ir kaip skiriasi šie konstruktai skirtingose etninėse grupėse (lenkai ir rusai).

2011 m. visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenimis, lenkų ir rusų skaičius bei nuošimtis Lietuvoje buvo apylygis, bet smarkiai skyrėsi šių etninių grupių pasiskirstymo pagal gyvenamąją vietą ir religiją rodikliai. 2011 m. šalyje gyveno 200 tūkst. lenkų (6,7 proc.) ir 176 tūkst. rusų (5,8 proc.). Reikia pabrėžti, kad lenkų etninė grupė yra kompaktiškai susitelkusi Pietryčių Lietuvoje, o jos nariai sudaro absoliučią daugumą arba didelę dalį gyventojų Vilniaus apskrityje (22,9 proc.), Šalčininkų (77,8 proc.), Vilniaus (52,1 proc.), Trakų (30,1 proc.) ir Švenčionių (26 proc.) rajonų bei Vilniaus miesto (16,5 proc.) savivaldybėse (Ambrozaitienė et al. 2013: 160, 162). Rusų etninė grupė yra plačiau pasklidusi po šalies teritoriją. Rusai palyginti didelį gyventojų nuošimtį sudaro Utenos (12,4 proc.), Klaipėdos (10,4 proc.) ir Vilniaus (10,3 proc.) apskrityse; Zarasų (18,7 proc.) ir Švenčionių (13,3 proc.) rajonų ir Vilniaus (11,9 proc.), Klaipėdos (19,6 proc.) bei Visagino (51,9 proc.) miestų savivaldybėse (Ambrozaitienė et al. 2013: 160, 162). Paklausti apie religinę tapatybę, dauguma lenkų (88,6 proc.) priskyrė save prie Romos katalikų ir pagal šį rodiklį lenkia lietuvius (82,9 proc.), baltarusius (49,6 proc.) ir ukrainiečius (13,7 proc.). Rusai yra daugiausia pasiskirstę tarp trijų religinių bendruomenių, iš kurių gausiausia ortodoksų (stačiatikių) (51,5 proc.), o mažesnės – Romos katalikų (11,9 proc.) ir sentikių (11,8 proc.). Stačiatikių dalis tarp visų Lietuvos gyventojų siekia 4,1 procento. Svarbu pridurti, kad prie stačiatikių save priskiria 32,3 proc. Lietuvoje gyvenančių baltarusių ir 59,1 proc. ukrainiečių (Ambrozaitienė et al. 2013: 172–173). Galima palyginti: tarp nesitapatinančių su nė viena religija ir nenurodžiusių šio pobūdžio duomenų gyventojų pirmauja rusai (11,6 ir 12,1 proc.) ir ukrainiečiai (11,6 proc. ir 13,1 proc.), už jų rikiuojasi lietuviai (6,1 ir 9,1 proc.) ir baltarusiai (5,2 ir 10,6 proc.), o mažiausią dalį sudaro lenkai (1,5 ir 8,7 proc.) (Ambrozaitienė et al. 2013: 172–173). Be to, lenkai ir rusai skiriasi sėslumo aspektu. Rusų etninės grupės sudėtis ir tapatybė yra nevienalytė dėl migracinių veiksnių įtakos: yra nuo XVII a. pabaigos į Lietuvą atvykusių sentikių, emigrantų iš Rusijos po 1917 m. Spalio perversmo, sovietmečio atvykėlių ir kitais būdais Lietuvoje atsidūrusių rusų palikuonių (Марцинкявичюс 2007; Potašenko 2013). Prie nenatūralios šios

grupės sudėties kaitos prisidėjo aktyviausių narių, tarp jų – stačiatikių dvasininkų ir pasauliečių, represavimas ir priverstinis pasitraukimas į Vakarų per Antrąjį pasaulinį karą 1939–1945 m. (Marcinkevičius 2020). Šiuo atžvilgiu lenkai, nežiūrint į dalies jų priverstinę repatriaciją į Lenkiją 1944–1947 bei 1956–1959 m. ir imigraciją iš Baltarusijos, Ukrainos, Rusijos ir kitų sovietinių respublikų sovietmečiu (Stravinskienė 2010, 2017), yra labiau vienalytė ir sėslesnė Lietuvos gyventojų grupė nei rusai. Išskirtinė situacija Vilniaus mieste, kuriame po Antrojo pasaulinio karo liko mažai „senųjų“ gyventojų ir ėmė formuotis nauja visuomenės demografinė ir etninė struktūra (Stravinskienė 2017).

Stačiatikių bendruomenė Lietuvoje priklauso metropolijos statusą turinčiai Vilniaus ir Lietuvos stačiatikių arkivyskupijai, kuri yra pavaldi Maskvos patriarchatui ir vadovaujama Rusijos stačiatikių bažnyčios Šventojo Sinodo skiriamo arkivyskupo. Nuo 2010 m. šias pareigas eina Inokentijus (Valerijus Vasiljevas), kuriam 2016 m. suteiktas metropolito titulas. 2020 m. pradžios duomenimis, jo vadovaujama Vilniaus ir Lietuvos arkivyskupija susideda iš 5 dekanatų (Vilniaus miesto, Vilniaus apskrities, Kauno, Klaipėdos ir Visagino) ir 55 parapijų, kurias iš viso aptarnauja 67 dvasininkai. Vilniuje taip pat veikia stačiatikių Šv. Dvasios vyrų (1597 m.) ir Šv. Marijos Magdaliotės moterų (1865 m.) vienuolynai, turintys atitinkamai 13 ir 8 narius (Krikščionio žodis 2020)². Arkivyskupijos administracinis centras yra Šv. Dvasios vienuolynas, kuriame gyvena arkivyskupas metropolitas, veikia kanceliarija, religinio švietimo ir ugdymo institutas, biblioteka ir piligriminė kelionių centras. Svarbus stačiatikių dvasinis ir religinis centras yra Vilniaus Skaisčiausios Dievo Motinos Ėmimo į dangų katedra (rus. *Пречистенский Кафедральный Собор Успения Пресвятой Богородицы*) (1346 m.), kurioje vyksta ne tik pamaldos, bet ir religinės muzikos ir tarptautinio folkloro festivalio „Pokrovskijė kolokola“ koncertai, parodos bei kiti kultūriniai renginiai. Pamaldos cerkvėse visoje Lietuvoje vyksta bažnytinė slavų kalba, išskyrus Vilniaus Šv. kankinės Paraskevės cerkvę, kurioje nuo 2005 m. meldžiamasi lietuvių kalba. Be to, veikia keletas stačiatikių organizacijų, užsiimančių kultūrine, švietimo ir labdaros veikla. Vaikų ir jaunimo ugdymu rūpinasi keliolika

2 Šiuos duomenis įvardijo arkivyskupas metropolitas Inokentijus 2019 m. gruodį Vilniuje vykusiame arkivyskupijos visuotiniame susirinkime, kuriame dalyvavo dvasininkijos ir pasauliečių atstovai iš visų Lietuvos parapijų (LRT televizijos laida „Krikščionio žodis“, 2020 01 05, prieiga internete: https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000088858/krikscionio-zodis-kasmetinis-vyskupijos-susirinkimas-vilniaus-skaisciausios-dievo-motinos-baznycioje_ziureta_2022_02_13).

sekmadieninių mokyklų, veikiančių prie didžiųjų parapijų (Vilniuje, Klaipėdoje, Kaune ir kt.). Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje savo ištakas sieja su stačiatikybės sklaida baltų žemėse po Kijevo Rusios krikšto 988 m. ir su XIV–XV a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ekspansija į rytų slavų žemes. Oficialia dabartinės Vilniaus ir Lietuvos arkivyskupijos įkūrimo data laikomi 1839 m., kai po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų prie Rusijos imperijos prijungtose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse buvo panaikinta 1596 m. Bresto unija, o Unitų bažnyčia prijungta prie Rusų stačiatikių bažnyčios (Новинский 2005; Фомин 2012).

Lietuvos katalikų bažnyčia neturi į atskiras etnines grupes orientuotų administracinių institucijų. Tad Vilniaus, Šalčininkų, Švenčionių, Naujosios Vilnios ir kitų pietrytinėje šalies dalyje esančių dekanatų parapijos, kuriose daugumą ar didelę dalį tikinčiųjų sudaro lenkų tautybės gyventojai, yra Vilniaus arkivyskupijos dalis. Šių parapijų specifika (pasidalijimas pagal tautinę kunigų bei parapijiečių kilmę ir didelės parapijiečių dalies ryšiai su Lenkija) istoriškai ir šiuo metu yra glaudžiai susijusi su kalba. Pamaldų kalbos klausimas Vilniaus arkivyskupijos bažnyčiose aktualus nuo tautinių judėjimų formavimosi XIX a. pabaigoje. Jis svariai prisidėjo prie įtampos tarp lietuvių ir lenkų kilmės katalikų ne tik tarpukariu, kai didžioji dalis dabartinės Pietryčių Lietuvos atsidūrė Lenkijos sudėtyje, bet ir Sąjūdžio laikotarpiu (1988–1991 m.), kai po penkių dešimtmečių sovietinės okupacijos ir religinės priespaudos atgimstanti lenkų etninė grupė siekė užsitikrinti teisę į savo kalbos vartojimą religinėje praktikoje ir religinio ugdymo srityje (Subačius 2016). Šiuo metu Lietuvoje svarbiausias dvasinis ir religinis katalikų centras, kuriame pamaldos vyksta tik lenkų kalba, yra Vilniaus Šv. Dvasios (Dominikonų) bažnyčia (1688 m.), dažnai dėl šios priežasties visuomenėje vadinama „labiausiai lenkiška“ visoje šalyje. Joje iki šiol vykdoma religinio švietimo veikla ir kultūriniai renginiai lenkų kalba, o 1993 m. šalyje viešintis popiežius Jonas Paulius II joje susitiko su Lietuvos lenkų bendruomene³. Reikia pabrėžti, kad pamaldos lenkų kalba (dažnai greta pamaldų lietuvių kalba) vyksta daugumoje Vilniaus miesto (Šv. Petro ir Povilo, Šv. Teresės, Palaimintojo Jurgio Matulaičio, Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės ir kt.)

³ Adamowicz, H. (2020). Najbardziej polski kościół w Wilnie. *Magazyn Kurier Wileński*. 30 maja – 5 czerwca 2020 r. Nr. 22 (62).

katalikų maldos namų, taip pat daugelyje Vilniaus, Šalčininkų, Trakų rajonų bei dalyje Švenčionių ir Širvintų rajonų savivaldybėse esančių bažnyčių (Adučiškio, Jašiūnų, Eišiškių, Juodšilių, Lentvario, Mickūnų, Pabradės, Sužionių, Švenčionių, Šalčininkų, Tabariškių, Turgelių ir kt.). Į šias parapijas skiriami lenkų kalbą mokantys (tarp jų ir lenkų kilmės) kunigai. Be to, veikia keletas pasauliečius vienijančių lenkų katalikų organizacijų. Vaikai ir jaunimas aptariamo regiono bendrojo lavinimo mokyklose gali lankyti tikybos pamokas lenkų kalba, todėl šiai etninei grupei nėra aktualus sekmadieninių mokyklų klausimas. 2017–2018 m. Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, Lietuvoje iš viso veikė 51 mokykla lenkų mokomąja kalba ir 25 mokyklos, kuriose ugdymas vyksta dviem ar trimis kalbomis (lietuvių ir lenkų, lenkų ir rusų arba lietuvių, lenkų ir rusų) (Polacy na Litwie 2018: 6).

Monografijos autoriai analizuoja žiniasklaidos ir kokybinio lauko tyrimo medžiagą, siekdami išsiaiškinti, kaip skirtingais laikotarpiais gimę ir augę praktikuojantys Lietuvos tikintieji, save apibūdinantys kaip lenkus, rusus ar mišrios etninės tapatybės, konstruoja etninės ir religinės tapatybių sąveiką; ar ir kaip etninė ir konfesinė tapatybės reiškiasi ir yra atpažįstamos skirtinguose kontekstuose (bendruomenėse, institucijose, žiniasklaidoje) ir kokias tai lemia socialinės sąveikos patirtis, žvelgiant iš skirtingų tapatybių atstovų perspektyvos. Tyrimui pasirinkome religinę daugumą sudarančius krikščionybės išpažinėjus: gilinomės į skirtingo amžiaus Lietuvos gyventojų, kurie tapatinasi pagal etninius ir religinius kriterijus (lenkai katalikai, rusai stačiatikiai), pasakojimus. Taip pat svarbūs įvairūs kontekstai, kuriuose reiškiasi etninė ir konfesinė (religinė) tapatybės bei jų sąsajos: mokykla, religinė organizacija ar vietos bendruomenė, žiniasklaidos priemonės. Tad etninės ir religinės tapatybių sąsajos pasirinktuose kontekstuose, žvelgiant iš pasirinkto žiūros taško (apibrėžto etninės tapatybės, išpažįstamos religijos, amžiaus ar kitų socialinių charakteristikų), yra šios monografijos ašis. Lauko tyrimas atliktas Vilniuje, Kaune, Visagine, Šalčininkuose, Švenčionyse ir Švenčionių rajone. Žiniasklaidos tyrimas atitinkamai apėmė Lietuvoje leidžiamus spaudos leidinius lenkų ir rusų kalbomis. Mums svarbu identifikuoti pagrindinius aptariamų

bendruomenių raidos etapus gretinant istorinius faktus, žiniasklaidos turinio analizę ir tyrimo dalyvių interviu.

Keletas pastabų apie monografijoje vartojamas stačiatikių ir ortodoksų sąvokas. Lietuvos moksliniame diskurse ir visuomenėje plačiau paplitusi stačiatikių sąvoka, o Rusijos stačiatikių bažnyčiai juridiškai pavaldžios Vilniaus ir Lietuvos stačiatikių arkivyskupijos atstovai oficialioje veikloje, taip pat prisistatydami šalies žiniasklaidai ir visuomenei dažniausiai renkasi graikiškos kilmės ortodoksų sąvoką (Lietuvos ortodoksų vyskupija, Lietuvos ortodoksai ir pan.). Atsižvelgiant į šias aplinkybes, šioje monografijoje stačiatikių ir ortodoksų sąvokos vartojamos kaip sinonimai.

Pirmame skyriuje aptariamos teorinės ir metodologinės tyrimo prielaidos. Antrame skyriuje nagrinėjama etniškumo ir religijos sąveika Lietuvos žiniasklaidos priemonėse rusų ir lenkų kalba, daugiausia dėmesio skiriant šių žiniasklaidos priemonių spektrui ir jo kaitos nuo 1990 iki 2020 m. charakteristikai, pasaulietinės ir religinės spaudos leidiniuose konstruojamų stačiatikių ir katalikų naratyvų bei jų sąsajų su rusų ir lenkų etnine tapatybe analizei. Atliekant šią analizę gilintasi, kokia reikšmė konstruojant etniškumo ir religijos sąsajas spaudoje teikiama etninių ir religinių mažumų organizacijoms. Trečiame skyriuje aprašoma, kokiais atvejais ir kaip tyrimo dalyviai etninę tapatybę siedavo su tam tikra religija ir kokios atsisiskleidė brėžiamos ribos su „kitu“ (plg. Barth 1969), t. y. ar ir kaip skirtingų amžiaus grupių tyrimo dalyviai susiedavo etninę ir religinę tapatybes nustatydami ribas tarp to, kas sava ir kas svetima. Ketvirtame skyriuje analizuojamas mokyklos kaip institucijos vaidmuo formuojant etnines tapatybes remiantis tokiais kriterijais kaip religija ar kalba. Penktame skyriuje koncentruojamasi į tiriamas etnines grupes jungiančių religinių organizacijų veiklą ir analizuojamas jų vaidmuo susiejant ir įtvirtinant etninį ir religinį tapatumą.

Tyrimo įgyvendinimą ir monografijos leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-19-60). Monografijos autoriai nuoširdžiai dėkoja tyrimo dalyviams, kurie dalijosi savo žiniomis, patirtimis, prisiminimais ir be kurių altruistiškos pagalbos bei bendradarbiavimo šioje monografijoje pristatomas lauko tyrimas nebūtų galimas.

Etniškumo ir religijos sąveikos tyrimui taikomos teorinės ir metodologinės prieigos

MONIKA FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ,
ANDRIUS MARCINKEVIČIUS,
KRISTINA ŠLIAVAITĖ

1.1. Etninės grupės ir etniškumo sampratos

Etniškumo sąvoka bei tyrimai socialiniuose ir humanitariniuose moksluose išpopuliarėjo XX a. antrojoje pusėje (Eriksen 2010: 1; Antweiler 2015). Etniškumas gali būti suprantamas kaip „tam tikri grupių santykio aspektai tais atvejais, kai grupės viena kitą laiko ir kitų yra laikomos kultūriškai skirtingomis“ (Eriksen 2010: 5). Tad etniškumas siejamas su tam tikra žmonių grupe, kuri save suvokia ir yra suvokiama kaip turinti narius vienijančių ir nuo kitų grupių skiriančių kultūrinių bruožų, tokių kaip kalba, religija, tradicijos ir pan. (Eriksen 2010: 15). Kalbant apie etniškumą svarbus su kitais kuriamas santykis, t. y. „etniškumas yra tam tikras santykio aspektas, o ne grupės nuosavybė“ (Eriksen 2010: 16). Kitais žodžiais, „kai kultūrinius skirtumus nuolat atskleidžia santykis su kitų grupių nariais, tuomet socialinis santykis turi etninį elementą“ (Eriksen 2010: 17). Etniškumas suponuoja skirstymą į „mes“ ir „jie“ pasitelkiant tam tikrus kultūrinius ar socialinius kriterijus (Eriksen 2010: 23), taip pat konstruojant stereotipus ir susiejant vieną ar kitą grupę su tam tikromis savybėmis (Eriksen 2010: 29–30). Tokių stereotipų pavyzdžiai galėtų būti lenko kataliko ar ruso stačiatikio konstruktai.

Etniškumo teorijose paprastai skiriamos kelios perspektyvos: vienos etniškumą suvokia kaip tam tikrą įgimtą ir nekintamą duotybę, o kitos sieja jį su pasirenkama ir kintama tapatybės dimensija (Wimmer 2008, 2013). Šiandien socialiniuose moksluose dominuoja teorija, pagal kurią etniškumas traktuojamas kaip socialiai konstruojamas santykiyje su kitais, kintamas ir situacinis (Wimmer 2008, 2013, plg. Čiubrinskas 2008b). Antropologas Frederik'as Barth'as dažnai minimas kaip vienas iš svarbiausių autorių, pagrindusių šiuo metu dominuojančių etniškumo, kaip socialiai sukonstruotos tapatybės, sampratą (Wimmer 2008). Knygos „Ethnic Groups and Boundaries“ įvade F. Barth'as suformulavo teiginį, kad tirdami etniškumą turime susitelkti ne į kultūrinio turinio analizę, bet į socialinių ribų su kitomis grupėmis nustatymą, t. y. etniškumas ir kultūrinis turinys aktualūs ne patys savaime, o būtent vienu grupių santykiyje su kitomis. Tokiu atveju svarbu išsiaiškinti, kaip

tos ribos brėžiamos ir kokiame kontekste, t. y. kokie tam pasirenkami kultūriniai ar socialiniai elementai (Barth 1969; apie religiją brėžiant etnines ribas žr. Stroup 2017). Monografijoje ribų aspektas svarbus siekiant išsiaiškinti, ar religija tyrimo dalyvių yra siejama su etnine tapatybe; ar religija vis dar svarbus kultūrinis etniškumo žymeklis greta kalbos, istorijos ir kitų; kokiuose kontekstuose ir kaip religija susiejama su etniškumu. Apibendrinant, etniškumas yra susijęs su skirtingumo bei panašumo paieškomis (Jenkins 2008: 14), o etninė tapatybė apibrėžiama kaip „kolektyvinė ir individuali, įgyjanti išraiškas socialiniuose santykiuose ir kategorizuojant kitus, internalizuota asmens tapatybėje“ (Jenkins 2008: 14).

Kalbant apie etninę tapatybę svarbūs grupių naudojami simboliai, istoriniai pasakojimai. Pavyzdžiui, Anthony'io D. Smith'o išskirtoje etnosimbolistinių tyrimų kryptyje kultūriniais elementais laikomi *simboliai, mitai, atsiminimai, vertybės, ritualai ir tradicijos*, reikšmingi analizuojant *etniškumą, tautas ir nacionalizmą* (Smith 2009: 25). Manoma, kad įvairios šių elementų kombinacijos vis dar svarbios formuojant socialines struktūras, apibrėžiant kultūras bei įteisinant ryšius tarp įvairių sektorių, įvairiose grupėse ir institucijose. Be to, minėti kultūriniai elementai sudaro kiekvienos bendruomenės simbolinį repertuarą (įtraukiant kalbą, religiją, tradicijas ir institucijas), kuris vienas bendruomenės išskiria iš kitų. Šitie simboliai ypač svarbūs viešai demonstruojamos kultūros papročiuose ir ceremonijose, kurios padeda sukurti ir išlaikyti bendruomenės ribas ir nacionalinio identiteto jausmą (Smith 2009: 25). Etnosimbolistų tyrimai aktualūs ir šiandien, nes, be kitų veiksmų (politinių, ekonominių ir kt.), aiškinant tautų formavimosi priežastis ir nacionalistinių judėjimų formas bei sėkmę akivaizdus simbolių, tradicijų, atminčių, vertybių ir mitų vaidmuo (Smith 2009: 25).

Vis dėlto etninių tyrimų lauke kyla diskusijų ir pasigirsta kritikos tiek dėl pačios etninės grupės apibrėžties, tiek dėl galios santykiais paremto etninių grupių įvardijimo (angl. *othering by actors*) (plačiau žr. Antweiler 2015: 29). Mokslinėje literatūroje ieškoma alternatyvių sąvokų „etniškumui“ pakeisti, dažniausiai vartojama: etnis identitetas, kultūrinis identitetas ir kolektyvinis identitetas (Antweiler 2015: 32); priklausymas, saistymasis (angl.

belonging) (Geddes / Favell 1999; Yuval-Davis 2011; Pfaff-Czarnecka 2012, cituota iš Antweiler 2015: 33). Etniškumas suponuoja, kad tam tikri kultūriniai bruožai yra siejami su apibrėžta socialine grupe; ši perspektyva taip pat sulaukė pagrįstos kritikos akademinėse diskusijose. Rogers'as Brubaker'is knygoje „Ethnicity without groups“ (2004) kritikuoja grupizmą (angl. *groupism*) – tendenciją visuomenes laikyti sudarytomis iš tam tikrų grupių (pavyzdžiui, lenkų, rusų). Mokslininkas ieško būdų, kaip analizuoti etniškumą neapsiribojant aiškiai apibrėžtomis grupėmis (angl. *bounded groups*) ir konstruktyvistiniams tyrimams pateikia atnaujintą analitinį įrankį (Brubaker 2004: 1, 3). Etniškumo ir konfliktų analizei R. Brubaker'is siūlo pasitelkti ne etninės grupės kategoriją, o „praktines“ analizės kategorijas – susitelkti į tam tikras „situacines veiklas, kultūrinės idiomos, kognityvines schemas, organizacines dienotvarkes ir išteklius, diskursinius rėmus, institucionalizuotas formas, politinius projektus ir atsitiktinius įvykius bei įvairius kitus grupiškumus“ (angl. *groupness*) (Brubaker 2004: 27). Šios monografijos autoriai sąmoningai siekė į tyrimo lauką eiti be išankstinių kategorijų ir vykdydami tyrimą išsiaiškinti, kaip tos grupės konstruojamos pačių tyrimo dalyvių ar žiniasklaidoje.

1.2. Etniškumo ir religijos kategorijos, jų sąveika

Sutariama, jog tiek religija, tiek etniškumas yra sunkiai apibrėžiami (Stroup 2017). Antropologijoje viena iš dažniau cituojamų religijos apibrėžčių yra pasiūlyta Clifford'o Geertz'o. Jis teigia, jog religija – tai „1) simbolių sistema, siekianti 2) suformuoti tvirtas, viską apimančias ilgalaikes žmonių nuotaikas bei motyvacijas, 3) kurdama visuotinės būties tvarkos sampratas ir 4) apsiusdama šias sampratas tokia tikroviškumo skraiste, 5) jog žmonių nuotaikos ir motyvacijos atrodo nepaprastai tikroviški“ (Geertz 2005: 101). Religija pagal šią apibrėžtį laikoma esminį turinį socialiniam gyvenimui suteikiančia sistema. Sociologijoje ir kituose socialiniuose moksluose diskutuojama apie religijos ir religingumo kaitą šiuolaikinėse visuomenėse (Berger 1967) ir įvardijamos

skirtingos šių transformacijų kryptys. Pavyzdžiui, teigiama, jog „tam tikrose Europos šalyse religija praranda socialinę reikšmę“ (Michelat et al. 1983; Pace 1998; Bruce 2002, cituojama iš Borowik 2011: 182); pabrėžiamas sumažėjęs religijos „matomumas“ ir jos įtaka įvairioms visuomeninėms sferoms; tačiau taip pat kalbama apie religijos gyvybingumo augimą (Berger 1999, cituojama iš Borowik 2011: 182). Sociologai teigia, kad naujos socialinės sąlygos paskatina naujas religijos formas, kurios gali būti įvardijamos kaip „skirtingos religijos“, „naujas religingumas“, ir kartu naujus religingumo bruožus, tokius kaip „selektyvus, sinkretinis, eklektiškas ir individualizuotas“ (Borowik 2011: 183). „Ankstesnė“ religija buvo neišvengiamai institucionalizuota, o „modernia“ religija gali būti vadinama muzika, sportas arba tam tikras hobis (Borowik 2011: 183–184). James’as A. Beckford’as (2003) pabrėžia, kad turėtume nagrinėti, „kaip religijos reikšmė yra konstruojama ir perkonstruojama tam tikruose kontekstuose“ (cituojama iš Borowik 2011: 186). Diskusijos apie kintančias religijos formas ir užimamą vietą yra aktualios religijų šiuolaikinėse visuomenėse tiriantiems mokslininkams. Monografijoje autoriai tiria ne religingumo formas, o etniškumą ir religijos vaidmenį brėžiant etnines ribas (plg. Barth 1969; Stroup 2017), tad šiame tekste svarbios ne pačios religinės praktikos ar jų turinys, o tai, ar religinė tapatybė reikšminga konstruojant etniškumą patiems tyrimo dalyviams. Tam tikra prasme religijos kategorija yra instrumentalizuojama, t. y. suvokiama kaip etninės tapatybės konstravimo įrankis. Renkantis lauko tyrimo strategiją buvo nutarta susitelkti ties tais tyrimo dalyviais, kurie save apibūdina kaip praktikuojančius, tikinčius ir esančius tam tikros religinės bendruomenės (katalikų arba stačiatikių) dalimi, tad etniškumo konstravimas pasitelkiant religijos kriterijų arba jo nepasitelkiant monografijoje atliepia šios socialinės grupės požiūrius (plačiau žr. poskyrį 1.6. „Metodologinė prieiga“).

R. Brubaker’is (2015a) straipsnyje „Religious Dimensions of Political Conflict and Violence“ apibendrina mokslines diskusijas apie religijos ir etniškumo sąveiką. Autoriaus teigimu, šiuo klausimu akademiniam diskurse galima išskirti dvi pagrindines kryptis: „išskirtinė pozicija“ (angl. *particularizing stance*), kai pati religija

suvokiama kaip įtampų ar konfliktų dimensija, ir „apibendrinamoji pozicija“ (angl. *generalizing stance*), kai religija siejama su kitomis dimensijomis, pavyzdžiui, etniškumu (Brubaker 2015a: 1). Didelę įtaką etninės tapatybės tyrimams padarę mokslininkai (pavyzdžiui, F. Barth'as) ir jų darbai atstovauja pastarajai kryptčiai, pagal kurią religija siejama su etnine dimensija, ir nėra vertinama kaip pati savaime generuojanti įtampa (Brubaker 2015: 2). Panašios nuomonės laikosi ir kiti autoriai, išskirdami įvairias galimas etniškumo ir religijos sąsajas: religija kaip etniškumo dimensija arba kaip savarankiškas veiksnys, darantis įtaką socialiniams santykiams (Mitchell 2010: 55). Monografijos autoriai atlikdami tyrimą rėmėsi ta kryptimi, pagal kurią religija traktuojama ne kaip savarankiška ir pagrindinė kategorija, generuojanti socialinius procesus, o siejama su etniškumu. Kitaip sakant, išeities taškas apibrėžiant tyrimo prieigas ir atsakant į iškeltus klausimus yra etniškumo kategorija.

David'as R. Stroup'as (2017) aptaria etniškumo ir religijos sąveiką pasitelkdamas F. Barth'o (1969) ir Andreas'o Wimmer'io (2008, 2013) ribų konstravimo būdus ir skiria tris pagrindinius religijos ir etniškumo arba etninės tapatybės sąveikos tipus. Pirmajam tipui, pasak D. R. Stroup'o, būdingas *universalizavimas*, kai religija yra svarbesnė identiteto kategorija nei kalba ar etniškumas ir tam tikra prasme jungia skirtingas etnines grupes (Stroup 2017: 992). Antrasis sąveikos tipas apibūdinamas taip: religija yra viena iš daugelio tapatybių, įvairiais būdais sąveikaujanti su kitomis (pavyzdžiui, etniškumu) (Stroup 2017: 991); kuriamos įvairios sąveikos ir taip „daugybiniai identitetai įgalina kurti grupės vietą kaip esančią tarp“ (angl. *in-between-ness*) (Stroup 2017: 992). Trečiasis tipas – religija tampa pagrindu tarp grupių nustatant ribas; D. R. Stroup'as mini tokius atvejus, kai „mes –jie“ skirtis konstruojama pasitelkiant pasakojimą apie kitos grupės „ne taip“ praktikuojamą tą pačią religiją (Stroup 2017: 993–994). Monografijos autoriai siekia išsiaiškinti, kaip skirtinguose tyrimo laukuose (socialiniuose kontekstuose, žiniasklaidoje) sąveikauja etniškumas ir religija; ar ir kaip religija yra pasitelkiama etniškumui apibrėžti.

Mokslininkų tyrimai atskleidė, kad skirtinguose kontekstuose

etniškumas ir religija atlieka nevienodą vaidmenį socialiniuose konfliktuose, tačiau svarbūs ir kiti socialiniai veiksniai, vedantys link atviro konflikto. Pavyzdžiui, religinių įtampų šerdis išties gali būti etninė: analizuodamas Šiaurės Airijos atvejį Richard'as Jenkins'as prieina prie išvados, jog tai ne religinis, o etnis konfliktas (Jenkins 2008: 124). Kitais atvejais kalbiniai veiksniai susidarant konfliktui dažnai gali būti svarbesni nei religiniai (Bormann, Cederman, Vogt 2015: 1, 23). O Vakarų Balkanų jaunimo religingumo pakilimas 1980–1990 m., manoma, gali būti siejamas su ekonominiu ir socialiniu nestabilumu buvusioje Jugoslavijoje (Pajaziti 2003; Dušanic 2005, 2007; Blagojevič 2013; Vasic 2013, cituojama iš Brankovič et al. 2017: 26). Minėti tyrimai yra atlikti skirtinguose kontekstuose ir rodo, kad religija gali būti pasitelkiama etninėms riboms nubrėžti, tačiau kiti kalbiniai ar ekonominiai socialiniai veiksniai gali būti svarbesni tarpgrupiniams santykiams, o iš pirmo žvilgsnio religinių grupių įtampos išties kyla etniniu pagrindu.

1.3. Identiteto konstravimas

Šiame tyrime *identiteto* sąvoka yra viena esminių, tačiau kelia ir tam tikrų iššūkių. Terminas *identitetas* (angl. *identity*) lietuvių kalboje turi atitikmenį *tapatybė* ir yra suprantamas kaip platesnė sąvoka, apimanti tiek tarpusavio panašumus, tiek skirtumus (Čiubrinskas 2008 a: 7). Šiame tekste abu terminai vartojami sinonimiškai, tačiau pagrindinis ir dažniau monografijoje sutinkamas *identitetas*. Dažnai jis apibūdinamas kaip savęs ar grupės apibrėžimo procesas pasitelkiant tiek panašumus, tiek skirtingumus; individualus ir kolektyviniai identitetai kinta, yra lemiami situacijos ir konteksto (Čiubrinskas 2008a, b; Eriksen 2010; Lawler 2014). Užčiuopdamas šį kintamumą ir procesualumą, R. Brubaker'is siūlo vartoti identifikacijos (angl. *identification*) sąvoką (Brubaker 2004). Pasak R. Brubaker'io, terminas *identifikacija* suponuoja procesualumą, aktyvų dalyvavimą konstruojant identitetą, o *identitetas* – stabilumą ir nekintamumą (Brubaker 2004: 44). Tiek saviidentifikacijos, tiek kitų identifikacijos procesui reikalingi jame

dalyvaujantys veikėjai (angl. agents) (Brubaker 2004: 41, 43). Identiteto priskyrimas iš išorės yra gana įvairialypis procesas, nes socialiniame gyvenime žmonės identifikuoja ir kategorizuoja kitus panašiai kaip save. Tačiau yra ir kitokia išorinė kategorizacija, nesusijusi su saviidentifikacija – tai formalizuotos, užkoduotos, objektyvizuotos kategorizacijos sistemos, išvystytos galių turinčių veikėjų (pavyzdžiui, moderni valstybė ir jos institucijos, tokios kaip mokyklos ar kalėjimai (Foucault 1991, cituojama iš Brubaker 2004: 42).

R. Brubaker'is taip pat pažeria kritikos pačiai identiteto sąvokai ir kaip ši sąvoka vartojama akademinėse diskusijose. Šio sociologo teigimu, identitetu dažnai vadinami labai skirtingi reiškiniai: pavyzdžiui, *identitetas*, priešingai nei *interesai*, gali būti suprantamas tiek kaip „socialinio ir politinio veiksmo motyvas“ ir padarinys (Brubaker 2004: 33), tiek kaip kolektyvinis ar individualus aspektas (Brubaker 2004: 34), tiek kaip „daugialypių ir konkuruojančių diskursų produktas“ (Brubaker 2004: 35). Šia kritika R. Brubaker'is atkreipia dėmesį į pernelyg neapibrėžtą bei įvairių identiteto sąvokos vartoseną ir siūlo tam tikras alternatyvas, tokias kaip jau aptarta *identifikacija* (angl. *identification*), taip pat *bendrumas* (angl. *commonality*), *susietumas* (angl. *connectedness*), *grupiškumas* (angl. *groupness*). *Bendrumo* sąvoka nusako tam tikras bendras vertybes, *susietumas* – tam tikrus santykinius ryšius, kurie sieja žmones. Tačiau bendrumas ir susietumas turi apimti ir priklausymo jausmo (angl. *feeling of belonging together*) sampratą ir tai priklausys ne tik nuo bendrumo ir ryšių stiprumo, bet ir nuo tam tikrų įvykių, viešųjų naratyvų, vyraujančių diskursinių rėmų, kt. (Brubaker 2004: 47). Šios monografijos autoriams svarbus R. Brubaker'io siūlomas alternatyvus identiteto terminas *identifikacija*, kuri suvokiama kaip procesas, aktyvus veiksmas, priešingai nei identiteto sąvokos numanomas stabilumas ir nekintamumas (Brubaker 2004: 44). Mūsų darbe plačiai vartojama identiteto sąvoka jį suprantant kaip procesualų reiškinį, kuris atsiskleidžia per ribų brėžimą pasitelkiant tam tikrus kultūrinius žymeklius (pgl. Barth 1969), o taip pat yra lemiamas konteksto (istorinio, socialinio, kultūrinio, institucinio).

Etniškumo ir religijos sąveiką tiriantys mokslininkai dažnai savo darbuose atsispiria nuo konstruktyvistinės F. Barth'o (1969) etninių grupių teorijos, ją praplėtusios A. Wimmer'io (2008, 2013) teorijos ir siūlo skirtingas etniškumo ir religijos sąsajų tipologijas (žr. Stropup 2017). Šia prasme monografijos autorių prieiga, ribų konstravimą apibrėžiant kaip procesą ir pasitelkiant tam tikrus kultūrinius žymeklius, nėra originali. A. Wimmer'is knygoje „Ethnic Boundary Making: Institutions, Power, Networks“ (2013) plėtoja F. Barth'o etninių ribų teoriją. Pasak A. Wimmer'io, būtina išsiaiškinti, kada arba kokiose situacijose etniškumas svarbus ir kodėl, kaip etniškumas susijęs su nelygybe (Wimmer 2013: 2). Ribų brėžimą jis yra linkęs laikyti dinamišku procesu ir teigia, jog turi būti siekiama „parodyti, kaip šios ribos atsiranda ir kokia vėlesnių transformacijų logika: kaip jos gali būti perbraižytos įtraukiant naujas grupes ar atskiriant kitas, kaip jos gali tapti nesvarbios, neaiškios, pralaidžios ar net išnykti, arba priešingai – išlikti stabilios ir ilgą laiką“ (Wimmer 2013: 4). A. Wimmer'is savo analizėje išskiria keletą elementų, veikėjų, kurie daro įtaką nustatant ribas: tai institucinės taisyklės, išteklių paskirstymas, lojalumą kuriantys kasdieniai ryšiai (angl. *everyday networks of alliances*) (Wimmer 2013: 32). Visais atvejais svarbu identifikuoti tuos simbolinius įrankius, kuriais brėžiamos ribos (Wimmer 2013: 65–66), o konkrečiai šios monografijos autoriams – atsakyti, ar, kaip, kokiuose kontekstuose ir kodėl religija yra pasitelkiama arba nepasitelkiama brėžiant ribas tarp etninių grupių. Kitais žodžiais – ar ir kokiose situacijose religija tampa svarbiu etniškumo elementu ir ką šie procesai atskleidžia apie platesnius visuomenės procesus. Monografijoje religija suvokiama kaip susijusi su kitomis tapatybės dimensijomis, o autorių dėmesys visų pirma skiriamas etniškumo ir religijos sąveikai. Kartu laikomės sąveikinės perspektyvos (angl. *intersectionality*), jog reikia atsižvelgti į tyrimo dalyvių poziciskumą (angl. *positionality*), t. y. neredukuoti interpretacijos į etniškumą ir religiją, bet įtraukti ir kitus tapatybės aspektus, tokius kaip lytis, amžius, socialinė pozicija ir pan. (Yuval-Davis 2011: 4). Tad interpretuojant duomenis monografijoje atsižvelgiama į tyrimo dalyvių amžių, išsilavinimą, lytį ir kitus tyrimo metu atsiskleidžiančius kriterijus.

1.4. Etniškumas, religija ir nelygybės patirtys

Kalbėdami apie etninės ir kartu religinės tapatybės nulemtas diskriminacines ar atskirties patirtis Europos šalyse, mokslininkai dažnai remiasi imigrantų bendruomenėse atliktais tyrimais, kuriems būdingi ryškesni kultūriniai skirtumai tarp bendruomenių (žr. Macey, Carling 2011). Nagrinėjant tam tikras religinės tapatybės nulemtas religinės mažumos patirtis pasitelkiamos įvairios sąvokos. Pavyzdžiui, Marie Macey ir Alan'as H. Carling'as kalba apie „religinę nelygybę“ (angl. *religious inequality*), kurią apibrėžia kaip konkrečių „situacijų skirtingumą, nulemtą priklausymo tam tikroms religijos ar tikėjimo pagrindų susidarančioms socialinėms grupėms“ (Macey, Carling 2011: 27). Terminą „nepalanki padėtis dėl religijos“ (angl. *religious disadvantage*) siūloma vartoti apibūdinant padėtį „socialinių grupių, kurios dėl religinės tapatybės atsiduria prastesnėje situacijoje, nes yra nevienodai pripažįstamos skirtinguose oficialiuose ar instituciniuose kontekstuose“ (Weller et al. 2001, cituojama iš Macey, Carling 2011: 30-31). Svarbus klausimas, ar visuomenės daugumai kultūriškai artimos etnoreliginės bendruomenės (tokios kaip lenkai katalikai ar rusai stačiatikiai) įvardija kokias nors atskirties ar nelygybės patirtis dėl savo etnokonfesinės tapatybės. Lietuvos visuomenėje rusai stačiatikiai yra tiek etninė, tiek religinė mažuma, o lenkai katalikai – etninė mažuma, tačiau priklauso religinei daugumai ir šia prasme mažumos-daugumos patirtys įvairiai susipina etniniu ar konfesiniu požiūriu.

R. Brubaker'is teigia, jog tam tikros tapatybės dimensijos, tokios kaip lytis, kalba, etniškumas, religija, pilietybė, gali lemti nelygybės (angl. *inequality*) patirtis politinėje, institucinėje, ekonominėje, kultūrinėje, socialinėje srityse (Brubaker 2015b: 4–5; Brubaker 2015c). Tačiau taip pat atkreipia dėmesį, jog pilietybė, lytis, etniškumas sukuria nelygybę skirtingais būdais (Brubaker 2015c: 18). Pavyzdžiui, pilietybė yra formaliai apibrėžtas, biurokratizuotas instrumentas, tad pilietybės kuriamą nelygybę galima aiškiai įvardyti, o lytis yra tiek apibrėžiama išoriškai, tiek internalizuota, socialiai įprasminata, todėl lyties kuriamos nelygybės plačiau veikia ir yra plačiau pasklidusios (Brubaker 2015c: 27). Etniškumo atveju nelygybės apraiškos gali būti matomos etniškai

segreguotuose rajonuose ar regionuose, tačiau šiuo atveju taip pat svarbu vidinės nuostatos bei savęs suvokimas visuomenėje (Brubaker 2015c: 32). Kalbą su nelygybės apraiškomis sieja kultūrinio kapitalo formos, lemiančios galimybes bei socialinius tinklus (Brubaker 2015c: 33). Nelygybę religijos pagrindu gali paskatinti tiek formalūs, tiek neformalūs veiksniai: kalbėdamas apie formalius R. Brubaker'is mini sistemiskai nelygiavertį religijų traktavimą, o neformalius – stigmatizaciją, susijusią su tam tikromis religijomis, taip pat pačios religijos kuriamą vidinę nelygybę (pavyzdžiui, lyčių) (Brubaker 2015c: 33).

Monografijoje mums svarbu aptarti ne įstatymais apibrėžtą religinių bendruomenių situaciją, o skirtingas etnines-religines tapatybes turinčių tyrimo dalyvių vertinimą, kokia yra konkrečios etnokonfesinės bendruomenės situacija visuomenėje. Kadangi etninė tapatybė dažnai glaudžiai susijusi su kalbine, tad R. Brubaker'io (2015b, c) išskirtos etniškumo, kalbos, religijos dimensijos ir jų sąveika kalbant apie patirtis santykiyje su kitomis visuomenės grupėmis yra svarbi monografijos autorių analizei. Bandoma atsakyti į klausimus, ar ir kokiais atvejais kalbėdami apie kokias nors situacijas ar kontekstus tyrimo dalyviai mini atskirties patirtis, siedami jas su etnine tapatybe, gimtąja kalba ar išpažįstama religija; ar ir kaip etninė, kalbinė bei religinė dimensijos susipina šiuose pasakojimuose.

1.5. Institucijos ir identitetas

Monografijos autoriai remiasi teorine prielaida, kad institucijos – mokykla, religinė organizacija, žiniasklaida – atlieka svarbų vaidmenį konstruojant etninio ir religinio identiteto sąsajas, brėžiant grupių ribas, ir šis ribų nustatymo dalyvaujant institucijoms procesas yra viena iš analizės krypčių. Ši teorinė prieiga grįsta tokių mokslininkų kaip R. Brubaker'is ir Frederick'as Cooper'is (2000), A. Wimmer'is (2013) ir kt. įžvalgomis, jog institucijos – valstybė, mokykla, savanoriška organizacija, bažnyčia ir kt. – yra aktyvūs, didelę galią turintys veikėjai konstruojant socialines

kategorijas, grupes. Šias įžvalgas apie institucijų vaidmenį susidarant etninėms tapatybėms patvirtina Lietuvos mokslininkų tyrimai (žr. Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2016; Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitė 2021).

Etninės savanoriškos organizacijos, kuriamos laikantis etniškumo ribų ir į savo veiklą įtraukiančios tokius kultūrinius elementus kaip religija, kalba, sportas, menai ir laisvalaikis, kurie tenkina etninių bendruomenių kolektyvinius poreikius ir stiprina socialinius ryšius etninių bendruomenių viduje, yra svarbios formuojant etninio identiteto turinį (Fennema, Tillie 2001: 35–36; Beresnevičiūtė 2005: 87; Cordeo-Guzman 2005: 894, 906–907; Karlis 2015: 244, 246). Taigi, tokie tapatumo (identifikavimosi) su tam tikra etnine bendruomene, grupe aspektai, kaip religinis identitetas, kalba, kilmė, ryšiai su kilmės šalimi (istorine tėvyne), gali būti reikšmingi ir etninių mažumų grupių religinėse organizacijose, o dalyvaudamos jose etninės mažumų grupės stiprina savo etninį identitetą ir kartu jį susieja su religiniu. Etninių mažumų religinė organizacija ir jos lyderiai bei jų vykdoma veikla autorių yra laikomi jungiančiais religinį ir etninį identitetą ir skatinančiais etninių grupių religinio identiteto raidą. Religinių organizacijų studijose vyrauja kongregacijų (arba vienuolijų) Jungtinėse Amerikos Valstijose (Chaves, Eagle 2016), denominacijų (krikščioniškų bendruomenių, kurias vienija tas pats tikėjimas) ir kitų religinių organizacijų (universitetuose veikiančios įvairių tikėjimų studentų organizacijos, ekumeninės asociacijos) tyrimai (Scheitle, Dougherty 2008: 994). Analizuojamos ir etninių mažumų religinės organizacijos, daugiausia – jungiančios įvairių tautybių imigrantus (pavyzdžiui, Norvegijoje, Olandijoje, Belgijoje ir kt.) (Fennema, Tillie 2001; Hooghe 2005; Holte 2020). Lietuvoje sociologai tyrinėja įvairias piliečių (taip pat ir etninių grupių atstovų) organizacijas (Beresnevičiūtė 2006; Žiliukaitė 2006; Potashenko 2010) ir tiria religinį bei etnoreliginį identitetą (Savukynas 2003; Ališauskienė, Kuznecovienė 2013; Račius 2020a). Tačiau etnoreliginių organizacijų veiklos ir vaidmens formuojant identitetus tyrimų stokojama (kitaip nei islamo ir musulmonų organizacijų tyrimų užsienio šalyse ir Lietuvoje, žr. Račius 2013; Banfi 2018).

Mokykla, kaip švietimo sistemos dalis, yra svarbi institucija formuojant etnines ir tautines tapatybes (Swain 2005), o socialiai teisingu švietimas laikomas, jeigu tinkamai atpažįstami skirtingų socialinių kultūrinių grupių poreikiai švietimo sistemoje (Žalimienė et al. 2011). Mokykla yra institucija, galinti tiek įgyvendinti daugiakultūrio švietimo principus (Banks 2004; May 2012; diskusijas Lietuvos kontekste žr. Tamošiūnas 2000; Saugėnienė 2003; Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010), tiek kryptingai formuoti etninės daugumos kultūros pagrindų kuriamą identitetą (Jaskulowski, Surmiak 2017); tiek reikšmingai prisidėti kuriant etnines skirtis (Balžekienė et al. 2008; Podagelytė 2014; Šliavaitė 2016), tiek ieškoti sąlyčio taškų tarp skirtingų grupių (Šliavaitė 2020). Šie skirtingi procesai vyksta pagal mokykloje įgyvendinamas istorijos mokymo programas, kuriose (ne)girdimi mažumų istorijos pasakojimai (Connel 1992; Palmberger 2016), (ne)atpažįstama mokyklos bendruomenės narių kultūrinė (pavyzdžiui, kalbinė) (Banks 2004; May 2012), taip pat religinė įvairovė (Spinner-Halev 2010; Dikšaitė 2020). Lietuvoje atlikti tyrimai atskleidė, kad mokykla savo įgyvendinamomis švietimo programomis ir vykdomomis veiklomis, mokytojų nuostatomis aktyviai prisideda konstruojant pilietines, tautines ir etnines tapatybes (Leončikas 2007; Balžekienė et al. 2008; Podagelytė 2014; Šliavaitė 2016, 2018; Dikšaitė 2020) ir ne visada sėkmingai atpažįsta mokyklos bendruomenės kultūrinę įvairovę (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010). Šioje monografijoje analizuojame mokyklos tautinių mažumų (lenkų, rusų) kalba vaidmenį konstruojant etnokonfesines tapatybes, t. y. aiškinamės, ar ir kaip mokyklose tautinių mažumų kalbomis yra (ne)siejami etniškumas ir religija; kaip etniškumas saistomas su religija mokykloje vykdomose veiklose.

Žiniasklaidą mokslininkai laiko svarbia žmonių santykių su socialine tikrove konstruojančia institucija, o identitetas, kaip analitinė kategorija, yra reikšminga viešojo diskurso tyrimų dalis. Norman'as Fairclough diskurso sąvoką sieja su materialaus, mentalinio ir socialinio pasaulio vaizdavimo būdais ir tam pasitelkiamų kalbinių (tekstinių) priemonių poveikiu socialinėms praktikoms (Fairclough 2004: 124). Socialinio identiteto teorijos atstovai teigia,

kad tiriant žiniasklaidos diskursus svarbu atsižvelgti į institucinių procesų, individualiosios psichologijos ir komunikacijos dėmenis. Žiniasklaida jiems įkūnija socialinę grupių hierarchiją, o žiniasklaidos priemonių nuosavybė įvardijama kaip svarbus veiksnys norint suvokti, kaip individai susiję su žiniasklaida tarpgrupinių santykių lygmeniu (Harwood, Roy 2005). Pripažįstama, kad žiniasklaida neatsiejama nuo galios, dominavimo, nelygybės ir kitų identitetui svarbių diskursų. Tai yra verslas, kuriame susikerta korporacijų ir visuomenės interesas (Jansen 2011). Žiniasklaida gali prisidėti prie visuomenės grupių marginalizavimo arba, atvirkščiai, palaikyti marginalizuojamų bendruomenių narių identitetą įtvirtindama teigiamus tapatinimosi su grupe modelius, skatindama grupės aktyvumą ir stiprindama tikėjimą socialiniais pokyčiais (Dixon 2015). Žiniasklaidą mokslininkai laiko institucine priemone, transformuojančia istorinius įvykius į vaizdinius ar idėjas, galinčius daryti įtaką šiuolaikinio identiteto formavimui (Vihalemm, Jakobson 2011). Mažumų žiniasklaida, kuri yra linkusi labiau aprėpti mažumų grupių vaizdinius ir joms aktualų turinį, veikia demokratinėse šalyse kaip tautinio, kultūrinio ir socialinio identiteto išsaugojimo priemonė bei integracijos į dominuojančių visuomenę įrankis (Jakobson, Iljina 2002). Ammon'as Cheskin'as pabrėžia informacijos struktūravimo strategijų (negatyvaus, integruojančio, pozityvaus diskurso) ir požiūrį į sudėtingus praeities įvykius formuojančių socialinių veikėjų reikšmę žiniasklaidoje (Cheskin 2012).

Skaitmeninės žiniasklaidos, kuria dažnai naudojasi jaunesnioji karta (internetu svetainių, periodinių leidinių elektroninių versijų ir kt.), sklaidą (mediatizaciją) religijos srityje tiriantys mokslininkai teigia, kad ji iš religinių institucijų perėmė nemažą dalį kultūrinių ir socialinių funkcijų ir metė iššūkį šių institucijų autoritetui (Hjarvard 2011). Svarbu tirti, kaip religinės institucijos pasitelkia žiniasklaidą savo poreikiams patenkinti. Identitetas, autoritetas, tradicijos ir kiti svarbūs religinių bendruomenių įvaizdžio elementai žiniasklaidos priemonėse yra ne tik perteikiami, bet ir permąstomi bei kuriami (Fajfer 2019: 40), žiniasklaida veikia kaip „socialinis kontekstas ir erdvė, kurioje gimsta ir yra diskutuojama kultūra“ (Campbell 2017: 16). Lietuvos mokslininkai atskleidė, kad žiniasklaida turi

didelį poveikį konstruojant etninių mažumų grupių identitetą ir atmintį (Kraniauskienė 2012; Frėjutė-Rakauskienė 2013a, 2016a; Švarplys 2014) bei visuomenės nuostatas apie etnines ir religines grupes (Frėjutė-Rakauskienė 2013b, 2020a; Pocė 2018). Nagrinėtos neigiamų visuomenės nuostatų šių grupių atžvilgiu sąsajos su žiniasklaidos formuojamais diskursais ir socialinės priežastys (Beresnevičiūtė, Nausėdienė 1999; Auškalnienė 2006; Beresnevičiūtė, Frėjutė-Rakauskienė 2006; Frėjutė-Rakauskienė 2009, 2012, 2015), taip pat etninių mažumų grupių teisių diskursas Lietuvos spaudoje (Tautinių mažumų įstatymas, pavardžių rašyba dokumentuose ir kt.) (Kazėnas ir kt. 2014; Ilkevičiūtė 2015). Politinių ir komunikacijos mokslų srities tyrimuose tam tikros etninių mažumų žiniasklaidos priemonės Lietuvoje įvertintos kaip geopolitinių grėsmių ir propagandos sklaidos įrankiai (Vaišnys et al. 2017).

1.6. Metodologinė prieiga

Šioje monografijoje analizuojami skirtingi šaltiniai: lauko tyrimo metu surinkta medžiaga ir žiniasklaidos priemonės. Toliau pateikiama bendra tyrimo duomenų apžvalga, o metodologinė prieiga taip pat aptariama konkrečiai temai skirtuose knygos skyriuose.

Lauko tyrimas vykdytas Vilniuje, Kaune, Visaginė, Šalčininkuose, Švenčionyse ir Švenčionių rajone. Vilniuje, Švenčionyse ir Šalčininkuose ieškojome tyrimo dalyvių, kurie tapatinasi su rusais stačiatikiais arba lenkais katalikais, o Kaune ir Visaginė – daugiausia su rusais stačiatikiais. Tad vieni pagrindinių atrankos kriterijų formuojant tyrimo imtį buvo etninė ir religinė tyrimo dalyvių tapatybė, o interviu metu siekėme išsiaiškinti, kaip šios tapatybės dimensijos sąveikauja, žvelgiant iš tyrimo dalyvių perspektyvos. Būtent šie miestai pasirinkti, nes juose gyvena gausios etnokonfesinės grupės, ir siekiant, kad tyrimas atspindėtų skirtingo urbanistinio tipo bendruomenių situaciją: Vilniui būdinga daugiatautė sudėtis, Kaunas homogeniškesnis, Šalčininkai ir Švenčionys – vidutinio dydžio daugiataučiai miestai, o Visaginas – sovietmečiu

įkurtas miestas, kuriame didžiąją daugumą gyventojų sudarė imigrantai iš kitų Sovietų Sąjungos respublikų. Lauko tyrimas pradėtas 2019 m. spalį, o pabaigtas 2021 m. lapkritį. Atliekant kokybinį lauko tyrimą pagrindinis metodas buvo kokybiniai pusiau struktūruoti ir nestruktūruoti giluminiai interviu. Interviu vyko dviem kryptimis.

Giluminiai interviu buvo atliekami su vietovių, kuriose buvo vykdomas tyrimas, gyventojais, besitapatinančiais su tam tikra etnine (rusai, lenkai) ir religine (stačiatikiai, katalikai) grupe. Kalbant apie etniškumą ir išpažįtamą religiją svarbiausias kriterijus buvo tai, kaip patys informantai save apibūdina. Kadangi tyrimui pasirinktose vietovėse gyvena įvairių etninių tapatybių gyventojai, kai kuriais atvejais tyrimo dalyvis (-ė) save apibūdindavo kaip mišrios etninės tapatybės ir tokie informantai taip pat įtraukti į imtį, siekiant išvengti pirmiau aptarto išankstinio skirstymo į tam tikras socialines grupes (žr. Brubaker 2004). Siekiant geriau suprasti turimą empirinę medžiagą keletas interviu buvo atlikti su sentikiais, nes šiai grupei taip pat aktuali etninės ir religinės tapatybių sąveika. Tokio pobūdžio pokalbiai vykdyti ir su įvairių maldos grupių, bendruomenių, susibūrimų prie katalikų ir stačiatikių bažnyčių atstovais. Pagrindiniai šių informantų atrankos kriterijai buvo etniškumas (lenkai, rusai) ir identifikavimasis su religine grupe (katalikai, stačiatikiai). Absoliuti dauguma tyrimo dalyvių save apibūdino kaip tikinčius ir praktikuojančius atitinkamos tradicinės religinės bendruomenės (stačiatikiai ar katalikai) narius, tad jie atstovauja glaudžiai su religine bendruomene ir religine institucija (bažnyčia, cerkve) susijusiems asmenims. Tyrimo vykdytojai neanalizavo religingumo turinio, turėdami galvoje pagrindinį su etnine tapatybe susijusį tyrimo klausimą ir kokybinio tyrimo prieigą, kuri nėra tinkama nuosekliai ir sistemingai įvertinti religinių praktikų dažnumą bei išraiškas ir susieti jas su kokiomis nors religingumo kategorijomis.

Kitą interviu grupę galima santykinai apibūdinti kaip ekspertų interviu su institucijų ar organizacijų atstovais. Kadangi vykdydami tyrimą aiškinomės, kokį vaidmenį atlieka institucijos formuojant etnines religines-tapatybes, tad pusiau struktūruoti interviu atlikti

su ekspertais: mokyklų lenkų ar rusų kalba atstovais, sekmadienių mokyklų mokytojais, lenkus, rusus bei rusakalbius jungiančių religinių (katalikų ir stačiatikių) vietos organizacijų atstovais, religinės žiniasklaidos bei regioninių laikraščių redaktorais, katechetais ir bažnytinio meno pedagogais, arkivyskupijoms priklausančių religinių organizacijų (jaunimo, piligrimų) atstovais, dvasininkais.

Interviu skaičius, pasiskirstymas ir medžiagos apdorojimas. Monografijoje iš viso analizuojame 125 interviu: 40 vykdyta Vilniuje, 26 Kaune, 22 Visagine, 19 Šalčininkuose, 14 Švenčionyse, 3 Pabradėje ir 1 Švenčionėliuose. Iš šių interviu 46 atlikti su tyrimo dalyviais, kurie tapatinasi su katalikais (absoliuti dauguma – ir su lenkais), 62 su stačiatikiais (absoliuti dauguma – ir su rusais), 5 su sentikiais, 17 su tokiais tyrimo dalyviais ekspertais, kurie pasakojo apie skirtingas religijas ir kurių negalima priskirti prie nė vienos iš grupių. Kalbėtasi tiek su vyrais, tiek su moterimis, tačiau moterų dalis didesnė. Tyrime dalyvavo įvairaus amžiaus grupės, santykinai galima skirti tris kartas: jaunesnioji (nuo 18 iki 30 metų, nepriklausomybės laikotarpio atstovai), vidurinė karta (nuo 31 iki 50 metų) ir vyriausioji (vyresni kaip 50 metų). Informantų atranka vyko pasitelkiant sniego gniūžtės metodą, kai po interviu informantas (-ė) rekomenduodavo kitus potencialius tyrimo dalyvius, ir tikslingai kreipiantis į vietovių, kuriose atliekamas tyrimas, religines bendruomenes.

Iš minėto skaičiaus 71 buvo pusiau struktūruotas interviu su tam tikros srities ekspertais, t. y. su vietovės katalikų ir stačiatikių religinių organizacijų (įtraukiančių lenkus, rusus bei rusakalbius) atstovais; arkivyskupijoms priklausančių religinių organizacijų (jaunimo, piligrimų) atstovais; įvairių į tyrimą įtrauktų vietovių dvasininkais, regioninių laikraščių redaktorais, katechetais ir bažnytinio meno pedagogais; su mokytojais mokyklose lenkų, rusų ar keliomis mokomosiomis kalbomis, sekmadienių mokyklų, mokyklų administracijos atstovais. Kai kuriuose interviu su ekspertais plačiai kalbėta ir tokiais giliais klausimais kaip tikėjimas, atėjimas į tikėjimą ir kiti, kurie būdavo užduodami giluminiuose interviu, tad ši informacija irgi naudojama analizuojant tam tikrų vietovių gyventojų sampratą apie etniškumą ir religijos sąveiką (plačiau

apie metodologiją žr. konkrečiai temai skirtuose monografijos skyriuose).

Interviu buvo atliekami lietuvių arba rusų kalbomis, t. y. tomis kalbomis, kuriomis laisvai kalba tyrimo vykdytojos. Monografijoje citatos iš interviu rusų kalba išverstos į lietuvių kalbą nurodant, kad interviu vyko rusų kalba. Interviu buvo išrašyti pažodžiui ta kalba, kuria vyko pokalbis, paskui buvo daug sykių skaitoma, koduojama, išryškėję kodai grupuojami į kategorijas ir temas. Buvo atsižvelgta į klausimus, iškilusius koduojant ir grupuojant medžiagą, taip pat žymimos vietos, tiesiogiai susijusios su pagrindiniais tyrimo klausimais. Medžiaga sisteminta, ieškota pasikartojimų, analizuota, kaip tyrimo duomenys susiję su socialinėmis ir demografinėmis tyrimo dalyvių charakteristikomis, ir su vietoje, kurioje atliktas tyrimas.

Lauko tyrimo eiga. Vykdamas tyrimą Lietuvoje dėl Covid-19 pandemijos buvo du kartus paskelbtas karantinas, kurio metu ribojami fiziniai kontaktai ir judėjimas tarp savivaldybių. Pirmasis karantinas Lietuvoje taikytas nuo 2020 m. kovo 16 d. iki birželio 16 d., o antrasis nuo 2020 m. lapkričio 7 d. iki 2021 m. birželio 30 d. Laikantis ekstremaliosios padėties ir karantino taisyklių reikėjo iš naujo suplanuoti tyrimo eigą, keliones į tyrimo vietas, intensyviau vykdyti kontaktinius interviu tuo metu, kai nebuvo suvaržymų dėl privalomos fizinės distancijos. Siekiant įgyvendinti tyrimą bei nesukelti grėsmės tyrimo dalyvių sveikatai, nedidelė dalis interviu atlikti nuotoliniu būdu, pavyzdžiui, programomis Zoom, Skype. Nežiūrint nuotolinio bendravimo, šie interviu vertintini kaip kokybiški, giluminiai ir jų trukmė nesiskyrė nuo kitų interviu. Tačiau tyrėjų prioritetas buvo kontaktiniu būdu atliekami interviu tais laikotarpiais, kai pandemine situacija Lietuvoje stabilizuodavosi ir tiesioginis bendravimas nekeldavo rizikos tyrimo dalyviams. Vykdytojai, turėdami galvoje tyrimo dalyvių saugumą, paprastai net esant palankiai epidemiologinei situacijai tyrimo dalyviams siūlydavo susitikti ne uždaroje patalpoje, o laikantis atstumo ir atviroje erdvėje.

Dauguma interviu truko apie valandą, tačiau dalis užsitęsė kelias valandas arba su tyrimo dalyviu buvo susitikta kelis kartus. Dalyviai buvo supažindinami su tyrimo tikslais, tyrimo duomenų

(garso įrašų, užrašytų interviu) saugojimo ir naudojimo sąlygomis, kurios užtikrina tyrimo dalyvių anonimiškumą ir konfidencialumą. Informantams sutikus, interviu buvo įrašomas. Monografijoje pateikti interviu duomenys (citasos) pateikiamos anonimiškai, t. y. nenurodant tyrimo dalyvio (-ės) vardo, pavardės nei kitos informacijos, kuri leistų atpažinti informantą (-ę).

Atliekant kokybinį tyrimą buvo naudojamos interviu gairės lietuvių ir rusų kalbomis, kurias sudaro 47 klausimai, suskirstyti į keletą grupių, susijusių su konkrečiomis sritimis arba temomis, kurios, tikėtina, svarbios formuojantis etnokonfesiniam identitetui, jo raiškai: šeimos istorija; etninę ir religinę tapatybes atskleidžiantys klausimai; religinės praktikos (pavyzdžiui, dalyvavimas mišiose); šventės ir religija; skirtingų etnokonfesinių bendruomenių bendravimas; religija ir diskriminacija; švietimas; nevyriausybinių organizacijų (NVO) sektorius, aktyvumas, teisių gynimas. Kokybinio tyrimo klausimynas buvo taikomas lanksčiai, atsižvelgiant į kiekvieną informantą: kokia jo ar jos patirtis, reakcijos į tyrimo klausimus, pasakojimo posūkiai ir turinys. Interviu metu buvo užduodami papildomi tikslinamieji klausimai.

Tyrimo metu buvo vykdomas stebėjimas ir dalyvaujamas stebėjimas katalikų ir stačiatikių bažnytinėse apeigose, visuomeninėse šventėse, kuriose dalyvauja skirtingoms religijoms atstovaujantys dvasininkai, kituose susibūrimuose (pavyzdžiui, Šalčininkų rajone po religinių apeigų bažnyčioje vykusioje mugėje), dvasininkams bendraujant su tikinčiais po bažnytinių apeigų ir kitur. Šiuo metodu surinkta medžiaga leido kontekstualizuoti ir geriau suprasti interviu, taip pat suteikė informacijos apie tai, kaip gyventojai kalba apie etninį ir religinį identitetą kasdienėse situacijose, kai jiems nedaro poveikio tyrėjo užduodami klausimai. Tačiau dėl Lietuvoje paskelbto karantino didelę dalį laiko bažnyčios ir cerkvės buvo uždarytos, nevyko dalis įprastų apeigų ir švenčių, o tai apribojo ir tyrimo vykdytojų galimybes dalyvauti viešuose renginiuose.

Žiniasklaidos analizė. Monografijoje analizuojama ne tik lauko, bet ir žiniasklaidos tyrimo metu surinkta empirinė medžiaga. Siekiant ištirti etniškumo ir religijos sąsajas Lietuvos žiniasklaidoje

rusų ir lenkų kalba, iš pradžių buvo analizuojamas tokių žiniasklaidos priemonių spektras, išskiriant esminius jo susiformavimo ir kaitos nuo 1990 iki 2020 m. bruožus ir atskleidžiant santykį su svarbiausiais rusų ir lenkų etninėse grupėse šiuo laikotarpiu vykusiais demografiniais ir socialiniais pokyčiais. Remiantis analizės duomenimis, buvo apibūdintas spaudos leidinių, naujienų portalų, radijo ir televizijos laidų bei kitų Lietuvos žiniasklaidos priemonių rusų ir lenkų kalba santykis su stačiatikybės ir katalikybės temomis. Reikia atkreipti dėmesį, kad žiniasklaida rusų ir lenkų kalba pasirinkta tyrinėti siekiant užčiuopti atsakymus į rūpimus klausimus iš tiriamųjų etninių ir religinių grupių perspektyvos. Juolab kad šių grupių nariai yra ne tik tų žiniasklaidos priemonių dėmesio objektas, bet ir turinio kūrėjai.

Tolesnis tyrimo etapas – kokybinė turinio analizė, kuriai buvo pasirinkti 1990–1992 ir 2018–2020 m. Lietuvos spaudos leidiniai rusų ir lenkų kalba. Pirmasis laikotarpis apima didelį tiražą ir nemažą skaitytojų ratą turinčius dienraštį rusų kalba „Echo Litvy“ (iki 1990 m. kovo mėn. – „Sovetskaja Litva“) ir laikraštį lenkų kalba „Kurier Wileński“ (iki 1990 m. vasario mėn. – „Czerwony Sztandar“). Šie leidiniai kokybinei turinio analizei tinkami kaip šaltiniai, atspindintys etninių mažumų grupių (ypač rusų ir lenkų) reakciją į Lietuvos visuomenės išsilaisvinimą iš penkis dešimtmečius trukusios sovietinės okupacijos bei religinės priespaudos ir į atsivėrusią galimybę nevaržomai domėtis savo šaknimis Lietuvoje, tautinėmis ir religinėmis tradicijomis, kitais tapatybės aspektais (šiuo laikotarpiu nebuvo religinės spaudos šiomis kalbomis). Antrasis laikotarpis nagrinėjamas apimant laikraštį ir žurnalą lenkų kalba „Kurier Wileński“/„Magazyn Kurier Wileński“, Vilniaus ir Lietuvos ortodoksų (stačiatikių) vyskupijos leidžiamą ketvirtinį žurnalą rusų kalba „Vestnik“, Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios publikuojamą katalikų mėnraštį lenkų kalba „Spotkania“. Visi šie leidiniai atspindi, kaip pakito žiniasklaidos rusų ir lenkų kalba – identitetą konstruojančios institucijos, statusas, palyginti su pirmuoju tyrimo laikotarpiu; kokia reikšmė etniškumo ir religijos dimensijų sąveikai teikiama spaudoje, konstruojant etninių ir religinių grupių identitetą šiuolaikinėmis Lietuvos valstybingumo sąlygomis. Abiejų minėtų

laikotarpių spaudos leidiniai yra ne tik svarbūs informacijos šaltiniai, bet ir etninių ir religinių mažumų grupių, joms priklausančių pasaulietinių ir religinių veikėjų, organizacijų saviraišką ir diskusijas atspindintis viešojo diskurso laukas.

Iš pasirinktų spaudos leidinių rusų ir lenkų kalba pirmiausia buvo atrinktos visos su stačiatikių ir katalikų religija susijusios publikacijos. Kitame žingsnyje iš šio masyvo buvo išskirtos publikacijos, kuriose tiesiogiai aptariama etniškumo ir religijos sąveika (rusų ir stačiatikių, lenkų ir katalikų atžvilgiu), ir kitaip su šia tematika susiję bei etniškumo ir religijos sąsajų interpretacijai svarbūs tekstai (asmenybių biografijos, straipsniai apie maldos namų arba parapijų istoriją, rusų ir lenkų visuomenės veikėjus bei organizacijas, šių etninių grupių gausiai gyvenamas vietas ir kt.). Atlikus kokybinę publikacijų analizę duomenys buvo nagrinėjami išskiriant kelias temas ir apibendrinami: religiniai lyderiai, religinės organizacijos, istorinės asmenybės, šventos vietos, santykis su istorine tėvyne. Pagal šias temas susisteminti duomenys pristatomi antro skyriaus poskyriuose (plačiau žr. antrą skyrių). Kadangi nuo 1990 iki 2020 m. dėl demografinių, socialinių ir ekonominių priežasčių smarkiai kito Lietuvos spaudos leidinių etninių mažumų kalbomis spektras ir dalis jų neišliko iki mūsų dienų, stigo galimybių atlikti to paties leidinio (išskyrus „Kurier Wileński“) kokybinę turinio analizę. Kaip svarbius šaltinius taip pat reikia paminėti religinių ir etninių mažumų problematikai skirtas Lietuvos valstybinio radijo ir televizijos laidas, stačiatikių ir katalikų bendruomenių interneto svetaines rusų bei lenkų kalba ir leidžiamus periodinius leidinius.

Etniškumo ir religijos sąsajų konstravimas Lietuvos žiniasklaidoje rusų ir lenkų kalba

ANDRIUS MARCINKEVIČIUS

Šiame skyriuje Lietuvos žiniasklaida rusų ir lenkų kalba vertinama kaip svarbus informacijos apie etninių ir religinių mažumų grupių tapatybę šaltinis ir kaip viena iš šių tapatybę konstruojančių institucijų. Siekiant atskleisti šį žiniasklaidos vaidmenį įvairiuose istorinės ir socialinės valstybės raidos kontekstuose, toliau aptariamos svarbiausios Lietuvos žiniasklaidos priemonių rusų bei lenkų kalba spektro kaitos ir santykio su religine tematika 1990–2020 m. tendencijos ir apibendrinami kokybinio 1990–1992 ir 2018–2020 m. spaudos tyrimo duomenys. Ieškant atsakymų į klausimus, ar šiose Lietuvos žiniasklaidos priemonėse religija yra laikoma reikšminga rusų ir lenkų etninės tapatybės kategorija, ar ir kaip skiriasi religinės dimensijos reikšmė šiose priemonėse lyginant SSRS žlugimo bei Sąjūdžio laikotarpį ir pastarųjų kelerių metų aktualijas, atsižvelgiama į tai, kad krikščionybė iš esmės yra universali religija. Juolab kad daugelį metų Lietuvoje ir kitose šalyse plėtojama ekumeninė veikla, skatinanti skirtingų šakų krikščionių bažnyčių suartėjimą vertybiniais klausimais, šiame procese nesureikšminant etninio veiksnio. Kita vertus, pripažįstama, kad krikščionių bažnyčių bendruomenėms Lietuvoje kartais stinga žinių viena apie kitą, o visuomenės nuostatomis religinių bendruomenių atžvilgiu turi įtakos istoriškai susiformavę stereotipai (Sungaila 2021). Šiame skyriuje etniškumo ir religijos sąsajos žiniasklaidoje rusų ir lenkų kalba atskleidžiamos analizuojant etninių ir religinių mažumų grupių (rusų stačiatikių ir lenkų katalikų) tapatybę lemiančius vietinio ir regioninio lygmens kalbinius, istorinius, socialinius bei kultūrinius veiksnius.

Apibrėžiant potencialią Lietuvos žiniasklaidos priemonių rusų ir lenkų kalba auditoriją, jų vaidmenį atspindint ir konstruojant etniškumo ir religijos sąsajas, dera atsižvelgti į esminius atitinkamų etninių grupių gausumo rodiklius, jų kaitą. Paskutinio prieš žlungant SSRS surengto 1989 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, rusai sudarė 9,4 proc., o lenkai – 7 proc. visų Lietuvos gyventojų. Pagal tuometinį administracinį suskirstymą dideliu rusų tautybės gyventojų nuošimčiu išsiskyrė Vilniaus (20,2 proc.), Klaipėdos (28,2 proc.), Šiaulių (10,5 proc.), Kauno (8,3 proc.) ir Panevėžio (5,9 proc.) miestai, taip pat Ignalinos (įskaitant Sniečkaus

miestą) (39,4 proc.), Zarasų (21,3 proc.), Švenčionių (16,2 proc.), Trakų (11,9 proc.), Vilniaus (9,1 proc.) ir Šalčininkų (5,8 proc.) rajonai (1989 metų visuotinio... 1991: 129–134). Lenkų tautybės gyventojų didžiausia santykinė dalis buvo užfiksuota Šalčininkų (79,6 proc.) ir Vilniaus (18,8 proc.) miestuose bei Šalčininkų (79,6 proc.), Vilniaus (63,5 proc.), Švenčionių (28,8 proc.), Trakų (28,8 proc.), Širvintų (11,1 proc.) ir Molėtų (10,1 proc.) rajonuose (Ibid). Šio surašymo duomenys taip pat rodo, kad įvairių etninių grupių buvo plačiai vartojama rusų kalba. Pavyzdžiui, tik 51,1 proc. Lietuvoje tuo metu gyvenančių ukrainiečių ir 40,5 proc. baltarusių gimtąja laikė savo tautybės kalbą, o laisvai kalbantys rusiškai nurodė 58 proc. lenkų, 42,1 proc. ukrainiečių, 34,8 proc. baltarusių tautybės gyventojų (1989 metų visuotinio... 1991). Tikėtina, kad rusai sudarė ne mažiau kaip 2/3 atominės elektrinės darbuotojams įkurto 1975 m. Sniečkaus miesto (dab. Visaginas) gyventojų. Pavyzdžiui, 1979 m. visuotinio SSRS gyventojų surašymo duomenimis, šis rodiklis siekė 66,2 proc. (Lietuvos TSR gyventojai... 1980). Žinoma, nėra galimybių atskleisti visų minėtų statistinių rodiklių santykio su Lietuvos gyventojų pasiskirstymu pagal religiją, nes dėl politinių ir ideologinių priežasčių religijos kategorija apskritai nebuvo įtraukiama į sovietmečiu vykdytus surašymus. Tačiau nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos visuotinių gyventojų surašymų duomenys rodo, kad didžiausi rusų stačiatikių ir lenkų katalikų nuošimčio rodikliai dažniausiai sutampa su šių etninių mažumų grupių gausiausiais gyvenamais židiniais šalies teritorijoje. 2011 m. surašymo duomenimis, katalikai sudaro absoliučią daugumą visose šalies savivaldybėse, o didžiausias stačiatikių nuošimtis fiksuotas mišrios etninės sudėties rytinėse ir pietrytinėse, taip pat kai kuriose kitose gausiai rusų gyvenamose savivaldybėse. Pavyzdžiui, katalikų ir stačiatikių dalis Vilniaus rajono savivaldybėje siekia atitinkamai 80,6 ir 5,5 proc., Šalčininkų – 86,2 ir 4,1 proc., Švenčionių – 77,6 ir 6,2 procento. Duomenys šiose savivaldybėse rodo glaudų ryšį tarp šių rodiklių: katalikų dauguma ir lenkų (iš dalies ir baltarusių) etninė grupė. Šalčininkų rajono savivaldybėje lenkai sudaro 71,4 proc., rusai – 7,1 proc., baltarusiai – 4,2 proc. visų gyventojų. Eišiškių rajono savivaldybėje lenkų dalis siekė 83,3 proc., rusų – 3,2 proc.,

baltarusių – 1,6 proc., o Švenčionių rajono savivaldybėje lenkai ir rusai sudarė po 17,3 proc., baltarusiai – 4,6 proc. visų gyventojų (Ambrozaitienė ir kt. 2013: 160–163). Šiame kontekste ryškiausia išimtis yra Vakarų Lietuvoje esanti Klaipėdos miesto savivaldybė – stambus rusų susitelkimo židinys (19,6 proc.), o stačiatikiai čia sudaro 16,4 proc. visų gyventojų (Ambrozaitienė ir kt. 2013: 170–171).

XX a. 9 ir 10 deš. sandūroje, žlungant komunistinei santvarkai SSRS ir susikūrus Sąjūdžiui, etniniu pagrindu Lietuvoje kilo įtampų tarp lietuvių ir dalies lenkų, rusų bei kitų tautybių gyventojų (lenkų teritorinės autonomijos klausimas, prosovietinės organizacijos „Jedinstvo“ veikla ir pan.). Jos sulaukė didelio rezonanso visuomenėje ir yra nagrinėjamos šiuolaikinėje lietuviškoje historiografijoje (Kasperavičius, Biveinis 2007; Sirutavičius 2017). Tačiau šių temų fone rečiau atkreipiamas dėmesys į tai, kad dalis rusų ir lenkų palaikė Lietuvos nepriklausomybės idėją ir kad šiuo laikotarpiu atsirado nepriklausoma žiniasklaida (ypač spauda) rusų ir lenkų kalba. Šios žiniasklaidos priemonės ne tik informavo etninių ir religinių mažumų grupes apie lietuvių tautos politinius lūkesčius, sovietmečiu nutylėtus Lietuvos praeities puslapius ar komunistinio režimo nusikaltimus, svarstė demokratinių vertybių ir pilietinės visuomenės klausimus, bet ir atliko žinių apie etninių mažumų istoriją, kultūrinės ir religinės tradicijas sugrąžinimo iš užmaršties į viešąjį diskursą misiją. Varomąja jėga vykdant šią misiją, kaip ir lietuviškoje Sąjūdžio žiniasklaidoje, tapo iš etninių mažumų kilę žurnalistai ir inteligentija, besikuriančių rusų ir lenkų visuomeninių bei religinių organizacijų atstovai, iš sovietinės valdžios ir saugumo institucijų griežtos kontrolės išsilaisvinę stačiatikių ir katalikų dvasininkai. Šių veikėjų iniciatyva imta viešai kelti ir svarstyti etninių ir religinių mažumų identiteto puoselėjimo klausimai, taip mėginant sukurti vertybinę atsvarą daugelį dešimtmečių diegtai sovietinei tapatybei (plačiau žr. Лавринец 2013; Marcinkevičius 2021). Tokia Lietuvos valstybingumo idėjai palanki žiniasklaida orientavosi į rusų, lenkų ir kitų etninių mažumų auditorijos konsolidaciją, nors ir turėjo konkuruoti dėl skaitytojų tiek su vietine, tiek prosovietine žiniasklaida. Kaip rodo atlikti moksliniai tyrimai, prabėgus trims dešimtmečiams nuo SSRS žlugimo ir Lietuvoje per tą laikotarpį įvykus daugybei

politinių, socialinių ir ekonominių pokyčių, etninių ir religinių mažumų grupėms tebėra aktualūs tapatybės išsaugojimo ir integracijos į šalies visuomenę klausimai, ypač mišrios etninės ir religinės sudėties miestuose, Pietryčių Lietuvos regione (Kasperavičius, Biveinis 2012; Kazėnas ir kt. 2014; Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2016).

Vis dėlto stinga išsamių tyrimų apie tai, kokia reikšmė etniškumo ir religijos sąsajoms teikiama istoriškai susiformavusiose Lietuvos lenkų katalikų ir rusų stačiatikių bendruomenėse. Šalies visuomenėje paplitę įvaizdžiai, siejantys etniškumą su religija, taigi ir stačiatikybę bei sentikystę su rusų tapatybe, o lenkus – su išskirtiniu pamaldumu ir prisirišimu prie katalikybės. Šių įvaizdžių (kurie nebūtinai pagrįsti objektyviomis žiniomis) kilmę atskleidžia istorinis kontekstas. Etninio identiteto konstravimo „iš viršaus“ ypatumus XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje analizavę Lietuvos mokslininkai atskleidė, kad tam tikrų religinių grupių sąsajos su etniškumu arba ribos tarp grupių, įskaitant krikščionių (katalikų, stačiatikių, sentikių, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų) bendruomenes, buvo brėžiamos pagal Rusijos imperijos etninę politiką arba lietuvių tautinio judėjimo ideologiją (Staliūnas 2003, 2007, 2015; Kalnius 2005; Merkys 2006; Kasatkina, Marcinkevičius 2008; Puidokienė 2013; Tamošaitis 2014 ir kt.). Tačiau šitaip instituciškai konstruojami įvaizdžiai dažnai neatspindėjo etninių ir religinių grupių tapatinimosi „iš apačios“ ir lėmė įvairias jų stigmatizavimo viešajame diskurse praktikas. Pavyzdžiui, tyrimai rodo, kad šalyje lietuviškumą ėmus tapatinti su katalikiškumu, lietuviai evangelikai reformatai pasijuto atstumti ir diskriminuojami, nes, nors ir didžiavosi savo kilme, bažnyčia ir jos savarankiškumu, nuolat pabrėždavo, kad yra tokie patys lietuviai kaip jų kaimynai katalikai ir skiriasi nuo jų tik savo tikėjimu. Tačiau nepriklausomoje Lietuvoje buvo stiprinamas įprotis visus protestantus dėl daugelio iš jų vokiškos ar mišrios tapatybės vadinti „prūsais“ arba paniekinamai „prusiokais“ (Slavėnienė 2003: 373–375).

Kalbant apie laikotarpį nuo 1990 m. iki šių dienų, Lietuvos mokslininkai daugiausia dėmesio skyrė etninių mažumų vaizdavimo žiniasklaidoje lietuvių kalba tyrimams (taip pat žr. pirmą

skyrių). Žiniasklaidos rusų ir lenkų kalba diskursai tyrinėti fragmentiškai, dažniausiai apeinant religinį arba etniškumo ir religijos sąveikos aspektą. Iki šiol aktualesniu klausimu laikoma istorinė atmintis, susijusi su skirtingu istorijos interpretavimu lietuvių bei etninių mažumų gretose ir šalių kaimynių įgyvendinamos atminties politikos specifika. Šiuo atžvilgiu išskirtini Antrojo pasaulinio karo atminties ir Klaipėdos miesto gyventojų tapatybės atspindėjimo Lietuvos spaudoje rusų kalba tyrimai (Frėjutė-Rakauskienė 2013a, 2013b; Kraniauskienė ir kt. 2012). Be to, buvo nagrinėjamos ir lyginamos Antrojo pasaulinio karo, pokario stalinizmo ir Sąjūdžio laikotarpių įvykius atliepiančių istorinio teisingumo diskursų tendencijos spaudoje lietuvių ir rusų kalba (Marcinkevičius 2018a, 2018b). Politinių ir komunikacijos mokslų tyrimuose, atsižvelgiant į įtampą tarpvalstybinuose Lietuvos ir Rusijos santykiuose, dalis Lietuvos žiniasklaidos priemonių rusų kalba analizuotos kaip geopolitinių grėsmių, Rusijos „minkštosios galios“ ir propagandos sklaidos instrumentas, kurį pasitelkiant daromas poveikis etninių mažumų tapatybei, ypač Pietryčių Lietuvos regione (Vaišnys et al. 2017). Filologinių tyrimų lauke nagrinėtos žiniasklaidos rusų kalba raidos 1990–2007 m. tendencijos, pabrėžiant sąsajas su įvykusiais demografiniais ir socialiniais procesais rusų etninėje grupėje bei radikaliais pokyčiais prie rinkos ekonomikos ėmusiame taikytis žiniasklaidos sektoriuje (Синочкина 2007). Kitame tyrime, atlikus kokybinę turinio analizę, išsamiai atskleidžiamas Sąjūdžio ir pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais šalyje leistų spaudos ir kitų periodinių leidinių rusų kalba vaidmuo į viešąjį diskursą sugrąžinant žinias apie rusų kultūros dvasinį ir materialinį paveldą Lietuvoje iki Antrojo pasaulinio karo ir tokiu būdu svariai prisidedant prie rusų etninės grupės tapatybės konstravimo ir būdų integruoti į nepriklausomos Lietuvos visuomenę paieškos pokomunistinės transformacijos laikotarpiu (Лавринец 2013). Tyrinėjant lenkų etninės mažumos identitetą, buvo analizuojamas 2004–2013 m. spaudos lenkų kalba turinys, daugiausia dėmesio skiriant tokioms temoms kaip žemės grąžinimas, lenko korta, rinkimai į Lietuvos Respublikos Seimą, Katalikų bažnyčia, pavardžių rašymas dokumentuose, švietimas, užrašai lenkų kalba, Tautinių mažumų įstatymo projektas (Kazėnas ir kt. 2014).

2.1. Žiniasklaidos tyrimo metodologija

Šio tyrimo objektas yra Lietuvos žiniasklaida rusų ir lenkų kalba. Žvelgiant iš pastarųjų metų perspektyvos peršasi prielaida, kad šios žiniasklaidos priemonės šalyje yra nelabai populiarios ir skirtos tik siaurai auditorijai. Juolab kad, kaip rodo naujausi sociologiniai tyrimai, nemaža dalis etninių mažumų narių naudojami žiniasklaidos priemonėmis lietuvių kalba ir įvairiais valstybių kaimynių informacijos sklaidos kanalais (Klaipėdos universiteto Socialinių pokyčių studijų centras 2016). Pavyzdžiui, 2020 m. žiemą ir 2021 m. pavasarį rinkos tyrimų bendrovės „Kantar“ atlikti žiniasklaidos priemonių auditorijos tyrimai atskleidė, kad nė vienas iš Lietuvoje leidžiamų laikraščių rusų arba lenkų kalba nepatenka į populiariausių leidinių sąrašus (Kantar 2021), nors, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos pateiktais duomenimis, 2018 m. šalyje iš viso buvo leidžiama 15 laikraščių rusų kalba ir 3 lenkų kalba (Bliūdžiuvienė 2020: 42). Iš šiomis kalbomis transliuojančių privačių radijo stočių didesnio susidomėjimo sulaukia tik „Ruskoje radio“, kurios bendrovės „Kantar“ atlikto tyrimo metu klausėsi 5 proc. visos Lietuvos auditorijos. Šiek tiek populiarnesnis buvo laidas tautinėms bendrijoms jų gimtąja kalba transliuojantis Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija, bet iš bendrovės pateiktamų duomenų negalima nustatyti, koks yra šių laidų populiarumas (Kantar 2021). Sociologinių tyrimų duomenys rodo, kad dauguma Lietuvoje gyvenančių rusų teikia pirmenybę Rusijos žiniasklaidai ir (kaip ir lenkai) yra vieni iš kritiškiausiai vertinančių jų padėtį nušviečiančių žiniasklaidą lietuvių kalba (Klaipėdos universiteto Socialinių pokyčių studijų centras 2016).

Įgyvendinant šį tyrimą žiniasklaidos priemonių populiarumo kriterijus nebuvo reikšmingas, nes į tyrimo akiratą *a priori* pateko gyventojų grupės, kurių religinės tapatybės klausimai komercinėje žiniasklaidoje nėra paklausūs. Šiuo požiūriu nėra pravarčios ir šalyje populiariausios lietuviškos žiniasklaidos priemonės, nes rusų stačiatikių ir lenkų katalikų bendruomenėms gimtosios kalbos kriterijus yra vienas iš esminių, apibrėžiančių etninę tapatybę. Mokslininkai atkreipia dėmesį į tai, kad žiniasklaida etninių mažumų kalbomis labiau aprėpia mažumų grupių įvaizdžius ir joms aktualų

turinį. Tokios informacijos sklaidos priemonės demokratinėse valstybėse veikia kaip tautinio, kultūrinio ir socialinio identiteto išsaugojimo, taip pat integracijos į dominuojančią visuomenę priemonė ir neretai užima oponavimo vyraujančiam valstybinės kalbos diskursui poziciją, o komercinė žiniasklaida valstybine kalba labiau reiškia „visuomenės elito“ interesus (Jakobson, Iljina 2002). Mediatizacijos religijoje tyrinėtojai bendrai pabrėžia žiniasklaidos svarbą konstruojant tapatybę, įvardydami ją kaip visuomenės dalį ir įrankį, kurį žmonės istoriškai ir šiuo metu pasitelkia komunikacijai (Krotz 2014; Lundby 2014), kurdami socialinę ir kultūrinę tikrovę (Hepp, Krotz 2014). Be to, žiniasklaida gali būti laikoma „socialiniu kontekstu ir erdve, kurioje gimsta ir yra diskutuojama kultūra“ (Campbell 2017: 16). Šie bruožai yra būdingi Lietuvos žiniasklaidai rusų ir lenkų kalba. Juolab kad ji yra ne tik svarbus informacijos šaltinis, bet ir etninių bei religinių mažumų veikėjų ir organizacijų nuomones ir diskusijas istorijos, švietimo bei kitais aktualiais klausimais atspindintis viešojo diskurso laukas. Lietuvos stačiatikių cerkvėse per religines apeigas tradiciškai vartojama bažnytinė slavų kalba, o pagrindinė dvasininkų ir tikinčiųjų vidinės bei išorinės komunikacijos kalba yra rusų. Tam tikrais atvejais šios religinės bendruomenės narių pasitelkiama lietuvių kalba šiuo metu veikiau yra atsakas į pasikeitusius kalbinius įgūdžius tarp nedidelės dalies tikinčiųjų nei giluminių etninės tapatybės pokyčių ženklas. Moksliniai tyrimai taip pat atskleidžia, kad išsaugoti gimtąją kalbą ir ją vartoti pamaldose svarbu didelei daliai Lietuvoje gyvenančių lenkų (Subačius 2016). Tačiau rusų ir lenkų etninių mažumų vaizdiniai lietuviškoje žiniasklaidoje dažnai konstruojami „iš viršaus“ ir yra politizuoti (Frėjutė-Rakauskienė 2015: 49). Tad sprendimas šiam tyrimui pasirinkti žiniasklaidą rusų ir lenkų kalba grįstas siekiu įvertinti etniškumo ir religijos sąsajas iš etninių grupių perspektyvos. Pirma tyrimo etape buvo analizuojamas žiniasklaidos priemonių rusų ir lenkų kalba spektras, svarbiausios jo kaitos 1990–2020 m. tendencijos, santykis su rusų ir lenkų etninėse grupėse per šį laikotarpį įvykusiais socialiniais ir demografiniais pokyčiais. Analizė leido atskleisti ir palyginti, kaip religinė tematika atspindėjo tyrimui aktualiame informaciniame lauke apskritai ir pagal žiniasklaidos

rūšis (spauda, žurnalai, naujienų portalai, radijo ir televizijos laidos ir pan.).

Kitame tyrimo etape buvo atliekama kokybinė žiniasklaidos priemonių turinio analizė. Tam pasirinkti dviem laikotarpiais (1990–1992 ir 2018–2020 m.) Lietuvoje pasirodę spaudos leidiniai rusų ir lenkų kalba. Pirmasis tyrimo laikotarpis apima dideliu tiražu leistus ir palyginti gausų skaitytojų ratą turėjusius dienraštį rusų kalba „Echo Litvy“ (iki 1990 m. kovo mėn. – „Sovetskaja Litva“) ir laikraštį lenkų kalba „Kurier Wileński“ (iki 1990 m. vasario mėn. – „Czerwony Sztandar“). Šie leidiniai kokybinei turinio analizei buvo pasirinkti kaip informacijos šaltiniai, atspindintys tiek pačios žiniasklaidos, tiek etninių mažumų grupių (ypač rusų ir lenkų) atsaką į Lietuvos visuomenės išsilaisvinimą iš penkis dešimtmečius trukusios sovietinės okupacijos, ateizmo ideologijos sklaidos ir religinės priespaudos, taip pat į atsivėrusių galimybę nevaržomai domėtis savo etninės grupės šaknimis Lietuvoje, tautinėmis ir religinėmis tradicijomis, kitais tapatybės aspektais viešajame diskurse. Reikia pabrėžti, kad 1990–1992 m. nebuvo religinės spaudos rusų ir lenkų kalba, todėl visa su religine tematika susijusi informacija buvo dažniausiai publikuojama pasaulietinės pakraipos spaudos leidiniuose, įskaitant tuos, kurie anksčiau priklausė Lietuvos komunistų partijai, o Sąjūdžio įvykių kontekste pakeitė ideologinę kryptį. Antrasis nagrinėjamas laikotarpis apima ne tik pasaulietinius, bet ir religinius leidinius: laikraštį ir žurnalą lenkų kalba tuo pačiu pavadinimu „Kurier Wileński“/„Magazyn Kurier Wileński“, Vilniaus ir Lietuvos ortodoksų (stačiatikių) vyskupijos ketvirtinį žurnalą rusų kalba „Vestnik“, Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios leidžiamą katalikų mėnraštį lenkų kalba „Spotkania“. Šie leidiniai pasirinkti kokybinei turinio analizei, nes leidžia įvertinti, kaip, palyginti su pirmuoju tyrimo laikotarpiu, pakito žiniasklaidos rusų ir lenkų kalba, kaip tapatybę konstruojančios institucijos, statusas; kokią reikšmę etniškumo ir religijos dimensijų sąveikai teikia spauda, konstruodama etninių ir religinių grupių tapatybę šiuolaikinėmis Lietuvos valstybingumo sąlygomis; kokie etninės tapatybės aspektai yra pasitelkiami spaudos leidinių kuriamuose rusų stačiatikių ir lenkų katalikų bendruomenių istorijos ir dabarties pasakojimuose.

Vykdamas žiniasklaidos tyrimą iš pasirinktų spaudos leidinių rusų ir lenkų kalba pirmiausia buvo pasirinktos visos su stačiatikių ir katalikų religija susijusios publikacijos. Kitame žingsnyje iš šio publikacijų masyvo buvo išskirtos publikacijos, kuriose tiesiogiai rašoma apie etniškumo ir religijos sąveiką (rusų ir stačiatikių, lenkų ir katalikų), ir kiti etniškumo bei religijos sąsajų interpretacijai svarbūs tekstai (asmenybių biografijos, straipsniai apie maldos namų arba parapijų istoriją, rusų ir lenkų visuomenės veikėjus bei organizacijas, šių etninių grupių gausiai gyvenamas vietas ir kt.). Atrinktų publikacijų kokybinė analizė vykdyta įsivardijus kelias temas ir pagal jas apibendrinant duomenis: religiniai lyderiai, religinės organizacijos, istorinės asmenybės, atmintinos (šventos) vietos, santykis su istorine tėvyne. Kadangi nuo 1990 iki 2020 m. dėl demografinių, socialinių ir ekonominių priežasčių Lietuvos spaudos leidinių etninių mažumų kalbomis spektras smarkiai kito ir dalis jų neišliko iki mūsų dienų, stigo galimybių atlikti vieno ir to paties leidinio skirtingo laikotarpio turinio kokybinę analizę (išskyrus „Kurier Wileński“). Siekiant atskleisti Lietuvos žiniasklaidoje rusų ir lenkų kalba konstruojamo religinio naratyvo santykį su etniškumu, remtasi mokslininkų darbais, kuriuose analizuojami religinių institucijų konstruojamiems pasakojimams būdingi bruožai (Ammerman 2003). Teigiama, kad išskirtinę reikšmę tokių pasakojimų turiniui turi su konkrečia geografine vieta susiję religiniai lyderiai (dvasininkai, šventieji, aktyvūs pasauliečiai), ritualai (piligriminės kelionės, pagarba šventiesiems paveikslams ir šventųjų relikvijoms) ir daugelis kitų bendruomenę kurti padedančių veiksnių (Fajfer 2019). Kaip Lietuvos žiniasklaidos rusų ir lenkų kalba vaidmuo bei kuriami diskursai siejasi su etninių ir religinių mažumų tapatybe, padės atsakyti ne tik šis, bet ir tolesni lauko tyrimų rezultatui apibendrinti skirti monografijos skyriai.

2.2. Žiniasklaidos priemonių rusų ir lenkų kalba spektras 1990–2020 m.: raida ir santykis su religine tematika

Šiame skyriuje pristatomas žiniasklaidos tyrimas neatsitiktinai aprėpia Sąjūdžio metus (1988–1991 m.). Šio laikotarpio nepriklausoma spauda rusų kalba atliko svarbų vaidmenį aktualizuojant etninę ir religinę tematiką, kuri rusams dažniausiai susijusi su stačiatikybės ir sentikystės tradicijomis. Spaudos rusų kalba raidą tyrinėjusi Birutė Sinočkina viename iš savo straipsnių 1989–1992 m. Vilniuje leistą ir visoje SSRS platintą laikraštį „Soglasije“ (liet. *Santara*) vadina „tikru naujosios spaudos pavyzdžiu, atitikusiu to laikotarpio revoliucinę dvasią“, kuriam paklausos „galėtų pavydėti bet kuris dabartinis nacionalinės periodikos leidinys valstybine kalba“ ir kuris „ne tik informavo, analizavo, bet ir kūrė pilietinę visuomenę“, padėjo „susiorientuoti žmonėms, nuo naujos, seniau slėptos informacijos srauto dažnai patyrusiems šoką, kai tapo peržiūrimos vertybės, ėmė griūti nusistovėję kanonai ir, atrodytu, nepajudinamas gyvenimo būdas“ (Синочкина 2007: 123). Anot tyrėjos, svarbu, kad tai buvo nekomercinis leidinys, „turėjęs didžią idėją ir galimybę dirbti jos labui, kol buvo tam palankios finansinės sąlygos“ (Синочкина 2007: 123). Kaip teigia XIX–XX a. periodikos ir literatūros rusų kalba tyrinėtojas Pavel’as Lavrinec’as, žlungant sovietinei santvarkai aptariama spauda atliko reikšmingą socialinę funkciją, atliepdama daugeliui sovietmečiu atvykusių rusų kilusį poreikį pagrįsti rusų kultūros Lietuvoje autochtoniškumą, paneigti rusų kaip išskirtinai pokario imigrantų įvaizdį, atrasti savo santykį su Lietuvos valstybingumu (Лавринец 2013: 264–265). Atsižvelgiant į tai, dažnai buvo skelbiami straipsniai apie sovietmečiu buržuazinės kultūros ir ideologijos propaguotojais vadintus rusų kultūros veikėjus ir religinių bendruomenių tradicijas, kurios iš dalies buvo siejamos su „liudijimais apie senas su rusų kilme tapatinamos stačiatikybės šaknis Lietuvoje ir jos sostinėje“ (Лавринец 2013: 264).

Tyrimo metu apžvelgus 1990–1992 m. Lietuvos spaudos leidinių rusų kalba turinį paaiškėjo, kad žinias apie rusų, stačiatikių bei sentikių istoriją ir kultūrą Lietuvoje, apie rusų visuomenės veikėjus,

organizacijų ir stačiatikių dvasininkų bendradarbiavimą, interviu su pasaulietiniais ir dvasiniais lyderiais skelbė ne tik „Soglasije“, bet ir dauguma kitų nacionalinio ir regioninio lygmens laikraščių rusų kalba. Vienas iš šiuo požiūriu solidžiausių buvo laikraštis „Kaunasskij vestnik“ (liet. *Kauno žinios*) (1990–1993), kurį leido 1989 m. susikūrusi Kauno rusų kultūros draugija. Į atskirą leidinį laikraštis išsirutuliojo iš Sąjūdžio Kauno skyriaus iniciatyva įkurto ir leisto informacinio biuletenio rusų kalba „Echo Kaunasa“ (1988–1990 m.). Aktyvūs bendradarbiai ir laikraščio turinio kūrėjai buvo Kauno stačiatikių parapijos dvasininkai: jie rengė ir spausdino savo autorinius straipsnius, religinio pobūdžio ugdomąją medžiagą mažai arba iš viso su religija nesusidūrusiems skaitytojams, kvietė lankyti prie Kauno Apreiškimo Švč. Dievo Motinai katedros (rus. *Собор Благовещения Пресвятой Богородицы*) atidarytą sekmadieninę mokyklą. Leidinio tekstai priminė skaitytojams apie tarpukariu Kaune gyvenusius rusų ir stačiatikių bendruomenių istoriją ir tradicijas (Marcinkevičius 2021). Straipsniai etnine ir religine tematika taip pat skelbti Visagino (iki 1992 m. vadinto Sniečkumi) gyventojams skirtame savaitraštyje „Rodnik“ (liet. *Versmė*) (1990–1992). 1991 m. prie šių temų sklaidos prisidėjo veikiausiai Ignalinos atominės elektrinės administracijos priimtas sprendimas skirti patalpas pirmiems maldos namams įrengti ir pasikviesti į miestą stačiatikių dvasininką. Svarbu atkreipti dėmesį, kad religinė tematika atsispindėjo ir komunistų partijos oficiozų etiketės nuskračiusių nacionalinio dienraščio „Echo Litvy“ (liet. *Lietuvos aidas*) (1990–2001) ir Vilniaus miesto laikraščio „Večernije novosti“ (liet. *Vakarinės naujienos*) (1958–1999) puslapiuose. Visi išvardyti spaudos leidiniai Sąjūdžio metais didesniu ar mažesniu mastu buvo instrumentas, leidęs Lietuvos rusų ir kitų etninių mažumų grupių atstovams ne tik gauti aktualią informaciją, bet ir pristatyti bei diskutuoti įvairius klausimus (įskaitant susijusius su etninės ir religinės tapatybės puoselėjimu, integracija į Lietuvos visuomenę), skleisti dialogui tarp įvairių tautinių kultūrų (rusų, baltarusių, ukrainiečių, lietuvių).

Svarstant apie Lietuvos žiniasklaidos rusų kalba vaidmenį konstruojant etninių grupių tapatybę reikia atsižvelgti į tai, kad

1990–2020 m. smarkiai kito informavimo priemonių šia kalba skaičius, paskirtis, turinys ir paklausa. Pasak B. Sinočkinos, Sąjūdžio laikotarpiu spaudos populiarumas buvo susijęs su pilietiniu aktyvumu, noru įsigilinti į vykstančių procesų esmę ir būti jų dalyviais, o populiarumu spauda konkuravo su račia bažnyčia (Синочкина 2007). Tačiau daugelis didelį tiražą turėjusių leidinių, besinaudojusių palyginti plačia kūrybine laisve ir tapusių tribūna etninių mažumų pasaulietiniams ir religiniams veikėjams bei organizacijoms, vėliau buvo priversti nutraukti veiklą dėl sumažėjusio ar iš viso nutrūkusio finansavimo iš ekonominį nuosmukį išgyvenančios valstybės biudžeto, rinkos dėsnų įsigalėjimo žiniasklaidoje (verslo interesai, privatizacija, leidėjų kaita, neprofesionali vadyba, bankrotai ir pan.) (Скрипов 2019). Pripažįstama, kad spaudoje besireiškiantys pokyčiai taip pat buvo susiję su demografiniais ir socialiniais veiksniais: rusų kalba prarado tarptautinių santykių kalbos statusą, dėl asimiliacijos ir emigracijos sparčiai mažėjo rusų (rusakalbių) skaičius, išryškėjo rusiškai skaitančios visuomenės požiūrių ir vertybių skirtumai, išaugo lietuvių kalbos ir žiniasklaidos lietuvių kalba autoritetas tarp etninių mažumų (Скрипов 2019). Pasak tyrinėtojų, šios spaudos raida priklausė nuo rusų skaičiaus, pasiskirstymo, susitelkimo ir poreikio turėti savo spaudą suvokimo. Įtakos turėjo tai, kad, palyginti su lenkais, rusai buvo netolygiai pasiskirstę po šalies teritoriją: apie 90 proc. jų gyveno Vilniuje, Klaipėdoje ir Visagine, o kompaktišką grupę sudarė tik rytinėje ir pietrytinėje Lietuvos dalyje (Синочкина 2007). Be to, atskilo dalis sovietmečiu žiniasklaidos priemonės rusų kalba skaičiusių lenkų dalis, nes jie persiorientavo į gimtąją ar lietuvių kalbą. Valstybės lėšomis finansuotą spaudą rusų kalba pamažu pakeitė masinio vartotojo skonį tenkinantys komerciniai leidiniai, besiorientuojantys į rusakalbius, o ne rusų tautybės vartotojus (Синочкина 2007).

Kaip rodo statistikos šaltinių ir mokslinių tyrimų duomenys, aptartos tendencijos buvo ypač ryškios Kauno mieste, kuriame nuo 1989 iki 2011 m. rusų skaičius sumažėjo per pusę (nuo 8,3 iki 4,4 proc.) (Marcinkevičius 2021). 2009 m. atlikto lingvistinio tyrimo duomenimis, 46 proc. Kaune apklaustų rusų tautybės respondentų nerūpėtų, o 39 proc. – patiktų, jeigu juos pavadintų lietuviais.

Dauguma jų teigė mokantys lietuvių kalbą taip pat gerai, kaip ir gimtąją (Dabašinskienė, Garuckaitė 2010: 237). Rusų kalbą kaip gimtąją dažniau įvardijo vyresni (30–74 metų) respondentai, kurių tėvai buvo ne lietuviai ir gimę ne Lietuvoje, o jaunimas ir asmenys iš mišrių šeimų dažniau nurodė turintys dvi gimtąsias kalbas (viena iš jų – lietuvių). Tik maža dalis respondentų savo etninę tapatybę siekė perduoti vaikams, nes geresnę jų ateitį siejo su lietuvių kalbos žiniomis (Dabašinskienė, Garuckaitė 2010: 244). Stinga išsamesnių duomenų apie šių pokyčių santykį su religija, bet galima spėti, kad Kaune daugėja rusų kalbos nemokančių ir su rusų etnine grupe nesitapatinančių stačiatikių. Kita vertus, Visagine ir Klaipėdoje atlikti sociologiniai tyrimai irgi parodė, kad daugumai jaunosios rusų kartos atstovų svarbesnis socialinis ir ekonominis komfortas nei išlaikyti tėvų etninę tapatybę ir nemažai jų deklaruoja dvigubą (lietuvišką ir rusišką) tapatybę (Labanauskas 2014; Taljūnaitė 2014).

Tad yra pagrindo teigti, kad nuo 1990 iki 2020 m. įvyko radikali Lietuvos žiniasklaidos rusų kalba ir jos auditorijos transformacija. Viena iš svarbiausių šio proceso pasekmių yra tai, kad apytikriai nuo 1995 m. vietoj kokybišką turinį skelbiančios Sąjūdžio laikotarpio spaudos rusų kalba ėmė vyrauti privačiai leidžiamos naujienų santraukos (angl. *digest*), kuriose stokojama originalaus turinio, daugiausia medžiaga perspausdinama iš lietuviškos ir Rusijos spaudos, orientuojantis į mases, tenkinant ne itin religingos ir nostalgiją sovietmečiui labiau jaučiančios, šio laikotarpio istorijos interpretacijomis besidominčios auditorijos skonį (*Экспресс-неделя, Литовский курьер, Обзор* ir kt.) (Скрипов 2019). 2001 m. nutrūko paskutinio Lietuvos dienraščio rusų kalba „Echo Litvy“ leidyba (Liandsbergienė 2004). XXI a. pirmaisiais dešimtmečiais į šalies žiniasklaidos priemonių rusų kalba spektrą įsiliejo jau minėtų laikraščių elektroninės versijos (*Экспресс-неделя, Литовский курьер, Обзор*), taip pat susikūrė į oficialų Lietuvos politinį diskursą orientuoti *Delfi* ir LRT naujienų portalai, kuriuose etniškumo ir religijos sąsajos atspindimos nepalyginti rečiau nei Sąjūdžio laikotarpio spaudoje. Pastarajai būdingą tradiciją puoselėti pilietiškumą ir skatinti kultūrų dialogą bene geriausiai išlaikė ir tęsia

LRT transliuojamos laidos (*Kultūrų kryžkelė, Santara, Rusų gatvė, Krikščionio žodis* ir kt.).

Aptarti pokyčiai lėmė, kad šiuo metu religinė tematika nuosekliai atspindima susiformavusioje savarankiškoje stačiatikių žiniasklaidos rusų kalba šakoje. Nuo Sąjūdžio pradžios išstisus du dešimtmečius stokojusi nuosavų informacijos sklaidos priemonių ir besitenkinusi pasaulietinės spaudos teikiamomis raiškos galimybėmis, nuo 2012 m. Maskvos patriarchatui pavaldį Vilniaus ir Lietuvos stačiatikių arkivyskupija tikintiesiems aktualią tekstinę ir vizualinę informaciją skelbia savo oficialioje svetainėje (*orthodoxy.lt*) ir savomis lėšomis kartą į ketvirtį leidžiamame religiniame-doroviniame žurnale „Vestnik“ (rus. *Вестник*) (2014–2021 m. išleisti 35 numeriai). Prie vyskupijos taip pat veikia už komunikaciją su išorine žiniasklaida atsakingas skyrius. 2012 m. Vilniaus ir Lietuvos arkivyskupas metropolitas Inokentijus, laimindamas žurnalo leidybą, atkreipė dėmesį ne į etninius aspektus, o į kokybiškos žiniasklaidos stygių ir pavadino tai sklaidai palankia niša: „Mūsų laikais egzistuoja įvairių rūšių visuomenės informavimo priemonės, bet informacijos turinys dažnai galėtų būti geresnis. Ir, žinoma, šios priemonės negali numalšinti dvasinio tikinčiųjų troškulio. Todėl bažnyčios religinio-dorovinio žurnalo pasirodymas man atrodo aktualus ir savalaikis. Aš tikiuosi, kad mūsų žurnalas suras savo skaitytoją ir sėkmingai prisidės prie mūsų bendruomenės ir visos visuomenės dvasinio švietimo ir moralinės sveikatos.“⁴ Parapinį žurnalą rusų kalba „Romanovskij vestnik“ (rus. *Романовский вестник*) taip pat rengia ir kartą į mėnesį leidžia Vilniaus Šv. Konstantino ir Mykolo (Romanovų) cerkvė ((2017–2022 m. išleisti 64 numeriai), Šv. Petro ir Povilo cerkvė – „Petrapavlovskij listok“ (rus. *Петрапавловский листок*) (2019–2021 m. išleista 30 numerių). Visi minėti leidiniai prieinami skaitytojams internete. Vyskupijos vadovybės duomenimis, 2015 m. 16 stačiatikių parapijų turėjo atskirus savo tinklalapius⁵.

Nors Lietuvoje rusų kalba išlieka oficiali Stačiatikių bažnyčios kalba, tačiau dėl demografinių bei socialinių veiksnių ir didėjančio mišrios etninės sudėties šeimų skaičiaus atliekant liturgines apeigas, ugdant jaunimą, bendraujant su visuomene tam tikrą reikšmę įgyja lietuvių kalba. Prie šio reiškinio prisideda didėjantis

⁴ Напутствие. Вестник, 2012, № 1 (1), с. 2.

⁵ Игумен Антоний (Гуриневич). Епархиальное собрание. Вестник, № 1 (16), с. 17.

lietuviškas šaknis turinčių arba lietuvių kalbą gerai mokančių dvasininkų skaičius. Jie įsitraukia į religinio turinio formavimą ne tik spaudoje, televizijoje ar radijuje, bet ir kitose šiuolaikinės žiniasklaidos priemonėse, įskaitant socialinius tinklus. Vienas pirmųjų žingsnių šia linkme buvo nedidelėje Vilniaus Šv. Paraskevės cerkvėje nuo 2005 m. pradėtos vesti pamaldos lietuvių kalba ir žurnale „Vestnik“ nuo 2012 m. publikuojami atskiri tikėjimo pagrindams skirti straipsniai lietuvių kalba. Draugiški santykiai su katalikų ir kitomis krikščioniškomis bendruomenėmis lėmė, kad stačiatikių dvasininkai turi galimybę keletą kartų per mėnesį pabendrauti su lietuviakalbais tikinčiaisiais nuo 2014 m. rugsėjo „Marijos radijo“ transliuojamoje Ortodoksų bažnyčios laidoje (vedėjai Vitalijus Mockus ir Egidijus Stankevičius) ir rašyti krikščioniškos pakraipos interneto dienraštyje *bernardinai.lt*. Individualia iniciatyva veikia dvasininkų Gintaro Sungailos ir Vitalio Dauparo prižiūrimas tinklalapis *ortodoksas.lt*, kuriame skelbiama įvairi tekstinė ir vizualinė medžiaga lietuvių kalba (katekizmas, tikėjimo tiesos, liturginiai tekstai, Evangelijos ištraukos ir kt.). Socialiniame tinkle Facebook, dalyvaujant vienam iš šių dvasininkų, sukurta negausi grupė pavadinimu „Įvairių šalių, įvairių Bažnyčių jurisdikcijų lietuvių ortodoksų bendrystei atrasti“. Apibendrinant, pastaraisiais metais kuriasi žiniasklaidos priemonių spektras, leidžiantis skirtingas kalbines kompetencijas turintiems individams įsilieti į stačiatikių bendruomenę. Tiesa, šiuo metu šis spektras yra skirtas siaurai tikinčiųjų auditorijai ir nekeičia rusų kalbos statuso.

Lietuvos žiniasklaida lenkų kalba irgi atliko reikšmingą vaidmenį grąžinant su etninio ir religinio identiteto tematika susijusią informaciją į Lietuvos viešąjį diskursą, kai žlugo komunistinė santvarka, bet jos raida per tris dešimtmečius nuo 1990 m. buvo gerokai tolygesnė nei žiniasklaidos rusų kalba. Dauguma Sąjūdžio laikotarpiu atsiradusių spaudos leidinių lenkų kalba gyvuoja iki šiol, nors ir kito jų tiražai, formatai, finansavimo šaltiniai. Be to, beveik visi jie orientuoti į lenkų etninę grupę ir daugiau ar mažiau dėmesio skiria katalikybei, o kai kurie ir tiesiogiai susiję su Lietuvos lenkų visuomeninėmis organizacijomis. Lenkai katalikai šiuo metu yra etnoreliginė mažuma, kuri kartu su lietuvių dauguma

priklauso administraciniu požiūriu bendrai bažnytinei organizacijai. Mokslininkų tyrimai rodo, kad katalikybė Lietuvos lenkų diskurse yra esminė lenkiškos tapatybės žymė, o lenkų kultūrinių ir politinių organizacijų tapatybėse susipina pasaulietinės ir religinės reikšmės (Griffante 2005; Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2016). Pasak Pauliaus Subačiaus, iki Antrojo pasaulinio karo Vilniaus kraštas priklausė Lenkijos valstybei, kurios visuomenėje orientuotasi į nacionalizmą, o nevienodas istorinių įvykių interpretavimas lėmė skirtingas kalbas vartojančių katalikų identiteto skirtumus, kurie totalitarizmo sąlygomis užsikonservavo arba paaštrėjo, o demokratėjančioje visuomenėje vėl ėmė reikštis bažnytinės veiklos plotmėje (Subačius 2016: 364). Minėto autorius teigimu, popiežiaus Jono Pauliaus II Šv. Dvasios bažnyčioje ištartas kreipinys į lenkakalbius tikinčiuosius – „Litwini polskiego pochodzenia“ („lenkų kilmės lietuviai“), pabrėžiant jų pilietinę priklausomybę ir drauge ryšį su gimtąja kalba, buvo vienas iš svarbių veiksnių siekiant sumažinti nesutarimus. Tuo metu lietuvių vyskupai atsižvelgė į tai, kad Vilniaus arkivyskupijos teritorijoje, kurioje, 2011 m. duomenimis, gyveno 58 proc. lietuvių, 23 proc. lenkų ir 16 proc. rusų, baltarusių, ukrainiečių, dėl pasyvesnių lietuvių, uolesnių lenkų ir daugiausia lenkiškas pamaldas lankančių baltarusių katalikų pastoracinė veikla pagal kalbas dalijosi pusiau (Subačius 2016: 367).

Seniausiai leidžiamas šalies laikraštis lenkų kalba yra ant sovietinio partinio dienraščio „Czerwony sztandar“ (liet. *Raudonoji vėliava*) (1953–1990) pamatų įkurtas „Kurier Wileński“ (liet. *Vilniaus kurjeris*), kurio pirmasis numeris pasirodė 1990 m. vasario 9 dieną. Antai buvęs SSKP ir LKP narys, Kovo 11-osios signataras Zbignev'as Balcevič'ius, ėjęs laikraščio „Kurier Wileński“ redaktoriaus pareigas 1988–1995 m., prisimena šį laikotarpį kaip lenkiškos tapatybės paieškų kintančiomis sąlygomis etapą, kai reikėjo apsispręsti, kurią politinę pusę palaikyti. Daugeliui lenkų ši dilema atrodė sudėtinga dėl tuomet išgyvento atskirties ir baimės jausmo (vieni tikėjosi paramos iš Maskvos, kiti – iš Varšuvos).⁶ Pasak Z. Balcevič'iaus, „Kurier Wileński“ redakcija nepalaikė Kremliaus remiamo lenkų autonomijos Lietuvoje projekto, bet rėmė daugiakultūrio

⁶ Lewandowska, I. Od „Czerwonego Sztandaru“ do „Kurier Wileńskiego“. Polski dziennik na Litwie w czasach przełomu. *Magazyn Kurier Wileński*, 25-31 stycznia 2020 r. Nr. 4 (10), p. 8-10.

Vilniaus krašto su Lietuvos vyriausybės pripažįstamomis autonomijos teisėmis idėjų. Vyravo nuostata, kad lenkams būtina patiems, be išorinio įsikišimo, susireguliuoti santykius su lietuviais, todėl laikraščio redakcija siekė sukurti įvairių visuomenės grupių diskusijoms ir lenkų bei lietuvių dialogui palankią aplinką⁷. Pripažįstama, kad šio sumanymo iš dalies nepavyko įgyvendinti, nes laikraštis įgijo oponentų ne tik tarp lietuvių, bet ir tarp lenkų, ir buvo atsidūręs „tarp kūjo ir priekalo“. Netgi partinį oficiozą lenkų kalba „Czerwony Sztandar“ pervadinus „Kurier Wileński“, pastarojo pavadinimo sąsajos su tarpukario spaudos lenkų kalba tradicija sukėlė dalies lietuvių visuomenininkų nepasitenkinimą. Be to, pasak Z. Balcevič’iaus, tarp redakcijos darbuotojų ir skaitytojų tvyrojo skirtingos nuotaikos. Dalis su pokyčiais nesusitaikiusių žurnalistų išėjo dirbti į prosovietinės pakraipos, už lenkų autonomiją SSRS sudėtyje pasisakantį leidinį „Ojczyzna“ (liet. *Tėvynė*), užtat į laikraščio redakciją plūdo palaikymo žinutės iš atokiausiuose SSRS regionuose gyvenančių lenkų⁸.

Iš Sąjūdžio laikotarpiu įkurtų nepriklausomų spaudos leidinių lenkų kalba, kuriuose atspindimi lenkų etninės grupės tapatybei svarbūs religiniai aspektai, minėtini iki šiol leidžiami Lietuvos lenkų sąjungos savaitraštis „Nasza Gazeta“ (liet. *Mūsų laikraštis*) (nuo 1989 m. spalio 22 d.), teisininko, Aukščiausios Tarybos-Atkuriamojo Seimo nario ir Kovo 11-osios akto signataro Česlav’o Okinčič’o įsteigtas dvisavaitis laikraštis „Znad Wili“ (liet. *Nuo Vilijos krantų*) (nuo 1989 m. gruodžio 24 d.), dvisavaitis kultūrinis-literatūrinis žurnalas „Magazyn Wileński“ (liet. *Vilniaus žurnalas*) (nuo 1990 m.). Nuo 1994 m. imtas leisti Lietuvos lenkų rinkimų akcijos visuomeninis-politinis ir kultūrinis-literatūrinis savaitraštis „Tygodnik Wileńszczyzny“ (liet. *Vilniaus krašto savaitraštis*). Religijai skirtas rubrikas turi daugiausia į lenkų etninę grupę orientuoti naujių portalai (*kurierwilenski.lt, zw.lt, l24.lt, wilnoteka.lt, pogon.lt, tygodnik.lt, magwil.lt*), privačios radijo stotys „Znad Wili“ (nuo 1995 m.) ir „Radio Wilno“ (nuo 2016 m.), Lenkijos televizijos dukterinis kanalas „TVP Wilno“ (nuo 2019 m.). Šiai tematikai skiriama dėmesio LRT laidose lenkų kalba (*Santara, Kas geresnio, kaimyne*).

Glaudžias etninio ir religinio identiteto sąsajas Lietuvos lenkų

7 Ibid.

8 Lewandowska, I. Od „Czerwonego Sztandaru“ do „Kurier Wileńskiego“. Polski dziennik na Litwie w czasach przełomu. *Magazyn Kurier Wileński*, 25-31 stycznia 2020 r. Nr. 4 (10), p. 8-10.

etninėje grupėje liudija dvidešimt metų trunkanti pirmojo ir vienintelio šalyje religinio laikraščio lenkų kalba „Spotkania“ (liet. *Susitikimai*; red. kunigas Tadeusz Jasiński) leidyba. Šis nuo 1992 m. leidžiamas Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios, kuri miesto gyventojų dažnai vadinama „lenkų bažnyčia“, parapijos mėnraštis turi tiksliai geografiškai apibrėžtą auditoriją. Kaip rodo įrašas paantraštyje, mėnraštis „Spotkania“ skirtas pirmiausia Vilniaus miesto ir Vilniaus bei Šalčininkų rajonų savivaldybių teritorijoje esančioms katalikų parapijoms, nors greičiausiai pasiekia ir kitas lenkų gyvenamas vietas šalies teritorijoje. Pavyzdžiui, 2018 m. duomenimis, iš viso į leidinio tituliniam lape spausdinamą sąrašą buvo įtraukta 15 parapijų: Vilniaus Šv. Rapolo, Vilniaus Šv. Teresės, Vilniaus Šv. Jono Bosko, Vilniaus Kalvarijų, Vilniaus Šv. Juozapo, Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo, Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų (pranciškonų konventualų), Naujosios Vilnios, Pabradės, Nemenčinės, Butrimonių, Pabarės, Sužionių, Jašiūnų ir Turgelių (vėlesnių metų numeriuose įtraukta Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčia). Atkreiptinas dėmesys, kad mėnraščio „Spotkania“ leidyba atspindi glaudų Lietuvos lenkų ryšį su istorine tėvyne, nes iš dalies yra finansuojama Lenkijos Respublikos Senato paramos lenkų diasporai lėšomis.

Taigi, Lietuvos žiniasklaidos priemonių rusų ir lenkų kalba spektro raida nuo 1990 m. ir jų etninio ir religinio identiteto diskursai yra susiję ne tik su etninių ir religinių mažumų kultūriniais interesais, bet ir su kintančia politine konjunkture, demografinė ir socialine situacija, žiniasklaidos priemonių finansiniais ištekliais ir technologine raida, valstybių kaimynių vykdoma atminties politika ir pan. Šie veiksniai bendrai lemia, kurie etninių grupių identiteto aspektai, kurių visuomenės veikėjų lūpomis, kokiais sklaidos būdais ir kokiuose kontekstuose yra pristatomi žiniasklaidos. Plačiau šie aspektai aptariami kitame poskyryje.

2.3. Etniškumo ir religijos sąsajos spaudos diskursuose: kokybinio tyrimo rezultatai

Atlikta kokybinė spaudos turinio analizė rodo, kad Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto oficiozo „Sovetskaja Litva“ pagrindu nuo 1990 m. kovo pradėtas leisti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo ir vyriausybės visuomeninis ir politinis laikraštis „Echo Litvy“ tapo viena iš pirmųjų religinės (įskaitant stačiatikybę) tematikos sklaidos rusų kalba priemonių. 1990–1992 m. šiame laikraštyje skelbtos religinių bendruomenių statuso pokyčius atspindinčios publikacijos, įskaitant interviu su Religijų reikalų tarybos prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos įgaliotiniu Kazimieru Liudviku Valančiumi⁹, straipsnius apie Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos priimtus įstatymų projektus dėl sąžinės laisvės¹⁰, maldos namų ir kitos nuosavybės grąžinimo religinėms bendruomenėms¹¹. Religinė tematika buvo pristatoma bendrame informacijos, bylojančios apie rusų etninės grupės Lietuvoje nevienalytiškumą (skirtingas atvykimo laikas, tapatybės, istorijos suvokimas ir kiti požymiai) sraute. Pasakota apie „visados čia gyvenusių“ ir rusais laikytų sentikių istoriją ir esamą situaciją¹². Greta skelbtos publikacijos apie rusų tapatybei didelę reikšmę turinčius Antrojo pasaulinio karo pabaigos (Gegužės 9-osios) minėjimus. Galima nuspėti, kad daugelis šių minėjimų dalyvių turėjo silpną ryšį su religija, bet šio laikotarpio publikacijos bylojo apie stačiatikių dvasininkų įtraukimą į karo aukų pagerbimo renginius. Pavyzdžiui, viename iš 1990 m. numerių pasirodė nuotrauka, kurioje matyti, kaip po atviru dangumi šventikas laiko mišias prie paminklo 1941–1944 m. žuvusiems sovietiniams karo belaisviams Vilniaus Šv. Eufrosinijos stačiatikių kapinėse¹³. Rusų etninės grupės atstovų požūrių į praeitį, dabartį ir ateitį įvairovę atspindi publikacijos, kuriose referuojamos diskusijos rusų kultūros ir švietimo klausimais; jose dalyvavo Lietuvos valdžios institucijų ir į Seimą išrinktų etninių mažumų grupių atstovai, Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos vyriausybės, spaudos leidinių rusų kalba, Vilniaus universiteto Slavistikos katedros, rusų visuomenės veikėjų ir kultūros organizacijų, stačiatikių dvasininkijos, Rusų dramos

9 Новый взгляд на религию. Советская Литва. 4 января 1990 г. № 2 (14115).

10 Закон Литовской Советской Социалистической Республики о свободе слова. Советская Литва. 21 февраля 1990 г. № 48–49 (14161–14162).

11 О возвращении модельных домов и других зданий религиозным общинам. Советская Литва. 21 февраля 1990 г. № 43 (14156).

12 Доваль, Т. «Мы здесь жили всегда...». Эхо Литвы. 26 мая 1992 г. № 114 (14227); Триста лет назад мы пришли сюда с миром. Эхо Литвы. 16 сентября 1992 г. № 181 (14812).

13 Александрова, А. «Упокой, господи, душу...». Эхо Литвы. 8 мая 1990 г. № 102 (14215).

¹⁴ Станкевичене, Р., Бабянскене, М. Проблемы и пути развития русской культуры в Литве. *Эхо Литвы*. 7 декабря 1990 г. № 251 [14364]; Афанасьева, Г. Мы нужны друг другу. Встреча за «круглым столом» редакции «Эхо Литвы» с представителями русской общественности Вильнюса. *Эхо Литвы*. 22 декабря 1992 г. № 250 [14881].

¹⁵ Корицкая, Л. Мир и согласие в каждый дом. *Советская Литва*. 6 января 1990 г. № 4 [14117].

¹⁶ Подумать о душе. *Советская Литва*. 27 февраля 1990 г. № 47 [14160].

¹⁷ «Мой долг – развивать братские отношения». *Советская Литва*. 13 февраля 1990 г. № 36 [14149]; Шлевис, Г. «Зажечь свою свечу...». *Советская Литва*. 6 марта 1990 г. № 53 [14166]; Бавыкина, Т. «Смотрю в будущее с надеждой». *Советская Литва*. 14 апреля 1990 г. № 87 [14200].

¹⁸ Подумать о душе. *Советская Литва*. 27 февраля 1990 г. № 47 [14160].

¹⁹ [Kalėdos / nuotrauka iš Vilniaus Šv. Dvasios vienuolyno]. *Советская Литва*. 9 января 1990 г. № 5 [14118]; [Santuoka / nuotrauka iš Vilniaus Šv. Nikolajaus cerkvės]. *Советская Литва*. 10 января 1990 г. № 6-7 [14119-14120]; Попова, Н. Пусть будут помыслы чисты... *Советская Литва*. 23 января 1990 г. № 18 [14131].

teatro, mokyklų rusų mokomąja kalba atstovai¹⁴. Taigi, rusų kalbos ir kultūros bei stačiatikybės sąsajos tapo viešų diskusijų dalimi kintančiame Lietuvos politiniame ir socialiniame kontekste, o „Echo Litvy“ prie jų prisidėjo supažindindami savo skaitytojus su šių diskusijų turiniu.

1990–1992 m. religinei tematikai skirtose šio laikraščio publikacijose bene plačiausiai buvo nušviečiami su stačiatikių bendruomenės atkūrimu susiję aspektai. Pavyzdžiui, 1990 m. skelbti pokalbiai su Vilniaus Šv. Dvasios vienuolyno igumenu Adrianu¹⁵ ir vienuoliu Augustinu¹⁶ apie šv. Kalėdų, didžiojo pasninko ir kitas krikščioniškas tradicijas, interviu su nauju paskirtuoju Maskvos patriarchato Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių arkivyskupu Chrizostomu (Jegoru Martyškinu) apie jo biografiją ir būsimos veiklos tikslus¹⁷. Viename iš laikraščio redakcijos komentarų svarstant religinėmis temomis pabrėžiama jos svarba įvairių pažiūrų skaitytojams: „manytina, kad vertingos cerkvės tradicijos pravers kiekvienam žmogui. Ypač šiais neramiais ir greičiausiai piktų žodžių, nesveikų emocijų ir blogų poelgių perpildytų mitingų laikais. Niekam iš mūsų – nei tikintiesiems, nei netikintiems – nepamaišys surengti savotišką egzaminą savo sielai, širdžiai, mintims.“¹⁸ Atliepiant žinių apie stačiatikybės mokymo pagrindus stoką tarp rusų ir kitų tautybių gyventojų, „Echo Litvy“ buvo skelbiamas sovietmečiu uždraustas religines praktikas, religines šventes ir tradicijas, šventaisiais paskelbtas istorines asmenybes aptariančių tekstų ciklas su rubrikomis „Православие в Литве“ (liet. *Stačiatikybė Lietuvoje*) ar „Православный календарь“ (liet. *Stačiatikių kalendorius*). Šias rubrikas rengė žurnalistai ir aktyvūs stačiatikių bendruomenės nariai Grigorijus Ozerovas, Irina Arefjeva ir Germanas Šlevis. Siekiant sustiprinti skaitytojų įspūdį apie Stačiatikių bažnyčios atgimimą, laikraštyje „Echo Litvy“ taip pat spausdintos pamaldas, santuokos ir vandens šventinimo apeigas, šventųjų gyvenimų ir kankinystės istorijas atspindinčios iliustracijos¹⁹.

Rusiškos tapatybės ir stačiatikybės sąsajos svarstytos ir nuo 1991 m. skelbiamoje skiltyje „Русский клуб“ (liet. *Rusų klubas*), skirtoje padėti susiorientuoti „tautine mažuma tautinėje respublikoje“ tapusiems, adaptacija ir integracija bei rusų kultūros

išsaugojimu susirūpinusiems, bet patirties ir priemonių šiems iššūkiams įveikti stingantiems skaitytojams. Redakcija taip siekė skatinti jų pilietiškumą ir tarpusavio diskusijas (spausdinti laiškus, atsakymus į juos ir pan.), kvietė „ginčytis, kartu ieškoti sąlyčio taškų, ieškoti to, kas vienija žmones. Šiais sudėtingais laikais reikalinga tarpusavio pagarba ir pakantumas, svarbu išmokti suprasti vienas kitą“²⁰. Pirmasis su rubrika „Русский клуб“ išspausdintas straipsnis buvo stambios apimties interviu su Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nariu ir Kovo 11-osios Nepriklausomybės akto signataru Nikolajumi Medvedevu, siūliusiu steigti Vilniuje „Rusų namus“, kurie suvienytų ne tik rusus, bet ir „visus, kuriems artimos ir suprantamos rusų kalba bei kultūra“, neišskiriant Lietuvoje gyvenančių Rusijos piliečių. N. Medvedevas teigė: „Aš, kaip emigrantų iš Rusijos palikuonis, žinau, kad kadaise tokiais „Rusų namais“ buvo Stačiatikių bažnyčia, sutelkdavusi ir palaikydavusi, patardavusi ir nukreipdavusi tikinčiuosius.“²¹ Derėtų atkreipti dėmesį, kad vėlesniuose „Echo Litvy“ numeriuose su šia rubrika buvo skelbiami su stačiatikybės klausimais susiję rusų visuomenės veikėjų straipsniai apie rusų integracijos Baltijos šalyse patirtis tarpukariu²²; Vilniaus, Kauno, Visagino ir kituose šalies miestuose įsikūrusių rusų kultūros²³ ir religinių²⁴ organizacijų tikslus ir veiklą. Tokiu pačiu informacijos teikimo principu nuo 1992 m. imta spausdinti rubrika „В русской общине“ (liet. *Rusų bendruomenėje*)²⁵. Tiesa, publikuota ir rusų visuomenės veikėjų ar organizacijų atstovų parengtų publikacijų, kuriose kvestionuotas religijos kaip rusų vienijančio veiksnio vaidmuo, didesnė reikšmė teikta rusų kalbos ir kultūros išsaugojimui, pabrėžta šiai etninei grupei būdinga vienybės stoka²⁶.

Atlikta Lietuvos žiniasklaidos priemonių rusų kalba spektro analizė leidžia konstatuoti, kad 2018–2020 m. stačiatikių tematika pasaulietinėje spaudoje buvo atspindima palyginti fragmentiškai, o nuoseklią šių temų sklaidą vykdė tam skirtas Vilniaus ir Lietuvos stačiatikių arkivyskupijos žurnalas „Vestnik“. Reikia pabrėžti, kad šio leidinio autoriai tiesiogiai nesitapatino su rusų ar kuria nors kita etnine grupe, bet nemažai dėmesio skyrė stačiatikybei, rusų kultūrinėms tradicijoms Lietuvoje skirtingais istoriniais laikotarpiais (LDK, Rusijos imperijos, nepriklausomos Lietuvos), šiuo metu rusų

20 Филиповичене, Л. «Русский дом» в Литве. *Эхо Литвы*. 22 ноября 1991 г. № 228 [14607].

21 Филиповичене, Л. «Русский дом» в Литве. *Эхо Литвы*. 22 ноября 1991 г. № 228 [14607].

22 Касаткина, Н. Русские в Литве. Обращение к историческому опыту. *Эхо Литвы*. 12 декабря 1992 г. № 244 [14875]; Ясинская, Т. «Русские Прибалтики»: опыт самодиагностики. *Эхо Литвы*. 10 июня 1992 г. № 112 [14743].

23 Шмидт, В. Возрождение храма. *Эхо Литвы*. 25 сентября 1991 г. № 187 [14566]; Шмидт, В. «Будущее русской культуры – у нас самих». *Эхо Литвы*. 3 декабря 1991 г. № 235 [14614]; Карпов, Л. Первый шаг к единству. *Эхо Литвы*. 28 марта 1992 г. № 61 [14692]; Корсукова, Ж. Праздник удался. *Эхо Литвы*. 8 мая февраля 1992 г. № 89 [14720]; Мокрушин, В. «Русская община» в Клайпеде. Первые шаги. *Эхо Литвы*. 20 августа 1992 г. № 162 [14793].

24 Арефьева, И. Знакомьтесь общество православного посвящения «Живой Колос». *Эхо Литвы*. 3 декабря 1991 г. № 235 [14614]; Шмидт, В. Возрождение храма. *Эхо Литвы*. 25 сентября 1991 г. № 187 [14566]; Козлова, Е. И. Мы в Литве не гости. *Эхо Литвы*. 22 января 1992 г. № 14 [14645]; Арефьева, И. Возрождение уникальной общины. *Эхо Литвы*. 7 февраля 1992 г. № 26 [14657]; Как всегда по пятницам. *Эхо Литвы*. 4 декабря 1992 г. № 238 [14869].

25 Тройцкий, Г. Благотворительный пасхальный вечер. *Эхо Литвы*. 28 апреля 1992 г. № 81 [14712]; Щукина, Т. Зажечь свечу. *Эхо Литвы*. 1 июля 1992 г. № 127 [14758]; Збонмирская, Р. «С самого начала мы поддерживали идею государственности Литвы». *Эхо Литвы*. 11 сентября 1992 г. № 178 [14809].

26 Фролов, П. «Наши планы не остаются на бумаге». Эхо Литвы. 8 мая февраля 1992 г. № 89 (14720).

27 Vilniaus ir Lietuvos stačiatikių vyskupijos oficialus Rusijos imperijos laikotarpis buvo «Литовские Епархиальные Ведомости» (1863–1917), po Pirmojo pasaulinio karo (iki Vilniaus krašto prijungimo prie Lenkijos) – «Вильенские Епархиальные ведомости» (1920–1922), o 1923–1939 m. vyskupijos centru tapusiame Kaune – «Голос Литовской православной епархии» (1924–1940). 1990 m. mėginta šių tradicijų atgaivinti leidiniu «Вестник православия в Литве», bet pavyko išleisti tik vieną numerį.

28 Дорогой читатель. Вестник, № 1 (1), с. 3–4.

kilmės parapijiečius jungiančių organizacijų veiklai ir renginiams. Žurnalą „Vestnik“ leidžia vyskupijos Informacijos sklaidos ir leidybos komisija, o turinio sudarymu ir teminių prioritetų apibrėžimu rūpinasi iš keturių dvasininkų ir pasauliečio susidedanti redakcinė kolegija (vyr. redaktorius protojerėjus Sergijus Neifachas). Redakcija skelbia iš dalies tęsianti Vilniaus ir Lietuvos stačiatikių arkivyskupijos oficialių leidinių rusų kalba tradiciją, gyvavusių Rusijos imperijos laikais ir tarpukario Lietuvoje, bet nutrauktą 1940 m. sovietinės okupacijos ir komunistinio režimo politikos²⁷. Žurnalo skiltyse pateikiama vyskupijos įvykių kronika, aptariamai tikėjimo ir moralės klausimai, supažindinama su „šventųjų tėvų ir Bažnyčios mokytojų raštais“, „daugelio šimtmečių istoriją skaičiuojančios stačiatikybės Lietuvoje praeitimi, kurią daugelis iš mūsų išmano nepakankamai“²⁸. Atsižvelgiant į dalies tikinčiųjų kalbinių įgūdžių kaitą (asimiliaciją), sukurta lietuviška rubrika „Mūsų žinia“, nors joje skelbiami straipsniai sudaro palyginti nedidelę bendro turinio dalį. Žurnalas „Vestnik“ 2018–2020 m. buvo leidžiamas 1 200 egzempliorių tiražu. Ypatingas dėmesys skirtas vaizdinei medžiagai, kaip tapatybės įtvirtinimo elementui. Su religinėmis apeigomis ir šventėmis, vyskupijos ir parapijų veikla, ikonų tapyba, sakraline architektūra ir menu, Stačiatikių bažnyčios Lietuvoje istorija susijusi medžiaga skaitytojams pristatoma pateikiant aukštos kokybės spalvotas iliustracijas. Kokybinė turinio analizė rodo, kad, neįskaitant užsienio autorių, 2018–2020 m. daugumą straipsnių rusų kalba žurnalui parengė Vilniaus miesto parapijų ir Vilniaus Šv. Dvasios vienuolyno dvasininkai, kartu einantys pareigas įvairiose prie vyskupijos veikiančiose komisijose (jaunimo ir socialinių reikalų, šventųjų kanonizavimo ir kt.). Retkarčiais publikuoti aktyvių pasauliečių iš Vilniaus, Klaipėdos ir Visagino miestų parapijų (pavyzdžiui, maldos namų patarnautojų, ikonų tapytojų) ir Markučių sodyboje veikiančio Literatūrinio A. Puškino muziejaus darbuotojų parašyti tekstai. Režiuojant reikia pabrėžti, kad žurnalas nušvietė religinių organizacijų, sekmadieninių mokyklų, arkivyskupijos choro, jaunimo vasaros stovyklų, ugdomųjų renginių vaikams ir kitų formų pasauliečių dalyvavimą bendruomenėje, kurios, iš vienos pusės, prisidėjo palaikant rusų tapatybę tarp dalies tikinčiųjų,

o iš kitos pusės – paliko galimybę į šią veiklą įsitraukti įvairių tautybių žmonėms.

Šiame skyriuje analizuojami spaudos leidiniai lenkų kalba atspindi ne savarankiškos religinės organizacijos (kaip stačiatikių atveju), o Lietuvos katalikų bendruomenės kalbinės ir tautinės mažumos, susitelkusios daugiausia Vilniaus arkivyskupijoje, veiklos interesus, pobūdį ir kryptis. Reikia pabrėžti, kad 1990–1992 m. „Kurier Wileński“ buvo palyginti siaurai aptariamos visos Lietuvos katalikams reikšmingos aktualijos. Pavyzdžiui, spausdinti straipsniai apie sovietmečiu nusavintų bažnyčių pastatų ir kitos nuosavybės grąžinimo procesą²⁹, senų bažnyčių remontą ir naujų statybą³⁰, sakralinių paminklų atstatymą ir pašventinimą³¹, greta Šiaulių esantį Kryžių kalną³², aukščiausių Lietuvos valdininkų apsilankymus pas kardinolą Vincentą Sladkevičių³³ ir kt. Kitose publikacijose buvo paminėtas 420-asis Telšių kunigų seminarijos jubiliejus³⁴, Lietuvos katalikų mokslo akademijos atkūrimas³⁵, biografiniai faktai apie mirusius Kauno arkivyskupą Liudviką Povilionį³⁶ ir Vilniaus arkivyskupą Julijoną Steponavičių³⁷, skelbtas krikščioniškos pakraipos Lietuvos darbo federacijos kvietimas visiems katalikams vienytis nepaisant tautinių skirtumų³⁸, fragmentiškos žinios apie Vatikano atstovų vizitą Lietuvoje, Šv. Sosto apaštalinio nuncijaus Olandijoje Audrio Juozo Bačkio skyrimą Vilniaus arkivyskupu metropolitu³⁹, aukščiausių Lietuvos politikos veikėjų, Lietuvos kardinolo ir vyskupų velykiniai ir kalėdiniai sveikinimai lenkų kalba⁴⁰. 1990–1992 m. „Kurier Wileński“ publikacijose skirta daug dėmesio iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos laikų paveldėtos sakralinės architektūros paminklų istorijai, kuri buvo svarbi visiems katalikams, nesvarbu, kokios etninės kilmės. Šiuo požiūriu taip pat minėtini straipsniai apie Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčios kriptas, Vilniaus Šv. Rapolo bažnyčios 200-ąjį jubiliejų ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto funduotą Trakų bažnyčių, taip pat straipsnių ciklai apie dominikonų vienuolių veiklos Vilniuje pėdsakus, Kretingos mieste išlikusį katalikišką sakralinį paveldą ir su juo susijusią garsią grafų Tiškevičių giminę⁴¹. Vienas iš „lietuviškiausių akcentų“ – 1990 m. išspausdintas straipsnių ciklas, kuriame pristatoma Vilniaus arkivyskupo metropolito Palaimintojo

- 29 Bielski, J. Msza po 43 latach. *Kurier Wileński*. 6 marca 1990 r. Nr. 44 [11531]; Gładkowska, H. Kościół dla wiernych. *Kurier Wileński*. 8 sierpnia 1990 r. Nr. 153 [11639].
- 30 Marczyk, K. Przed budową kościoła w Wilnie. *Kurier Wileński*. 14 kwietnia 1990 r. Nr. 89 [11339].
- 31 Juodwirszy, E. Powrót św. Nepomucena. *Kurier Wileński*. 26 maja 1990 r. Nr. 115 [11366].
- 32 Niesienie krzyża na Górę Świętą. *Kurier Wileński*. 1 czerwca 1990 r. Nr. 119 [11370].
- 33 Zespoliłe siły dla przyszłości Litwy. *Czerwony Sztandar*. 24 stycznia 1990 r. Nr. 19 [11270]; Pozdrowiono kardynała Vincenta Sladkewicza. *Czerwony Sztandar*. 21 sierpnia 1990 r. Nr. 176 [11427].
- 34 Seminarium duchowne w Telżai. *Czerwony Sztandar*. 20 stycznia 1990 r. Nr. 17 [11268].
- 35 Naukowcy katolicy przygotowują się do zjazdu. *Kurier Wileński*. 6 marca 1991 r. Nr. 44 [11531].
- 36 Arcybiskup Liudwikas Powilionis. *Kurier Wileński*. 11 sierpnia 1990 r. Nr. 170 [11421].
- 37 Pogrzeb arcybiskupa Julijona Steponawicza. *Kurier Wileński*. 26 czerwca 1991 r. Nr. 122 [11608].
- 38 Apel Litewskiego Związku Ładu Chrześcijańskiego do mieszkańców Litwy. *Kurier Wileński*. 23 marca 1992 r. Nr. 59 [11828].
- 39 Ingres arcybiskupa wileńskiego. *Kurier Wileński*. 4 marca 1992 r. Nr. 44 [11813].
- 40 Orędzie Wielkanocne biskupów. *Kurier Wileński*. 18 kwietnia 1990 r. Nr. 76 [11845].
- 41 Werowska, D. Z misją apostolską (I). *Kurier Wileński*. 24 września 1991 r. Nr. 186 [11672]; Werowska, D. Z misją apostolską (II). *Kurier Wileński*. 25 września 1991 r. Nr. 187 [11673]; Wileńska świętynia na Śnieżnikach. *Kurier Wileński*. 25 września 1991 r. Nr. 190 [11676]; Rolska, A. 1. Dzisiaj, w mieście księcia

Jana Karola... *Kurier Wileński*. 16 listopada 1991 r. Nr. 224 [11700]; Rolska, A. 2. Słynne odpusty św. Antoniego w Kretyndze. *Kurier Wileński*. 19 listopada 1991 r. Nr. 225 [11701]; Rolska, A. 3. Kretyngski Lourdes. *Kurier Wileński*. 20 listopada 1991 r. Nr. 226 [11702], ir kt.

⁴²Górski, T. Duszpaterz zwaśnionych narodów (I). *Kurier Wileński*. 20 marca 1990 r. Nr. 65 [11316]; Górski, T. Duszpaterz zwaśnionych narodów (II). *Kurier Wileński*. 21 marca 1990 r. Nr. 66 [11317]; Górski, T. Duszpaterz zwaśnionych narodów (III). *Kurier Wileński*. 22 marca 1990 r. Nr. 66 [11318].

Jurgio Matulaičio (1871–1927) asmenybė ir pažiūros, tarpukariu Katalikų bažnyčioje vyravę tautiniai santykiai⁴².

Vis dėlto dauguma 1990–1992 m. „Kurier Wileński“ skelbtų publikacijų buvo tiesiogiai arba iš dalies susijusios su lenkų kilmės katalikų veikėjais ir lenkų kilmės katalikams aktualia informacija (interviu su parapijų kunigais, tikinčiųjų laišakai, skelbimai apie pamaldas ir religinius renginius lenkų kalba, informacija apie formalų ir neformalų religinį ugdymą lenkų kalba, religines šventes mokyklose lenkų mokomąja kalba, biografiniai faktai apie lenkų kilmės šventuosius ir istorines asmenybes, lenkų gausiai gyvenamų vietovių ir jose buvusių maldos namų istorinės apybraižos ir kt.). Tokia informacija buvo dažnai spausdinama su etniškumą ir religiją siejančiomis rubrikomis, iš kurių minėtinos „Kościoł i ludzie“ (liet. *Bažnyčia ir žmonės*), „Rok kościelny a nasze obyczaje“ (liet. *Bažnyčios metai ir mūsų papročiai*), „Zabytki sztuki sakralnej“ (liet. *Sakralinės architektūros paminklai*), „Życie religijne na Wileńszczyźnie“ (liet. *Religinis gyvenimas Vilniaus krašte*). Reikia pridurti, kad religiniai motyvai retkarčiais atsispindėjo ir straipsniuose kraštotyros klausimais su rubrikomis „Drogami Wileńszczyzny“ (liet. *Vilniaus krašto keliais*) ir „Wileńszczyzna wczoraj i dziś“ (liet. *Vilniaus kraštas vakar ir šiandien*). Kaip matyti iš pavadinimų, šios rubrikos buvo skirtos mišrios etninės sudėties, daugiausia ar didele dalimi lenkų etninės grupės gyvenamų vietovių (Juodšiliai, Jašiūnai, Buivydiškės, Bezdonys, Mostiškės, Vaidotai ir kt.) istorijai ir dabarties situacijai aprašyti. Kaip atskleidžia kokybinė turinio analizė, būdingas 1990–1992 m. „Kurier Wileński“ bruožas – poezijos ir religinio pobūdžio tekstai lenkų kalba, kuriuose aprašomi su Vilniaus miestu susiję ir lenkų etninės grupės tapatybei ne tik Lietuvoje, bet ir daliai Lenkijos gyventojų (ypač išvykusių po Antrojo pasaulinio karo) reikšmingi religiniai simboliai (pavyzdžiui, Aušros Vartų koplyčia ir Dievo (Gailestingumo) Motinos atvaizdas, Trijų Kryžių kalnas, Vilniaus kalvarijos ir kt.). Be to, aptariamam laikotarpiu buvo skelbiamos publikacijos apie lenkų kilmės dvasininkų, pasaulietinių ir religinių lenkų organizacijų (Lietuvos lenkų sąjungos, Lietuvos lenkų katalikų draugijos, harcerų (skautų) ir kt.), meno kolektyvų (liaudies muzikos ir šokių kolektyvo „Wileńszczyzna“

ir kt.) bendradarbiavimą, jų iniciatyva vykstančius kultūrinius ir religinius, kitokio pobūdžio renginius (šventės mokyklose lenkų mokomąja kalba, religinės dainos konkursai, koncertai, Armijos Krajo vos karių pagerbimo išskilmės ir pan.). Kiti svarbūs „Kurier Wileński“ turinio akcentai – nušviečiami Lietuvos lenkų ryšiai su tautiečiais Lenkijoje ir lenkų diasporos židiniuose kitose valstybėse (išvykos į konferencijas, susitikimus, festivalius Lenkijoje, lenkų kilmės tautiečių iš Lenkijos, Baltarusijos ir kitų šalių priėmimas Lietuvoje ir pan.), gausiai publikuojama informacija apie lenkų kilmės popiežiaus Jono Pauliaus II asmenybę, veiklą ir apsilankymus Lenkijoje.

Kokybinė spaudos turinio analizė parodė, kad į Lietuvos lenkų etninę grupę besiorientuojantys laikraštis ir žurnalas „Kurier Wileński“ etniškumo ir religijos sąsajas panašiai atspindėjo ir 2018–2020 m.: atsižvelgiant į bendrus visos Vilniaus arkivyskupijos katalikams aktualius klausimus, daugiausia dėmesio visgi skirta lenkų kilmės katalikų tematikai. Religiniai akcentai išryškėja publikacijoje, kuriose aprašomas įvairiapusis bendradarbiavimas su Lenkijos religiniais ir pasaulietiniais veikėjais bei organizacijomis švietimo, labdaros, socialinės paramos ir kitose srityse, Lenkijos lenkams ir lenkų diasporai reikšmingų švenčių (Lenkų dienos (lenk. *Dzień Polonii i Polaków*), Lenkijos nepriklausomybės dienos ir kt.) minėjimas ir t. t. Į lenkų auditoriją ir jai reikšmingus tapatybės išsaugojimo ir puoselėjimo aspektus, aktualijas orientuotas ir Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios leidžiamo religinio mėnraščio „Spotkania“ 2018–2020 m. turinys. Reikia pabrėžti, kad etniniai ir religiniai aspektai, jų reikšmė Lietuvos lenkų identitetui pristatomi ir nagrinėjami leidiniuose lenkų kalba spausdinant ne tik vietinės lenkų kilmės žurnalistų, bet ir originalius arba perspausdintus Lenkijos autorių tekstus. Su šios šalies kaimynės Katalikų bažnyčia susiję hierarchai, dvasininkai, vienuoliai ir pasaulietiniai veikėjai yra dažni pašnekovai interviu ir kito žanro religinei tematikai skirtuose straipsniuose. O su finansine Lenkijos parama įgyvendintos iniciatyvos, tokios kaip Palaimintojo kunigo Mykolo Sopočkos hospiso Vilniuje įkūrimas ir veiklos plėtotė, tapo universaliu Lietuvos ir Lenkijos valstybes ir įvairių tautybių katalikus jungiančiu veiksniu.

2.3.1. Dvasiniai ir pasaulietiniai lyderiai: vaidmuo ir vaizdavimas

Spaudoje rusų ir lenkų kalba skelbiant žinias apie stačiatikių ir katalikų bendruomenių veiklą 1990–1992 ir 2018–2020 m. daug dėmesio sulaukė šių bendruomenių dvasiniai ir pasaulietiniai lyderiai, kurių dauguma buvo atitinkamai rusų ir lenkų kilmės. Stačiatikių atveju, pavyzdžiui, žlungant komunistinei santvarkai ir vykstant Sąjūdžiui, spauda aktyviai domėjosi Lietuvos ir Vilniaus arkivyskupo metropolito nuomone apie bažnyčios vidaus organizaciją, vaikų ir suaugusiųjų katekizaciją, santykį su Lietuvos valstybe, katalikų ir kitomis krikščioniškomis religinėmis bendruomenėmis, religijos ir etniškumo sąsajas. Spaudoje lenkų kalba svarbiausiais religiniais veikėjais laikytini Vilniaus mieste, Vilniaus ir Šalčininkų rajonų savivaldybėse veiklą vykdžiusių ir lenkų kilmės tikinčiųjų dominuojamų parapijų kunigai. Domėtasi vietos ir iš Lenkijos atvykusių pranciškonų ir kitų katalikiškų ordinų vienuoliais. Iš abiejų aptariamų religinių bendruomenių lyderių į spaudos akiratį dažniausiai patekdavo labdaros, socialinės paramos, etninės kultūros ir sakralinio meno srityse aktyviai besidarbuojantys pasauliečiai, kitaip tariant, aktyvūs asmenys, savo darbu padedantys dvasininkams kurti bendruomeniškumo jausmą tarp tikinčiųjų. Iš stačiatikių prie tokių lyderių iš dalies galima priskirti arkivyskupijos ir cerkvių chorų dirigentus, sekmadienių mokyklų mokytojus, ikonų ir freskų tapytojus, o iš katalikų – vietos ir iš Lenkijos atvykusius katechetus, vaikų, jaunimo ir suaugusiųjų religinio ugdymo pedagogus, katalikiškų šeimos ugdymo centrų steigėjus bei vadovus ir pan. Dauguma šių veiklų ne tik nukreiptos į krikščioniškos pasaulėžiūros ugdymą ir tikinčiųjų poreikių patenkinimą, bet ir yra susijusios su etninės tapatybės elementų (gimtosios kalbos, kultūros ir istorijos sampratų ir kt.) puoselėjimu.

Tam tikrais atvejais religinių bendruomenių lyderiai pasitelkdami etniškumo elementus konstravo etninių grupių narių tapatybę, bendrystę arba tarpusavio dialogą. Kaip atskleidžia kokybinė „Echo Litvy“ turinio analizė, vienas iš reikšmingų veikėjų buvo Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių arkivyskupas Chrizostomas. 1991 m.

po aukų pareikalavusios Sausio 13-osios nakties prie Vilniaus televizijos bokšto jis kartu su visa Šv. Dvasios vienuolyno brolija demonstratyviai stojo į lietuvių visuomenės pusę ir paskelbė keletą viešų kreipimųsi į rusų kilmės ir rusakalbius Lietuvos gyventojus. Jis griežtai pasmerkė SSRS vyriausybės ir sovietų kariuomenės bandymus jėga nuversti Lietuvos vyriausybę ir kvietė laikraščio skaitytojus atskirti sąvokų „sovietų“ ir „rusų“, „sovietinis“ ir „rusiškas“ turinį⁴³. Šio ganytojo nuostatą palaikė į demokratines vertybes besiorientuojančios ir Sąjūdį palaikančios visuomeninės organizacijos: Rusų kultūros centras Vilniuje⁴⁴, Rusų kultūros draugija Šiauliuose⁴⁵. Iš „Echo Litvy“ publikacijų matyti, kad solidarizuodamasis su lietuvių visuomene arkivyskupas Chrizostomas dalyvavo aukoms pagerbti skirtuose gedulinguose renginiuose⁴⁶, o 1992 m. LR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Vytauto Landsbergio buvo apdovanotas Sausio 13-osios medaliu už indėlį į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą⁴⁷. Principinga laikysena valstybei lemtingų įvykių fone iš Rusijos atvykusiam rusų tautybės arkivyskupui Chrizostomui, kaip jis pats pripažino spaudai, užtraukė nemažos dalies rusų kilmės ir rusakalbių gyventojų nemalonę, pasireiškusią šmeižtu, grasinimais ir kitaip⁴⁸.

Reaguodamas į dalies žmonių atsigręžimą į religiją, „Echo Litvy“ informuodavo savo skaitytojus apie Vilniaus stačiatikių sekmadienių mokyklų veiklą ir dirbti bendrojo lavinimo mokyklose pradėjusių tikybos mokytojų patirtis⁴⁹. Sprendžiant iš publikacijų, šis klausimas svarstytas ir 1991 m. įvykusioje Vilniaus rusų visuomenės atstovų apskritojo stalo diskusijoje, kurioje dalyvavęs arkivyskupas Chrizostomas pareiškė žurnalistų, akademinio pasaulio, verslo ir nevyriausybinių organizacijų atstovams, kad cerkvė daugumai šalyje gyvenančių rusų nėra tapusi dvasiniu prieglobsčiu. Jis kalbėjo apie tai, kad daugelyje aplankytų Vilniaus mokyklų rusų mokomąja kalba buvo priešiška sutiktas pedagogų. Arkivyskupas Chrizostomas diskusijoje pasisakė prieš intensyvų mokinių religinį ugdymą ir siūlė pradėti šį procesą nuo religijos istorijos pamokų, teigdamas, kad tikyba neturi būti kaip ideologija primesta daugumai netgi Krikšto sakramento negavusių vaikų⁵⁰. Kitos „Echo Litvy“ publikacijos bylojo apie arkivyskupo nuostatą, kad negausiai

43 Обращение к русскоязычному населению Литвы. Эхо Литвы. 2 февраля 1991 г. № 22 [14401].

44 Скрипов, В. Жить по советски. Эхо Литвы. 17 января 1991 г. № 9 [14388].

45 Заявление Шяуляйского русского культурного центра. Эхо Литвы. 17 января 1991 г. № 9 [14388].

46 Скрипов, В. Жить по советски. Эхо Литвы. 17 января 1991 г. № 9 [14388].

47 Награда священнослужителю. Эхо Литвы. 18 января 1992 г. № 12 [14643].

48 Архиепископ Хризостом. «Я выступил за свободу и независимость Литвы...». Эхо Литвы. 14 мая 1991 г. № 92 [14471].

49 Гринберг, Л. Уроки веры. Эхо Литвы. 21 января 1991 г. № 13 [14644]; Киришанкова, М. Наполнить смыслом жизнь. Эхо Литвы. 20 февраля 1991 г. № 92 [14666].

50 Афанасьева, Г. Мы нужны друг другу. Встреча за «круглым столом» редакции газеты «Эхо Литвы» с представителями русской общечужденности Вильнюса. Эхо Литвы. 22 декабря 1992 г. № 250 [14881].

stačiatikių bendruomenei norint sėkmingai integruotis į Lietuvos visuomenę būtinas ne tik vidinis susitelkimas, bet ir palaikyti dialogą su kitomis krikščioniškomis bendruomenėmis. Tad arkivyskupas Chrizostomas buvo linkęs lanksčiai interpretuoti ribas tarp skirtingų tautybių ir konfesijų tikinčiųjų. Antai viename iš savo kreipimųsi į rusų, baltarusių ir ukrainiečių kilmės Lietuvos gyventojus 1991 m. jis pabrėžė visus vienijančius dorovinius principus, bendrą tūkstantmetę istoriją ir kultūrą, poreikį išmokti gyventi „kitos, bet ne svietimos“ krikščioniškos kultūros aplinkoje⁵¹. Tais pačiais metais buvo išspausdintas arkivyskupo Chrizostomo visiems Lietuvos krikščionims adresuotas velykinis sveikinimas⁵². Jo vardas atsirado Vilniaus universitete surengtos konferencijos ekumenizmo tema pranešėjų sąraše ir po viešu kvietimu Lietuvos žmonėms vienyti, kurį pasirašė konferencijoje dalyvavę skirtingų krikščioniškų religinių bendruomenių atstovai, Vilniaus universiteto rektorius, Kultūros ir švietimo ministerijos ir Tautinių mažumų departamento vadovai⁵³. Viename iš „Echo Litvy“ numerių buvo išspausdinta ekumenizmo dvasią atspindinti arkivyskupo Chrizostomo ir žurnalo „Katalikų pasaulis“ redaktoriaus kunigo Vaclovo Aliulio bendra nuotrauka iš 1991 m. birželio 14 d. Vilniuje vykusio sovietinio režimo aukoms atminti skirto Gedulo ir vilties dienos minėjimo. Žurnalo „Vestnik“ 2018–2020 m. turinio analizė patvirtina, kad šių skirtingų tautybių ir religijų sugyvenimo principų Stačiatikių bažnyčios vadovybė linkusi laikytis iki šiol, reikšdama pasitenkinimą savo statusu Lietuvoje ir santykiais su kitomis krikščioniškomis bendruomenėmis.

Remiantis atlikta kokybine turinio analize galima teigti, kad spaudoje lenkų kalba 1990–1992 m. buvo apskritai laikoma esant svarbu užtikrinti lenkų kilmės katalikų identitetui išsaugoti būtinus bažnytinius kadrus ir struktūrą. Be lenkų kilmės arba lenkikalbių kunigų iš esmės nebuvo įsivaizduojamas nė vienas svarbesnis švietimo, kultūros ar istorinei atminčiai išsaugoti skirtas renginys (Pirmoji Komunija⁵⁴, mokslo metų pradžios šventė, renginiai žuvusiems Armijos Krajovos kariams pagerbti ir kt.)⁵⁵. Į laikraščio akiratį pateko įvairūs dvasininkai, bet didžiausio dėmesio ir padėkų už tarnystę sulaukė garbaus amžiaus lenkų kilmės kunigai, gimę ir įšventinti tarpukariu Lenkijai priklausiusiame Vilniaus krašte, čia

51 Архиепископ Хризостом. «Я выступил за свободу и независимость Литвы...». Эхо Литвы. 14 мая 1991 г. № 92 [14471].

52 Архиепископ Виленский и Литовский Хризостом призывает христиан Литвы к совместному размышлению перед великим праздником Святой Пасхи. Эхо Литвы. 28 марта 1991 г. № 60 [14439].

53 Экуменизм: истоки и современность. Эхо Литвы. 25 апреля 1991 г. № 79 [14458]; Призыв к взаимному согласию. Эхо Литвы. 7 мая 1991 г. № 87 [14466].

54 Pierwsze wielkie święto. Kurier Wileński. 12 sierpnia 1992 r. Nr. 156 [11925].

55 Brzozowska, L. Placówka. Kurier Wileński. 6 marca 1992 r. Nr. 46 [11815].

dirbę dvasinį darbą sovietmečiu, ištarnavę savo parapijose po keletą dešimčių metų. Bene ryškiausias asmenybės šiuo atžvilgiu buvo Maišiagalos parapijos kunigas, prelatas Józef'as Obręmski'is ir Sudervės parapijos klebonas Adolf'as Trusewicz'ius⁵⁶. Pavyzdžiui, 1992 m. buvo plačiai aprašytos kunigo J. Obręmski'io 60 metų dvasinės tarnystės jubiliejaus iškilmės, kurios sutraukė į Maišiagalą Seimo Lenkų frakcijos, Lietuvos lenkų sąjungos ir kitų lenkų visuomeninių organizacijų narius, diplomatus iš Lenkijos. Šventėje taip pat dalyvavo Vilniaus arkivyskupas metropolitas A. J. Bačkis ir perskaitė popiežiaus Jono Pauliaus II sveikinimą. J. Obręmski'is buvo įšventintas į kunigų 1932 m. balandžio 12 d. Vilniaus Šv. Jono bažnyčioje⁵⁷.

Apie lenkų kilmės dvasininkų svarbą tikintiesiems bylojo straipsniai, kuriuose buvo kartu reiškiamas džiaugsmas ir apgailėstvimas dėl Gardino vyskupu paskirto ir po 10 metų dvasinės veiklos iš Vilniaus iškelto Šv. Dvasios bažnyčios kunigo Aleksander'io Kaszkiewicz'iaus. Šis iš Eišiškių parapijos kilęs katalikų dvasininkas buvo Kauno kunigų seminarijos auklėtinis, įšventintas į kunigus Panevėžio katedroje, kurioje ne vienus metus ėjo vikaro pareigas. 1981 m. buvo paskirtas Šv. Dvasios bažnyčios klebonu ir daug prisidėjo prie šios šventovės priežiūros ir remonto. 1991 m. „Kurier Wileński“ rašyta, kad „Vilniuje turime ne vieną bažnyčią, kurioje laikomos mišios lenkų kalba, tačiau apie šią vienintelę Vilniaus lenkai paprastai sako „mūsų bažnyčia“, ir visi žino, apie kokią bažnyčią kalbama. O apie kleboną sakome „mūsų kunigas Aleksandras.“⁵⁸ Kaip teigiama spaudoje, 1992 m. buvę parapijiečiai dėl sentimentų šiam dvasininkui organizuotai vyko į Baltarusiją dalyvauti jo vardinėse⁵⁹. Reikia pasakyti, kad „Kurier Wileński“ redakcija, siekdama kuo objektyviau nušviesti su religine tematika susijusius klausimus, nuo 1992 m. pradėjo bendradarbiauti su autorinius straipsnius rengiančiu kunigu Dariusz'u Stanczyk'u (Stańczyk 1992). Be to, laikraščio leidėjus domino su tarpukario Lenkijos valstybingumo tradicija susiję ir dėl politinių priežasčių išvykti iš Lietuvos priversti dvasininkai. Iš tokių asmenybių ypač minėtinas Vroclavo arkivyskupas Henryk'as Gulbinowicz'ius, iš Vilniaus krašto Šukiškių kaimo kilęs Vilniaus jėzuitų gimnazijos ir Vilniaus kunigų seminarijos auklėtinis⁶⁰.

⁵⁶ Szostakowski, J. „Potrzebna jest Wiara do naszego braterstwa“. *Kurier Wileński*. 16 marca 1991 r. Nr. 52 [11539]; Jotkialto, H. Za wielki trud pracy duszpasterskiej na Wileńszczyźnie. *Kurier Wileński*. 21 marca 1992 r. Nr. 56 [11825]; Rolska, A. Ksiądz Adolf Trusewicz. *Kurier Wileński*. 31 sierpnia 1990 r. Nr. 183 [11434].

⁵⁷ Gładkowska, H. Radość i dziękczynienie. 60-lecie kapłaństwa ks. Pralata Józefa Obręmskiego. *Kurier Wileński*. 21 marca 1992 r. Nr. 163 [11414].

⁵⁸ Dowdo, L. Żołnierz Chrystusa. *Kurier Wileński*. 23 maja 1990 r. Nr. 99 [11858].

⁵⁹ Lewicki, J. Pawinszowania od byłych parafian. *Kurier Wileński*. 8 maja 1992 r. Nr. 89 [11858].

⁶⁰ Marczyk, K. „Na końcu drogi naszego życia będziemy egzaminowani po polsku“. *Kurier Wileński*. 2 sierpnia 1990 r. Nr. 56 [11825].

Neatsitiktinai iš kokybinės „Kurier Wileński“ turinio analizės atsiskleidžia, jog 1990–1992 m. lenkų visuomenėje sunkiai įsivaizduota, kad ne lenkų kilmės arba jų kalbos nemokantys kunigai būtų skiriami atlikti dvasinio darbo į Vilniaus ir kitų savivaldybių parapijas. Laikraštyje klausta, ar bus mokomi lenkų kalbos Kauno kunigų seminarijos klierikai. Tačiau kartu pabrėžta, kad įtraukus tikybą į bendrojo ugdymo mokyklų programą atsirado pasauliečių tikybos mokytojų ir jų parengimo dirbti įstaigose lenkų kalba poreikis. Iš tam tikrų publikacijų atsiskleidžia, kad 1990 m., rengiant vaikus Pirmajai Komunijai Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčioje, šias kvalifikuotų kadry spragas užpildė trims mėnesiams iš Lenkijos atvykusios ir su kunigu bei tėvais bendradarbiavusios katechetės. 1991 m. skelbta apie jau pasibaigusius prie šios bažnyčios veikusius katechetų rengimo kursus ir pradėtus vesti Vilniaus rajono katechetų seminarus lenkų kalba, Vilniuje įsteigtą lenkų jaunimo katalikų klubą, šio klubo rengtas diskusijas religine tematika. Be to, „Kurier Wileński“ ne kartą spausdino Vilniaus arkivyskupijos katechetų komisijos nario Jan'o Mincewicz'iaus kvietimus akademiniam jaunimui lankyti religijos kursus Antakalnyje. Tiesa, 1992 m. viename iš skaitytojų atsiliepimų buvo nuogąstaujama dėl religinio ugdymo kokybės, pabrėžiant, kad ne kiekvienas sovietinis pedagogas (ypač buvę rusų kalbos ir literatūros mokytojai) gali būti geras katechetas⁶¹.

⁶¹ Niewiadomska, A. Nie każdy może zostać katechetą. *Kurier Wileński*. 8 kwiecień 1992 r. Nr. 68 (11837).

Iš 2018–2020 m. publikacijų turinio analizės matyti, kad lenkų kilmės asmenybės tebėra svarbi spaudoje atspindimų pasakojimų dalis. Pavyzdžiui, žurnalo „Kurier Wileński“ rengiamų „Metų lenko“ rinkimų sąrašuose greta įvairių lenkų visuomenininkų ne kartą buvo minimos religinių veikėjų pavardės. Antai 2019 m. šių rinkimų moters kategorijos nugalėtoja buvo paskelbta Angelų seserų kongregacijos (lenk. *Zgromadzenie Sióstr od Aniołów*) vienuolė Anna Mroczek, kurios iniciatyva Naujojoje Vilnioje buvo įkurtas Šeimos ugdymo centras. Ji dirbo centrinėje šios moterų organizacijos valdyboje Lenkijoje, tačiau prieš tai 14 metų (iki 2008-ųjų) vykdė veiklą Lietuvoje ir bendradarbiavo su Naujojoje Vilnioje esančios Vilniaus Juzefo Ignacijaus Kraševskio gimnazijos teatro kolektyvu „Betania“. Šeimos ugdymo centro lankytojams buvo organizuojami mokymai, paskaitos, teikiama individuali pagalba,

psichoterapeuto ir logopedo paslaugos, atidaryta koplyčia⁶². O štai kitu „Metų lenko 2019“ rinkimų laureatu tapo 2016 m. Šalčininkų mieste įkurtos Dievo Gailestingumo bendruomenės narys Tadeusz'as Romanowski'is. Žurnalo „Kurier Wileński“ kalbintas laureatas teigė, kad šiai organizacijai iš viso priklausė apie 230 narių, o jos veiklos geografija apėmė ne tik Lietuvą, bet ir Lenkiją, ir lenkų diasporos šalis (Baltarusiją, Rusiją ir Kazachstaną). Svarbu atkreipti dėmesį, kad Dievo Gailestingumo bendruomenė įvairiomis priemonėmis rėmė Šalčininkų rajono mokyklas lenkų mokomąja kalba, dalis tos paramos gauta iš Lenkijos. Iš sukauptų lėšų taip pat buvo remiamos rajone gyvenančios nepasiturinčios šeimos, ypač vaikai, rengiamos išvykos vaikams į vasaros stovyklas Lenkijoje, vykdoma edukacinė ir sporto veikla Šalčininkų Jano Sniadecio gimnazijoje ir kt.

⁶²Lewandowska, I. Wilno nie przestało być dla mnie domem. Magazyn Kurier Wileński. 1-7 lutego 2020 r. Nr. 5 (13).

2.3.2. Etninės tapatybės konstravimas ir religinės organizacijos

Kokybinis spaudos tyrimas atskleidžia, kad 1990–1992 m. etniniu pagrindu telkiant tikinčiuosius ir pritraukiant ateistinių pažiūrų sovietmečiu besilaikiusius asmenis svarbų vaidmenį atliko krikščioniškos rusų ir lenkų organizacijos. Viena iš dažniausiai spaudoje rusų kalba konkrečiai dienraštyje „Echo Litvy“ minimų religinių organizacijų, savo veikloje siejusių etniškumą su religija, buvo stačiatikių švietimo draugija „Živoj Kolos“ (rus. Живой колос) (pirminkė Irina Arefjeva). Ši 1990 m. Vilniuje įregistruota organizacija savo įstatuose skelbė tikslą „padėti nacionaliniam ir dvasiniam Lietuvos rusų atgimimui“⁶³. Spaudoje rašyta, kad daugumos draugijos narių pirmoji pažintis su stačiatikybe prasidėjo nuo tikybos vadovėlių (rus. Закон Божий) ir dvasinės literatūros studijavimo ratelyje „Krikščioniški skaitymai“. Viena iš „Echo Litvy“ pasirodžiusių straipsnių buvo išsamiau pristatyta vienos šio ratelio narės (kuri iš pradžių įstojo į sekmadieninę mokyklą ir ėmė mokytis bažnytinio giedojimo, o vėliau su dvasininko palaikymu pradėjo vesti religijos pagrindų fakultatyvą vienoje iš Vilniaus mokyklų rusų

⁶³Шлеvis, Г. Будем милосердными. Эхо Литвы. 21 апреля 1990 г. № 92 (14205).

mokomąją kalbą) patirtis organizuojant vaikų globą, religinio ugdymo ir rengimo krikštui srityse. Teigiama, kad pasirinkti pavadinimą „Živoj Kolos“ draugijos narius įkvėpė vieno iš Rusijos stačiatikių bažnyčios labiausiai gerbiamų šventųjų Šv. Joano Kronštatiečio (rus. *Иоанн Кронштадтский*) (1829–1908) dienoraštis. Draugija publikacijas laikraštėje išnaudojo kaip galimybę pristatyti savo veiklos tikslus bei pobūdį ir kvietė skaitytojus aukoti žmonėms, kuriems reikalinga parama, be kita ko, nurodydama lėšoms pervesti skirtą sąskaitos numerį⁶⁴.

64 Арефьева, И. Знакомьтесь общество православного просвещения «Живой Колос». Эхо Литвы. 3 декабря 1991 г. № 235 [14614].

Religijos ir etniškumo sąsajas atskleidžia publikacijos apie stačiatikių ir rusų visuomeninių organizacijų bendradarbiavimą. Pavyzdžiui, kaip rašoma „Echo Litvy“, 1992 m. spalio 10 d. stačiatikių švietimo draugijos „Živoj Kolos“ iš Vilniaus ir „Slovo“ iš Klaipėdos su Visagino nacionalinių kultūrų centru Vilniuje ir Visagine surengė Šv. Sergijaus Radonežiečio (apie 1314–1392) 600-ųjų mirties metinių minėjimą, o pagal programą meninius pasirodymus surengė Klaipėdos stačiatikių sekmadieninės mokyklos vaikai ir tėvai. Anksčiau per Kalėdas šios mokyklos atstovai buvo atvykę į Vilnių pristatyti su Šventuoju Raštu susijusios meninės programos⁶⁵. Viena iš laikraščio straipsnių teigiama, kad po liturgijos cerkvėje sustojusių pabendrauti tikinčiųjų pokalbis paskatino 1992 m. įkurti Panevėžio rusų kultūros draugiją. Tarpininkaujant vietos stačiatikių dvasininkui, kuris buvo Šveicarijoje veikiančios samariečių religinės asociacijos Lietuvos skyriaus pirmininkas, ši draugija tapo asocijuota šios organizacijos nare ir gaudavo humanitarinės pagalbos siuntas ir rėmė invalidus, senelius, daugiavaikes šeimas ir Panevėžio vaikų namus. Iš publikacijos paaiškėja, kad draugija ketino užsiimti istoriniais ir archyviniais tyrimais apie prie stačiatikių cerkvės palaidotą kunigaikštienę Varvarą Goliciną, atnaujinti ant jos kapo išlikusį paminklą⁶⁶. 1992 m. Rusų draugija Lietuvoje (rus. *Русское общество в Литве*) kartu su Vilniaus Dievo Motinos ikonos „Ženklas iš Dangaus“ cerkvės parapijos atstovais surengė kalėdinį vakarą šeimoms⁶⁷ ir tradicinę ikirevoliucinės Rusijos aukštųjų mokyklų studentų šventę „Tatjanos diena“⁶⁸.

„Echo Litvy“ publikacijos byloja, kad rusų visuomeninės organizacijos buvo atviros kitų tautybių atstovų narystei. Pavyzdžiui,

65 Колосова, И. Памяти великого чудотворца. Эхо Литвы. 9 октября 1992 г. № 198 [14829].

66 Щукина, Т. Зажечь свечу. Эхо Литвы. 1 июля 1992 г. № 127 [14758].

67 Афанасьева, Г. В начале добрых дел. Эхо Литвы. 10 января 1992 г. № 6 [14367].

68 Ефименко, Г., Пожилыская, Т., Швецова, Г. Татьянин день. Эхо Литвы. 25 января 1992 г. № 17 [14648].

1992 m. gegužės 16 d. minėta Rusų draugija Vilniaus senamiesčio kiemeliuose surengė „internacionalinę šventę Vilniaus krašto mokiniams“, kurioje dalyvavo lietuvių, rusų, baltarusių ir žydų tautybės vaikai⁶⁹. Kitame straipsnyje pasakojama apie 1992 m. Klaipėdoje įregistruotą visuomeninę organizaciją Rusų bendruomenė, vienijančią įvairių tautybių žmones, kuriems svarbu bendrauti rusų kalba, kurie domisi rusų kultūra ir istorija, nes, pasak vieno iš organizacijos valdybos narių, „mes priimam visus, o tai yra geriausia rusų tautos tradicija“⁷⁰. 1992 m. minint Slavų kultūros ir raštijos dieną Rusų bendruomenė Lietuvoje surengė „slavų ekskursiją“ po atmintinas vietas Vilniuje, „mieste, kuriame amžių amžiais taikiai sugyveno tautos ir kultūros, kur kiekvienas galėjo išpažinti savo religiją, gerbti savo protėvių atminimą“. Renginiui pristatyti skirtoje publikacijoje teigiama, kad „anaiptol ne visi Vilniuje gyvenantys rusakalbiai žino apie čia egzistuojančią stačiatikių ir sentikių paminklų įvairovę, mažai žino apie mieste gyvenusių rusų pirklių ir dvarininkų indėlį į miesto klestėjimą“, bei priduriama: „Mūsų senjojo Vilniaus vardas brangus ne tik lietuvių širdžiai. Jis brangus ruso ir baltarusio, lenko ir ukrainiečio, bet kurio slavo širdžiai, nes vienaip ar kitaip susiję su juo tokių mūsų tautų genijų kaip Aleksandras Puškinas, Adomas Mickevičius, Tarasas Ševčenka vardai.“⁷¹ Šios draugijos surengtoje ekskursijoje buvo aplankytos ne tik su šiais rašytojais ir jų kūryba susijusios vietos, bet ir stačiatikių Šv. Dvasios vienuolynas, Šv. Eufrosinijos stačiatikių kapinės ir jose esanti Šv. Tichono koplyčia.

Reikia atkreipti dėmesį, kad draugijos domėjosi istorija ir atramos savo veiklai ieškojo tarpukario stačiatikių ir rusų visuomeninių organizacijų tradicijose. Pavyzdžiui, 1992 m. Kauno rusų kultūros draugija po 52 metų pertraukos mieste surengė „Rusų vaiko dienos“ šventę, kurios tikslas iki 1940 m. buvo, kad „kiekviena rusų šeima, mokykla, bendruomenė prisimintų apie savo kertinę užduotį išsaugoti tikėjimą, kalbą ir kultūrą“⁷². Remdamasi šia tradicija, draugija „Živoj Kolos“ 1992 m. balandžio 30 d. Vilniuje vaikams suorganizavo panašią šventę, o jos metu surinktas pelnas buvo skirtas surengti vasaros stovyklą našlaičiams. Straipsnyje taip pat džiaugtasi, kad Visagine įkurtas krikščioniško gailestingumo

69 Земская, В. «Наша хата утэхамі богата». Эхо Литвы. 9 мая 1992 г. № 90 (14721).

70 Мокрушин, В. «Русская община» в Клайпеде. Первые шаги. Эхо Литвы. 20 августа 1992 г. № 162 (14793).

71 Петрова, Т. Гордится славою предков. Эхо Литвы. 26 мая 1992 г. № 101 (14732).

72 Корсукова, Ж. Удался праздник. Эхо Литвы. 8 мая 1992 г. № 89 (14720).

73 Троицкий, Г. Благотворительный пасхальный вечер. Эхо Литвы. 28 апреля 1992 г. № 81 (14712).

74 Афанасьева, Г. Восхождение к поэту. Эхо Литвы. 11 февраля 1992 г. № 28 (14659).

75 Открытое письмо Русского культурного центра Вильнюсскому городскому самоуправлению. Эхо Литвы. 9 мая 1992 г. № 90 (14721); Михнёва, Т. Страсти по Александру Сергеевичу. Эхо Литвы. 5 июня 1992 г. № 109 (14740).

76 Афанасьева, Г. Это было недавно, это было давно... Эхо Литвы. 4 апреля 1992 г. № 66 (14697).

nejgaliesiems judėjimas, kad šio miesto mokyklų bibliotekų lentynose atsirado „Vaikų Biblija“, o į pamokų tvarkaraštį buvo įtrauktas religijos pagrindų fakultatyvas⁷³. Sprendžiant iš spaudos, religiniai akcentai išryškinti rusų kultūros renginiuose, kuriuose stačiatikybė buvo vertinama kaip kultūrinės tradicijos dalis. Pavyzdžiui, 1992 m. vasario 9 d. 150-ųjų A. Puškino mirties metinių minėjimą Markučių dvaro sodyboje vainikavo pamaldos Šv. Paraskevės cerkvėje, kurioje pagal padavimą buvo pakikštytas šio rusų poeto protėvis Hanibalas⁷⁴. 1992 m. kovą buvo išspausdintas Rusų kultūros centro siūlymas perkelti A. Puškino paminklą iš tuometinio Sereikiškių parko ne į Markučius, o būtent į šios cerkvės kaimynystę⁷⁵. 1992 m. balandį praneštą apie gedulingas mišias už buvusius Rusų dramos teatro aktorius Šv. Nikolajaus cerkvėje, kurios dvasininkas buvo iš Vilniaus kilusio garsaus rusų aktorius Vasilijaus Kačialovo (1875–1948) tėvas Ivanas Šverubovičius⁷⁶.

Atlikta kokybinė spaudos turinio analizė rodo, kad abiem tiriamais laikotarpiais egzistavo glaudus ryšys tarp lenkų religinės bei etninės tapatybės raiškos ir visuomeninių Lietuvos lenkų organizacijų. Pavyzdžiui, 1990 m. „Kurier Wileński“ paskelbė žinutę apie Lietuvos lenkų katalikų draugijos steigiamąjį susirinkimą ir veiklą. Šiame laikraštyje buvo spausdinama informacija apie lenkų pasaulietinių organizacijų indėlį į suaugusiųjų ir vaikų religinį ugdymą lenkų kalba. Viename iš 1991 m. numerių pasirodė straipsnis apie Lietuvos lenkų sąjungos Vilniaus rajono skyriaus surengtą ir tradiciniu tapusi religinės dainos konkursą. Šis pirmą kartą įvyko Mickūnuose ir pritraukė mokinių iš įvairių Vilniaus miesto ir rajono mokyklų lenkų mokomąja kalba. Be to, 1990–1992 m. ypač dažnai „Kurier Wileński“ buvo minima Lietuvos valstybinės konservatorijos absolvento, dirigento, Vilniaus katechetinės komisijos nario ir tikybos mokytojo, Varšuvos kardinolo Vyšinskio universiteto Popiežiaus teologijos fakulteto magistro, Lietuvos lenkų sąjungos nario, Vilniaus krašto tautosakos rinkėjo ir puoselėtojo Gabriel'iaus Jan'o Mincevič'iaus (1938–2016) pavardė ir jo vadovaujamas liaudies dainų ir šokių ansamblis „Wileńszczyzna“. Šis 1981 m. įkurtas kolektyvas buvo žinomas ne tik tarp lenkų Lietuvoje ir Lenkijoje, bet ir gastroliavo po kitas Europos ir pasaulio šalis, o dalį koncertų metu

uždirbtų lėšų ir sukauptų aukų skyrė sovietmečiu sunaikintoms Vilniaus kalvarijoms atstatyti. Straipsniai spaudoje taip pat byloja, kad gastrolių Lenkijoje metu ansamblis dažnai lankėsi miestų šventėse, po Antrojo pasaulinio karo iš Vilniaus repatrijuotų lenkų veikėjų ir jų organizacijų renginiuose, popiežiaus Jono Pauliaus II vizitams skirtose iškilmėse ir pamaldose.

Svarbus „Kurier Wileński“ turinio akcentas, atspindintis etniškumo ir religijos sąsajas – tekstai, skirti nušviesti Lietuvos lenkų skautų sąjungos (lenk. *Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie*) veiklai, kuri buvo nukreipta į katalikiškos (krikščioniškos) pasaulėžiūros skiepimą lenkų kilmės vaikams ir jaunimui. Nors Lenkų skautų sąjunga nuo atkūrimo 1989 m. buvo pavaldi Lietuvos skautų sąjungai, spaudoje lenkų kalba ji buvo pristatoma kaip tautiečiams svarbių religinių tradicijų ir istorinės atminties puoselėtoja. Iš 1990–1992 m. publikacijų matyti, kad pirmieji šios organizacijos žingsniai buvo sunkūs, tačiau remiami Lenkijos skautų. Teigiama, kad stigo kadry, paramos iš visuomenės, kuri sovietmečiu neišmanė skautų idėjų, trūko glaudesnio bendradarbiavimo tarp vaikų, tėvų ir mokytojų. Daug aktyvių skautų, baigę vidurines mokyklas, išvykdavo studijuoti į Lenkiją⁷⁷. Svarbu, kad Lenkų skautų sąjunga turėjo savo kapelioną, skelbė iki Antrojo pasaulinio karo Vilniaus krašte veikusių pirmtakų tradicijų tęstinumą. Vienoje iš „Kurier Wileński“ publikacijų aprašytas iki karo Vilniaus krašte veikusių skautų draugovių priesaikos Švč. Mergelei Marijai, kurią prie Aušros Vartų koplėčios 1937 m. liepos 5 d. priėmė arkivyskupas metropolitas Romualdas Jałbrzykowski'is (1876–1955), 55-ųjų metinių minėjimas ir priesaikos tekstas. Šio jubiliejaus proga 1992 m. Lenkų skautų sąjungos nariai susirinko prie koplėčios ir su savo kapelionu pakartojo pirmtakų duotą priesaiką⁷⁸. Tais pačiais metais iš Vilniaus, Nemenčinės, Pabradės, Šalčininkų ir Turgelių susirinkę į sąskrydį Pabradės apylinkėse lenkų skautai minėjo savo organizacijos įkūrimo 80-metį. Renginyje vyko mišios ir buvo pašventinta Lenkų skautų sąjungos vėliava, dalyvavo lenkų visuomeninių organizacijų ir Lenkijos kultūros fondo atstovų⁷⁹. 1992 m. lapkritį Eišiškėse veikianti skautų draugovė surengė trečiąją religinių ir skautų dainų festivalį vienoje iš šio miesto vidurinių mokyklų⁸⁰.

77 Sosno, B. Harcerski duchcyz trudności go nie złamia. *Kurier Wileński*. 23 października 1992 r. Nr. 208 [11977].

78 Stańczyk, D. Apel harcerski. *Kurier Wileński*. 16 października 1992 r. Nr. 203 [11972].

79 Poświęcenie sztandaru harcerskiego. *Kurier Wileński*. 23 czerwca 1992 r. Nr. 203 [11972]; Niezapomniane dni zlotu. *Kurier Wileński*. 2 lipca 1992 r. Nr. 203 [11972].

80 Obłaczyska, B. Festiwal piosenki religijnej i harcerskiej. *Kurier Wileński*. 12 listopada 1992 r. Nr. 222 [11991].

2020 m. žurnale „Kurier Wileński“ išspausdintas interviu su Lietuvos lenkų harcerų (skautų) sąjungos pirmininke Julija Bikulč bylojo, kad organizacija per tris dešimtmečius gerokai sustiprėjo ir vykdė plačią veiklą, be kita ko, susijusią su etninio ir religinio identiteto ugdymu. Pavyzdžiui, kasmet buvo rengiamas sąjungos narių sąskrydis Rumšiškėse, o 2019 m. dalyvauta minint 1944 m. liepos 7 d. Armijos Krajovos surengtos operacijos „Ostra Brama“ (*Aušros Vartai*), kurios metu lenkų pagrindžio pajėgos siekė perimti Vilniaus miesto kontrolę iš atsitraukiančių vokiečių prieš pasirodant Raudonajai Armijai, 75-ąsias metines. Kaip tradicinės veiklos interviu įvardijama dalyvavimas Lenkijos nepriklausomybės dienai (lapkričio 11-oji) paminėti skirtoje akcijoje „Rajd Niepdleglosci“ (liet. *Nepriklausomybės mitingas*), žvakučių uždegimas per Vėlines Vilniaus Rasų kapinėse vykdant akciją „Swiatelko dla Rossy“ (liet. *Žvakutė Rasoms*), taip pat pasaulinio skautų judėjimo žmonijos taikai ir brolijai palaikyti akcijoje „Betlejemskie Swiatlo Pokoju“ (liet. *Betliejaus taikos ugnis*). 2020 m. pastarosios akcijos metu skautų atstovai iš Lietuvos lankėsi Lenkijos Respublikos prezidento rūmuose Varšuvoje ir sulaukė prezidento Andrzej’aus Duda’os padėkos už aktyvų dalyvavimą 2019 m. lapkričio 22 d. Vilniaus Rasų kapinėse įvykusiose 1863–1864 m. Sausio sukilimo dalyvių laidotuviuose. Nėgana to, konstatuojama, kad Lietuvos lenkų harcerų (skautų) sąjunga neapsiribojo dalyvavimu lenkiškai tapatybei palaikyti skirtuose renginiuose, bet kartu su Lietuvos skautų sąjungos nariais dalyvavo senjorams paremti skirtoje socialinėje akcijoje „Stiprūs kartu“ ir kitose paramos iniciatyvose. Teigiama, kad 2020 m. ši organizacija vienijo apie 700 narių⁸¹.

⁸¹ Radzenko, A. Kwarantana zabrala nam zbiórki i wyjazdy, ale nie służbę harcerską. *Magazyn Kurier Wileński*. 9–15 maja 2020 r. Nr. 19 [53].

2.3.3. Istoriniai veikėjai, šventos vietos ir ryšiai su istorine tėvyne

Kokybinė turinio analizė rodo, kad svarbi Lietuvos spaudoje rusų ir lenkų kalba kuriamų naratyvų dalis yra su stačiatikių ir katalikų bendruomenėmis susiję istoriniai veikėjai (šventieji, palaimintieji, dvasininkai, vienuoliai ir kt.). Dauguma jų – ne lietuviai

kilmės, gimę ne dabartinės Lietuvos valstybės teritorijoje, todėl jų biografijų pristatymas viešajame diskurse rusų ir lenkų tikintiesiems prisideda puoselėjant etninės ir religinės tapatybės sąsajas, ryšį su istorine tėvyne arba kilmės šalimi. Spauldoje daug dėmesio skiriama Lietuvoje esantiems maldos namams ir kitoms šventoms vietoms, kurios mena konkrečių šventųjų, palaimintųjų ar kitų istorinių asmenybių veiklos pėdsakus, yra žinomos dėl saugomų relikvijų (palaikai, jų fragmentai), stebuklingų paveikslų arba ikonų ir pan. Kitas reikšmingas spauldos turinio aspektas – atminties apie istorinius veikėjus puoselėjimo veikla, iš kurios derėtų išskirti Lietuvą, jos kaimynes ir kitas šalis aprėpiančias piligrimines keliones. Nuo pat Sąjūdžio pradžios ši tema ypač plačiai atsispindi Lietuvos spauldoje lenkų kalba, aprašomi piligriminiai žygiai po lenkų etninei grupei reikšmingas vietas Vilniaus mieste ir Pietryčių Lietuvos regione. Svarbu atskirti, kad dauguma lenkams šventų vietų gali būti traktuojamos kaip bendras katalikų sakralinis paveldas, o stačiatikių naratyvas spauldoje rusų kalba aprėpia rusų, baltarusių ir ukrainiečių tapatybei reikšmingus dvasinio ir materialinio paveldo objektus. Toliau aptariama keletas pavyzdžių, kaip šiame kontekste siejamas etniškumas ir religija.

Kaip skelbiama žurnale „Vestnik“, 2020 m. rugpjūčio 20 d. Maskvos patriarchato Šventasis sinodas, remdamasis Vilniaus ir Lietuvos arkivyskupijos komisijos kanonizavimo klausimais tyrimų išvadomis, įsteigė visų Lietuvos šventųjų šventę. Ją stačiatikių bendruomenė kasmet švenčia liepos 26 d. (pagal senąjį kalendorių – sausio 13 d.). Iš viso į Lietuvos šventųjų sąrašą yra įtraukti 32 asmenys (30 vyrų ir 2 moterys), iš jų šeši lietuviai⁸². Iš sąrašo matyti, kad stačiatikių bažnyčios istoriniam naratyvui svarbūs Rusijos Stačiatikių bažnyčios kanonizuoti veikėjai, kilę iš etninių lietuvių, slaviškų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos žemių arba susiję su Vilniaus ir Lietuvos vyskupijos raida Rusijos imperijos laikotarpiu. Šiuo šventųjų panteonu įvirtinamos ilgaamžės stačiatikybės tradicijos Lietuvoje, o išskirtinę vietą jame užima šventieji Vilniaus kankiniai Joanas, Antonijus ir Eustafijus⁸³. Jų atsivertimo iš pagonybės į stačiatikybę ir kankinystės istorija buvo pristatyta skaitytojų auditorijai jau viename iš 1990 m.

⁸²Святые земли Литовской. Вестник, 2020, № 3(32), с. 2–3.

⁸³Игумен Антоний Гуринович. Свидетели, разбудившие многих от сна уныния. Проповедь в день памяти Виленских мучеников Антония, Иоанна и Евстафия [27 апреля]. Вестник, 2018, № 2 (25), с. 49–51.

„Echo Litvy“ numerių, nurodant, kad vienuoliai kas rytą rinkdavosi Šv. Dvasios vienuolyno požeminėje cerkvėje melstis prie relikvijoriaus su jų palaikais. Rašoma, kad šventieji Joanas, Antonijus ir Eustafijus buvo kilmingi lietuvių kilmės dvariškiai, slapta priėmę krikščionybę, dėl to užsitraukę Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo nemalonę ir jo įsakymu 1347 m. nužudyti. „Echo Litvy“ skaitytojams taip pat pasakota, kad jų palaikai iš pradžių buvo saugojami Šv. Trejybės cerkvėje, o šią perdavus Bazilijonų ordinui buvo perkelti į Šv. Petro bažnyčią. XVII a. viduryje, į Vilnių įsiveržus Maskvos kariuomenei, jie buvo paslėpti Šv. Dvasios vienuolyno rūsiuose, o 1856 m. iškelti į vienuolyno požeminę cerkvę ir sudėti į paauksuotą bronzinį relikvijorių. Pirmojo pasaulinio karo metu palaikai buvo evakuoti į Maskvą, 1946 m. sugrąžinti į Vilnių. Konstatuota, kad šventųjų Vilniaus kankinių palaikų sugrąžinimo diena – liepos 26-oji – yra didžiausia Lietuvos stačiatikių šventė, sutraukianti į Šv. Dvasios vienuolyną daug maldininkų, juolab kad „šventųjų pagerbimas – vienas iš kanonų, kurių turi paisyti krikščionis“⁸⁴.

84 Шлевис, Г. Виленские великомученики. Советская Литва, 26 июля 1990 г., № 157 (14270).

Iš ankstyvojo LDK laikotarpio (iki 1569 m.) į Lietuvos šventųjų sąrašą įtraukti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio sūnus Eliziejus Laurušavietis (m. 1250), Lietuvos karaliaus Mindaugo giminaičiais įvardijami Šv. Petro ir Povilo vienuolyno vyresnioji Charitina (m. 1281) ir Pskovo kunigaikštis Daumantas (m. 1299), Vilniaus Dievo Motinos Ėmimo į Dangų katedrą konsekravęs ir prie Vilniaus kankinių Joano, Antonijaus ir Eustafijaus kanonizavimo tiesiogiai prisidėjęs vyskupas, Maskvos ir visos Rusios metropolitas Aleksijus (m. 1378), LDK stačiatikių vyskupijų valdytojas, sutuokęs didžiojo kunigaikščio Vytauto dukterį Oną su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Vasilijumi, metropolitas Kiprijonas (m. 1406), išskirtiniu pamaldumu garsėjusi teisioji kunigaikštė Julijona Alšėniškė (m. 1550) ir kt. Iš Abiejų Tautų Respublikos laikotarpio (1569–1795) į Lietuvos šventųjų sąrašą pateko Vilniuje augusi Chodkevičių šeimos globotinė ir protestanto LDK didiko Jonušo Radvilos I žmona Slucko kunigaikštienė teisioji Sofija (Olelkaitė-Radvilienė) (m. 1612), ne kartą dėl savo tikėjimo kalintas pirmasis Vilniaus Šv. Dvasios vienuolyno archimandritas, Vilniaus Šv. Dvasios brolijos leidyklos vadovas Leontijus Karpovičius (m. 1620), dėl ištikimybės stačiatikių tikėjimui

nukankintas Bresto hegumenas, stačiatikių vienuolynų rėmėjas ir tikinčiųjų interesų Abiejų Tautų Respublikos Seime gynėjas vienuolis Atanasas (m. 1648) ir nemažai kitų 1569 m. Bresto unijai nepritarusių Stačiatikių bažnyčios veikėjų⁸⁵.

85 Святые земли Литовской. Вестник, 2020, № 3 (32), с. 2–3.

Prie kitos Lietuvos šventųjų grupės priskiriami naujieji kankiniai ir išpažinėjai, XX a. pradžioje vykdę dvasinę veiklą dabartinės Lietuvos teritorijoje ir tapę po 1917 m. Spalio perversmo religinių persekiojimų aukomis: 1896–1902 m. Kaune tarnavęs ir raudonarmiečių upėje nuskandintas vienuolis Mikalojus (Jachontovas) (m. 1918), Rusijos čekistų sušaudytas buvęs Vilniaus dvasinės seminarijos rektorius ir Švč. Trejybės vienuolyno vyresnysis, Balačninskio vyskupas Laurynas (m. 1918), buvęs Lietuvos ir Vilniaus arkivyskupas, Maskvos ir visos Rusijos patriarchas Tichonas (Belavinas) (m. 1925), buvęs Lietuvos ir Vilniaus arkivyskupas, Rostovo metropolitas ir Maskvos patriarcho sosto vietininkas Agafangelas (Preobraženskis) (m. 1928), bolševikų apšmeižtas ir sušaudytas šventikas, Vilniaus gubernatoriaus anūkas ir buvęs Baltijos jūros laivyno karininkas Jonas Steblinas-Kamenskas (m. 1930), savo namuose Rygoje sudegintas buvęs Vilniaus dvasinės seminarijos rektorius ir Švč. Trejybės vienuolyno vyresnysis, Rygos arkivyskupas Jonas (Pommer) (m. 1934), Maskvoje už religinę agitaciją ir raginimus laikytis pasninko sušaudytas buvęs Vilniaus Šv. Dvasios vienuolyno novicijus vienuolis Mitrofanas (m. 1937), daugybę kartų suimtas ir į lagerius siųstas buvęs Vilniaus dvasinės seminarijos kunigas, išpažinėjas Romanas (Medvedis) (m. 1937), 17 metų lageriuose kalėjęs vienuolis išpažinėjas, buvęs Kauno Šv. Petro ir Povilo soboro giesmininkas Gabrielius (Ilgoškinas) (m. 1959)⁸⁶.

86 Святые земли Литовской. Вестник, 2020, № 3 (32), с. 2–3.

Taigi, Stačiatikių bažnyčios Lietuvoje naratyvas įtraukia skirtingoms epochoms atstovaujančių istorinių veikėjų biografijas, kurias sunku susieti su kuria nors viena etnine grupe. Tačiau 2018–2020 m. žurnalo „Vestnik“ publikacijose išskirtinio dėmesio saulaukė veikėjai, kurie prieštaravo 1596 m. Bresto unijai ir ryšių su Rusija nutraukimui, dalyvavo 1839 m. Unitų bažnyčių prijungiant prie Rusijos stačiatikių bažnyčios. Kaip vienas iš tokių primirštų veikėjų buvo įvardijamas minėtasis Šv. Dvasios vienuolyno įkūrėjas ir pirmasis archimandritas Leontijus Karpovičius (1580–1620), kurio

87 Игумен Антоний (Гуринович). Преподобный Леонтий Карпович: жизнь и подвиг. Вестник, 2020, № 3 (33), 6–14.

88 Протоиерей Александр Романчук. Митрополит Литовский и Виленский Иосиф (Семашко, 1798–1868): очерк церковного и общественного служения. Вестник, № 2 (25), 67–71.

89 Игумен Антоний (Гуринович). Свобода или гармония вероисповедания? Вестник, 2020, № 1 (31), 56–63.

90 Шлевис, Г. Свято-Духов монастырь. Советская Литва, 1 января 1990 г., № 26 (14139).

91 Ibid.

92 Ibid.

įsteigta brolija, Švč. Trejybės cerkvę perdavus unitams, vienuolyne išlaikė savo mokyklą, spaustuvę ir prieglaudą (rus. богоделня)⁸⁷. 2020 m. paskelbtas straipsnis, skirtas paminėti Vilniaus ir Lietuvos metropolito Josifo (Semaškos) (1798–1868) 250-osioms gimimo ir 180-osioms mirties metinėms, nurodant, kad „arkivyskupo-vienytojo, kaip iškilnūs Josifas buvo vadinamas ikirevoliucinėje stačiatikių istoriografijoje, veikla turi ypatingą reikšmę Lietuvos, Baltarusijos ir Lenkijos stačiatikiams“. Konstatuota, kad šio veikėjo pastangomis 1839 m. Rusijos imperijoje nustojo egzistuoti Bresto bažnytinė unija (išskyrus Chelmo kraštą Lenkijos karalystėje), o tai yra „svarbiausias XIX a. konfesinės istorijos įvykis lietuvių-baltarusių žemėse“⁸⁸. Be to, žurnale prisimintas „iškilus mąstytojas polemikas, filologas, visuomenės, politinis ir bažnytinis XVII a. pirmojo ketvirčio Pietvakarių Rusios veikėjas“ Meletijus Smotrickis (m. 1633), apgailėstaujant, kad, paskyręs didesnę savo gyvenimo dalį kovai už stačiatikybės grynumą, gyvenimo pabaigoje šis žmogus perėjo į unitų tikėjimą⁸⁹.

Spaudoje rusų kalba pabrėžiamas Šv. Dvasios vienuolyno, kuris įvardijamas kaip svarbiausias ir dažniausiai lankomas Lietuvos stačiatikių dvasinis centras, brolijos gebėjimas atsispirti 1596 m. Bresto unijai. Kaip rašoma 1990 m. „Echo Litvy“, šis vienuolynas „tarnavo nepakeičiamu stačiatikių tikėjimo židiniu Lietuvos žemėje daugiau nei 400 metų“, o „pastatyti naują šventovę unijos sąlygomis buvo ryžtingas ir rizikingas žingsnis“⁹⁰. Priduriama, kad prie vienuolyno veikusioje mokykloje dėstė išsilavinę žmonės: broliai humanistai Laurentijus (1570–po 1633) ir Stepanas (1550–1634) Zizanijai, archimandritas ir mokyklos rektorius Meletijus Smotrickis ir kt. Be to, „užsidaręs į vienuolyno celę Smotrickis, be kitų savo knygų, parašė garsiąją senovės slavų gramatiką; iš jos mokėsi daugelis gimnazistų ir seminaristų kartų, tarp jų Michailas Lomonosovas“⁹¹. Straipsnyje nurodoma, kad 1990 m. „po maldos namų skliautais meldžiasi šimtai parapijiečių, tarp jų – daugiausia vietos rusai, baltarusiai ir ukrainiečiai, taip pat palyginti neseniai stačiatikybę priėmę lietuviai ir lenkai“, vis dažniau ateidavo vaikų, o vienuolyną lankė maldininkai iš įvairiausių tuometinės SSRS kampelių⁹².

Vilniaus ir Lietuvos vyskupijos Piligriminių kelionių centras ap- lankyti Šv. Dvasios vienuolyną ir kitas šventas vietas norintiems maldininkams iš užsienio valstybių siūlė patalpas apsistoti ir ren- gė išvykas iš Lietuvos į įvairias stačiatikiškas ar kitokios atšakos krikščioniškas tradicijas turinčias šalis. Žurnale „Vestnik“ paskelb- tame 2020 m. kelionių plane minimi objektai Rusijoje (Valaamo ir Divnogorsko vyrų vienuolynai, kelionė po istorines vietas maršrutu Pskovo Pečiorų vienuolynas–Didysis Naugardas–Valdajaus Iberijos vienuolynas–Nilo-Stolobensko dykuma ir kt.), Baltarusijoje (Lau- rušavo ir Žirovičių vyrų, Polocko moterų vienuolynai ir kt.), Estijoje (Puhtitsos moterų vienuolynas), Latvijoje (Kryžiaus kelias maršrutu Ryga–Jelgava–Jekabpilio vyrų ir Ilukstės moterų vienuolynai ir kt.). Be to, siūlytos piligriminės kelionės „Stačiatikiškasis Kipras“, „Ser- bijos šventovės“, „Stačiatikiškoji Gruzija“, į Šventąją Žemę⁹³.

Išskirtinę vietą spaudos rusų kalba konstruojamame Stačiatikių bažnyčios istoriniame naratyve užima protojerėjaus Pontijaus Rupyševo (1877–1939) asmenybė ir 1922 m. dabartinės Šalčinin- kų rajono savivaldybės ribose jo įkurta Mikniškių (rus. Михново) kaimo bendruomenė. Nuo XIX a. vidurio šis kaimas buvo dalis dvarininkų Koreckių šeimos nuosavybės, kurių iš viso sudarė apie 300 ha žemės su gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais. 1912 m. mi- rusio Nikolajaus Koreckio našlės Anastasijos, dukterų Marijos, Var- varos ir Anastasijos pastangomis 1915–1917 m. Mikniškėse iškilo Die- vo Motinos ikonos „Visų liūdiniųjų džiaugsmas“ cerkvė (Шлевис 2006: 142). 1921 m. jos susipažino su mažos ir skurdžios gretimo Pobinės kaimo parapijos dvasininku P. Rupyševu ir pakvietė jį gyventi ir tęsti dvasinio darbo į Mikniškes. Teigiama, kad dėl šios pažinties našlė ir seserys atsisakė prabangaus gyvenimo būdo, ėmė griežtai laikytis bažnyčios taisyklių ir suteikė savo nuosavybę naudotis nepasiturintiems žmonėms, iš kurių Šv. Joano Kronštatie- čio (rus. Иоанн Кронштадтский) (1829–1908) mokinys ir sekėjas protojerėjus P. Rupyševas subūrė asketiniais principais besivado- vaujančių apytikriai 100–150 narių bendruomenę⁹⁴.

1992 m. „Echo Litvy“ skaitytojams Mikniškių bendruomenė buvo pristatoma kaip unikalus atsparumo sovietinės valdžios re- liginio persekiojimo politikai pavyzdys, nors ir ji neišvengė įvairių

⁹³Епархиальный паломниче- ский центр «Виленская Одигитрия». План поездок на 2020 г. Вестник, 2018, № 1, с. 80.

⁹⁴Арефьева, И. Возрождение уникальной общины. Эхо Литвы, 7 февраля 1992 г., № 26 [14657].

nuostolių. Antai 1941 m. Anastasija ir Varvara Koreckos buvo ištremtos į Kazachstaną, o kaimas pokariu buvo iš pradžių paverstas žemės ūkio artele, vėliau – kolūkiu. XX a. 7 deš. Šalčininkų rajono valdžios institucijos panaikino Mikniškių kolūkį, žemės ūkio nuosavybę ir pastatus perdavė Tabariškių sovietiniam ūkiui, apribojo patekimą pašalininiams asmenims. Spausdoje konstatuota, kad šios priemonės nesužlugdė Mikniškių bendruomenės narių dvasinio gyvenimo. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę buvo panaikinti visi sovietinės valdžios nutarimai dėl turto nusavinimo ir šiai bendruomenei suteikta teisė savarankiškai tvarkyti savo ūkį. Be to, prie jos senbuvų ėmė jungtis žmonės iš įvairių Lietuvos, Rusijos ir Baltarusijos vietovių⁹⁵. 2018–2020 m. žurnalo „Vestnik“ turinio analizė rodo, kad protojerėjaus P. Rupyševo biografija ir rašytinis palikimas, jo įkurtos Mikniškių bendruomenės istorija yra svarbus dvasininkų ir pasaulietinių autorių iš Lietuvos ir Rusijos tyrimų objektas⁹⁶, įtraukiamas ir į jauniosios kartos ugdymą (pavyzdžiui, Vilniaus ir Lietuvos arkivyskupijos Švietimo skyriaus rengiami žinių konkursai, moksleivių išvykos ir vasaros stovyklos, ir pan.). Nuo 2017 m. šios temos tyrinėtojai kasmet renkasi į tarptautinius „Rupyševo skaitymus“ (rus. *Рупышевские чтения*) Rusijoje, juose dalyvauja ir stačiatikių dvasininkijos, ir pasauliečių atstovų iš Lietuvos. 2018 m. sausio 23 d. šį Maskvos Blagoveščensko cerkvės Švietimo centre vykusį renginį organizavo Maskvos patriarchato komisijos šeimos, motintės ir vaikų apsaugos klausimais, Maskvos dvasinė akademija ir stačiatikių Šv. Tichono humanitarinis universitetas⁹⁷.

Reikšminga sakralinio paveldo vieta, susijusi su rusų istorija, kultūrine ir religine tradicija Lietuvoje, kaip matyti iš 1990–1992 m. spaudos leidinių rusų kalba, yra Vilniaus Liepkalnio rajone esančios Šv. Eufrosinijos stačiatikių kapinės. Antai „Echo Litvy“ pateikė šių 1796 m. įkurtų kapinių istorinę metriką ir citavo senyvo amžiaus moterį, pasidalijusią prisiminimais apie tai, kaip 1948 m. kartu su kitais parapijos pastatais ir namais sovietų valdžios institucijų nacionalizuotos turtingos kapinės nyko ir buvo išvogtos. Siekiant padidinti skaitytojų susidomėjimą sovietmečiu nepažinta praeitimi, straipsnyje buvo pabrėžiama Šv. Eufrosinijos kapinių meninė vertė, nurodant, kad apleisti išlikę paminklai yra pagaminti iš natūralaus

⁹⁵Арефьева, И. Возрождение уникальной общины. Эхо Литвы, 7 февраля 1992 г., № 26 (14657).

⁹⁶Первушин, М. Amo ergo sum. Богословие в трудах протоиерея Понтия Рупишева (антропологический аспект). Вестник, 2018, № 1(24), с. 48–53; Первушин, М. Amo ergo sum. Богословие в трудах протоиерея Понтия Рупишева (антропологический аспект). Вестник, 2018, № 2(25), с. 52–56; Щакачев, А. Протоиерей Понтий Рупишев о христианском браке. Вестник, 2018, № 3 (26), с. 46–51; Кошечко А. «Жизнь наша создается благочестием и рушится от нечестия». Опыт исповеднического мужества и духовное наследие протоиерея Понтия Рупишева в духовно-нравственном воспитании детей и молодежи. Вестник, 2018, № 4 (27), с. 40–45; Юрченко В. А. Путь духовного возрастания. Вестник, 2019, № 1 (28), с. 46–52; Доброцветов, П. «Взяла мое сердце себе, сроднила с собою». Вестник, 2019, № 2–3 (29), с. 64–70.

⁹⁷Рупишевские чтения. Вестник, 2018, № 1, с. 10.

švediško granito, bazalto, melsvojo marmuro ir kitų vertingų medžiagų. Be to, vardytos čia palaidotos asmenybės, į pavasarinę talką tvarkyti kapinių kviesti „visi, neabejingi rusų kultūros paminklams Lietuvoje“⁹⁸.

98 Арефьева, И. Память предков, память старины. Советская Литва, 29 марта 1990 г., № 73 (14186).

Štai 1871 m. paminklas protojerėjui Antonijui Ploško. Atverstos knygos formos antkapis, ant kurio akmeninio krašto išskaptuota: „Vilniaus stačiatikių cerkvių statytojui 1862–1871 m.“ Kokių cerkvių ir kur? Kada nors atsiras kraštotyrininkas, istorikas, rusų senove Lietuvoje besidomintis žmogus, kuris viską išsiaiškins ir aprašys... [...] Paminklas su nulažu kryžiumi ant dar vieno protojerėjaus – Joano Šverubovičiaus – kapo. Jį išgarsino sūnus – garsus aktorius V. Kačialovas, gyvenęs Vilniuje... Kapinėse, kuriose jau 20 metų nelaidojama, kaip ne kapas, kaip ne paminklas – rusų stačiatikių žmonių, kurie gyveno, kūrė, statė, mokė šiame mieste, likimo istorijos fragmentas. [...] Savo mokytojų ir profesorių kapų nepamiršta Vilniaus gimnazijos auklėtiniai. Rudenį jie rinkosi į gedulingas pamaldas, skirtas atminti A. Puškino rusų humanistinės gimnazijos, kurios paskutinė laida išleista prieš 50 metų, direktorei L. Pospelovai. Senieji vilniečiai, pamenu, kreipėsi į visus, „kam brangios rusų kultūros šaknys Lietuvoje“, kviesdami „saugoti ir atminti istorijos liudijimus, kaupti kultūrinį nacionalinį fondą“. O tai, be kita ko, greičiausiai reiškia ir rūpinimąsi savo kapinėmis [...].

Kokybinė turinio analizė parodė, kad 1990–1992 ir 2018–2020 m. spaudoje lenkų kalba konstruojamame istoriniame naratyve daug dėmesio buvo skiriama katalikų šventiesiems ir palaimintiesiems (daugiausia lenkų kilmės), kurie visą ar dalį savo gyvenimo praleido Lenkijos karalystėje, LDK, Abiejų Tautų Respublikoje, 1920–1939 m. Lenkijos prisijungtame Vilniaus krašte teritorijoje. Antai žurnale „Kurier Wileński“ rašyta apie 2020 m. vasario 20 d. Mostiškių mokykloje-daugiafunkciame centre įvykusių konferencijų „Mūsų žemės šventieji“, kurių surengė Vilniaus rajono savivaldybės administracijos Švietimo skyrius ir Vilniaus rajono tikybos mokytojų metodininkų ir katechetų sąjunga⁹⁹. Tiesa, kaip atskleidžia tyrimas, publikacijos apie šiuos istorinius veikėjus buvo spausdinamos leidiniuose lenkų kalba nuo pat Sąjūdžio pradžios. Kalbant

99 Worobiej, T. „Nie bójmy się naśladować świętych“. Spotkania, 2020, Nr. 3.

apie senesnius istorinius laikotarpius, minėti straipsniai apie palaimintą Mykolą Giedraitį (1420–1485)¹⁰⁰, LDK ir Lenkijos karalaitį, Lietuvos globėją šv. Kazimierą (1458–1484)¹⁰¹, Lenkijos globėjus jėzuitus Stanislovą Kostką (Stanisław Kostka, 1550–1568)¹⁰² ir Andriejų Bobolą (Andrzej Bobola, 1591–1657)¹⁰³. Pavyzdžiui, pastarasis buvo tiesiogiai susijęs su Lietuva, nes studijavo Vilniaus universite ir buvo Šv. Vilniaus Kazimiero bažnyčios ganytojas; per karą su Maskva nužudytas kazokų, nes atsisakė išsižadėti katalikų tikėjimo. Šv. Kazimiero bažnyčioje prie altoriaus kabo jo paveikslas, o kriptoje saugomos relikvijos¹⁰⁴.

Daug dėmesio spaudoje sulaukė su dvasine veikla tarpukario Vilniaus krašte susiję veikėjai. Viena iš jų – popiežiaus Jono Pauliaus II 2000 m. šventąja paskelbta Faustina (Marija Kowalska; 1905–1938)¹⁰⁵. 2020 m. jos biografijos tyrinėtoja iš Lenkijos Eva Czaczkowska interviu žurnalui „Kurier Wileński“ teigė, kad Vilnius šios šventosios gyvenime buvo ypatinga vieta. 1933–1936 m. čia ji patyrė Jėzaus apsireiškimus, kuriuos vėliau aprašė savo dienoraštyje¹⁰⁶. Skaitytojams atskleista, kad 1934 m. Vilniaus lenkų teatro dailininkas Eugeniusz’as Kazimirowski’is (1873–1939) pagal šv. Faustinos regėjimus nutapė Dievo *Gailestingumo* paveikslą „Jezu ufam Tobie“ (liet. *Jėzau, pasitikiu Tavim*), kuris jau daugelį metų yra ypač gerbiamas lenkų kilmės Lietuvos katalikų¹⁰⁷. Minint 115-ąsias šv. Faustinos gimimo metines, 2020 m. žurnale „Kurier Wileński“ atkreiptas dėmesys į tai, kad šį paveikslą prie Aušros Vartų koplyčios pirmą kartą viešai išstatė iš Lenkijos kilęs Vilniaus Stepono Batoro universiteto teologijos profesorius, kunigas ir palaimintasis Mykolas Sopočka (Michał Sopoćko, 1888–1975), laikomas šv. Faustinos dvasios tėvu (nuodėmklausiu)¹⁰⁸. Lietuvą dažnai lankančio Lenkijos dvasininko straipsnyje buvo teigiama, kad šv. Faustinos gyvenimo pabaigoje Vilniuje atspausdintos maldaknygės su Dievo *Gailestingumo* paveikslo reprodukcija ir vainikėliu tarp lenkų buvo populiarios vokiečių okupacijos metais, o iš Vilniaus krašto pasitraukusių lenkų kilmės kareivių ir dvasininkų dėka Dievo *Gailestingumo* kultas paplito po visą pasaulį (1941 m. įkurta SSRS generolo Anderso armija žinių apie jį paskleidė Irane, Palestinoje, Libane ir Egipte, o iš ten pasklido į Italiją, Afrikos ir kitas

100 Święty jednoczący Polaków i Litwinów. *Spotkania*, 2019, Nr. 7; Wprowadzenie relikwii bł. Michała Giedroycia do kościoła franciszkanów w Wilnie. *Spotkania*, 2019, Nr. 10.

101 Jackiewicz, M. Dziwne peregrynacje szczytków św. Kazimierza. *Kurier Wileński*, 2 marca 1990 r.; Patron Litwy. *Kurier Wileński*, 6 marca 1991 r., Nr. 44 [11531]; W 500 rocznicę śmierci Kazimierza Jagiellończyka. *Kurier Wileński*, 6 września 1992 r., Nr. 170 [11939]; Króliewicz, który nie bał się być świętym. *Spotkania*, 2020, Nr. 3.

102 Wróblewski, J. Duszpasterstwo – Rok Świętego Stanisława Kostki. *Kurier Wileński*, 18 stycznia 2018 r.

103 Czy znów św. Andrzej Bobola uratuje Ojczyznę? *Spotkania*, 2018, Nr. 6.

104 Fijolek, M. Niedocieniany patron. *Magazyn Kurier Wileński*, 16–22 maja 2020 r.

105 Mickiewicz, R. Ufność jest najważniejsza. *Magazyn Kurier Wileński*, 18–24 kwietnia 2020 r.

106 Tomczyk, J. Misja głoszenia Bożego Miłosierdzia nie była łatwa. *Magazyn Kurier Wileński*, 18–24 kwietnia 2020 r.

107 Powsinoga, J. Postaniczka Bożego Miłosierdzia. *Kurier Wileński*, 7–9 kwietnia 2018 r.; kapszewicz, B. Tajemnicze życie autora słynnego obrazu. *Magazyn Kurier Wileński*, 10–16 listopada 2018 r.

108 Mickiewicz, R. Ufność jest najważniejsza. *Magazyn Kurier Wileński*, 18–24 kwietnia 2020 r.; Cierpieć będzie. *Spotkania*, 2020, Nr. 7.

šalis)¹⁰⁹. Spaudoje rašyta apie Vilniuje išlikusį namelį, kuriame gyveno šv. Faustina¹¹⁰. Minėtina, kad palaimintojo M. Sopočkos vardu gra pavadinantas Vilniaus hospisas ir Juodšilių bažnyčia¹¹¹.

Žurnale „Kurier Wileński“ nepelnytai užmiršta šv. Faustinos ir palaimintojo M. Sopočkos misijos tesėja buvo įvardijama Angelų seserų kongregacijos (lenk. *Zgromadzenia Sióstr od Aniołów*) vienuolė, mistikė Helena Majewska (1902–1967). Teigiama, kad 1940 m. Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčioje ji patyrė panašius į šv. Faustinos regėjimus, bet nežinojo, kaip juos traktuoti, todėl vienuolyno vyresniosios buvo nusiųsta pas M. Sopočką ir 1940–1944 m. tapo artima jo bendradarbe. Šis patikėjo jai rengti įžadams jaunas moteris, apsisprendusias stoti į Dievo Gailestingumo kongregaciją (lenk. *Zgromadzenie Sióstr Jezusa Miłosiernego*). H. Majewska, pokariu nusprendusi neišvykti į Lenkiją, buvo suimta sovietų valdžios ir 1951–1956 m. uždaryta į lagerį Kazachstane, bet sugrįžo į Vilnių ir po mirties buvo palaidota Kalvarijų parapijos kapinėse¹¹². Spaudoje skelbtos jos dienoraščio ištraukos¹¹³ ir kviesta į jos vizijas atspindinčių dailės kūrinių parodą Vilniaus pranciškonų vienuolyne¹¹⁴. 2020 m. pranešta apie pradėtą iš Lenkijos kilusios Angelų seserų kongregacijos vienuolės, stigmatikės ir mistikės Wandos Boniszewskos (1907–2003) beatifikacijos procesą¹¹⁵. Ši moteris 1927 m. atvyko į Vilnių, o 1933–1950 m. gyveno Pričiūnų kaime, kuriame, be buities darbų, dirbo katechete ir vadovavo Eucharistijos būreliams. 1950 m. V. Boniszewska buvo suimta sovietų valdžios ir ištremta į Sibirį¹¹⁶. Peržiūrėjus spaudos lenkų kalba leidinius matyti, kad pastaraisiais metais rengiamos atminimo savaitės ir piligriminiai žygiai „Angelų seserų Vandos Boniševskos ir Helenos Majevskos keliais“ nuo Buivydžių Šv. Jurgio koplyčios iki Pričiūnų Šv. Ignoto koplyčios¹¹⁷.

Aptariamoje spaudoje minėta iš Lenkijos aristokratų šeimos kilusi vienuolė, Kenčiančio Jėzaus Širdies seserų uršuliečių kongregacijos (lenk. *Gromadzenie Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego*) įkūrėja Urszula Ledóchowska (1865–1939)¹¹⁸. Nors Vilniaus krašte ji lankėsi tik keletą kartų, bet su jos palaiminimu 1924–1946 m. Juodšiliuose veikė uršuliečių namai, skirti našlaičių ir nepasiturinčių vaikų globai. Šiuo metu U. Ledóchowska'os vardu

109 Ks. Wąsowicz, J. Potrzeba nam Miłoserdzia. Magazyn Kurier Wileński, 18–24 kwietnia 2020 r.

110 Renowacja domku św. Faustyny. Spotkania, 2020, Nr. 3.

111 „Pszeroać świat...“ Spotkania, 2018, Nr. 2.

112 Górný, G. Zapomniana mistyczka w Wilna. Magazyn Kurier Wileński, 18–24 kwietnia 2020 r.

113 Błagaj o miłosierdzie. Spotkania, 2019, Nr. 4.

114 Wizje s. Heleny Majewskiej. Spotkania, 2019, Nr. 1.

115 Życie i cierpienie poświęcila za kapłanów. Spotkania, 2020, Nr. 7.

116 Mroczek, A. Pod Wileńskim niebem wyrośła. Magazyn Kurier Wileński, 7–13 marca 2020 r.

117 Lewandowska, I. Pielgrzymka do Priciun. Kurier Wileński, 7 sierpnia 2018 r.; Worobiej, T. IX piesza pielgrzymka z Bujwid do Pryciun. Spotkania, 2018, Nr. 9; Worobiej, T. Jubileuszowa piesza pielgrzymka z Bujwid do Pryciun. Spotkania, 2019, Nr. 7.

118 Fijolek, M. Patronka ponad podziałami. Magazyn Kurier Wileński, 30 maja – 5 czerwca 2020 r.

119 Nowe relikwie w parafii w Czarnym Borze. *Kurier Wileński*, 31 stycznia 2019 r.; Worobiej. T. Relikwie św. Urszuli w kościele w Czarnym Borze. *Spotkania*, 2019, Nr. 3.

120 Dombek, J. Sługa Boża Julia Rodzińska. *Kurier Wileński*, 7 sierpnia 1992 r.

121 Choroścín, W. Nasza pielgrzymka do Ostrej Bramy. *Kurier Wileński*, 19 września 1990 r., Nr. 196 (11447); Pielgrzymka Ejszyszki-Ostra Brama. *Kurier Wileński*, 11 lipca 2018 r.; Lewandowska, I. Strumień, który stał się rzeką. XXX pielgrzymka Ejszyszki – Ostra Brama. *Magazyn Kurier Wileński*, 18–24 lipca 2019 r.; Za krokiem krok do Matki Ostrobramskiej. *Spotkania*, 2020, Nr. 7.

122 Czyste intencje i szlachetne wartości. *Spotkania*, 2019, Nr. 7.

pavadinta Juodšiliuose veikianti gimnazija, o vietos bažnyčioje saugomos iš Lenkijos atgabentos šios šventosios relikvijos¹¹⁹. Kita „Kurier Wileński“ dėmesio sulaukusi asmenybė – dominikonų vienuolė, palaimintoji Maria Julia Rodzińska (Maria Józefa Rodzińska, 1899–1945), tarpukariu dirbusi mokytoja ir našlaičių prieglaudų vadove Vilniuje, slaptai mokiusi vaikus lenkų kalbos, istorijos ir religijos per Antrąjį pasaulinį karą. 1943 m. vienuolė buvo suimta vokiečių gestapo ir uždaryta į Vilniaus Lukiškių kalėjimą, o vėliau išsiųsta į Štuthofo koncentracijos stovyklą, kurioje galiausiai mirė po patirtų kankinimų ir pažeminimų¹²⁰.

Viena iš ypač dažnai Lietuvos spaudoje lenkų kalba pristatomų temų – piligriminės kelionės po lenkų kilmės katalikams svarbias vietas. Svarbiausia šių kelionių kryptimi galima laikyti Aušros Vartų koplyčią. Pavyzdžiui, nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. tapo tradicija kasmet rengti kelionę pėsčiomis į šią vietą iš Eišiškių. Į maršrutą įtraukti ir kitų Pietryčių Lietuvos vietovių (Šalčininkų, Turgelių, Butrimonių ir kt.) sakralinės reikšmės objektai¹²¹. Regioniniu lygiu daug dėmesio sulaukia nuo 2012 m. organizuojamas apytikriai 60 km ilgio trijų dienų žygis pėsčiomis „Kunigo prelado Juzefo Obrembskio pėdsakais“ iš Turgelių į Maišiagalą¹²². Kita spaudoje lenkų kalba jau tris dešimtmečius aptariama piligriminių kelionių kryptis – Vilniaus kalvarijos ir Kryžiaus kelias. Teigiama, kad jos iniciatorė – Lietuvos lenkų sąjunga, rinkdavusi iš piligrimų aukas šiam sovietmečiu suniokotam sakralinės architektūros ansamblui atstatyti. Iniciatyvą aktyviai palaikė Gabrieliaus Jan'o Mincevičiaus vadovaujamas lenkų liaudies dainų ir šokių ansamblis „Wileńszczyzna“ ir skyrė tam iš koncertų Lietuvoje ir užsienyje uždirbtas lėšas. Piligriminių kelionių maršrutai sudaromi ir 1993 m. popiežiaus Jono Pauliaus II vizitui Lietuvoje atminti. 2018 m. Lenkų skautų sąjunga surengė piligriminę kelionę „Jono Pauliaus II kelias“.

Kaip rodo kokybinė spaudos lenkų kalba turinio analizė, sakraliniai katalikų objektai Vilniuje ir Pietryčių Lietuvoje, įskaitant Aušros Vartų koplyčią, Vilniaus arkikatedros Šv. Kazimiero koplyčią, Rasų kapines ir jose esančią Juzefo Pilsudskio širdies kapavietę bei daugelį kitų, buvo aktyviai lankomi piligrimų iš Lenkijos.

1990 m. liepos 27 d. į Vilnių pirmą kartą po karo legaliai atvyko piligrimų grupė iš Liublino¹²³. Daugiau kaip tris dešimtmečius tęsiama tradicija rengti piligrimines keliones pėsčiomis nuo Suvalkų iki Aušros Vartų¹²⁴. Kai kurios kelionės jungia įvairiose šalyse gyvenančius lenkus. 1990 m. lenkų kilmės tremtinių atstovai iš Lietuvos su daugybe panašaus likimo žmonių iš visos SSRS dalyvavo piligriminėje kelionėje į Jasna Goros vienuolyną Čenstakavoje¹²⁵. Viename iš 2020 m. žurnalo „Kurier Wileński“ straipsnių rašoma apie kasmet tūkstančius lenkų piligrimų iš visos Lenkijos, taip pat iš Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos sutraukiantį patriotinį renginį Jasna Goroje, kurio svarbiausias akcentas yra mišios Čenstakavos Dievo Motinos koplyčioje. Šiame renginyje meldžiamasi už įvairias dalyvių intencijas, „prisimename mūsų tautiečius iš Kresų ir džiaugiamės, kad jau keletą metų su mumis dvasinėje sostinėje yra lenkai iš Vilniaus krašto, Lydos ir Lvovo. Šių metų piligriminiame renginyje prisiminsime Varšuvos mūšį. Tai įvykis, kuris sukrėtė ne tik Lenkiją, bet ir visą Europą, atsidūrusias bedieviško komunizmo antplūdžio akivaizdoje. Prieš šimtą metų sustabdėme marš, bet jis įvairiais modifikuotais pavidalais iki šiol išlieka krikščioniškos civilizacijos priešas“¹²⁶. Taip pat laikraštyje buvo palyginti gausiai ir išsamiai aprašomos Lietuvos lenkų etninės grupės atstovų išvykos į Romą ir Lenkiją, į susitikimus su popiežiumi Jonu Pauliumi II. Su šia asmenybe susijusios publikacijos apskritai spaudoje lenkų kalba sudaro gausų masyvą, kuris turėtų būti analizuojamas atskiro tyrimo rėmuose.

Apibendrinant kokybinio tyrimo rezultatus, galima tvirtinti, kad 1990–2020 m. Lietuvos žiniasklaida rusų ir lenkų kalba buvo svarbi priemonė konstruojant etninių ir religinių mažumų identitetą. Nuo Sąjūdžio pradžios šie leidiniai ne tik informavo etninių ir religinių grupių narius apie Lietuvos politines aktualijas ir lietuvių tautos siekius, bet ir atliko žinių apie šių grupių istoriją, kultūrinės ir religines tradicijas sugrąžinimo į viešąjį diskursą po penkių sovietinės

123 Marczyk, K. Pierwsza pielgrzymka do Ostrej Bramy. *Kurier Wileński*, 31 lipca 1990 r., Nr. 161 [11412].

124 Lewandowska, I. Po raz 30. Polacy pielgrzymowali z Suwałk do Ostrej Bramy. *Magazyn Kurier Wileński*, 28–29 lipca 2020 r.

125 Gecziewski, R. Dobro zwycięży nad złem. *Kurier Wileński*, 24 maja 1990 r., Nr. 113 [11364].

126 Ks. Wąsowicz, J. Z kibicami na Jasnej Górze. *Magazyn Kurier Wileński*, 4–10 stycznia 2020 r., Nr. 1.

cenzūros dešimtmečių misiją. Svarbu, kad aktyviais šios misijos dalyviais ir žiniasklaidos priemonių turinio formuotojais tapo su žurnalistais bendradarbiaujanti etninių mažumų inteligentija, Sąjūdžio laikotarpiu susikūrusių rusų ir lenkų visuomeninių organizacijų atstovai, stačiatikių cerkvių ir katalikų bažnyčių dvasininkai, bendromis pastangomis spaudoje ir kitose žiniasklaidos priemonėse ėmę kelti puoselėjant etninių ir religinių grupių identitetą svarbius klausimus. Lietuvos žiniasklaidos priemonių rusų ir lenkų kalba spektro raida pastaraisiais trimis dešimtmečiais bei šiose priemonėse konstruojami diskursai etninio ir religinio identiteto tematika buvo ir yra susiję ne tik su etninių ir religinių grupių kultūriniais poreikiais ir interesais, bet ir su kintančia politine konjunkture, demografinė ir etnosocialine situacija, žiniasklaidos priemonių finansiniais ištekliais ir technologine raida, Lietuvos ir valstybių kaimynių vykdoma atminties politika ir pan. Visi šie veiksniai bendrai lemia, kurie etninių mažumų grupių (ypač rusų ir lenkų) identiteto aspektai, kurių visuomenės veikėjų, kokiais sklaidos būdais ir kokiuose kontekstuose yra pristatomi žiniasklaidoje. Ypač ryškūs pokyčiai įvyko Lietuvos žiniasklaidoje rusų kalba, kuriai būdinga didesnė informacijos sklaidos priemonių ir auditorijos poliarizacija vertybiniu pagrindu nei žiniasklaidoje lenkų kalba. Kita vertus, leidinių rusų kalba redakcijoms nėra taip svarbu įtvirtinti rusų etninės tapatybės ir stačiatikybės sąsajas, kaip kad lenkų etninio identiteto ir katalikybės ryšys pristatomas žiniasklaidoje lenkų kalba. Svarbu pabrėžti, kad su religiniu ugdymu ir religiniu identitetu susijusios temos ir rubrikos egzistuoja daugumoje šiuolaikinių Lietuvos žiniasklaidos priemonių lenkų kalba, o stačiatikybė, išskyrus retas išimtis, yra tik religinės žiniasklaidos priemonių rusų kalba objektas.

**Kintančių bendrumo
ribų kontūrai:
etniškumo ir
religijos sąsajos
tyrimo dalyvių
požiūriu**

KRISTINA ŠLIAVAITĖ,
MONIKA FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ

Šiame skyriuje aptariama, kaip ir kokiais atvejais tyrimo dalyviai etninę tapatybę sieja su religija ir kokios atsiskleidė brėžiamos ribos su „kitu“, t. y. ar ir kaip skirtingų amžiaus grupių atstovai susieja etninę ir religinę tapatybes nusistatydami ribas tarp „sąva“ ir „svetima“ (Barth 1969; Wimmer 2008, 2013; Stroup 2017). Autoriai sutaria, jog tiek religija, tiek etniškumas yra sunkiai apibrėžiami (Stroup 2017), tačiau šiame tekste siekiama atskleisti pačių tyrimo dalyvių požiūrius – kaip jie apibūdina savo religinę tapatybę (stačiatikis, katalikas, krikščionis), ir nesigilinama į konkretų tapatybės turinį (praktikas, dogmas ir pan.). Pagal autorių pasirinktą lauko tyrimo ir informantų atrankos strategiją visi tyrimo dalyviai yra praktikuojantys, tikintys arba priklauso tam tikrai religinei bendruomenei (katalikų arba stačiatikių), todėl etninės tapatybės konstravimas pasitelkiant arba nepasitelkiant religiją šioje monografijoje atliepia katalikais arba stačiatikiais save laikančių asmenų požiūrį. Šiame skyriuje aptariami duomenys surinkti 2019 m. pabaigoje – 2021 m. pabaigoje atliekant lauko tyrimą Vilniuje, Kaune, Visagine, Šalčininkuose, Švenčionyse, Švenčionėliuose, Pabradėje. Skyriuje analizuojama daugiau kaip penkiasdešimt interviu su skirtingo amžiaus ir lyties minėtų vietovių gyventojais, kurių dauguma save apibūdino kaip lenkus bei rusus, tapatinosi su tam tikromis religinėmis bendruomenėmis (katalikų, stačiatikių) ir dalyvavo jų veikloje. Šie duomenys papildomi citatomis iš devyniolikos interviu su tam tikro socialinio statuso ir tam tikrą poziciją užimančiais tyrimo dalyviais (dvasininkais ar kitais su religinėmis institucijomis susijusiais asmenimis). Šie minėtų religinių bendruomenių lyderiai turi tiesioginę įtaką formuojant vietos žmonių požiūrius, taip pat juos reflektuoja. Tyrimo vykdytojai nekėlė tikslo išanalizuoti religingumo turinį ar nuosekliai fiksuoti religinių praktikų dažnumą, nes pagrindinė tyrimo ašis siejama su etnine tapatybe, o kitos tapatybės (religinė, kalbinė, socialinė ir kt.) yra suvokiamos kaip įvairiai sąveikaujančios ir galbūt svarbios etniškumui (Yuvval-Davis 2011).

Teorinėse diskusijose sutariama, kad religija (konfesija) dažnai pasitelkiama konstruojant etniškumą, etnines ribas (Eriksen 2010; Stroup 2017), tačiau etniškumo ir religijos sąsajos gali būti

skirtingos. David'as R. Stroup'as išskiria kelis skirtingus religijos vaidmenis formuojant etnines ribas ir teigia, jog religija gali būti universalizuojanti, t. y. ištrinanti etnines ribas, kai tapatintis su religine grupe yra svarbiau nei su etnine; religija ir etniškumas gali būti daugialypių tapatybių pagrindas arba būti glaudžiai susipynę; be to, religinė dimensija gali būti pasitelkiama atsiribojant nuo kitų etnoreliginių grupių (Stroup 2017: 989). Ammon'o Cheskin'o ir Angela'os Kachuyevski teigimu, nors ribų brėžimas yra dokumentuotas daugelyje teorinių ir empirinių darbų, tačiau svarbu, ar šios ribos yra pralaidžios (angl. *porous*) (Cheskin ir Kachuyevski 2019). A. Cheskin'as ir A. Kachuyevski pabrėžia, jog „kai konstruojamos nepralaidžios simbolinės ribos, jos gali prisidėti prie tam tikrų bendruomenių esencializavimo kuriant griežtas skirtis tarp „jie“ ir „mes“. Priešingai, kai ribos yra pralaidžios, individai turi daugiau galimybių konstruoti savo simbolinius identitetus pagal asmenines preferencijas, taigi gali būti priimtinos kompleksiškos, niuansuotos, daugialypės tapatybės“ (Cheskin, Kachuyevski 2019: 10). Etniškumo ir religijos, kaip tam tikrų identiteto aspektų, sąsajos skirtingose etninėse grupėse jau yra analizuotos Lietuvos mokslininkų (Čiubrinskas 1998; Savukynas 2003; Šaknys, Lapinskaitė 2008; Frėjūtė-Rakauskienė, Šliavaitė, Šutinienė 2016; Korzeniewska 2013; Schröder, Petrušauskaitė 2013; plačiau žr. pirmą skyrių), tad savo tyrimu siekiame šią diskusiją papildyti ir praplėsti. Skyriuje analizuojama lauko tyrimo medžiaga siekiant išsiaiškinti, ar ir kaip pasitelkiama religija nustatant etnines ribas (plg. Barth 1969), ar šios etninės-konfesinės ribos tyrimo dalyvių suvokiamos kaip uždaros ar pralaidžios, kokie kriterijai pasitelkiami socialiniam pralaidumui ar uždaramui nusakyti (plg. Cheskin ir Kachuyevski 2019).

Toliau aptariama empirinė lauko tyrimo medžiaga atskleidė etninių ir religinių ribų lankstumą, t. y. judėjimas galimas abiem kryptimis: tiek iš vienos religinės bendruomenės ir konfesijos į kitą (iš stačiatikybės į katalikybę ir atvirkščiai), tiek iš vienos etninės grupės į kitą (pasirinkimo principas). Vis dėlto, judėjimas iš vienos etninės grupės į kitą vertinamas kaip iš esmės individualus

sprendimas, o religijos keitimas reguliuojamas dvasininkų. Teigsi-
me, kad, viena vertus, dauguma tyrimo dalyvių – tiek rusai, tiek
lenkai, tiek mišrios etninės tapatybės atstovai – stačiatikybės ar
katalikybės netapatino su etniškumu, o religiją (krikščionybę)
apibūdino kaip įtraukią etnine ir religine prasme (vienijančią, api-
mančią tiek skirtingas etnines grupes, tiek skirtingas krikščionybės
pakraipas). Tad, pagal D. R. Stroup'o (2017) pasiūlytą tipologiją,
religija iš dalies suvokiama kaip universalizuojanti tapatybė – ver-
balinėje komunikacijoje apibūdinama kaip jungianti, vienijanti skir-
tingas etnines grupes. Kita vertus, Lietuvoje krikščionybė yra domi-
nuojanti religija, o D. R. Stroup'as (2017), kalbėdamas apie religiją
kaip universalizuojančią tapatybę, mini Didžiojoje Britanijoje gyve-
nančių musulmonų pavyzdį, kai religinė tapatybė tampa vienijanti
krikščioniškame kontekste. Tad Lietuvoje krikščionybė suvokiama
kaip jungianti skirtingas etnines grupes, tačiau nebūtinai religinė
tapatybė tampa svarbesnė nei etninė. Lauko tyrimo duomenys
atskleidžia, jog tyrimo dalyviai religiją pasitelkdavo brėždami
etnines ribas (plg. Barth 1969), apie etninę tapatybę svarstydami
drauge su tokiomis kategorijomis kaip kilmė ar kalba. Tad galima
teigti, jog religijos ir etniškumo sąsajos priklauso nuo konteksto,
yra apibūdinamos kaip kintamos ir dažnai neskirstytinos į griežtas
tipologijas, o užčiuopiamos ir įvardijamos pagal situaciją. Taip pat
tyrimas išryškino skirtumų, kaip tyrimo dalyviai, save apibūdinan-
tys kaip lenkus katalikus arba rusus bei rusakalbius¹²⁷ stačiatikius,
konstravo religijos ir etniškumo sąveiką; šiuos skirtumus mes iš da-
lies siejame su religinių tradicijų perdavimo sovietmečiu patirtimis.
Šie aspektai detaliau aptariami tolesniuose poskyriuose.

3.1. Etniškumo ir religijos dimensijų sąveika konstruojant tapatybę

Šiame skyriuje analizuojama, kaip tyrimo dalyviai konstruoja sąveiką tarp skirtingų krikščionybės šakų ir etniškumo.

¹²⁷ Žodis „rusakalbiai“ ateina iš tyrimo lauko, t. y. kai kuriais atvejais tyrimo dalyviai, kurie apibūdinavo save kaip mišrios etninės tapatybės (pavyzdžiui, vienas iš tėvų lenkas (-ė), kitas rusas (-ė)), apibendrindavo pokalbį minėdami kalbą, kuria dažniausiai bendrauja šeimoje ar kituose kontekstuose. Terminas „rusakalbis“, būdingas buvusios Sovietų Sąjungos gyventojų grupėms, mokslininkų yra aptartas (Laitin 1998).

3.1.1. „Mes esame krikščionys, o kokiai bendruomenei priklausome, čia jau žmogus pasirenka“: krikščionybė, vienijanti skirtingų etninių tapatybių stačiatikius ir katalikus

Dauguma tyrimo dalyvių pabrėžė ekumenizmą ir krikščioniškųjų religijų sugyvenimą Lietuvoje, o religinių bendruomenių (katalikų ir stačiatikių) bendrystė suvokiama kaip aprėpianti skirtingas etnines grupes, t. y. nepralaidžios ribos (žr. Cheskin, Kachuyevski 2019) nebrėžiamos nei religinio, nei etninio kriterijų pagrindu. Panašias tendencijas atspindi ir statistika: 2011 m. surašymo duomenimis, tiek prie stačiatikių (ortodoksų), tiek prie Romos katalikams save priskiria skirtingų tautybių žmonės (Ambrozaitienė et al. 2013: 172–173). Tarp stačiatikių statistiškai vyrauja rusai ir ukrainiečiai, mažesnė grupė – baltarusiai; tarp katalikų dominuoja lenkai ir lietuviai, mažesnė dalis – baltarusiai ir ukrainiečiai (Ambrozaitienė et al. 2013: 172–173) (plačiau žr. įvadą). Manome, jog interviu metu vyravęs krikščioniškųjų religijų – visų pirma vadinamųjų tradicinių religijų (katalikybės ir stačiatikybės) – bendrumo motyvas yra svarbus ir atskleidžia bendrystės religiniu pagrindu paieškas, siekį nebrėžti nepralaidžių ribų tarp grupių (plg. Cheskin, Kachuyevski 2019; platesnę diskusiją dėl katalikybės kaip dominuojančios religijos Lietuvoje ir jos santykio su kitomis religijomis žr. Schröder 2012; Ališauskienė, Schröder 2012).

Kalbėdami apie etninės ir religinės tapatybės dimensijų sąveiką tiek rusų tautybės stačiatikiai, tiek lenkų tautybės katalikai akcentavo, jog katalikybę ar stačiatikybę išpažįsta skirtingų etninių grupių žmonės. Tad net tais atvejais, kai interviu metu etniškumas ir religija buvo suvokiami kaip susijusios tapatybės dimensijos, jos nebuvo tapatinamos. Pavyzdžiui, vyresniosios kartos tyrimo dalyvis iš Visagino teigia, kad stačiatikybę praktikuoja ne tik rusai, bet ir kitų tautybių žmonės. Tad religija (stačiatikybė) suvokiama kaip protėvių rusų paveldas, tačiau kartu – netapatintina su konkrečia etnine (rusų) grupe:

„Be abejonių [etniškumas ir religija susiję]¹²⁸. Žinoma, taip pat yra tas momentas, kad tai protėvių tikėjimas, suprantate. Ir be to, taip pat tai religija ne tik didžiosios Rusios [rus. велико рус-сы]... Yra čia daug ir ukrainiečių, ir baltarusių pas mus, žinote. (Vyras, vyresnioji karta, Visaginas, interviu rusų kalba.)

128 Čia ir kitur laužtiniuose skliaustuose pateikiamos tyrimo vykdytojų pastabos.

Tyrimo dalyviai pabrėždavo skirtį tarp religijos ir etniškumo: religija suvokiama kaip daug platesnė kategorija nei etniškumas, t. y. ji įtraukia skirtingas etnines grupes arba, remiantis D. R. Strop'u (2017), yra iš dalies universalizuojanti, t. y. suvokiama kaip jungianti skirtingas etnines grupes religijos pagrindu, tačiau sykiu religinė tapatybė nenuneigia etninės tapatybės. Tad religija (stačiatikybė ir katalikybė) ir etniškumas netapatintini, nes pirmoji suvokiama kaip platesnė kategorija, kartu tiek stačiatikybė, tiek katalikybė – kaip dvi tos pačios krikščioniškosios tradicijos atšakos, o tai taip pat sumažina galimybę brėžti griežtas ribas tarp bendruomenių. Pavyzdžiui, vidurinės kartos tyrimo dalyvis iš Vilniaus, kuris prisistatė esąs rusas katalikas, teigia, jog religija netapatintina su konkrečia etnine grupe, tai skirtingos kategorijos:

„Didžiulis apgailėstavimas, kad yra tie stereotipai, kad kaip lietuviai gali būti stačiatikis ar rusas – katalikas. [...] Aš dar kartą noriu pakartoti, kad tie skirtumai, tarkime, katalikų ir stačiatikių religijos, tai ne tradicijose, o žmogaus įsitikinimuose [rus. в убеждении человека]“ (Vyras, vidurinė karta, rusas, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Šiuo atveju tyrimo dalyvis akcentuoja religijų (stačiatikių ir katalikų) skirtumų ir bendrumų svarbą, bet ne etniškumo aspektus.

Stačiatikių ir katalikų bažnyčių bei bendruomenių atvirumą ir įtraukumą patvirtina informantų teiginiai apie glaudų bendravimą ir bendradarbiavimą. Pavyzdžiui, stačiatikių cerkvės kunigas teigia, kad bendrauja ir bendradarbiauja su katalikų bažnyčiomis, jų dvasininkais, Katalikų bažnyčios atstovai kviečiami į religinius stačiatikių renginius:

„Na, čia mes gana glaudžiai bendraujame. Mane visada į Šiluvą kviečia rudenį. Va, seniau buvo metropolitas NN, kuris išėjo poilsio. Dabar bus kitas. Aš irgi pakviestas į šias iškilmes. Mūsų stačiatikių metropolitas NN pakviestas ir aš. [...] Mūsų diakonas NN draugauja su daugeliu kunigų, čia bendraujame. [...] Santykiai geri, draugiški. [...] Mes kaip ir gyvename atvirai ir tarnaujame Dievui, stengiamės tarnauti žmonėms. Pas mus kaip ir jokių prieštaravimų nėra.“
(Vyras, vyresnioji karta, baltarusis, stačiatikis, cerkvės atstovas, interviu rusų kalba.)

Tyrimo dalyviai pabrėžia ekumenines praktikas ir katalikų bei stačiatikių (ortodoksų) bendradarbiavimą. Instituciniu lygmeniu (bažnyčiose ir cerkvėse) vykdomoje veikloje taip pat akcentuojamas bendrumas ir bendradarbiavimas:

„Šiaip geriausi santykiai yra religiniai, kaip mes taip teologiškai vadiname ekumenizmu. Mes palaikome ryšį su kitomis krikščioniškomis konfesijomis. Geriausi santykiai būna su ortodoksais. Bet nepasakyčiau, kad tarp jaunimo ar tarp žmonių. Kaimynas yra stačiatikis ar kažkas, tai jie tarpusavyje bendrauja, bet kunigai su popu, – iki šiol geri santykiai. Kai kada ir mes dalyvaujame jų Velykų iškilmėje, ir pakviečia pas save. [...] Taip, vyksta... Ir buvo išvyka kartu su stačiatikiais. Tai tikrai dialogas tarp stačiatikybės ir katalikybės; čia tikrai geri ir geresni. Dvasininkas ortodoksų sakė, kad geresni santykiai su katalikais negu su sentikiais. Čia yra svarbu. Ir kas yra svarbu šitame dialoge – neprarasti savo identiteto kaip katalikui, taip ir stačiatikiui. Tai čia iki šiol yra. [...] Tai jeigu mums yra koks eilinis sekmadienis Velykų... ten trečia, ketvirta ar penkta, o jiems jau pačios Velykos, tai kunigas klebonas pasakys: „Sveikiname brolius stačiatikius, pasveikinkite jūs savo kaimynus, jeigu pažįstate.“ Kai kada patys stačiatikiai ateina pas mus, ir dialogas vyksta.“
(Vyras, jaunesnioji karta, iš mišrios lenko ir lietuvių šeimos, katalikas.)

Kaip atskleidžia citata, instituciniu lygmeniu (bažnyčiose ir cerkvėse) įprastos bendrumo praktikos atsispindi kasdieniame gyvenime. Pasakojama ir apie bendrus renginius (pavyzdžiui,

stačiatikių ir katalikų chorų festivalį], ir apie stačiatikių organizuojamas parodas (pavyzdžiui, ikonų), į kurias susirenka ir katalikai, ir apie bendras procesijas, parapijų ir sekmadieninių mokyklų bendradarbiavimą. Kaip ir stačiatikiai, katalikų kunigai teigia, kad įvairiuose miestuose ir miesteliuose vyksta bendradarbiavimas ir draugystė su stačiatikiais, ne tik tarp kunigų, bažnyčių, kaip institucijų, bet ir tarp pačių bendruomenių, kai kurių tikinčiųjų.

Vis dėlto brėžiamos tam tikros ribos su kitomis konfesinėmis bendruomenėmis: akcentuojant stačiatikių ir katalikų bendruomenių bendrumą, užsimenama, kad egzistuoja gilesnės skirtys nuo tokių krikščioniškų konfesijų kaip protestantai ar sentikiai:

„Mes labai gerai draugaujame su stačiatikiais. Labai gerai. Net jeigu mums pasninkas, mes galime nueiti į jų Užgavėnes [rus. Масленицу]. [...] Mums jei kokia nors šventė, jeigu katalikai ir stačiatikiai susiduria, tai pas mus čia viskas į vieną sueina. [...] Krikščionybė ji ir pasiliko, mes turbūt šiuo atveju ir neengiame žmonių, kurie priklauso protestantams. Mes žinome, kad jie yra.“
(Moteris, vidurinė karta, katalikė, Šalčininkai, interviu rusų kalba.)

Konstruojamas katalikų ir stačiatikių bendrumas ir tam tikros gilesnės skirtys nuo kitų krikščioniškų konfesijų (protestantų, sentikių) iš dalies gali būti paaiškinami pačių religinių bendruomenių dvasininkijos preferencijomis, vykdoma identitetų politika (žr. Hill, Wilson 2003; Eriksen 2010), tačiau tai reikėtų iširti išsamiau. musulmonų religija ir bendruomenė interviu metu dažniausiai nebūdavo įvardijama kaip grupė, su kuria būtų brėžiamos simbolinės ribos. Dažniausiai ji nebūdavo pasitelkiama konstruojant „savas“ – „svetimas“ santykį, jei nebūdavo konkrečiai to paklausama, o tai rodo, jog esama mažai tiesioginio kontakto su šios religijos išpažinėjais. Vis dėlto tyrimo dalyviai pabrėždavo toleranciją ir bendrų sąlyčio taškų paiešką:

„Ir stačiatikiai, ir katalikai... Mes kartu. Mes netgi gailimės, kad neturime vienos Velykų dienos. [...] Vėlgi, su musulmonais kaip rasti bendrą kalbą? Labai lengva, netgi su velniu [Dieve, atleisk man

nusidėjėlei)... Galime surasti ir su velniu bendrą kalbą, jeigu ji su meile. [...] Man labai patinka musulmonų Koranas. Labai, labai, jis labai sąžiningas. Jis labai teisingas. Ne tai, kad netikėlis [rus. неверный] ir jį reikia nužudyti. Tokio nėra. Jis labiau patinka. Ten negeria, neištvirkauja [rus. блядуют]. Ten uždrausta gerti, ten uždrausta rūkyti. Ten daug tokių draudimų. Ten griežtai: „Ne, ir viskas.“ (Moteris, vyriausioji karta, rusė, stačiatikė, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Dauguma tyrimo dalyvių religijos (tikėjimo) netapatino su etniškumu ir religijų (krikščionybę) įvardijo kaip įtraukią etniniu ir religiniu požiūriu (vienijančią, apimančią tiek skirtingas etnines grupes, tiek skirtingas krikščionybės šakas – stačiatikybę ir katalikybę). Šiuo aspektu religija suvokiama kaip universalizuojanti tapatybė pagal D. R. Stroup'o klasifikaciją (2017), tačiau sykiu krikščioniškame kontekste vienijimo aspektas religiniu pagrindu, tikėtina, yra kitoks, nes greta nėra esmingai skirtingos kultūrinės grupės. Tyrimas rodo, kad religija netampa pagrindine kategorija tyrimo dalyvių pasakojimuose, – ji neniveliuoja ir nepanaikina kitų (įskaitant etninių) tapatybės dimensijų.

3.1.2. „Kai trijų tautybių ir dviejų tikėjimų žmonės susitinka vienoje šeimoje“: etniškumas ir religija kaip kintančios ir įvairiai susijusios tapatybių dimensijos

Pietryčių Lietuvos regione Pabradės miesto kapinių prieigose tyrimo vykdytoja rusų kalba paklausė kapus tvarkančių žmonių, kaip surasti stačiatikių cerkvę, ir vienos vidutinio amžiaus moters atsakymas buvo trumpas ir konkretus: „Rusams štai čia [rankos mostu parodo kryptį cerkvės link], o lenkams – ana toje pusėje bažnyčia [mosteli katalikų bažnyčios link].“ Šis epizodas yra vienas iš daugelio situacijų, su kuriomis susidūrė lauko tyrimo vykdytojos: labai dažnai pirminė tyrimo dalyvių nuomonė buvo tokia, kad religija (tikėjimas) nėra tapatinama su tam tikra etnine grupe. Tačiau pokalbio metu, neformaliai šnekučiuojant ar netikėtose situacijose žmonės labai glaudžiai susiedavo etniškumą ir

religiją konstruodami „mes“ ir „jie“ santykį etniniu-konfesiniu pagrindu, taigi religija būdavo pasitelkiama tam tikrai etninei grupei apibrėžti. Šiame poskyryje analizuosime lauko tyrimo medžiagą klausdami, kaip tyrimo dalyviai kalbėjo apie savo etninės ir religinės tapatybių formavimąsi.

Etniškumą dauguma tyrimo dalyvių suvokia ne kaip objektyvią savybę, o kaip įgyjamą ar pasirenkamą, susijusią su kilme ar vartojama kalba (plg. Wimmer 2008, 2013). Šiuos teiginius iliustruoja tyrimo dalyviai, kurie savo tapatybę apibūdindavo nurodydami rusų kalbą (rusakalbiai arba rusai, kurių šaknys mišrios). Lenkais prisistatantys tyrimo dalyviai dažnai minėdavo sovietmečiu vykusių rusifikacijos politiką, kai dalis pasirinko mokyklą rusų mokykla kalba, ir todėl jau ne visada ir namie vidurinė karta kalba lenkiškai, tačiau kalbos vartojimas neriboja tapatinimosi su lenkų bendruomene ir lenkais. Pavyzdžiui, trisdešimt metų perkopęs tyrimo dalyvis iš Kauno pateikia savo giminės istoriją ir argumentuoja, jog daugumos Lietuvos gyventojų kilmė yra mišri ir griežtos ribos tarp etninių grupių nėra galimos:

„Mano močiutė, pavyzdžiui, yra iš Lietuvos, o iš senelio pusės jau lietuviškas-rusiškas kraujas, arabiškas, taip pat žydy, iš tėvo pusės – rusų, uzbekų, totorių... Tiesiog daugiau ar mažiau žinau iki ketvirtos ar penktos kartos protėvius. Tautinių ribų nėra, ir nustatyti tautines ribas, man atrodo, kažkaip nelabai... ne visai teisinga“.
(Vyras, vidurinė karta, rusakalbis, stačiatikis, Kaunas, interviu rusų kalba.)

Toliau interviu metu tas pats tyrimo dalyvis panašiai kalba apie religinę tapatybę, pasakodamas apie tai, kaip jo tėvai, kuriuos apibūdino kaip ateistę ir musulmoną, atrado krikščionybę:

„Aš turėjau močiutę, ji katalikų tikėjimo. Sovietiniais laikais jie to nerodydavo, pasibaigus sovietiniams laikams pradėjo lankytis bažnyčioje. Tėvas buvo musulmonas. Mama buvo komjaunonė. Tai jau taip... į Dievą netikėjo. O 90-aisiais metais tėvas nuėjo į bažnyčią – į cerkvę. Jam tai patiko. Jis pradėjo po truputį

vaikščioti [i cerkvę]. Iš pradžių jis pasikrikštijo, paskui pradėjo nešti namo literatūrą [religinę], mama pradėjo skaityti ir jai irgi patiko, sudomino. Ji taip pat pasikrikštijo ir po to mus pakrikštijo.“ (Vyras, vidurinė karta, rusakalbis, stačiatikis, Kaunas, interviu rusų kalba.)

Tad šioje citatoje tiek etninės, tiek religinės ribos nėra griežtos: galimas perėjimas tiek tarp etninių, tiek tarp religinių grupių (žr. Barth 1969), o religija netapatinama su etniškumu.

Mišrios šeimos interviu metu pasitelkiamos kaip pavyzdys, jog etninės tapatybės yra kintamos ir pasirenkamos, o tokių kriterijų kaip kalba ir religija svarba konstruojant etninę tapatybę priklauso nuo konteksto bei paties pasirenkančiojo. Mišrios etninės sudėties šeimose gimtoji kalba ir religija sąveikauja labai įvairiai ir individo lygmeniu pabrėžiamas pasirinkimo ir pritaipimo principas. Pavyzdžiui, vidurinės kartos lietuvių ir rusų šeimoje tėvams svarbi vaikų etninė tapatybė, bet kalbos ir religijos kriterijams teikiamas skirtingas simbolinis svoris. Norėdami, kad vaikai mokėtų gimtąją rusų kalbą, neprarastų savo etninės tapatybės, tėvai juos leidžia į mokyklą rusų kalba, nes patys šeimoje jau daugiau vartoja lietuvių kalbą, o vaikas pakrikštijamas katalikų bendruomenėje, nes šis tikėjimas suvokiamas kaip „artimesnis“ visuomenės daugumai. Šiuo atveju gimtoji kalba yra svarbus akcentas konstruojant rusų etninę tapatybę, o religijai (stačiatikybei) teikiama mažiau reikšmės. Religijos pasirinkimas gali būti grindžiamas tam tikrais motyvais, kurie nebūtinai tiesiogiai ir sąmoningai siejami su etniškumu:

„Aš galiu pasakyti, kaip mano krikšto dukra sako. Jos vyras irgi lietuvis, tik tiek, kad jie gyvena ne Kaune, bet savo vaiką ji pakrikštijo čia [stačiatikių cerkvėje]. Sako: man toks jausmas, kad pravoslavų tikėjimas ir stipresnis.“ (Moteris, vidurinė karta, rusė, stačiatikė, Kaunas.)

Mišrios etninės sudėties šeimos dažniausiai siejamos su skirtingų ir tam tikroms etninėms grupėms priskirtinų religinių praktikų

palaikymu šeimoje. Vienais atvejais tai darant niveliuojami bet kokie religinių grupių skirtumai. Pavyzdžiui, vyresniosios kartos tyrimo dalyvė iš Vilniaus pasakoja esanti antros kartos miesto gyventoja, jos tėvai buvo lenkas ir baltarusė iš „lenkų gyvenamo Baltarusijos regiono“, sutuoktinis – rusas stačiatikis. Pati tyrimo dalyvė teigia besilankanti ir katalikų, ir stačiatikių bažnyčioje, nes „Dievas vienas ir nėra svarbu, kur eiti melstis“, nors ir „labiau patinka cerkvėje, nes yra kur pastatyti žvakelę už artimuosius“. Taigi etniniu ir religiniu požiūriu mišri tėvų ir pačios tyrimo dalyvės šeima tarsi leidžia pasirinkti tiek etninę, tiek religinę tapatybę. Kitais atvejais pabrėžiama, kad šeimoje praktikuojamos kelios religinės tradicijos, tad iš dalies akcentuojamas daugiakultūriškumas, o etniškumas siejamas su religija. Pavyzdžiui, vyresniosios kartos tyrimo dalyvė pasakoja: gimtoji kalba yra lietuvių, nors su tėčiu šeimoje kalbėdavo rusiškai, o su mama lietuviškai; mokyklą baigė lietuvių mokomąja kalba, o šeimoje švėsdavo religines šventes tiek pagal katalikų, tiek pagal stačiatikių religinį kalendorių, nors pati tyrimo dalyvė prisistatė kaip „lietuviakalbės stačiatikių bendruomenės narė“. (Moteris, vyresnioji karta, Vilnius.)

Vis dėlto tikėjimas tokiuose etniniu ir konfesiniu požiūriu mišriuose kontekstuose kai kuriais atvejais suvokiamas kaip ne toks gilus, iki galo neleidžiantis suprasti tikėjimo esmių: etninis-konfesinis mišrumas esą veda link ne itin gilaus tikėjimo. Kintančios ribos tarp etninių ir konfesinių grupių, manoma, neužtikrina tinkamo tradicijų išlaikymo, kartu ir paties tikėjimo gilumo. Pavyzdžiui, vyresniosios kartos tyrimo dalyvė teigia, kad mišrioje šeimoje tiek krikštas, tiek kitos apeigos atliekamos pasirenkant bendruomenę, tačiau neužtikrinant tradicijos perdavimo ir supratimo:

„Štai ateina ir sako: aš katalikas, aš tikiu. Mišrios šeimos, pasikrikštijo ten ar kažkaip, ir todėl, kai pradedi kalbėtis, supranti, kad žmonės toli nuo supratimo, kam reikalinga cerkvė, ką joje veikti, kas joje vyksta, kaip tai asmeniškai su jais susiję.“
(Moteris, vyresnioji karta, rusė, stačiatikė, Kaunas, interviu rusų kalba.)

Etninės ribos suvokiamos kaip kintamos, lanksčios, pralaidžios (plg. Barth 1969; Wimmer 2013), o religijoje tas pralaidumas reguliuojamas dvasininkijos, nes tikru bendruomenės nariu (-e) tampama tik atlikus reikiamus ritualus bažnyčioje ir išpildžius tam tikrus reikalavimus. Vis dėlto katalikybė ir stačiatikybė – tos pačios krikščionybės šakos, todėl dalyvavimas abiejų bendruomenių veikloje yra atviras:

„Netgi kai ateina pas mane ir sako: „Aš noriu tapti pravoslavas.“ Aš sakau: „Kodėl gi čia taip nori tapti pravoslavas ortodoksas?“ Sakau: „Kas tavo tėveliai?“ – „Katalikai.“ Kame reikalas? Ir pradėdi klausinėti. [...] Na, ir pradėdi kalbėtis, ieškotis... Aš visada sakau: Jeigu yra noras didžiausias, vaikščiok į mūsų bendruomenę, pažiūrėk, kaip mes gyvename, melskis kartu su mumis. Niekas tavęs neverčia, tu pažiūrėk, pabūk...“ [...] Mes esame krikščionys, o kokiai bendruomenei priklausome, čia jau žmogus pasirenka.“ (Vyras, vidurinė karta, stačiatikių dvasininkas.)

Krikščionybė – veiksnys, jungiantis tiek katalikus, tiek stačiatikius, tačiau sentikių bendruomenė dažnai laikoma uždara. Tiek bendraujant stačiatikių ir katalikų bažnyčioms, jų dvasininkams, organizuojant bendras mišias ar religinius renginius, tiek ir individualiu lygmeniu (šeimoje) stačiatikių ir sentikių religijos matomos kaip labiau skiriantys, o ne jungiantys veiksniai. Pavyzdžiui, vyresniosios kartos atstovė baltarusė, pati būdama stačiatikė, krikštijo dukrą stačiatikių bažnyčioje paslapčia ir prieš savo vyro sentikio ir jo motinos (anytos) valią:

„Aš sakau, kad be tikėjimo gyventi negalima. Niekaip. Jei tu netiki, tai ne gyvenimas. Gyvenimo nėra be tikėjimo. Mano vyras sentikis. [...] Taip. Mano anyta norėjo, kad aš krikštyčiau vaikus pas sentikius. Aš tenėjau ir taip išgyvenau. Tai seniai buvo... 80-aisiais metais. Ir jūs žinote, aš sapnuoju, tai lyg ir sapnas, lyg ir tikrovė. Lyg nušvinta visas dangus ir Jėzaus Kristaus vaizdinys. Jis savo rankomis paima mano rankas. Aš jo rankų šilumą jaučiau dar kokius penkerius metus

turbūt... šilumą rankose. Jis sako: „Ko tu taip žudaisi [rus. убиваешься]... Viskas tau bus gerai... Šiandien ruoškis, viskas išsipildys.“ Aš sėdėjau ant tos lovos ilgai ilgai. Man jo vaizdinys dar dabar prisimena. Na ką... Aš ateinu į cerkvę, o man kunigas [rus. батюшка] sako... Dar prieš šį kunigą, buvo tėvas [rus. Отец] NN. Jis sako: „Vesk savo mergaites.“ Atvažiavo iš Vilniaus iš Šv. Dvasios vienuolyno dar vienas kunigas: „Mes tave pakrikštysim.“ Aš sakau: „Kaip be krikšto mamos, aš krikšto motinos neturiu.“ Jis sako: „Rasim tau krikštamotę.“ Aš nubėgau mergaičių ir jas atvedžiau. Mes eidamos paėmėme mano draugės dukrą... Tėvas [rus. Отец] pas mane iš Šv. Dvasios vienuolyno. Pakrikštijom ir man šimtu procentų [rus. сто процентов]... Va, ir netikėk... Viskas: abi pakrikštijau ir ramu. [...] A, ramiai reagavo. Pakrikštijau, paburbėjo [vyras ir anyta] ir viskas. Svarbiausia, kad mano širdis rami.“ (Moteris, vidurinė karta, stačiatikė, interviu rusų kalba.)

Kaip minėta, visi tyrimo dalyviai buvo tikintys ir praktikuojantys religiją (stačiatikybę ar katalikybę), glaudžiai susiję su tam tikra religine bendruomene ir institucija (bažnyčia, cerkve). Tiek etninės, tiek religinės krikščioniškų tikėjimų (katalikų ir stačiatikių) ribos informantų suvokiamos kaip negriežtos, kai galima judėti tiek tarp etninių, tiek tarp religinių grupių (žr. Barth 1969; Cheskin, Kachuyevski 2019), o religija netapatinama su etniškumu: išpažįstamas tikėjimas negali būti priskiriamas vienai ar kelioms etninėms grupėms. Etninės tapatybės ir ribos tarp grupių laikomos kintamomis ir situacinėmis, o kalbos ar religijos kriterijams apibrėžiant etniškumą teikiamas skirtingas svoris, kuris priklauso nuo konteksto ir pasirenkančiojo prioritetų bei situacijos (pavyzdžiui, ar vartojama gimtoji kalba, ar žmogus religingas ar sekuliarizuotas). Dažnai etniškumas ir religija labai įvairiai koreliuoja, ir nebūtinai religija tampa etniškumą apibrėžiančia ar su etniškumu sutampančia dimensija. Tad galimos įvairios D. R. Stroup'o (2017) išskirtos religijos ir etniškumo koreliacijos: religija kaip vienas iš etniškumo aspektų (dimensijų), kaip ne esminė brėžiant etnines ribas, kaip nesusijusi su etniškumu ir jungianti skirtingas etnines grupes.

3.2. Religija – etninės kultūros ir tapatybės dimensija: katalikybė brėžiant lenkų grupės ribas

Šiame poskyryje analizuojama, kaip su lenkais ir katalikais besitapatinantys tyrimo dalyviai siejo šias dvi dimensijas konstruodami etninę tapatybę. Teigsime, jog tyrimas patvirtino skirtinguose kontekstuose atliktų analizių rezultatus, liudijančius glaudžią etninės lenkų tapatybės sanglaudą su katalikybe (Savukynas 2003; Korzeniewska 2013; Schröder, Petrušauskaitė 2013; plačiau žr. įvadą). Toliau aptariama, ar ir kaip tyrimo dalyviai siejo katalikybę ir lenkiškumą. Galima apibendrinti, kad dauguma su lenkais ir katalikais besitapatinančių tyrimo dalyvių vertino šias dvi tapatybės dimensijas kaip glaudžiai susijusias, t. y. tam tikros katalikų tikėjimo ypatybės (pavyzdžiui, religingumo gilumas) buvo dažnai pasitelkiamos brėžiant etninės grupės ribas su kitomis grupėmis. Sovietmetis tyrimo dalyviams neatrodė visiškai sekuliarizuotas, jie pabrėždavo katalikybės tradicijų palaikymą šeimose ir tam tikru lygiu – bendruomenėje. Tokie pasakojimai buvo ypač būdingi tyrimo dalyviams iš ne didžiųjų miestų, o tokių kaip Šalčininkai, Pabradė, taip pat iš Vilniaus rajono vietovių. Teigsime, jog toks katalikybės praktikavimas su lenkų grupe besitapatinančioms bendruomenėms sovietmečiu galėjo būti vienas iš įrankių, padedančių išlaikyti religinę tradiciją, kartu užtvirtinantis etninės tapatybės (lenkiškumo) ir religijos (katalikybės) sąveiką. Kitaip tariant, katalikybė suvokiama kaip iš esmės savaime suprantama lenkiškumo dalis, nors ir reflektuojama, kad lenkai gali praktikuoti ir stačiatikybę ar kitas religijas. Kaip jau minėta, D. R. Stroup'as skiria tris galimas religijos ir etniškumo sąveikas: religija kaip universalizuojanti tapatybė, kaip viena iš daugelio tapatybių ir kaip pagrindinė, skirianti nuo kitų grupių (Stroup 2017: 992–993). Lenkams katalikams religija dažnai yra viena iš daugelio tapatybių, tačiau glaudžiai susijusi su etnine tapatybe ir skirianti nuo kitų grupių. Tam tikrą skirtumą tarp amžiaus grupių tyrimo dalyviai reflektavo kalbėdami apie numanomą religingumą (tikėjimo gilumą), būdingesnį vyresnėms kartoms, tačiau visų kartų lenkų tautybės tikintieji įvardijo

glaudžias sąsajas tarp katalikybės ir šeimoje išlaikomo ir perduodamo lenkiškumo.

3.2.1. Sovietmetis ir nepriklausoma Lietuva: tradicijų perdavimas šeimoje, bendruomenėje ir bažnyčioje

Šiame poskyryje aptariama, kaip tyrimo dalyviai konstruoja katalikiškų bendruomenių ir bažnyčios raidą sovietmečiu ir nepriklausomoje Lietuvoje. Teigsime, jog nepriklausomybės atgavimo laikotarpis XX a. pabaigoje siejamas su tam tikru religiniu atsigavimu labiau instituciniu lygmeniu, nes buvo galima praktikuoti religijų nesibaikinant nuobaudų (apie religijos praktikavimą sovietmečiu ir pokyčius nepriklausomoje Lietuvoje žr. Ališauskienė, Samuilova 2011; Streikus 2012; Ališauskienė 2016). Tyrimo dalyviai, kurie sovietmečiu gyveno mažesnėse gyvenvietėse (Šalčininkuose, Pabradėje, Vilniaus rajono vietovėse) pabrėždavo religinių praktikų svarbą lenkų tautybės gyventojams. Tad galima teigti, kad religijos praktikavimas sovietmečiu buvo nenutrūkęs, nes katalikiškos tradicijos buvo puoselėjamos šeimose ir tam tikru lygiu bendruomenėje, kartu tai buvo būdas išlaikyti bendrumą ir etninę tapatybę.

Tyrimo dalyviai pabrėžė katalikybės ir katalikiškų tradicijų išlaikymą ir perdavimą šeimoje, teigė, jog sovietmečiu, kai buvo ribojama laisvė išpažinti religiją, katalikiškos tradicijos buvo puoselėjamos šeimoje. Kalbama apie katalikiškų švenčių ir svarbiausių gyvenimo ciklo momentų (Krikšto, Pirmosios Komunijos, Sutvirtinimo Sakramento) minėjimą šeimoje ir bažnyčioje. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvė iš Vilniaus pasakoja apie iš kartos į kartą perduodamus neverbalinius tikėjimo išpažinimo ir praktikavimo ženklus bei ritualus, tokius kaip kryžius ar malda:

„Bet mes taip neafišiuodavome. Jeigu būdavo kokios šventės ar eida-vome į bažnyčią, tai kad niekas nežinotų. Atsimenu, kad visada važiuodavome su mama ir su tėčiu. Iš pradžių ir senelė... Labai gerai

atsimenu... Atvažiuodavome pas savo senelius ir atsimenu, kaip senelis.... visada klūpėdavo ir sakė rožančių. Tai va. Šitas vaizdas pas mane visada. Šeimoje mes niekada... šeima buvo tikinti, bet nebuvo taip įprasta, kad prieš valgį žegnotis. O senelis ir močiutė – jie visada, kai sėsdavo prie stalo, būdavo malda. Ne tik persižegnoti, bet buvo.“
(Moteris, vidurinė karta, lenkė, katalikė, Vilnius.)

Bažnyčia kaip institucija sovietmečiu tyrimo dalyviams taip pat buvo svarbi praktikuojant religiją, o apeigos siejosi ir su etniškumu tuomet, kai vykdavo lenkų kalba, kartu sujungiant tam tikrą kalbinę bendruomenę. Interviu metu atsiskleidžia skirtis tarp tų, kurie galėjo praktikuoti religiją atviriau ir kurie turėjo labiau slaptis: sovietmečiu einamos pareigos suponuodavo, jog viešai būtina išpažinti ideologines vertybes (plg. Ališauskienė, Samuilova 2011). Tačiau, pasak tyrimo dalyvių, tokiais atvejais dažnai žmogus religiniuose ritualuose dalyvaudavo ne savo bendruomenės bažnyčioje:

„Aš nežinau, kaip Vilniuje, bet mano mamytė, kaip dirbo Žemės ūkio ministerijoje, tai tie, kurie buvo ne iš Vilniaus ir čia netgi turėjo, galima sakyti, tokius aukštus postus, tai kai važiuodavo į laidotuves toliau į Lietuvą, tai ten būdavo kunigas, [...] nes stovėjo prie motinos kapo... Ir ne politinius lozungus sakė, bet vis dėlto buvo ir su kryžiumi palaidotas. [...] Jeigu bus labai blogai, tai, man atrodo, kad vis dėlto dauguma žinos, kur reikia nueiti. Jie gali čia viską sakyti, bet, nu va, jeigu vaikai bus, tai pakrikštys.“
(Moteris, vidurinė karta, lenkė, katalikė, Vilnius.)

Tyrimo dalyvė kalba apie vertybinius su religija susijusius dalykus: religija buvo išpažįstama ir ritualai svarbiausiais žmogaus gyvenimo momentais praktikuojami net ir sovietmečiu, ir visa tai siejama labiau su bendražmogiškais, vertybiniais, o ne etniniais dalykais. Daugelyje interviu akcentuojamas bendruomeniškumas ir tarpusavio pagalba siekiant išvengti institucinių bausmių už katalikų religijos praktikavimą sovietmečiu:

„Atsimenu, kai dar Andropovo laikotarpiu... dar sovietmečiu, aš jau keisdavau bažnyčias, dažniau buvau Vilniaus bažnyčiose. Mus visada perspėdavo, kad prie šitos bažnyčios po mišių stovės tikrintojai, kurie žmones sustabdys ir klaus, kur jie dirba. Tokių dalykų būdavo. Atsimenu, Kalvarijų bažnyčioje turėjome tokių perspėjimų.“
(Moteris, vidurinė karta, lenkė, katalikė, Vilniaus rajonas.)

Tyrimo dalyviai pasakojo ir apie atvirą religijos praktikavimą sovietmečiu, ypač mažesniuose miestuose ar kaimuose – vietovėse, nutolusiose nuo centrų:

„Mes namuose kalbėdavome lenkiškai. Kiekvieną sekmadienį eidavome į bažnyčią. [...] Mano mama buvo iš jau labai tikinčios šeimos. Ten giesmininkai eidavo per laidotuves ir t. t. Tai mane mama iš kaimo... 8 kilometrai... Įtaisė, kad aš nešdavau procesiją. Tai vaikais per procesiją tas juostas nešdavo, gėlytes barstydavome... Čia vainikėliai rūtų, ir mano toks vainikėlis buvo... galva svaigdavo... Bet kiekvieną sekmadienį eidavome į bažnyčią. O jau iš bažnyčios atgal mama leisdavo eiti su tapkutėmis ir ta šventine suknete. Ateidavau namo, papietaudavome ir galima buvo palakstyti su ta šventine suknete. Į bažnyčią eidavome ne tokiais drabužiais, ne kasdieniniais. Na, Kalėdas, Velykas... Atsimenu, kad per Kalėdas tėvas visuomet atnešdavo eglutę iš miško ir kambario kampe pastatydavo. Valgydavome Kūčias. Žinote, čia buvo 1950 metai.“
(Moteris, vyresnioji karta, lenkė, katalikė, Švenčionių rajonas.)

Tyrimo dalyviai iš Vilniaus rajono vietovių minėjo asmenybes, kurios buvo svarbios Vilniaus krašto lenkų katalikų bendruomenėms ir kurios, tyrimo dalyvių akimis, turėjo didelę įtaką religijos sklaidai krašte. Ne viename interviu prisiminta Gabriel'iaus Jan'o Mincevič'iaus veikla: jis sovietmečiu dirbo mokytoju vienoje iš Vilniaus rajono mokyklų ir buvę mokiniai pasakojo apie jo darbą su jaunimu, skleidžiant katalikybės idėjas (plačiau žr. ketvirtą skyrių). G. J. Mincevič'ius vadovavo lenkų kultūrą reprezentuojančiam ansambliui „Wileńszczyzna“, kuriame, remiantis tyrimo dalyvių

atsiminimais, katalikiškos tradicijos buvo glaudžiai susipynusios su lenkų tapatybe:

„Mes normaliai veždavome [kalbama apie koncertus užsienyje Lietuvai atgavus nepriklausomybę] Vilniaus krašto kultūrą – bendrai lenkų kultūrą, ir gyvenome ten šeimose ir koncertuodavome. Tai būdavo koncertinė ir pažintinė kelionė. Susipažindavome, kas yra gražiausia tose šalyse, ir bažnyčias, ir šventas vietas aplankėme, ir Lurdą. [...] Taip pat didelis akcentas ir emocinis, kai Jonas Paulius II buvo išrinktas į popiežius... būtent susitikimai su popiežiumi. [...] Taip pat buvome audiencijoje Vatikane ir netgi toje bendroje audiencijoje buvome arti, kad net į sceną užėjome, kur ten didelėje salėje būdavo tie susitikimai, ir tada galėjome padovanoti mūsų plokštelę vinilinę „Wileńszczyznos“ ansamblio, verbas, mūsų Vilniaus juodą duoną ir padainuoti vieną dainą „Drugij kraj“. Tai tokie įspūdžiai, turime nuotrauką su Jonu Pauliumi. Ir mes su kostiumais. Ir turime palaiminimus iš Jono Pauliaus II. O 1993 m. mūsų choras dainavo, kai Jonas Paulius II buvo Vilniuje ir dainavome Šv. Dvasios bažnyčioje, kai buvo susitikimas su lenkų bendruomene. Aš turėjau galimybę būti taip arti ir matyti. Tai darė labai didelį įspūdį.“ (Moteris, vidurinė karta, lenkė, katalikė, Vilniaus rajonas.)

Interviu citata atskleidžia, kad tyrimo dalyvei katalikybės ir lenkų kultūros, lenkų tapatybės sąveika yra labai glaudi. Jonas Paulius II interviu metu taip pat minimas kaip simbolis, vienijantis Lietuvos ir Lenkijos katalikus, kovojančius prieš okupaciją:

„Lenkai kovojo 10 metų, bet jiems padėjo Jono Pauliaus II tikėjimas. Jis atėjo, pabučiavo žemę ir pasakė, kad ant šios žemės turi žengti šventoji dvasia ir išlaisvinti nuo užkrato [rus. заразы], nuo to komunizmo, kuris visa tai atneša.“ (Vyras, vyresnioji karta, lenkas, katalikas, Šalčininkai, interviu rusų kalba.)

Ankstyvieji nepriklausomybės metai apibūdinami kaip laikotarpis, kuriam būdingas didžiulis susidomėjimas tikėjimu, vyksta katechizacija, religija pradedama praktikuoti atvirai, išauga tikybos

mokytojų poreikis. Tyrimo dalyviai priešpriešina religinį gyvenimą nepriklausomoje Lietuvoje ir sovietmečiu; dabartis suvokiama kaip laisva praktikuoti religiją:

„Tai, kad mokykloje yra religija – didelė malonė ir dovana [rus. огромная благодать и ласка], nes, duok Dieve, kad taip būtų kaip galima ilgiau, nes buvo laikas... [...] Direktorius taip pat sakė, kad dabar sunku įsivaizduoti, kad anksčiau negalima buvo prisiminti Dievo mokykloje, o dabar ir konkursai, ir dainos, ir eilėraščiai.“
(Moteris, vidurinė karta, lenkė, katalikė, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Lyginami sovietmetį ir nepriklausomos Lietuvos laikotarpį tyrimo dalyviai akcentavo ne tokį skirtumą, kad tikėjimo būta ar nebūta, bet tarp būdų praktikuoti religiją (atvirai ar slapta) ir institucijų dalyvavimo religijos sklaidoje (plg. Ališauskienė, Samuilova 2011; Streikus 2012)

3.2.2. „Katalikybė ir jausmas, kad esu lenkė, man neatsiejami dalykai“: etniškumo ir religijos sąsajos

Tyrimo dalyviai, save apibūdinantys kaip lenkus katalikus, pabrėžė, kad etniškumas ir religija nėra tapatūs ir dažnai kaip pavyzdį nurodydavo stiprias lenkų stačiatikių bendruomenes Lenkijoje. Tačiau interviu metu lenkų etninės tapatybės ir religijos (katalikybės) sąsajos atsiskleidė esančios tvirtos; religija suvokiama kaip lenkiškumo ir lenkų kultūros dalis, o tam tikri religinių praktikų aspektai (pavyzdžiui, dažnumas, numanomas gilumas) įvardijami brėžiant ribas su kitomis socialinėmis katalikų grupėmis, pavyzdžiui, lietuviais. Glaudų etninės ir religinės tapatybės susietumą patvirtina ir kitų mokslininkų darbai. Pavyzdžiui, Katarzyna Korzeniewska (2013) vartoja religinės-etninės tapatybės terminą, leidžiantį apibrėžti Vilniaus krašto gyventojų identifikavimosi formas ir jų sąsajas XX a. pabaigoje, ir pabrėžia tyrimo metu atskleidusį glaudų etninės (lenkų) ir religinės (katalikų) tapatybių

ryšį. Virginijus Savukynas (2003) Varėnos ir Vilniaus krašte aiškino, kaip vietos žmonių tapatybėse sąveikauja religinis, kalbinis, etninis identitetai ir dokumentavo šios sąveikos modelių įvairovę. V. Savukynas kalba apie tarp lenkų paplitusį lietuvių pagonio įvaizdį, kurio ištakas sieja su XIX a. lietuvių tautiškumo gimimo procesais ir lietuvių kalbos atėjimu į bažnyčią (Savukynas 2003: 92–93). Anksčiau šios monografijos autorių atlikti tyrimai Pietryčių Lietuvos regione taip pat patvirtino, jog lenkų tautybės gyventojai glaudžiai sieja katalikybę ir lenkiškumą, o numanomo religingumo pagrindu konstruoja skirtis tarp lenkų ir lietuvių etninių grupių (Frėjutė-Ra-kauskienė, Šliavaitytė, Šutinienė 2016). Toliau šios skirtys ir bendrybės apžvelgiamos išsamiau.

Interviu metu kalbant tapatybės klausimais tyrimo dalyviai dažnai atsimindavo etninę kilmę (lenkų) ir šeimoje bei bendruomenėje praktikuojamas katalikiškas tradicijas, tad etniškumas, gimtoji kalba, katalikiškos tradicijos buvo tas pagrindas, kurį pasitelkdami tyrimo dalyviai brėžė „savos“ bendruomenės ribas. Katalikybę tyrimo dalyviai sieja su kilme, vadinama „šaknimis“ ar „krauju“, o tikėjimas suvokiamas kaip perduodamas iš kartos į kartą ir kartu kaip veiksnys, leidęs išsaugoti etninę tapatybę sovietmečiu, t. y. apsaugojęs nuo rusifikavimo:

„Man katalikybė ir jausmas, kad esu lenkė, man yra neatsiejami dalykai... Ir mano šeimoje turbūt. Tiesą sakant, katalikybė mano seneliams ir tėvams gal padėjo tiesiog tuo sovietiniu laikotarpiu. Šitas veiksmas, kad mes maži vaikaiėjome į bažnyčią nieko nesuprasdami iki galo, bet tai buvo tradicija, ir ne tik kad mes eidavome per Kalėdas ar Velykmetį. Čia buvo kiekvienas sekmadienis Vilniaus rajone ir čia buvo normalus dalykas. Netgi niekada nesiginčijome, kodėl mes turime eiti, o kiti nebeina. Čia buvo normalu, ir sakau, kad jaučiuosi lenkė ir mano proseneliai tą jautė. Gal jie irgi tuos dalykus susiejo kartu... Kai rusiškai visi turėjo kalbėti, jiems padėjo išlaikyti šitas tradicijas... eiti į bažnyčią. Aš taip manau.“
(Moteris, vidurinė karta, lenkė, katalikė, Vilnius.)

Interviu citatoje tyrimo dalyvė jungia tapatinimąsi su lenkų grupe ir katalikybės išpažinimą bei praktikavimą, įvardydamą tai kaip normą („čia buvo normalu“).

Kitame interviu tyrimo dalyvė susieja savo šaknis ir perduodamą tradiciją (katalikybę) taip, tad religija, kilmė tampa tam tikrais etniškumo elementais:

„Mūsų [bendruomenės nariai] tvirtai žino, kad bažnyčioje nieko blogo nėra, nes taip turbūt tėvai, ir protėviai, ir seneliai žino ir pasakė. Gal aš ne viską suprantu, gal man atrodo, gal ten ne viskas taip realu – su mokslu ir su mano filosofija, bet ten nieko blogo nėra ir čia yra toks dalykas visumoje, jeigu reikės ieškoti ko nors gero arba kokio nors pastiprinimo, tai yra bažnyčia. Ir dar yra tradicija, aišku... Labai gili tradicija, kad šventės, sakykime, ypač per tas šventines dienas. [...] Bet ta tradicija, kad mes visa šeima atsisėstume, paskambintume ir susitiktume per šventes, tai čia ta tradicija yra... ir vis dėlto jeigu namuose yra ta tradicija.“
(Moteris, vidurinė karta, lenkė, katalikė, Vilnius.)

Kalbant apie lenkiškumo ir katalikybės sąsajas, svarbūs ir lenkų bendruomenės ryšiai su Lenkija: tyrimo metu minėti piligriminiai žygiai Lenkijoje (plačiau žr. penktą skyrių), pagalba mokykloms tikybos vadovėliais. Viena svarbiausių simbolinių šventų vietų Lietuvoje, minima tyrimo dalyvių – Vilniaus Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslas:

„Aušros Vartų Dievo Motina čia turėjo didelę įtaką nuo pat pradžių. Lenkai, kurie meldėsi, ateidavo čia ir tai juos jungė, stiprino jų tikėjimą.“
(Moteris, vidurinė karta, lenkė, katalikė, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Informantai, besitapatinantys su lenkais, minėjo ir dar vieną labai svarbų religinį simbolį, kuris iliustruoja Lietuvos lenkų katalikų ryšius su Lenkija ir jos tikinčiaisiais – Gailestingojo Jėzaus paveikslą. Jis nutapytas pagal Lenkijoje gimusios ir Vilniuje kelerius

gyvenimo metus praleidusios šv. Faustinos (Helenos Kowalskos) regėjimus. Paveikslas buvo saugomas vadinamojoje „lenkų katedroje“ – Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčioje, o vėliau perkeltas į greta esančią Dievo Gailestingumo šventovę. Šio paveikslo perkėlimo istorija sukėlė aistrų kai kurių lenkų tikinčiųjų gretose (taip pat žr. Schröder, Petrušauskaitė 2013). Interviu metu išryškėjo skirtingos nuomonės dėl pakeistos paveikslo vietos, tačiau neabejotinai šis paveikslas lenkams katalikams, ypač gyvenantiems Vilniuje arba netoli jo, turi ypatingą reikšmę ir yra tapęs svarbia jų religinio gyvenimo dalimi:

„Man svarbus tiek, kad... Aš minėjau apie savo keliones su mama į Vilnių. Tai jos dažnai buvo susijusios ir su šituo paveikslu. Po Velykų yra švenčiama Dievo Gailestingumo šventė – tokia atlaidų savaitė. Tai mes važiuodavome, ir aš atsimenu jį kabantį dar Šv. Dvasios bažnyčioje. Mes nedarėme tokios diskusijos... kiek man... 10 metų buvo, kai jį perkėlė. Tai man dar nėra taip aktualu ir mes tada natūraliai važiuojame į tą mažą bažnytelę. Tas pamaldumas yra mums svarbus. Mane vaikystėje išmokė melstis ir to vainikėlio maldų ir lenkų kalba, bet kažkokios... Mums tai nebuvo skausminga, kad jį perkėlė ar kažkaip.“
(Moteris, jaunesnioji karta, lenkė, katalikė, Vilnius.)

Numanomas katalikiško religingumo gilumas neretai būdavo pasitelkiamas riboms tarp lietuvių ir lenkų etninių grupių brėžti (taip pat žr. Savukynas 2003; Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, Šutinienė 2016; Šliavaitė 2021). Pavyzdžiui, tyrimo dalyviai minėjo, jų nuomone, skirtingai aktyvų bažnyčios lankymą lietuvių ir lenkų grupėje: apeigos lietuvių kalba kai kuriose vietovėse, kur buvo atliekamas tyrimas, laikomos rečiau lankomomis, ne tokiomis populiariomis, o lietuviai ar lietuviškai kalbantys vietovės gyventojai – rečiau einančiais į bažnyčią. Šiuo aspektu brėžiamos ribos tarp etninių grupių siejasi ne su pačia religija, o su numanomais religijos išpažinimo skirtumais, svarbiais apibrėžiant etnines grupes. Tyrimo dalyvis teigia:

„Matote, kaip sakyti... Mes turime tada skirti sąvokas. Mes kalbame apie religingumą. Kad lenkai religingesni, tai faktas, nes religingumas – jis iš išorės yra matomas pagal tradicijas, uolumą einant į bažnyčią ir taip toliau, ir visa kita. Tikėjimo mes nepasversime, kuris labiau tiki – lietuvis ar lenkas. Vargu ar su kiekvienu žmogumi iššnekėsi viską. Tarkim, jis, atrodo, ir neina į bažnyčią, bet jo tikėjimas gali būti toks stiprus ir kai jis jau ateina... Tas yra pastebima ir tarp lietuvių. [...] Tai va. Žodžiu, realybė tokia yra, kad lenkai religingesni iš to tradiciškumo, o lietuviai eina gilyn, jeigu jau ateina.“ (Vyras, bažnyčios atstovas, Pietryčių Lietuvos vietovė.)

Šioje citatoje religinių praktikų dažnumas siejamas su tam tikromis etninėmis skirtimis, tačiau sykiu tyrimo dalyvis akcentuoja skirtumą tarp praktikos kaip tradicijų laikymosi ir tikrojo tikėjimo.

Tyrimo dalyviai, kurie tapatinosi su lenkais ir katalikais, glaudžiai siejo etninę ir religinę tapatybes – tam tikros katalikiško tikėjimo apraiškos (pavyzdžiui, numanomas gilumas) dažnai pasitelkiamos brėžiant etninės grupės ribas su kitomis grupėmis. Religijos praktikavimas, tyrimo dalyvių akimis, nebuvo nutrūkęs sovietmečiu, nes katalikiškos tradicijos buvo palaikomos šeimose ir bendruomenėje, o kartu tai buvo būdas išlaikyti bendrumą ir etninę tapatybę. Lenkai informantai katalikų religiją dažnai suvokė kaip vieną iš daugelio tapatybių, tačiau glaudžiai susijusių su etnine tapatybe.

3.3. Rusas – stačiatikis?

Konstruojant religijos ir etniškumo sąsajas

Šiame poskyryje analizuojama, kaip tyrimo dalyviai, kurie save apibūdino kaip rusus ir stačiatikius, interviu metu sieja etninę ir religinę tapatybes. Teigsime, kad, kitaip nei lenkai katalikai, interviu metu rusai stačiatikiai dažniau akcentavo stačiatikių religijos kaip universalizuojančios (Stroup 2017), t. y. įtraukiančios ir

jungiančios skirtingas etnines grupes, vaidmenį, nors stačiatikybė taip pat buvo siejama su rusų kultūra bei tapatybe. Tyrimo dalyviai senąją bažnytinę slavų kalbą, kuria atliekami religiniai ritualai, laikė vienijančia ir netapatinama su viena tautine kalba. Rusų kalba taip pat buvo dažnai apibūdinama kaip jungianti skirtingų tautybių rusakalbius Lietuvos gyventojus, tad tikinčiųjų bendruomenės kasdienį bendravimą užtikrina kalba. Kalbėdami apie etniškumo ir religijos sąsajas istorijos tėkmėje (sovietmečiu ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę), tyrimo dalyviai pabrėždavo, jog sovietmečiu buvo praktikuojančių stačiatikių bendruomenių (pavyzdžiui, Mikniškių bendruomenė Šalčininkų rajone, Kauno stačiatikių bendruomenė ir kt.), tačiau dažniau buvo minimas praktikavimas šeimoje (vyriausioji karta perduoda tradicijas jauniausiajai), o ne platesnėje bendruomenėje. Tad, kalbant apie rusų stačiatikių grupę, galima kelti hipotezę, kad sovietmečiu religinės tradicijos pertrūkis ją palietė giliau ar plačiau, palyginti su lenkų katalikų grupe. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad tyrimo duomenys atspindi iš dabarties taško konstruojamus atsiminimus apie sovietmetį.

3.3.1. Prisimenant sovietmečio patirtis ir pokyčius po 1990-ųjų: vyriausiosios kartos vaidmuo perduodant tikėjimo praktikas

Tyrimo dalyviai pabrėžė, jog dėl sovietmečiu vyravusios ideologijos tam tikras pareigas užimantys žmonės dažnai negalėjo viešai praktikuoti religijos – dalyvauti apeigose cerkvėje (bendrai apie religijos praktikavimą sovietmečiu, neatsižvelgiant į etninę dimensiją, žr. Ališauskienė, Samuilova 2011; Streikus 2012). Kadangi didelė dalis rusų tautybės žmonių sovietmečiu atvyko į Lietuvą iš skirtingų Sovietų Sąjungos vietovių, tai irgi lėmė, jog migrantai atitrūko nuo savo bendruomenių ir ten buvusių tradicijų. Vis dėlto daugelis vyresnių informantų pasakojo apie tai, kad, nors sovietmečiu religijos viešai išpažinti negalėjai, vyresni žmonės dažnai siekdavo, kad anūkai būtų pakrikštyti – kai kuriais atvejais tai buvo atliekama kitame mieste ar kitoje Sovietų Sąjungos respublikoje

nei nuolatinė gyvenamoji vieta. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvė rusė iš Visagino pasakoja, kad ją į stačiatikių cerkvę dar sovietmečiu atvedė močiutė, nes mama dėl darbo negalėjo į ją eiti viešai ir tik retkarčiais nuvažiuodavo į Vilniaus stačiatikių cerkves; tačiau nuvykusi Rusijoje pas močiutę cerkvėje lankydavosi labai dažnai:

„Į bažnyčią atvedė močiutė. Tarybiniais metais nelabai buvo galima, ypač toje pačioje vietoje, kur dirbi... Mama nelabai galėjo, bet čia ir nebuvo cerkvės. Mes važinėjome labai retkarčiais į Vilnių, bet jeigu jau mes nuvažiuodavome pas močiutę į Rusiją, tai ten mes labai dažnai eidavome. Tokie prisiminimai... Visų pirma, ten žymiai ilgesnės būdavo mišios ir mes važiuodavome iš pat ryto. Reikėjo keltis penktą valandą. Tai va, iš vaikystės tokie atsiminimai. Po liturgijos visada vaikus vaišindavo saldinais močiutės...“
(Moteris, vidurinė karta, rusė, stačiatikė, Šalčininkai.)

Kita tyrimo dalyvė iš Vilniaus prisimena, kaip tam tikrus religijos pradmenis gavo bendraudama su savo seneliais:

„Mano labai įdomi šeima. Žinoma, visi [laikosi] stačiatikių tradicijos. Sovietmečiu, sovietinėje epochoje, tu arba nori gyventi sociume, tada tu kaip ir priimi tą ideologiją, kurioje gyveni. Ir tada, žinoma, nueini nuo savo šaknų, kad ir kaip skaudu būtų. Aš gyvenau su seneliu ir močiute, kai mokiausi mokykloje, ir visada vakare mes gerdavome arbatą. Va, mes sėdėdavome prie stalo, gerdavome arbatą ir senelis bei močiutė prisimindavo vaikystę. Ir jei tai būdavo stačiatikių šventės išvakarėse, tai visada prisimindavo tą šventę. Va, iš to man ir susiklostė visos Biblijos istorijos ir Evangelijos.“
(Moteris, vyresnioji karta, rusė, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Ne vienas rusų ar mišrios tautybės vidurinės ar vyriausios kartos tyrimo dalyvis pirmą atėjimą į stačiatikių cerkvę Sovietų Sąjungos pabaigoje ar Lietuvai atgavus nepriklausomybę prisimena kaip atliktą savarankiškai ar nulemtą atsitiktinumo. Pavyzdžiui, vyriausiosios kartos moteris Kaune savo atsivertimą į stačiatikybę apibūdina kaip gana staigų procesą:

„Ir kai aš atvažiuoju... Čia buvo daugiau kaip prieš 30 metų. Tada aš nuvažiuoju pas uošvius į Rusiją ir man uošvė sako: „Ką, tavo vaikas dar nekrikštytas?“ Aš sakau: „Aš pati dar nekrikštyta.“ Ten pasikrikštijome. Tada pagalvoju, kad gerai. Mano vyras yra stačiatikių tikėjimo. Reiškia, ir aš turiu būti, ir vaikas. Pasikrikštijome, aš grįžau [į Lietuvą] ir iš karto nuėjau į cerkvę ir pasakiau: „Aš jūsų, aš pakrikštyta, jūs turite mane mokyti.“ (Moteris, vyresnioji karta, Kaunas, interviu rusų kalba.)

Atėjimas į cerkvę apibūdinamas kaip savarankiškas kelias, atradimas, be šeimos ar bendruomenės pagalbos:

„Aš buvau nekrikštytas žmogus ir tiesiog likimo dėka pasilikau čia [Lietuvoje]. Mano tėvai iš Volgogrado. Ir nebebuvo kur grįžti, todėl į cerkvę aš atėjau Dievo valia. Mano kelyje nebuvo žmonių, kurie mane atvestų už rankos [į cerkvę], bet vyresnėse klasių perskaičiau „Meistrą ir Margaritą“, ir mane tai paveikė ir sužinojau sąmoningai apie Evangeliją ir nusprendžiau ją perskaityti.“ (Moteris, vidurinė karta, Kaunas, interviu rusų kalba)

„Aš atėjau į tikėjimą savarankiškai ir atsitiktinai. Tėtis buvo komunistas, jis buvo lakūnas. [...] Mano net brolis komunistas. Mama dirbo mokykloje pavaduotoja, bet ji atrasdavo laiko pasimelsti. Aš tai matydavau. Tik į cerkvę eiti nebuvo toleruojama. [...] Manęs niekas neatvedė į cerkvę, aš į cerkvę atėjau atsitiktinai su drauge.“ (Moteris, vyresnioji karta, Kaunas, interviu rusų kalba.)

Tyrimo dalyviai prisimena, kaip esant sovietinei ideologijai pavykdavo praktikuoti ar atrasti religiją. Pavyzdžiui, vyriausios kartos tyrimo dalyvė iš Vilniaus pasakoja, kaip dirbdama bibliotekoje ji rasdavo prieigą prie citatų iš Šventojo Rašto, skaitydama religijos kritikai skirtus ateistinius straipsnius:

„Aš dirbau bibliotekoje. Reikėjo tuos stendus ateistinius visų pirma rodyti. Va žmogus tik ateina į biblioteką, tuoj pat jam matomas prieš akis ateistinis stendas ir kažkodėl juos

rekomendavo daryti geltonais ir juodais tonais. Tai tokios agresyvos spalvos. [...] Buvo toks pseudonimas NN. Ir kad kritikuotų Evangeliją, jis citavo Evangeliją ir tada ją kritikuodavo. Ir tos jo citatos... Juk Evangelijos mes neturėjome, mes jas išsirašydavome į knygeles.“ (Moteris, vyriausioji karta, rusė, stačiatikė, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Sovietų Sąjungos žlugimo ir Lietuvos nepriklausomybės atgavimo periodą tyrimo dalyviai dažnai apibūdindavo kaip ypatingą laiką (rus. было потрясающее время), kai žmonės ieškojo tikėjimo, pradėjo burtis stačiatikių bendruomenės, buvo pradėtos statyti naujos stačiatikių cerkvės. Interviu atskleidžia tam tikrų skirtumų, kaip stačiatikių bendruomenės kūrėsi vietovėse, kuriose vykdėme tyrimų: vienur tikinčiųjų skaičius išaugo ir susibūrė oficiali tikinčiųjų bendruomenė Sovietų Sąjungos žlugimo periodu (Visaginas), kitur stačiatikių bendruomenės nariai turėjo maldos namus ir praktikavo religiją net ir sovietmečiu. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvis iš Kau- no pasakoja:

„Netgi sovietmečiu, okupacijos laiku, po mūsų bažnyčia, kur mes dabar su jumis randamės, čia gyveno kunigas ir pas jį ateidavo krikštyti vaikučių. Pačioje bažnyčioje nekrikštydavo, nes galėjo pamatyti, o vakare ateidavo tie patys kariškiai, kurie jau būdavo prieš visiška, ateidavo su žmonomis ir krikštydavo savo vaikus. Tai va, tas yra, bet su amžiumi žmogus žmogui tik tai kažkodėl tai... Kuo artyn, kaip sakant, tai gyvenimo pabaigai, žmogus supranta, kad jam to reikia. Tos bažnyčios reikia kažkodėl... Kažkodėl.“ (Kaunas, vyras, vidurinė karta, rusas.)

Šiame kontekste įdomus sovietmečiu pastatytas Visagino miestas, kuris buvo įkurtas kaip Sovietų Sąjungos modernumo simbolis ir subūrė Sovietų Sąjungos mokslinį, techninį elitą (Šliavaite 2005). XX a. 9 deš. pabaigoje miesto stačiatikių bendruomenė pradėjo melstis savivaldybės skirtose patalpose, o XX a. 10 deš. suvokiamas kaip lūžio momentas, kai Visagino gyventojai masiškai ėmė krikštytis:

„Beje, tai buvo 90-ieji metai. Nuo 93-ųjų, būtent iki 10 deš. pabaigos, ten toks masinis krikštijimas buvo. Kaip tik Mišios, po to ir krikštijo.“
(Vyras, vyresnioji karta, cerkvės atstovas, interviu rusų kalba.)

Vis dėlto Visagine gyvenę tikintieji sovietmečiu į religines apeigas vykdavo į netoliese esančias gyvenvietes, kuriose buvo maldos namai. Plačiai žinoma Mikniškių kaimo stačiatikių bendruomenė Šalčininkų rajone, kuri, remiantis atsiminimais, ir sovietmečiu praktikavo stačiatikių religiją ir bendruomeninį gyvenimo būdą. Tyrimo dalyviai skirtingose vietovėse pertvarkos ir Lietuvos nepriklausomybės atgavimo metus atsimena kaip lūžio laikotarpį, kai išaugo tikinčiųjų skaičius, ir krikštijosi skirtingo amžiaus žmonės.

Apibendrinant, tyrimo duomenys rodo, jog, palyginti su lenkų katalikų grupe, didesnė dalis rusų stačiatikių vidurinės ir vyresniosios kartos informantų kalba apie tam tikrą religinės tradicijos pertrūkį sovietmečiu, apie religinės tradicijos perėmimą ne bendruomenėje, o šeimoje (seneliai vaikaičiams) arba atėjimą į cerkvę ir bendruomenę sovietmečio pabaigoje ar nepriklausomoje Lietuvoje. Žinoma, tyrimo duomenys atspindi iš dabarties pozicijos konstruojamus atsiminimus apie sovietmetį. Tyrimo dalyviai liudija ir apie religinių stačiatikių bendruomenių gyvavimą tam tikrose vietovėse sovietmečiu.

3.3.2. Brėžiant etnines-religines ribas

Šiame poskyryje nagrinėjama, ar ir kaip tyrimo dalyviai pasitelkdavo religiją (stačiatikybę) kaip kultūrinį išteklių brėždami simbolines ribas su kitomis socialinėmis grupėmis. Teigsime, jog interviu metu dažnai buvo akcentuojama, jog stačiatikybė yra platesnė kategorija, netapatintina su etnine grupe, tačiau kartu rusų kultūra, rusiškumas buvo siejamas su stačiatikių religija, ypač kalbant apie istorinę dimensiją. Tyrimo dalyvių nuomone, bažnytinė slavų kalba, kuria vyksta religinės apeigos, atlieka svarbų vaidmenį sujungiant slavus, nes skirtingų tautybių žmonės gali nesitapatinti su viena tautine (etnine) gimtąja (pavyzdžiui, rusų) kalba. Vis dėlto ir

rusų kalba dažnai apibūdinama kaip jungianti skirtingų tautybių rusakalbius Lietuvos gyventojus, tad tikinčiųjų bendruomenės kasdienį bendravimą užtikrina kalba.

Informantai teigė, kad stačiatikybė ir rusų kultūra nėra tapatu, nes stačiatikybė yra pasaulinė religija, susijusi su bizantiškąja kultūra, istorija ir kontekstu, ir nepriklauso kažkokiai konkrečiai tautai. Pavyzdžiui, pasak tyrimo dalyvio, stačiatikių religija netapatintina su rusų tautine grupe, ji yra pasaulinė ir įtrauki:

„Nors pas mus vadinasi rusų stačiatikių cerkvė. Aš galvoju, kad ne [neigia rusiškumo ir stačiatikybės sutapatinimą]. Todėl, kad stačiatikybė – tai pasaulinė stačiatikybė. Tai Bizantija. Tai šiek tiek kitoks požiūris, negu katalikybės, į maldą, į visuomeninę tarnystę [rus. общественное служение], tarkim. Tai gerai, kad yra įvairovė [rus. многообразие]. Vienodais rūbais eisime, tai nuobodu bus. Todėl stačiatikybė šiek tiek kitokia. Tačiau ji kaip ir atvira visiems. Netgi lengviau visada bus bendrauti turbūt su žmogumi kitos tautybės, bet stačiatikiu, bet kuris nuoširdžiai tikintis ir geras žmogus.“
(Vyras, vyresnioji karta, Kaunas, interviu rusų kalba.)

Etniškumas, etninė tapatybė teorinėse diskusijose siejama su bendros kilmės mitu, bendros istorijos pasakojimu, bendrais kultūriniais elementais (Eriksen 2010). Dalis tyrimo dalyvių panašiai konstravo religijos ir etniškumo sąveiką: religija (tikėjimas) suvokiama kaip iš dalies prigimtinis, iš kartos į kartą perduodamas dalykas, tikėjimas gali būti atrandamas vyresniame amžiuje būtent dėl etninės kilmės, dėl šaknų – šiais atvejais etniškumas suvokiamas kaip tiesiogiai vedantis į tam tikrą religiją (tikėjimą). Taigi, tam tikra prasme etniškumas laikomas pirmine kategorija, o religija pasitelkiama etniškumui (etninei tapatybei) užtvirtinti. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvė iš Kauno pabrėžia religijos (tikėjimo) perdavimą iš kartos į kartą, kai tai pačiai religinei bendruomenei priklauso keletas kartų, o tai tiesiogiai siejasi ir su etnine tapatybe – rusiškumu:

„Aš vis tiek manau, kad žmogus turi žinoti, kad jis yra... Šaknis turi žinoti. Negalima šito pamesti. Reikia žinoti kultūrą ir kalbą

ten, kur tu gyveni, bet ir kas tu toks esi. Jeigu tu viską ištrinsi, persidarysi visiškai vien dėl to, kad, duok Dieve, niekas nesužinotų, koks tu ten, kas tu ten, dėl to, kad kažkas kažkam nepatiks... Aš nežinau, kas tada čia per žmogus, jeigu tu atsisakai savo tėvų, savo senelių. Tai kaip ir va... dėl to aš noriu ir dėl tam tikrų kultūrinių dalykų, ir dėl religinių dalykų... Na, kad būtent yra tokių dalykų, be kurių negalima... Tu turi įsikalti... Negalima taip elgtis.“ (Moteris, jaunesnioji karta, rusė, stačiatikė, Kaunas.)

Panašiai ir vyresniosios kartos tyrimo dalyvė iš Vilniaus religinę tapatybę (stačiatikybę) vertina kaip prigimtinę, „genetiškai perduodamą“ tėvų, senelių ir protėvių. Akcentuojamas cerkvėse vartojamos religinių apeigų kalbos – senosios slavų – vaidmuo: pasak informantės, ritualai cerkvėje vyksta ta kalba, kuri jai artima, t. y. siejasi su etnine tapatybe. Platesnė kalbinė kategorija – senoji slavų kalba – suvokiama kaip tiesiogiai susijusi su rusų kalba, sava:

„Tai [stačiatikybė] genetiškai mano. [...] Suprantate, tai visų pirma yra mano protėvių tikėjimas. Be to, juk kalba taip pat svarbi. Man maloniau ir arčiau sava kalba, nors tai bažnytinė slavų, bet ji man labai suprantama. Aš visai negaliu be cerkvės giesmių, man jos labai patinka. Tiesiog jos mano dvasiai. Net namuose aš ką nors darau virtuvėje, o man skamba kažkas. Na tai mano, suprantate. Mano. Kaip sako, turėdami gerą – gero nieieško [rus. от добра, добра не ищут]. Tad kam ieškoti kažko kito. Tai mano, aš tai jaučiu.“ (Moteris, vyresnioji karta, rusė, stačiatikė, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Kitais atvejais stačiatikybė laikoma rusiškos kultūros pagrindu, įtvirtinančiu rusų tapatybę, o individualiu lygmeniu religija suteikianti vertybinį pagrindą. Taip susiejamos grupės ir individualaus identiteto etninė ir religinė dimensijos. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvė pasakoja:

„Dabar aš nenoriu pameluoti, kažkas iš klasikų sakė, kad rusų žmogus (o aš pridurčiau, kad kiekvienas žmogus) be Dievo – niekam tikęs. Tai yra

kultūra, kuri negyvena dvasiniu gyvenimu, o tik materialiu, ji išnyksta. Va, žiūrėkite, mūsų rusų kalba – tokia, kokia ji yra, juk ji išsivystė iš bažnytinės slavų kalbos. [...] Jūs pažiūrėkite mūsų kūrinius, visas frazes, kurias mes dažnai sutinkame sparnuotas... Jos visos iš šventųjų raštų.“ (Moteris, vidurinė karta, rusė, stačiatikė, Kaunas, interviu rusų kalba.)

Panašiai ir kitas tyrimo dalyvis stačiatikybę sieja su rusų kultūra ir savo tautine tapatybe (rusas) grindžia stačiatikių religijos praktikavimą:

„Kito varianto sau nelabai ir mačiau. Tiesą pasakius, natūraliai kažkaip. Man visai buvo visiškai priimtina, nes vis tiek kultūrinis kontekstas vis dėlto... Stačiatikybė mūsų kraštuose – jiniai labiau siejama su galbūt rusų kultūra, tačiau, na, toks klausimas: kas giliau, tai aišku, tai žymiai plačiau. [...] Stačiatikybė iš tikrųjų jiniai turi galias šaknis. Tos šaknys nueina į kokį XI–XII amžių, jeigu tiesą sakant. Tai ne tik su rusų, bet rusų kultūra turi ypač glaudžius santykius. Būtent stačiatikybė. Čia ir sau aš kito varianto nemačiau. Nenorėjau.“ (Vyras, jaunesnioji karta, rusas, stačiatikis, Vilnius.)

Stačiatikių ritualų ir rusiškos kultūros santykis svarbus ir kalbant apie ikonų tapymą:

„Ikona, kaip toks fenomenas, jiniai įdomi tuo, kad jungia savyje ir meną, ir tuo pačiu ir tikėjimą. Savotiška tarnystė dievui, artimajam. [...] Kitas aspektas, gal tiesiog yra įdomu kažkaip... Įdomu sekti ta tradicija, kažkaip įsigilinti į visa tai, kur viskas prasidėjo. Tam tikras ryšys su kultūra yra... Savosios kultūros studijavimo kažkokio gilesnio.“ (Vyras, jaunesnioji karta, rusas, stačiatikis, Vilnius.)

Tačiau pabrėžiamas atvirumas: tiek stačiatikių religija apibūdinama kaip apimanti skirtingas grupes, tiek rusų tautybės žmonės – kaip atviri kitoms krikščioniškoms religijoms:

„Beje, šį sekmadienį eisiu būtinai. Tai krikščionys baptingai. Jie turi paprasčiausią cerkvę. Tai tiesiog namas. Na,

kokios ten maldos! Aš tiesiog verkiau. Aš ėmiau pas juos vaikščioti.“
(Moteris, vyriausioji karta, rusė, stačiatikė, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Tyrimo dalyviai dažnai teigė, jog stačiatikių bendruomenė Lietuvoje yra sava, jog tai „vietinė bendruomenė“ arba „Lietuvos stačiatikių bažnyčia“:

„Dabar dar yra paskirta liturginė šventė. Bus liepos 26 dieną kasmet nuo kitų metų, pradėdant visų Lietuvos šventųjų diena. O ką tai reiškia? Lietuva per 800 metų (dabar vėl palyginsiu vien tik tam, kad diskusijai, o ne kažkokiam pažeminimui) katalikiška šalis. Kiek katalikų šventųjų yra? Trys su puse, ar ne... Gal dabar kelturi šventieji katalikiškoje šalyje. O mes katalikiškoje šalyje per 800 metų tik su etnine Lietuva, su LDK, turime 32 šventuosius kanonizuotus jau, o lietuviai, ir juos švęsim kiekvienais metais. Tai mes esame ne atvykėliai kažkokie, o vietinė bendruomenė.“
(Vyras, vidutinio amžiaus, cerkvės atstovas, Vilnius.)

Interviu citata atskleidžia, jog vietos stačiatikių bendruomenė apibūdinama kaip istoriškai susijusi su Lietuva, vietinė, tad pasitelkiant religinę tapatybę konstruojama ir vietinė tapatybė, tuo simboliškai atskiriant Lietuvos stačiatikių bendruomenę nuo kitų šalių stačiatikių bendruomenių.

Interviu metu atsiskleidė tendencija konstruoti tam tikrą skirtį tarp Lietuvos ir Rusijos stačiatikių bendruomenių: minima, jog šalyse skiriasi tam tikros elgesio, aprangos normos ir tai siejama su vietos kontekstu. Moters, kuri gimė ir ilgus metus gyveno Rusijoje, nuomone, Lietuvoje stačiatikybė šiek tiek kitokia, nes yra daugiau sąlyčio su katalikais ir katalikų bažnyčia bei jų puoselėjamosiomis tradicijomis:

„Tiesiog Rusijoje, štai įsivaizduokite, jūs atėjote į bažnyčią. Va, jūs įėjote ten be skarelės, be galvos apdangalo, ir pradės tau bobutės: „Eik, užsidėk...“ Arba tavo sijonas trumpas arba dar kas nors. Arba su kelnėmis atėjai. Suprantate, ir tada išeina visas tikėjimas... [...] Tai kažkokia forma... formalumas. [...] O štai Rusijoje šis formalumas

labai labai stiprus. Ir todėl man atrodo, kad čia sveikesnė atmosfera. [...] Susiliečia su katalikais. Žiūrėkite, va, užeisite į katalikų bažnyčią, išvis nieks neatkreips dėmesio, kaip jūs apsirengęs, ir nėra išvis jokių aprangos reikalavimų. Dėl to ir čia stačiatikiai tai mato ir, žinoma, natūraliai tai taip pat kaip kultūrinė... Nori ar nenori, tai vyksta.“ (Moteris, vidutinio amžiaus, rusė, stačiatikė, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Ši citata atskleidžia tyrimo dalyvių konstruojamą skirtį tarp stačiatikybės praktikavimo Rusijoje ir Lietuvoje, ir teigiama, kad čia esančios bendruomenės atviresnės bei tolerantiškesnės.

Sąsajos su Rusija ir jos stačiatikių bendruomenėmis yra gyvos ir tai atskleidžia piligriminiai žygiai į šventas vietas, šventikų vizitai, studijos. Tačiau piligriminių kelionių kryptys driekiasi ne tik į Rusiją, bet ir į kitas užsienio šalis, kuriose stačiatikybė (Stačiatikių bažnyčia) turi galias tradicijas (Estiją, Baltarusiją, Bulgariją, Gruziją), taip pat Lietuvoje (pavyzdžiui, į Šv. Dvasios vienuolyną):

„Geros yra kelionės, bet dabar dėl karantino visa to... žymiai sumažėjo. [...] Kelionės tai į Gruziją, tai į Rusiją, į Estiją, dar kažkur važiuoja žmonės, lanko visas bažnyčias. Taip, ir dvasininkai važiuoja. [...] Kai yra centralizuota, tai išeina pigiau. Jiems tai patogiu. Pirmiausia, yra gidas, yra kažkoks tai vadovas, kuris viską aprodys, papasakos, atveš, nuveš. Jie už nieką neatsako. O kai kunigai, irgi gerai. Kelionėse pasimels ir tiek. Na, dabar dvasininkai negali važiuoti į užsienį. Kol karantinas, metropolitas nelaimina kelionių. Na, išvažiuočiau aš, tarkim, kažkur trims dienoms, grįžčiau ir mane dviem savaitėms uždarytų, o parapija laukia.“ (Vyras, vyresnioji karta, cerkvės atstovas, interviu rusų kalba.)

Tačiau stačiatikiams svarbių simbolinių, šventų vietų esama ir Lietuvoje. Vienas iš simbolių – ikona. Pavyzdžiui, vienintelėje Kauno stačiatikių cerkvėje yra saugoma Surdegio Dievo Motinos ikona ir, kaip teigė tyrimo dalyviai, šventas Dievo Motinos paveikslas yra lankomas ne tik stačiatikių, bet ir katalikų, tai dar vienas cerkvės atvirumą liudijantis pavyzdys. Taip pat dažnas informantas,

pasakodamas apie brangias, svarbias vietas, užsimena apie Vilniaus Šv. Dvasios vienuolyną, kuriame ilsisi šventieji kankiniai, pritraukiantys daug tikinčiųjų. Tad Lietuvos stačiatikiams svarbių simbolių, šventų vietų geografijoje – tiek Rusijos, tiek Lietuvos ir kitų šalių vietovės ir simboliai, o tai atskleidžia tiek lokalumą, tiek globalumą ir tarpvalstybiškumą konstruojant stačiatikio tapatybę.

3.3.3. Kalba ir religija: stačiatikių bendruomenės Lietuvoje

Brėžiant etnines ribas esminiais kriterijais dažnai tampa kalba ir religija (Eriksen 2010; Brubaker 2015b, 2015c). Kalba, religija ir etniškumas nevienodai sąveikauja skirtingais istoriniais periodais ir žvelgiant iš skirtingų grupių perspektyvos. Pasak Rogers'o Brubaker'io, tiek kalba, tiek religija yra svarbios dimensijos kalbant apie etnių grupių teises, tačiau kalba sulaukia daugiau dėmesio, nes yra neišvengiama kasdieniniame socialiniame gyvenime (Brubaker 2015b). Šiame poskyryje analizuojama, kokios yra kalbos ir religijos sąsajos žvelgiant iš tyrimo dalyvių – rusų stačiatikių – perspektyvos. Teigsime, jog kalbiniai religinių bendruomenių organizavimosi aspektai, požiūris į religinėse apeigose vartojamas kalbas atskleidžia, jog etninės (rusai) ar religinės (stačiatikiai) bendruomenės suvokiamos kaip atviros ir įtraukios.

Stačiatikių bažnyčioje mišios vyksta senąja slavų kalba ir tyrimo dalyviai, išpažįstantys stačiatikybę, pabrėždavo šį aspektą – užtikrinantį tiek tradicijos perdavimą, tiek galimybę lygiavertiškai mišiose dalyvauti daugeliui slavų tautų ir suprasti ritualus stačiatikių bažnyčiose dideliame regione:

„Sakykim, ta senoji slavų kalba yra labiau netgi tam tikrų slavų krašty, kaip sakiau... Netgi Balkanuose ne visai tinka taip griežtai pasakyti. Bet tokia tradicija, kad ilgas šimtmečius, ar ne, naudojo tą kalbą ir įsigalėjo ta tradicija ir dėl to, sakykim, va, kultūriškai brangi ir kai kalbame apie Ukrainą, Baltarusiją ir Rusiją, klausimas: jeigu Baltarusijoje ar Ukrainoje, kaip pavyzdys, yra nemažai rusakalbių, tai tada kiltų sudėtingas

klausimas parapijose, kokią kalbą rinktis – rusų ar ukrainiečių ir baltarusių. O slavų kalba, galima sakyti, jinau tokia kaip lotynų kalba katalikų bažnyčioje, atlieka tokią vienijančią funkciją, kad yra tam tikra neutrali kalba, nei tai ukrainiečių, nei tai baltarusių, nei tai rusų, kuria vyksta pamaldos, ir taip sakant, va, irgi dėl to ta tradicija laikosi.“ (Vyras, vidurinė karta, stačiatikis, Vilnius.)

Interviu citata atskleidžia, jog senoji slavų kalba suvokiama kaip instrumentas įtraukti, jungti skirtingų tautybių tikinčiuosius ir kartu užtikrinanti tiek tikinčiųjų lygybę, tiek pačios stačiatikių bažnyčios globalumą.

Bažnytinėse apeigose simboliškai pabrėžiamas atvirumas kitoms kalboms ir jautrumas kontekstui įterpiant į mišias senąją slavų kalbą tarpus vietos – lietuvių kalbą. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvis iš Visagino pasakoja, kaip 1992 m. cerkvėje per mišias buvo perskaityta lietuviškos Evangelijos ištrauka, ir šį pasirinkimą interpretuoja kaip duoklę vietos kontekstui, taip pat kaip požymį, jog vietos gyventojams rusams lietuvių kalba nebėra barjeras:

„Pas mus priimta per Velykas skaityti Evangeliją skirtingomis kalbomis. Aš pamenu, kaip per pirmąsias Velykas 1992 m. [...] lietuviškai [...] iki šiol prisimenu: pradžioje buvo žodis [intarpas lietuvių kalba]. [...] višada čia lietuviškai skaitome, o gal ateityje pamažu įvesime dar dalis, kad, kaip sakoma, su pasauliu Dievui pasimelstume [rus. миром господу помолимся]... lietuvių kalba. [Apklaustos atlikėja: O kodėl? Juk čia gyvena rusakaliai žmonės.] Na žinote, visų pirma, daugelis jau moka lietuvių kalbą. Taip pat iš pagarbos vietai, kurioje gyvename.“ (Vyras, vyresnioji karta, stačiatikis, Visaginas, interviu rusų kalba.)

Šv. kankinės Paraskevės cerkvės bendruomenė Vilniuje gali būti pavyzdys, kaip atsižvelgiant į stačiatikių bendruomenės poreikius lietuvių kalba gali būti įtraukiama į stačiatikių liturgiją, nes nuo 2005 m. stačiatikių mišios šioje cerkvėje vyksta lietuvių kalba. Stačiatikių apeigų poreikis vietos (lietuvių) kalba gali būti siejamas su asimiliacijos procesais, kai dalis tikinčiųjų bendruomenės

nebeturi galimybės suprasti bažnytinių ritualų senąja slavų kalba. Šiuo atveju užtikrinti religinės tradicijos perdavimą yra svarbiau nei kalba. Tyrimo dalyvis:

„Bet dažniausiai mūsų bendruomenės nariai būna arba iš mišrių šeimų. Pavyzdžiui, aš pats esu iš mišrios šeimos. Mano mama rusė, o tėtis lietuvis ir aš baigiau lietuvišką mokyklą. Man lietuviškai lengviau bendrauti iš principo, nors šiaip esu rusiškos šaknų ir ortodoksas. Tokių žmonių ir šeimų, kaip aš, yra nemažai ir kai kuriems yra lengviau suprasti lietuviškai. Tai dėl to ta bendruomenė čia ir atsirado. [...] Yra žmonių ortodoksų, kaip minėjau, arba iš mišrių šeimų, arba lietuvių, kurie tampa ortodokšais, ir tam, kad suprastų žmonės. Iš principo yra toks bažnyčios troškimas, kad būtų suprantama žmonėms, kas vyksta.“
(Vyras, vidurinė karta, rusas, stačiatikis, Vilnius.)

Šiuo atveju žmonėms suprantama kalba (lietuvių) yra apibūdinama kaip leidžianti visavertiškai dalyvauti stačiatikių mišiose, o religinė tapatybė (stačiatikių) yra svarbesnė nei kalbinė. Vartojama kalba nelemia tautinės ar etninės priklausomybės.

Tyrimas atskleidė esant ir kitokio pobūdžio kalbos ir religijos sąsajų konstruojant tapatybes, kai religijos pakeitimas (perėjimas iš katalikybės į stačiatikybę) buvo lydimas kalbinės aplinkos pakeitimo (mokyklos lietuvių mokomąja kalba pakeitimas į mokyklą rusų kalba). Šiuos pokyčius tyrimo dalyvė grindžia poreikiu visapusiškai dalyvauti religinės bendruomenės aplinkoje, tačiau etniniu požiūriu save apibūdina kaip lietuvę:

„O paskui, praėjus gal 8 mėnesiams, gal aš prieš Kalėdas nutariau taip pat vis tik nelikti pas katalikus ir priėmiau tą stačiatikių tikėjimą. [...] Tai aišku, paskui to pasėkoje mes jau čia... Kiek čia to laiko... Mes tada turėjome vaiką aštuonių mėnesių ir mes dar buvome jo nepakrikštiję ir tada tą pačią dieną krikštijome mūsų jauniausią vaiką ir tą pačią dieną aš priėmiau Krikštą. Tai buvo per katalikų Kūčias. Tai labai gera data... atsimenu. Tai dabar jau keturi metai, kaip mes stačiatikiai. [...] Dukrai dabar jau 19, sūnui 17. O jaunesni mano dešimties... Jau kai pradėjome leisti į pirmą klasę [mokykloje

*rusų kalba]. Jau keturis metus baigė dabar ir jau rusiškai supran-
ta. Kalbos barjeras yra šiek tiek kalbėti, bet jau daug supranta.
Ir dar du mažiukai. Lanko rusų darželį. Grynai, kad vaikui padova-
noti kalbą, kad žinotų, kad galėtume tą, kaip pasakyti, tikėjimą...“
(Moteris, vidurinė karta, lietuvė, stačiatikė, Kaunas.)*

Apibendrinant galima teigti, jog kalba išpažįstant stačiatiky-
bę daugumos tyrimo dalyvių vertinama kaip svarbi norint pažinti
pačią religiją, kitaip sakant, pasirenkama kalba (lietuvių ar senoji
slavų) reikšminga perduodant tikėjimo esmę, bet ne brėžiant ben-
druomenės ribas. Manytume, jog platesnis lietuvių kalbos vartoji-
mas stačiatikių apeigose rodo tam tikrus bendruomenės asimiliaci-
jos procesus, vykstančius kitose srityse, kai jaunoji karta pasirenka
mokyklas lietuvių kalba ir tuomet rusų kalba mažiau vartojama ir
net mažiau suprantama nei lietuvių. Kita vertus, šio tyrimo konteks-
te sunku įvertinti šių procesų intensyvumą. Vis dėlto tyrimas užfik-
savo ir kitus pasirinkimus bei interpretacijas: tarkime, mišios senąja
slavų kalba suvokiamos kaip leidžiančios giliau ir tikriau išgyventi
bažnytinius stačiatikių ritualus, o religinės tapatybės pasirinkimas
vedė prie kalbinės aplinkos pakeitimo.

Dauguma praktikuojančių, tikinčių arba tam tikrai religinei
bendruomenei priklausančių tyrimo dalyvių – tiek rusai, tiek len-
kai, tiek mišrios tapatybės – stačiatikybės ar katalikybės griežtai
netapatino su etniškumu ir pabrėžė religiją (krikščionybę) esant
įtraukią etniniu ir religiniu požiūriu (vienijančių ir apimančių tiek
skirtingas etnines grupes, tiek skirtingas krikščionybės atšakas).
Tad religija suvokiama kaip iš dalies universalizuojanti tapatybė
pagal D. R. Stroup'o (2017) pasiūlytą tipologiją, t. y. jungianti skir-
tingas etnines grupes, tačiau jų neniveliuojanti. Dauguma tyrimo
dalyvių pabrėžė ekumenizmą ir krikščioniškųjų religijų sugyveni-
mą Lietuvoje, taip pat religinių bendruomenių (stačiatikių ir kata-
likų) bendrystę, kuri aprėpia skirtingas etnines grupes, taigi nėra
brėžiamos nepralaidžios ribos (Cheskin, Kachuyevski 2019) nei

religinių (katalikai ir stačiatikiai), nei etninių kriterijų pagrindu. Vis dėlto religija nebuvo vienintelė kategorija konstruojant tapatybę, t. y. „stačiatikis (-ė)“, „katalikas (-ė)“ ar „krikščionis (-ė)“ Lietuvos visuomenės kontekste nebuvo pagrindinis ir vienintelis tapatybės bei santykio su „kitu“ žymeklis. Tyrimo dalyviai brėždami etnines ribas religiją pasitelkdavo svarstydami apie etninę tapatybę drauge su tokiomis kategorijomis kaip kilmė ar kalba. Tad tyrimas leidžia teigti, jog religijos ir etniškumo sąsajos priklauso nuo konteksto, socialinės grupės, yra kintamos ir dažnai neskirstytinos į griežtas tipologijas, o užčiuopiamos ir įvardijamos situaciškai.

Pertvarkos laikotarpis bei Lietuvos nepriklausomybės atgavimas siejamas su lūžio momentu ir staigiu tikinčiųjų bei praktikuojančiųjų skaičiaus augimu, kai skirtingo amžiaus Lietuvos gyventojai „atrado“ religiją arba pradėjo ją praktikuoti viešai (plg. Ališauskienė, Samuilova 2011; Schröder 2012; Streikus 2012). Tyrimas atskleidė skirtumą, kaip tyrimo dalyviai, kurie save apibūdino kaip lenkus katalikus arba rusus bei rusakalbius stačiatikius, įvardija religijos ir etniškumo sąveiką: su lenkų ir katalikų grupe besitapatinantys informantai katalikybę glaudžiau ir dažniau siejo su lenkiškumu nei rusai stačiatikybę su etniškumu. Interviu su rusais stačiatikiais metu dažniau buvo akcentuojamos religijos, kaip universalizuojančios kategorijos (Stroup 2017) – įtraukiančios ir jungiančios skirtingas etnines grupes, aspektas, nors stačiatikybė taip pat siejama ir su rusų kultūra bei tapatybe. Religijos praktikas sovietmečiu lenkų grupėje buvo suvokiamas kaip nenutrūkęs, nes katalikiškos tradicijos buvo palaikomos šeimose ir tam tikru lygiu bendruomenėje, kartu tai buvo būdas išlaikyti bendrumą ir etninę tapatybę. Tyrimo duomenys rodo, jog, palyginti su lenkų katalikų grupe, didesnė dalis rusų stačiatikių vidurinės ir vyresnės kartos informantų kalbėjo apie tam tikrą religinės tradicijos pertrūkį sovietmečiu, apie religinės tradicijos perėmimą ne bendruomenėje, o šeimoje (seneliai vaikaičiams) arba atėjimą į cerkvę ir bendruomenę sovietmečiui pasibaigus ir ne dėl tradicijos perdavimo šeimoje ar bendruomenėje, o savarankiškai. Tiesa, tyrimo dalyviai liudijo ir sovietmečiu įvairiose vietovėse gyvavus religines stačiatikių bendruomenes.

IV

**„Lenkai – katalikai,
rusai – stačiatikiai?“
Etniškumo ir religijos
sąsajos bendrojo
ugdymo mokyklose
lenkų ir rusų mokomąja
kalba**

Šiame skyriuje aptariama, kaip bendrojo ugdymo mokyklų lenkų ir rusų mokomąja kalba bendruomenių nariai suvokia etniškumo ir religijos sąsajas ir kaip etnoreliginės tapatybės formuojamos ir reiškiasi mokyklos veiklose (plg. Šliavaitė 2021). Analizuojant interviu medžiagą siekiama atsakyti į šiuos klausimus: kokios yra mokyklų ir religinių institucijų (bažnyčių, cerkvių) bendradarbiavimo formos; kokios tyrimo dalyvių įvardijamos sąsajos tarp mokomosios kalbos, etninės tapatybės ir religijos mokykloje; ar ir kaip konkrečiose institucijose atpažįstama (angl. *recognized*) (Taylor 1992; Banks 2004) kultūrinė (etninė, religinė ir etno-religinė¹²⁹) mokyklos bendruomenių įvairovė. Dažniausiai, kai aptariamas mokyklos vaidmuo Lietuvoje formuojantis tautinei, etninei, pilietinei tapatybei, kalbama apie gimtosios kalbos puoselėjimo ar skirtingų istorijos interpretacijų klausimus (žr. Šliavaitė 2018, 2020). Akademiniame literatūroje taip pat nagrinėti religinės daugumos bei mažumos sąveikos ir tolerancijos klausimai tiek mokyklos erdvėje (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010), tiek platesnėje visuomenėje (Schröder 2012; Ališauskienė, Schröder 2012; Ališauskienė, Schröder 2014), keliami klausimai apie mokyklos, kaip svarbios socializacijos proceso veikėjos, vaidmenį formuojant mokinių religines nuostatas (Dikšaitė 2020) ar etnines tapatybes (Šliavaitė 2016; Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitė 2021). Šiame skyriuje nagrinėjama, ar ir kaip mokykla kaip institucija formuoja tapatybes pasitelkdama tam tikrus kultūrinius žymeklius, pavyzdžiui, religiją, kalbą (plg. Barth 1969; Šliavaitė 2016; Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitė 2021).

Didžiojoje daugumoje Lietuvos mokyklų mokoma valstybine lietuvių kalba, tačiau vietovėse, kuriose gausiai gyvena tautinės mažumos, sudarytos sąlygos gauti mokyklinį ugdymą valstybės ar savivaldybių finansuojamose mokyklose tautinės mažumos gimtąja kalba. 2018 m. Lietuvoje veikė 27 mokyklos rusų mokomąja kalba, 49 lenkų mokomąja kalba, 31 mokykla, kurioje mokoma įvairiomis kitomis kalbomis (Bakonis et al. 2018: 9). Dauguma mokyklų tautinių mažumų mokomąja kalba veikia Vilniaus mieste ir rajone, Šalčininkų ir Trakų rajone, Visagine, Klaipėdoje (Bakonis et al. 2018: 11). Mokyklas lietuvių, lenkų, rusų mokomąja kalba lanko

129 Etnoreliginė įvairovė šiame skyriuje suprantama kaip skirtingas etninio ir religinio tapatybės dėmenų susiejimas.

vaikai iš skirtingų kalbinių aplinkų, turintys įvairias etnines tapatybes, t. y. mokomoji kalba netapatintina su mokinių tautine tapatybe (Tamošiūnas 2000; Saugėnienė 2003; Leončikas 2007; Šliavaitė 2015, 2016, 2018). Tad šnekamojoje kalboje dažnai vartojami apibūdinimai „lenkų mokykla“, „rusų mokykla“ ar „lietuvių mokykla“ neatitinka tikrovės, nes mokomoji kalba ir mokinių etninė tapatybė dažnai nėra tapati.

LR Švietimo įstatymo 31 straipsnis garantuoja teisę mokyklose mokytis tikybos (LR Seimas 2011). Mokiniam siūloma mokytis vadinamosios tradicinės religinės bendruomenės tikybos, o tokiomis Lietuvoje pripažįstamos devynios religinės bendruomenės ar bendrijos, įskaitant stačiatikių ir katalikų (LR Seimas 1995). Pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo įstaigoje besimokančio mokinio tėvai ar jis pats (nuo keturiolikos metų) turi teisę pasirinkti, ar lankys tradicinės religinės bendruomenės tikybos ar etikos pamokas (LR Seimas 2011). Tikybos mokymo programą rengia religinė bendruomenė ar bendrija, ją tvirtina tradicinės religinės bendruomenės vadovai bei švietimo ministras (LR Seimas 2011). LR Švietimo įstatymo 31 straipsnio 6 punktą numato, jog mokykloje nesant galimybių mokytis tikybos, jos mokomasi sekmadieninėje mokykloje ir šios pamokos yra užskaitomos (LR Seimas 2011). Tikybos mokytojo kandidatūra turi būti patvirtinta ir tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos vadovybės (LR Seimas 2011). Tad įstatymas reglamentuoja glaudų mokyklos (tikybos mokytojų) ir bažnyčios ar cerkvės bendradarbiavimą. Kalbant apie platesnės visuomenės nuostatas dėl tikybos pamokų valstybinėse mokyklose, svarbus sociologų 2012 m. atliktas reprezentatyvus kiekybinis tyrimas, kuris atskleidė, jog tyrimo dalyviai palaiko religinio švietimo pamokas valstybinėse mokyklose ir tai siejama su šeimos religinės tapatybės perdavimo procesais (Kuznecovienė, Rutkienė 2016: 60).

Šiame skyriuje analizuojama lauko tyrimo medžiaga. 2019 m. spalį – 2021 m. lapkritį buvo atlikti interviu su mokytojais (daugiausia tikybos), administracijos darbuotojais Vilniaus, Kauno, Šalčininkų, Švenčionių, Pabradės, Švenčionėlių, Visagino bendrojo ugdymo mokyklose lenkų ar rusų mokomąja kalba, taip pat su religinių bendruomenių (katalikų ir stačiatikių) dvasininkais, kurie

susiję su tikybos mokymu (patys moko arba mokė, rengė mokomąją medžiagą), ir sekmadieninių mokyklų (prie bažnyčios ar cerkvės) tikybos mokytojais, kurie dirba su mokyklinio amžiaus vaikais ir yra glaudžiai susiję su mokyklomis (pavyzdžiui, dirbo ar dirba tikybos ar kitų dalykų mokytojais). Iš viso šiame skyriuje analizuojami 34 interviu, iš kurių 23 su mokytojais mokyklose arba sekmadieninėse mokyklose, 6 su kunigais ar šventikais, kurie dalyvauja mokymo procese, 1 su katechetikos centro atstovu (-e), 4 su mokyklų administracijos atstovais. Iš informantų 9 dirba ar yra susiję su mokyklomis lenkų kalba, 18 – rusų, 4 dirba mokyklose, kuriose ugdymas vyksta keletu kalbų, 3 ekspertai, galintys kalbėti apie mokyklas skirtingomis kalbomis. Interviu metu buvo klausama apie tyrimo dalyvio asmeninį kelią į tikėjimą ir religinę bendruomenę, darbo patirtis mokykloje, religijos ir etniškumo sąveiką, tikėjimo pamokų turinį, mokykloje organizuojamas veiklas (šventes, žygius, stovyklas), religinės bendruomenės istoriją ir raidą konkrečioje vietoje. 33 interviu atlikti gyvai susitikus, 1 interviu – per nuotolį, nes susitikimas nebuvo galimas įvedus su Covid-19 pandemija susijusius ribojimus. Absoliuti dauguma tyrimo dalyvių save apibūdino kaip turinčius glaudų santykį su religija ir ją praktikuojančius, tad tyrimo medžiaga atspindi šios socialinės grupės požiūrį.

Interviu bus aptariami apžvelgiant, kaip skirtingas tapatybes turintys tyrimo dalyviai vertina mokyklos vaidmenį tikėjimo perdavimo procese; kokias etniškumo ir religijos sąsajas konstruoja tyrimo dalyviai; ar ir kaip mokyklos kasdieninėse veiklose atpažįstama etnoreliginė jos bendruomenės narių įvairovė. Duomenų analizė atskleidė, jog mokyklose lenkų mokomąja kalba ryšys tarp etniškumo, mokomosios kalbos ir religijos tyrimo dalyviams atrodo „natūralus“, t. y. mokyklos mokomoji kalba (lenkų) siejama su konkrečia etnine grupe (lenkų) ir religija (katalikybe). Mokykla kaip institucija yra platesnio socialinio konteksto dalis, o lenko kataliko tapatybė buvo dokumentuota ne vieno autoriaus skirtinguose socialiniuose kontekstuose (žr. Savukynas 2003; Korzeniewska 2013; Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, Šutinienė 2016). Mokyklose rusų mokomąja kalba etniškumo (rusų), religijos (stačiatikybės) ir mokyklos kalbos sąsajos nėra tokios glaudžios kaip kad mokyklose

lenkų mokomąja kalba. Šiame skyriuje mokykla apibrėžiama kaip institucija, kurioje įvairiomis veiklomis formuojama etninė, religinė ir kitokios tapatybės (plg. Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitė 2021), bet autorė neanalizuoja šios institucijos perduodamos religijos turinio ar kokybės, nes tai būtų jau kito (-ų) tyrimo (-ų) tikslas.

4.1. Teorinės diskusijos. Ribų brėžimas ir institucijos

Rogers'as Brubaker'is ir Frederick'as Cooper'is (2000) pabrėžia identiteto kintamumą, procesualumą ir galių turinčių veikėjų (angl. *powerful agents*) dalyvavimą konstruojant identitetus. Vienas iš tokių veikėjų – valstybė, turinti simbolinius ir materialinius išteklius konstruoti ir siūlyti tam tikras kategorijas, klasifikacines schemas, kuriomis visuomenės nariai vadovaujasi savo kasdienybėje (Brubaker, Cooper 2000: 16). Kaip teigia mokslininkai, „kategorizavimas atlieka esminį „organizacinį darbą“ įvairiuose socialiniuose kontekstuose, įskaitant šeimas, privačias įmones, mokyklas, socialinius judėjimus, ir atliekant visų rūšių biurokratinį darbą“ (Tilly 1998, cituojama iš Brubaker, Cooper 2000: 16). R. Brubaker'ui ir F. Cooper'ui antrina Andreas'as Wimmer'is (2013), kalbėdamas apie ribų tarp etninių grupių formavimą ir šiame procese pabrėždamas tokius svarbius veiksnius kaip institucijos ir jų taisyklės (angl. *institutional rules*), lemiančios tam tikras ribų brėžimo strategijas (Wimmer 2013: 32–36). Jo teigimu, reikia deetnizuoti (angl. *de-ethnicize*) tyrimų planavimą, analizuoti ne etninius vienetus (grupes), o vietas, socialines klases ar institucijas, kad galėtume įvertinti, ar etniškumas ir etnis uždarumas išties yra svarbūs (Wimmer 2013: 38). A. Wimmer'is tvirtina, jog institucinės aplinkos pasirinkimas leidžia „stebėti, kaip tokiame lauke formuojasi tinklai, kaip veikėjai interpretuoja ir klasifikuoja aplinką ir kokius taiko klasifikacijos principus, taip pat kokiomis sąlygomis šios klasifikacijos ir socialiniai tinklai susisieja (arba ne) su etninėmis skirtimis“ (Wimmer 2013: 41). Šie A. Wimmer'io teiginiai svarbūs pagrindžiant mokyklos kaip institucijos ir socialinės erdvės pasirinkimą

analizuojant klausimus, kokias kategorijas pasitelkia mokyklos bendruomenės nariai kalbėdami apie etniškumą ir ar tokie kultūriniai žymekliai kaip religija pasirenkami brėžiant ribas.

Remiantis R. Brubaker'iu ir F. Cooper'iu, identiteto formavimas ar identifikacijos procesas nebūtinai yra aiškiai apčiuopiamas ir primygtinis, nes gali vykti ir tiesiog dėl vyraujančių diskursų, o jo stiprybė yra tai, kad gali „anonimiškai ir nepastebimai persmelkti mūsų galvoseną ir kalbėseną, ir socialinio pasaulio supratimą“ (Brubaker, Cooper 2000: 16). Šiame kontekste verta prisiminti Michael'o Billig'o (1995) pasiūlytą „banalaus nacionalizmo“ (angl. *banal nationalism*) sampratą: tai procesas, kai mūsų priklausymas tam tikrai tautai (grupei) formuojamas ir primenamas nepastebimai, tarsi savaime suprantama idėja, pavyzdžiui, tam tikrais „įkūnytais socialinio gyvenimo įpročiais“ (angl. *embodied habits*) arba „kalbant apie tautiškumą“ (Billig 1995: 8). Tam tikra prasme religija irgi gali būti tarsi „natūraliai“ tapusi tautiškumo dimensija, ypač kai kalbame apie „kultūrinę religiją“ (angl. *cultural religion*), t. y. kai „religija yra naudojama skyrium nuo tikėjimo, visiškos pagarbos religinėms praktikoms, dogmų išmanymo“ (Laniel 2016: 374). Šia prasme mokykla kaip institucija gali būti ta erdvė, kuri nepastebimai formuoja mūsų supratimą apie socialinę aplinką, jos skirtis ir išteklius šioms riboms brėžti.

Mokykloje, kaip institucijoje, naudojama ir kuriama kolektyvinė (socialinė) atmintis, kurią Danièle Hervieu-Léger (2000) sieja su religijos perdavimu. Ji siūlo terminą „tikėjimo grandinė“ (angl. *chain of belief*), kurią apibrėžia kaip esminę religijos savybę ir sieja su kolektyvine atmintimi (Hervieu-Léger 2000: 123). Autorės teigimu, „galimybė, kad grupė ar individas suvoks save kaip šios grandinės ar giminės (angl. *lineage*) dalį, bent iš dalies priklauso nuo to, kaip sąmoningai dalijamasi nuorodomis apie praeitį bei prisiminimais ir tai perduodama kitiems“ (Hervieu-Léger 2000: 123). Kitais žodžiais, kuriant bendrumą ir susietumą su tam tikra religine bendruomene svarbų vaidmenį atlieka atmintis ir tai, jog egzistuoja „grandinė susietų tikinčiųjų“ (angl. *lineage of believers*), kuriai tu priklausai, o šis priklausymas įtvirtinamas dalyvavimu bendroje religinėse apeigose (Hervieu-Léger 2000: 125). Autorė kalba apie etnines

religijas (angl. *ethnic religions*), kuriose etninė ir religinė dimensijos „iš vienos pusės, kuria socialinį ryšį numanomos genealogijos, iš kitos pusės – natūralizuotos genealogijos (susijusios su žeme ir krauju) ir simbolizuotos genealogijos (kuriamos pasitelkiant tikėjimą mitu kaip šaltiniu)“ (Hervieu-Léger 2000: 157). Šis etniškumo ir religijos ryšys yra įtvirtinamas ritualais ir kitais veiksmais, o šiuolaikinėje visuomenėje ritualas atliekamas ir, atrodytų, kasdienėse erdvėse – miesto aikštėje per vėliavos iškėlimo ceremoniją ar mokyklos šventėse (Kertzer 1988).

Vis dėlto, kalbant apie etniškumą, kalbą, religiją, istorijos interpretacijos mokyklos erdvėse, svarbu prisiminti daugiakultūrio ar tarpkultūrinio švietimo principus, kritiką ir diskusijas šiame teoriniame lauke (Banks 2004; Osler 2015; Lietuvos kontekste žr. Tamošiūnas 2000; Saugėnienė 2003). Tyrėjai pabrėžia, jog, siekiant įtrauktis bei lygių galimybių skirtingoms socialinėms, kultūrinėms grupėms ir lygiavertiškumo pagrindais konstruojamo bendrumo, svarbu atpažinti bet kurio socialinio darinio (taip pat mokyklos bendruomenės) narių kultūrinę ir socialinę įvairovę, o ugdomoji veikla (pavyzdžiui, istorijos pamokos) turi atliepti (atpažinti) skirtingus mokyklos bendruomenės dalyvių balsus, tapatybes (Banks 2004; Osler 2015; Lietuvos kontekste žr. Tamošiūnas 2000; Saugėnienė 2003; Dikšaitė 2020). Socialinio teisingumo principais grįstu švietimas laikomas, jeigu yra atpažįstamas socialinis, kultūrinis švietimo procese dalyvaujančių grupių skirtingumas (Žalimienė et al. 2011). Įtraukiame švietime socialinė, kultūrinė įvairovė gali būti atpažįstama ir atliepiama skirtingai. Mokslininkai mini tokius būdus kaip istorinių pasakojimų įvairovės supratimas istorijos pamokose (Osler 2015), etninės tapatybės nesureikšminimas (angl. *de-essentializing*) siekiant griauti griežtas „mes – jie“ skirtis (Bekerman, Zembylas 2012: 213–215), atsižvelgimas į kultūrinių (religinių) tapatybių lemiamus maitinimosi, maldos, aprangos skirtumus kasdienėje mokyklos veikloje (Spinner-Halev 2010).

Šiame skyriuje kalba, religija, etniškumas yra analizuojami kaip tarpusavyje susijusios tapatybės dimensijos, o tyrimo dalyvių konstruojamos sąsajos atskleidžia, kokias skirtingas konfigūracijas šios dimensijos gali sudaryti. Kitais žodžiais, mokyklą galime

laikyti institucija, kuri, iš vienos pusės, atliepia mažumų (rusų, lenkų, kitų) poreikį puoselėti ir išsaugoti kultūrinę (etninę) tapatybę, o iš kitos pusės, yra svarbus veikėjas, susiejantis tam tikrus numanomos etninės tapatybės elementus (pavyzdžiui, lenkas katalikas) ir ne visada atpažįstantis kalbos, religijos ir etniškumo konfigūracijų įvairovę (plg. Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitė 2021). Toliau tekste analizuojama, kaip mokyklose lenkų ir rusų mokomąja kalba yra konstruojamos etniškumo ir religijos sąsajos.

4.2. Etninės ir religinės tapatybės jungtys mokyklose lenkų mokomąja kalba

Šiame poskyryje aprašoma, kaip mokyklų lenkų mokomąja kalba bendruomenių nariai – tikybos mokytojai, administracijos atstovai – kalba apie katalikybės ir lenkiškumo sąveiką ir kaip ši sąveika reiškiasi mokyklos bendruomenės kasdienybėje. Teigsiu, jog mokykloje lenkų mokomąja kalba katalikybė ir lenkiškumas suvokiami kaip glaudžiai susiję, t. y. katalikybė skirtingų tyrimo dalyvių pasitelkiama kaip viena iš lenkiškumo (lenkų grupės tapatybės) dimensijų (plg. kituose socialiniuose kontekstuose atliktus tyrimus: Savukynas 2003; Korzeniewska 2013; Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, Šutinienė 2016). Ši sąsaja įtvirtinama perduodant kolektyvinę atmintį (Hervieu-Léger 2000), pavyzdžiui, mokykloje švenčių metu ir ugdymo procese.

4.2.1. Mokyklos bendruomenės nariai ir katalikybės sklaida: sovietmetį atsimenant

Šiame poskyryje aptariama, ką tyrimo dalyviai, kurie tapatinasi su lenkais katalikais ir yra glaudžiai susiję su mokyklų lenkų mokomąja kalba bendruomenėmis (mokytojai, administracijos darbuotojai), pasakojo apie tokių mokyklų bendruomenės narių vaidmenį katalikiškų tradicijų sklaidoje skirtingais istoriniais periodais. Lauko tyrimo medžiaga rodo, jog tyrimo dalyviai XX a.

130 Lietuvoje yra atlikta sociologinių tyrimų, kuriuose nagrinėjama religijos politika ir religijos praktikavimo patirtys sovietmečiu bei posovietmečiu (Ališauskienė, Samuilova 2011; Ališauskienė 2016). Monografijoje aprašomi tyrimo dalyvių pasakojimai rezonuoja su minėtų tyrimų įžvalgomis apie tai, kokioms socialinėms grupėms aktualiausias ir paveikiausias buvo sovietinės valdžios vykdomas religinio gyvenimo suvaržymas. Tačiau šios monografijos tyrimas įtraukia ir etninį aspektą ir taip papildoma žinias apie tai, kaip skirtingų etninių tapatybių tikintieji konstruoja religinio gyvenimo etapus.

pabaigą (sovietinės politikos religijos atžvilgiu švelnėjimą XX a. pabaigoje, Lietuvos nepriklausomybės atgavimą) suvokia kaip periodą, kai katalikybės tradicijų perdavimas iš neformalių socialinių kontekstų (pavyzdžiui, šeimos ar kaimynų bendruomenės) persikėlė į viešą erdvę, įskaitant mokyklą (taip pat žr. trečių skyrių)¹³⁰.

Sovietmetis interviu metu apibūdinamas kaip laikotarpis, kai mokykla ir šios erdvės veikėjai (mokytojai) buvo ideologiškai kontroliuojami, tad religija (katalikybė) nebuvo viešai palaikoma ar praktikuojama. Pavyzdžiui, tyrimo dalyviai minėdavo atvejus, kai mokyklos lenkų kalba mokytojas (-a) į religines apeigas vykdavo į kitos vietovės bažnyčią, kad nebūtų atpažintas (-a). Tyrimo dalyvė teigia:

„Aš pamenu, mes vaikystėje eidavome į bažnyčią. Mano draugės mama buvo mokytoja, tai jie vykdavo kažkur į kaimą [į bažnyčią], [...] bet žmonės šį tikėjimą išlaikė ir sovietiniais laikais. [...] Aš pamenu, penkta ar šešta klasė, tikrino tada. Buvo pionierių organizacija ir klasės vadovė sakė: „Jei sužinos, kad vaikštote [į bažnyčią], tai mane iš darbo išmes.“ (Moteris, lenkė, katalikė, apie keturiasdešimt metų, miestas Pietryčių Lietuvoje, interviu rusų kalba.)

Tačiau religijos praktikavimas tuo laikotarpiu prisimenamas ir taip, kad bendruomenėje žmonės žinojo, kas priklauso „savam“ socialiniam tikinčiųjų ratui, o interviu metu tai buvo apibūdinama tokiomis žodžiais: „visi žinojo, kas eina į bažnyčią“, „visi švėsdavo tas pačias religines šventes“. Tam tikrą įtaką tokiam pasakojimui apie praeitį ir dabartį galėjo turėti ir tai, jog didelė dalis tyrimo dalyvių, kurie etniniu požiūriu save apibūdino kaip lenkus, yra iš mažesnių vietovių (Šalčininkai, Vilniaus rajonas, Pabradė), kur statistiškai gyvena didelė dalis lenkų.

Mokyklų lenkų mokomąja kalba bendruomenės sovietmečiu (ypač mažesnėse vietovėse), kaip pasakoja tyrimo dalyviai, buvo jungiamos tam tikro bendruomeniškumo. Minimi tokie pavyzdžiai, kai katalikybę išpažįstantys mokytojai, kurie dėl savo pareigų negalėdavo eiti į bažnyčią, rasdavo būdų, kaip perspėti tikinčius mokinius apie kažkokius antireliginius veiksmus (pavyzdžiui,

patikrinimus) mokykloje ar neakivaizdžiai sudalyvauti apeigose. Viena vertus, šie pasakojimai atskleidžia būdus apeiti sistemą arba „paprastų žmonių“ galią veikti prieš „iš viršaus“ primetamas normas pasitelkus „paslėptus įrašus (transkripcijas)“ (angl. *hidden transcript*) (Scott 1990), o šiuo atveju – kokiais veiksmais žmonės vengdavo priverstinės ateizacijos. Kita vertus, interviu metu šie pavyzdžiai tyrimo dalyvių dažnai buvo pateikiami konstruojant savo – lenkų grupės – nekintamą religinę tapatybę, pabrėžiant, kad religinę tapatybę sovietmečiu išlaikė net ir tie lenkai, kurie negalėjo to atvirai rodyti. Pavyzdžiui, vidurinės kartos tyrimo dalyvė prisimena, kaip sovietmečiu veikdavo bendruomeniniai tinklai, sudarę sąlygas tuo metu mokytoja dirbusiai ir atvirai religijos praktikuoti negalėjusiai moteriai išlaikyti religines tradicijas:

„Švęsdavo, bet kaip ir slapta. Mūsų mokykloje buvo pradinių klasių mokytoja. Ji žinojo, kad mūsų klasėje daug kas eina į bažnyčią, nes ne visų tėvai dirbo mokykloje ar kažkur, kur tikrindavo, ir todėl ji tyliai prašydavo „pašventinkite man“ [rus. посвятите мне]. Tad pašventindavome ir atnešdavome jai. [...] Ji tikėjo ir sakė, kad jei ateis tikrinti [turimi galvoje valdžios atstovai, ateinantys tikrinti ideologinės ištikimybės] ir klaus, ar einate į bažnyčią – sakykite, kad neinate.“ (Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, miestas Pietryčių Lietuvoje, interviu rusų kalba).

Cituotame interviu atsiskleidžia skirtis tarp darbingo amžiaus mokyklos darbuotojų, svarbias pareigas einančių žmonių ir senosios kartos (rus. *бабушки*): būtent vyriausios šeimų kartos atstovai apibūdinami kaip tie, kurie nebuvo kontroliuojami ir perduodavo religines tradicijas jauniausiai šeimos kartai. Pavyzdžiui, lenkų tautybės informantė iš vietovės Pietryčių Lietuvoje prisimena:

„Mūsų klasėje buvo daug tikinčiųjų, kur vaikai su močiutėmis eidavo į bažnyčią. Tada močiučių niekas [nekontroliavo].“ (Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, miestas Pietryčių Lietuvoje, interviu rusų kalba.)

Kitos panašaus amžiaus tyrimo dalyvės pasakojimas:

„Matėme, jog šeimoje praktikavo, ypač močiutės. Mano močiutė gimė 1906 metais, [...] ji buvo labai religinga ir aš būdama vaikas atsimenu, kaip ji pasakojo, kad ji turėjo didelę šeimą ir kad niekas nesisės prie stalo prieš tai nepasimeldęs. Va taip perduodavo tą religiją. Močiutė [rus. бабушка] gyveno su mumis. Pamenu, kad kai buvome visai maži, ji kviesdavo į kambarį, mokė maldų.“ (Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, miestas Pietryčių Lietuvoje, interviu rusų kalba.)

Taigi, tyrimo dalyviai pasakoja apie tikėjimo perdavimą, šeimos ir bendruomenės vaidmenį perduodant tikėjimą ir „tikinčiųjų grandinę“, perimančią kolektyvinę atmintį (Hervieu-Léger 2000).

Interviu metu minimi sovietmečiu šeimose vyraavę neverbaliniai tradicijų, kolektyvinės atminties perdavimo būdai. Vieną iš jų atminties teoretikas Paul'as Connerton'as sieja su „kūniška veikla“ (angl. *bodily practices*) – apranga ar kitokiais kasdienybės aspektais (Connerton 1999). Pavyzdžiui, tyrimo dalyvė pasakoja apie šventadienių aprangos tradicijas, kurios yra glaudžiai susijusios su katalikybe ir šeimoje buvo tarsi savaime suprantamos, o jomis neverbaliniu būdu perduodama atmintis, konstruojamas identitetas:

„Pas mus visą gyvenimą taip buvo, aš nežinau. Mūsų šeima tikinti, visada laikomės visų tradicijų. Pamenu, kai buvau katechetikos centro kursuose, ten buvo pakviesta moteris iš Lenkijos ir ji kalbėjo apie dekalogą. Ji sakė: „Ketvirtas įsakymas – švęsk šventes.“ Ir ji pasakojo, kad kadaise buvo tradicija ne tik nedirbti sunkių darbų sekmadienį, bet ir kiti drabužiai tokią šventinę dieną. Aš sėdžiu ir galvoju, kad pas mus šeimoje visada taip buvo. Jei sekmadienis, tai jokių fizinių darbų, nei siuvame, nei mezgame, nieko. Bažnyčia. Tai poilsis, normalus poilsis nuo visų darbų, mes persirengdavome. Sekmadienis buvo šventinis, ne įprastas ir mes persirengdavome šventiniais drabužiais.“ (Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, miestas Pietryčių Lietuvoje, interviu rusų kalba.)

Tyrimo dalyvė akcentuoja šeimoje būdingą religijos praktikavimo tęstinumą ir šiuo pasakojimu pabrėžia nenutrūkstamą lenkiškumo ir katalikybės ryšį.

Kalbėdami apie sovietmetį lenkų tautybės tyrimo dalyviai dažnai brėžė skirtį tarp mokyklų lenkų mokomąja kalba ir rusų mokomąja kalba, teigdami, jog mokyklose rusų mokomąja kalba dominavo ateistinė ideologija, bendruomenės nariai buvo labiau kontroliuojami ideologiškai, o jų dalyvavimas religinėse apeigose buvo netoleruojamas. Čia aktualus pats skirties „mes“ (mokyklų lenkų mokomąja kalba bendruomenių nariai) ir „jie“ (mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenių nariai) konstravimas pasitelkiant tam tikrą numanomą santykį su religija ir jos praktikavimu. Mokyklos lenkų mokomąja kalba suvokiamos kaip atviresnės religijai; tokios, kuriose nebuvo reikalo slėpti savo tikėjimo, nes ir kiti bendruomenės nariai dalyvavo religinėse apeigose:

„Aš gimiau sovietmečiu. Mes šventėme visas šventes, ėjome į bažnyčią. Aš nežinau, kaip kiti kalba, kad draudė, kad tikrino mokyklose [kas eina į bažnyčią]. Žinote, gal taip buvo labiau rusų klasėse, kad tikrino mokykloje. Kaip kiti kalba: va, ji stovėjo ir užrašinėjo. Aš buvau bažnyčioje kiekvieną sekmadienį. [...] Gal kitur kas darė kokią agitaciją, bet pas mus nebuvo jokios agitacijos. Gal mokytojai žinojo, kad lenkų klasės, kad tikintys, kad jei šventės, tai...“ (Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, vietovė Pietryčių Lietuvoje, interviu rusų kalba.)

Tyrimo dalyvė glaudžiai susieja lenkų tautybę su katalikybe ir taip brėžia skirtį (ribą) (plg. Barth 1969) su kita etnine grupe – rusais. Svarbu pats etninės skirties suvokimas pasitelkiant religingumą (dalyvavimą arba nedalyvavimą religinėse apeigose) ir „savęs“ apibrėžimas kaip „tikinčių lenkų“, „lenkiškos klasės – tikinčios klasės“.

Tyrimo dalyviai iš Vilniaus krašto minėjo asmenybes, kurios buvo svarbios šio regiono lenkų katalikų bendruomenėms ir kurios, tyrimo dalyvių akimis, turėjo didelę įtaką religijos sklaidai tarp jaunimo sovietmečiu. Interviu metu buvo kalbama apie buvusio

LR Seimo nario Gabriel'iaus Jan'o Mincevič'iaus veiklą. Tyrimo dalyvių teigimu, sovietmečiu jis dirbo mokytoju vienoje iš Vilniaus rajono mokyklų ir buvo svarbus skleidžiant katalikybės idėjas tarp lenkų jaunimo. Pavyzdžiui, viename interviu tyrimo dalyvė pasakoja apie pusiau slaptas praktikas, kai prisidengus muzikos būrelio vedimu buvo skleidžiamos katalikybės idėjos mokykloje tarp lenkiškai kalbančio jaunimo:

„Jis per kultūrą, per meną žinojo, kad žadina mus prie grožio, prie gėrio ir taip galėjo mus privesti prie Dievo... ir tikėjimo. Ir taip vienas po kito, – ir nemažas būrys buvo ten. Susirinkdavo ir 20, ir 30 žmonių mokykloje... 39-as kabinetas muzikos. Ten kartais ir budintis būdavo, kuris galėjo užėiti, tai vedėme meno būrelius tarsiti tos krypties. Žinojome... Ir aš žinojau, kad negalima, kad čia uždrausta, ir jeigu apie tai sužinotų iš viršaus... direktorius, tai mums būtų... Jis prieš tai buvo Vilniuje Naujosios Vilnios mokykloje ir ten dėstė muziką, bet už tą veiklą... Aš gerai nežinau, bet jį iš tos vietos iškėlė į Nemenčinę, kad jis veda jaunimą tokiu keliu. Man atrodo, kad taip. Tai buvo nedrąsu ir kad nepagautų, tai kartais susitikdavome pas ką nors namuose... Pas kai kuriuos žmones. Kartais susitikdavome ir Naujojoje Vilnioje, nes buvo pažįstamų iš ten žmonių.“
(Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, Vilnius.)

Interviu citata atskleidžia, jog tam tikrose mokyklose lenkų mokomąja kalba slapta buvo perduodamos katalikų religijos tradicijos jaunajai kartai ir taip užtikrinamas kolektyvinės atminties tęstinumas. Kadangi šios slaptos veiklos vyko tarp lenkiškai kalbančio jaunimo, tai ir sovietmečiu patvirtinamas ryšys tarp etninės grupės kultūros (lenkų) ir religinės tradicijos (katalikybės) (Hervieu-Léger 2000: 157). Kitais žodžiais, tyrimo dalyviai liudija lenkų bendruomenėje vykusią katechizaciją, kuri, be abejo, buvo ribojama sovietinės sistemos.

Sovietų Sąjungos griūtis ir Lietuvos nepriklausomybės atgavimas suvokiamas kaip lūžio momentas, kai perduoti kolektyvinę atmintį apie religiją (Hervieu-Léger 2000) jau galima viešai ir mokyklose. Kalbėdami apie šį laikotarpį tyrimo dalyviai iš skirtingų

vietovių mini tiek radikaliai išaugusį tikinčiųjų skaičių, atsiradusį poreikį rengti tikybos mokytojus, tiek kunigų veiklą pritraukiant jaunimą įvairiomis veiklomis, tokiomis kaip stovyklos, piligriminiai žygiai, sportas. Minimi įvairaus lygmens ir tvirtumo socialiniai ryšiai su Lenkija, kuri kai kurių dalyvių laikoma svarbiu šaltiniu perduodant tikėjimą Lietuvai atgavus nepriklausomybę: tikinčio jaunimo iš Lenkijos vizitai pas jaunimą skirtingose Lietuvos vietovėse, ypatingas įvykis – popiežiaus Jono Pauliaus II vizitas į Lietuvą, kuris buvo svarbus tiek etniniu, tiek religiniu požiūriu:

„Tuo metu į Lietuvą atvyko Jonas Paulius II, mes vykome į tą susitikimą. Va, tada visa tai buvo nauja, aktyvu, iš Lenkijos atvyko jaunimas, kuris su mumis dalyvavo rekolekcijose.“
(Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, miestas Pietryčių Lietuvoje, interviu rusų kalba.)

Lenkija tyrimo dalyvių pasakojimuose suvokiama kaip svarbi etninei tapatybei, kartu reikšminga veikėja perduodant religijos tradicijas ir siejant etniškumą (lenkiškumą) ir religiją (katalikybę). Pavyzdžiui, ne viename interviu pasikartoja pasakojimas apie tai, jog iš Lenkijos tikybos mokytojai gauna arba perka spalvingų knygelių, kurios tyrimo dalyvių – tikybos mokytojų – buvo vertinamos kaip įdomesnės vaikams, spalvingesnės, palyginti su leidžiamomis Lietuvoje. Tad Lenkijai teikiama daug reikšmės formuojant katalikišką ir etninį identitetą. Šiuo požiūriu etninės kilmės valstybė, etninė tapatybė, katalikybė pasirenkamos kaip svarbios temos, akcentai kuriant pasakojimą apie tam tikros grupės (bendrystės) bruožus, praktikas ir svarbius veikėjus

4.2.2. „Pas mus šimtas procentų vaikų eina į tikybos pamokas.“ Etniškumo ir religijos sąsajos mokykloje lenkų mokomąja kalba

Richard'o Jenkins'o teigimu, etniškumas yra susijęs su skirtingumu ir panašumo konstravimu, o kalba, teritorija, religija, istorija

gra reikšmingi šio proceso elementai (Jenkins 2008: 114). Institucinis kontekstas tampa svarbus „natūralizuojant“ tam tikrus kultūrinius elementus kaip esminius konstruojant etninę tapatybę, ir tai vyksta tokiais nepastebimais būdais kaip „įkūnytos socialinės praktikos“ (angl. *embodied habits of social life*) ar „būdas kalbėti apie tautiškumą“ (Billig 1995: 8). Mokslininkai atkreipia dėmesį, jog atliekant tyrimą institucijose (pavyzdžiui, mokykloje) reikia pastebėti, „kaip veikėjai interpretuoja ir kategorizuoja aplinką“ (Wimmer 2013: 41) – kokios pasitelkiamos socialinės kategorijos ir kaip jos tarpusavyje jungiamos kasdienėje komunikacijoje ar interviu metu. Atliekant monografijoje aprašomą tyrimą nebuvo analizuotos religingumo formos ar turinys, t. y. netiriami ir neanalizuojami giluminiai tikėjimo klausimai. Teigsiu, jog, kalbant apie religines praktikas, tradicijas, bet neliečiant giluminių tikėjimo klausimų, tyrimo dalyviai mokyklose lenkų mokomąja kalba glaudžiai siejo katalikybę ir etniškumą, o ši sąsaja iš esmės buvo laikoma savaime suprantama – natūralizuota.

Lenkų kultūra, lenkų tapatybė ir katalikybė mokyklose lenkų mokomąja kalba tyrimo dalyvių dažnai suvokiamos kaip siejamos savaime suprantamos jungties, ir tai atsiskleidžia įvairiuose kontekstuose. Pavyzdžiui, pasakodama apie tai, kaip Lietuvai atgavus nepriklausomybę mokyklose lenkų mokomąja kalba buvo įtrauktos tikybos pamokos, tyrimo dalyvė konstatuoja: kadangi visi buvo lenkai, tai ir užsirašė į šias pamokas:

„Visi tėvai parašė prašymus [leisti vaikams lankyti tikybos pamokas]. Jau tai buvo klasės auklėtojų iniciatyva. Žinote, kadangi visi buvo lenkai, tad mokytojai tai labai organizavo, per susirinkimus pasakė ir visi tėvai parašė prašymus...“
(Moteris, lenkė, katalikė, vyriausia karta, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Šiame pavyzdyje lenkiškumas, lenkų tapatybė įvardijama kaip priežastis, kodėl katalikų tikybos pamokos buvo pradėtos mokykloje lenkų mokomąja kalba, tad katalikybė vertinama kaip vienas svarbiausių etniškumo elementų.

Absoliuti dauguma tyrimo dalyvių tapatinosi su tikinčiaisiais ir praktikuojančiais katalikais, tačiau kalbėdami apie religiją mokykloje daugelis tyrimo dalyvių pabrėždavo, jog čia labiau perduodama kultūra, tradicijos, o ne tikrasis religingumas. Tai buvo reflektuojama svarstant apie numanomus skirtumus tarp kartų ir kai kuriais atvejais – apie tikybos pamokų prasmę. Ne viename interviu jaunesnioji karta buvo apibūdinama kaip labiau linkusi kelti klausimus apie religines tiesas, kvestionuoti tikėjimą, pavyzdžiui:

„Aš dabar pastebėjau, kad anksčiau vaikai pradėdavo ginčytis jau vyresnėse klasėse, kalbėti apie evoliuciją. Tai jiems buvo toks probleminis klausimas, kad žmogus iš beždžionės, o ne sukurtas Dievo. Bet kai jiems paaiškindavai, tai normaliai priimdavo. O dabar kelerius pastaruosius metus matau, kad maži vaikai – šešta ar septinta klasė – sako: „Aš jau praradau tikėjimą.“ (Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, miestas Pietryčių Lietuvoje, interviu rusų kalba.)

Kiti tyrimo dalyviai tikybos pamokas suvokia kaip visų pirma formuojančias bendražmogiškąsias vertybes, ir todėl pasirinktinai:

„Aš galvoju, kad čia daugiau vertybinių ir kultūrinių požiūrių tokių pamąstymai, kad tas dalykas [tikybos pamokos] yra svarbus, ir mes visi gilinamės, kokia yra ta nauda iš tų visų dalykų... Kokią aš pasirinksiu gyvenimo kryptį. Ar aš noriu daugiau matematikos ar lietuvių kalbos, ar gamtos mokslų, o tikyba kaip ir nereikalinga. Gal kažkaip mažai apie savo dvasinį pasaulį galvoja, ypač gal mokykloje... Jaunimas gyvena truputį kitaip. Mes kažkokių tokių didelių pasiūlymų [tikybos pamokoms] nebeturėjome... Iš viso neturėjome.“ (Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, miestas Pietryčių Lietuvoje.)

Tyrimo dalyvių nuomone, mokykla kaip institucija perduoda kultūrinę tradiciją ir drauge su kita institucija – bažnyčia – jaunimą įveda į tikinčiųjų bendruomenę (tam tikrais ritualais,

pavyzdžiui, per Pirmąją Komuniją], taip pat kuria tos tradicijos jungiamą bendruomenę, tačiau nebūtinai dalyvauja ugdant tikėjimo gilumą. Iš vienos pusės, lenkų tapatybė, lenkiškumas tyrimo dalyvių yra glaudžiai siejamas su katalikybe ir tai paaiškina, kodėl absoliuti dauguma vaikų mokyklose lenkų mokomąja kalba vietojėse, kur buvo atliktas tyrimas (tiek didžiuosiuose, tiek mažesniuose miestuose), eina į tikybos, o ne etikos pamokas. Iš kitos pusės, šis pasirinkimas daugiau grindžiamas poreikiu perduoti tradiciją, o ne tikėjimą. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvė pasakoja, jog tėvai leidžia vaikus į tikybos pamokas, nes nori, jog šie sėkmingai atliktų ir kitus religinius ritualus, tokius kaip Pirmoji Komunija ar Sutvirtinimo sakramentas:

„Ir visada būdavo keletas žmonių, kurie eidavo, nes jiems liepdavo tėvai. Aš sakau: „Tai jūsų pasirinkimas, jūs neturite eiti [į tikybos pamokas], nes to nori jūsų tėvai.“ Aš sakau, jog „kai jus krikštijo ar vedė prie Komunijos, jūs buvote maži ir nebuvo supratimo, o kai 15–16 metų, jau galite spręsti“. Jie lanko [tikybos pamokas], nes liepia tėvai ir dėl ateities – kad bažnyčioje tuoksis, nes be sutvirtinimo negali tuoktis bažnyčioje. Aš jų klausiu, kam jums tuoktuvės bažnyčioje, jei jūs netikite. Jie: „Dėl visa ko, lai būna.“ (Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, miestas Pietryčių Lietuvoje, interviu rusų kalba.)

Interviu metu mokyklų lenkų mokomąja kalba bendruomenių nariai konstravo nekvestionuojamą glaudžią sąsają tarp mokyklos mokomosios kalbos, etniškumo ir katalikų religijos. Paklausti apie mokinių etninę kilmę, tyrimo dalyviai atsakydavo, kad absoliuti dauguma mokyklų lankančių mokinių yra „lenkai“ arba „iš lenkiškų šeimų“, arba „iš mišrių šeimų, kuriose vienas iš tėvų lenkas“, tad visų pirma patvirtinama glaudi jungtis tarp mokyklos mokomosios kalbos (lenkų) ir etninės tapatybės. Kitais žodžiais, mokykla lenkų mokomąja kalba pritraukia vaikus iš šeimų, kurioms būdinga lenkiška tapatybė ir, tyrimo dalyvių akimis, yra skirta šiai tapatybei formuoti (taip pat žr. Šliavaitė 2016, 2019). Tad mokomoji kalba (lenkų) yra suvokiama kaip vienas svarbiausių etniškumo, etninės

tapatybės elementų. Kartu tyrimo dalyviai akcentuodavo, jog jų mokykloje šimtas procentų vaikų pasirenka tikybos (katalikų), o ne etikos pamokas; nėra etikos pamokų poreikio, todėl jos dažnai nevyksta. Taip lenkiškumas, lenkų tapatybė susiejamas su katalikybe. Tais atvejais, jei bendruomenėje atsiranda stačiatikių tikėjimo vaikų, jie mokosi katalikų tikybos ir dažnai akcentuojama, kad tai artimos religijos:

„Kadangi pas mus šimtas procentų vaikų eina į tikybos pamokas, etikos iš viso nėra. [...] Yra du mokiniai, bet ir tai vienas iš tėvų katalikas, o kitas stačiatikis. Bet jie eina į katalikų tikybos pamokas, kaip ir likę vaikai, ir jokių pretenzijų. [...] Matyt, tėvams svarbu, kad vaikai eitų Komunijos, vėliau gautų Sutvirtinimo sakramentą.“
(Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, miestas Pietryčių Lietuvoje, interviu rusų kalba.)

Tikybos pamokų pasirinkimą tyrimo dalyviai sieja su etnine tapatybe – teigia, jog lenkų tapatybė ir katalikybė yra glaudžiai susijusios, todėl tikybos dominavimas mokyklose lenkų mokomąja kalba esąs savaime suprantamas:

„Pas mus vien tik tikybos [pamokos]. Pas mus nėra taip, kad kažkas sakytų: „Aš neisiu į tikybą, aš eisiu į etiką.“ [...] Gal todėl, kad mūsų mažas miestas, taip pat – tai tradicija. Tai katalikai ir religija... Mes... Galbūt tai yra neatsiejama, kad tu lenkas ir religija. Tai kaip ir turi taip būti. Kažkaip taip.“
(Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, miestas Pietryčių Lietuvoje, interviu rusų kalba.)

Lenkų grupės tapatybę, glaudžiai susijusią su katalikybe, interviu metu konstruoja ir tyrimo dalyvė iš kito nedidelio Lietuvos miestelio:

„Yra ta tendencija, kad lenkų klasės... [...] Tai jos praktiškai visos lanko tikybos pamokas. Ta prasme, kad iki 10-os klasės pasirinkimas yra, bet tėvai niekada nepareiškia šito noro, t. y. vaikai

lanko visada tikybą. O 11-toje klasėje buvo keleta tokių metų... Gal per visą čia mano darbo laiką gal kokie 5–6 atvejai, kai vyresniokai vienuoliktokai pasirinkdavo etiką, bet vis tiek galų gale 12-toje klasėje grįždavo į tikybą. Tai va, su lenkais yra taip.“
(Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, miestas Pietryčių Lietuvoje.)

Tyrimo dalyvių konstruojamos glaudžios lenkiškumo ir katalikybės sąsajos atsiskleidžia ir tais atvejais, kai lenkų kalbos nemokantys rusakalbiai vaikai lanko katalikų tikybos pamokas. Jie suvokiama kaip lenkų tautybės mokiniai, pradedę vieną svarbų tapatybės elementą (gimtąją kalbą), tačiau norėdami išlaikyti etninę tapatybę praktikuojantys katalikybę. Tyrimo dalyvė, kalbėdama apie tėvų pasirinkimą leisti rusakalbius vaikus į katalikų tikybos pamokas, teigia, kad jos leidžia galutinai neprarasti savo etninių šaknų, kurios siejamos su katalikybe:

„Kai kurie savo laiku... Man taip atrodo, gal tai klaida. Tai lenkų šeimos, kurios sovietmečiu perėjo prie rusų kalbos arba kuriuos tėvai leido į mokyklą rusų kalba, o viduje jie jaučiasi lenkais ir todėl tai išliko, ir išlaiko ryšį su Dievu, meldžiasi lenkų kalba.“
(Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Šiuo atveju katalikybė ir religijos praktikavimas lenkų kalba tyrimo dalyvės laikomi viena iš etninės tapatybės raiškos ir išlaikymo priemonių bei formų.

Tyrimo dalyviai religijos pagrindu konstravo tam tikrą skirtį tarp mokyklų lietuvių ir lenkų mokomąja kalba, kartu dar kartą patvirtindami religijos (katalikybės) svarbą brėžiant lenkų grupės ribas su kitomis grupėmis (plg. Barth 1969). Ši skirtis išryškėdavo lyginant tikybos arba etikos pamokas pasirenkančių mokinių skaičių: palyginti su lenkų, mokyklose lietuvių mokomąja kalba tikybą lankančių mokinių skaičius, pasak tyrimo dalyvių, yra gerokai mažesnis ir kiekvienais metais kinta, t. y. mokiniai keičia tikybos ir etikos pamokas. Kai kuriais atvejais su etniškumu susijusi skirtis išky-la ir pasakojant situacijas, kuriose numanomai atsiskleidžia viešas religinės tapatybės pripažinimas:

„Aš suprantu, kad klausimai ir problemos lietuvių katechetų yra visiškai skirtingi negu lenkų katechetų. [...] Katalikų, kurie... Aš nenoriu pasakyti „kurie praktikoja“, bet kurie gyvena, jų nėra tiek daug arba jų lietuviškose mokyklose yra gal ir nemažai, bet jie mokykloje to tikėjimo neparodo.“ (Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, Vilnius.)

Svarbiausia, ką atskleidžia šie pasakojimai, yra pats ribų tarp etninių grupių (lenkų ir lietuvių) brėžimas pasitelkiant numanomą mokinių skaičių tikybos ar etikos pamokose: mokyklose lenkų mokomąja kalba jis esąs didesnis ir stabilesnis nei mokyklose lietuvių mokomąja kalba, ir religija šiais atvejais jungiama su etniškumu. Apibendrinant, interviu metu buvo konstruojamos glaudžios sąsajos tarp etniškumo (lenkų tapatybės) ir religijos (katalikybės). Kalbant D. Hervieu-Léger žodžiais, tyrimo dalyviai tarp etninės ir religinės tapatybių sukuria glaudų „genealoginį ryšį“ (Hervieu-Léger 2000: 157), o mokykla kaip institucija nepriklausomoje Lietuvoje yra vertinama kaip svarbi veikėja kuriant šias susijusias kategorijas.

4.2.3. Kalendoriniai metai mokykloje: lenkiškumo ir katalikybės susietumas

Kultūrinės įvairovės atpažinimas (angl. *recognition*) švietimo sistemoje ir mokyklos bendruomenėje daugiakultūrio ugdymo teoretikų laikomas svarbia sąlyga užtikrinant socialiai teisingą ir įtraukų švietimą (Banks 2004; May 2012; diskusijas Lietuvos kontekste žr. Tamošiūnas 2000; Saugėnienė 2003; Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010). Toks švietimas apibūdinamas kaip jautrus įvairovei ir įtraukiantis skirtingų grupių istorijos pasakojimus (Connel 1992; Palmberger 2016), ieškantis bendrumo tarp skirtingų grupių (Bekerman ir Zembylas 2012), atsižvelgiantis į skirtingas kultūrinės, taip pat religines praktikas (Spinner-Halev 2010). Priešingai, mokykla gali kryptingai formuoti etninės daugumos kultūros pagrindu kuriamą identitetą (Jaskulowski, Surmiak 2017), reikšmingai prisidėti formuojant etnines skirtis (Balžekienė et al.

2008; Podagelytė 2014; Šliavaitė 2016); apskritai mokykla gali būti suvokiama kaip švietimo lauko veikėja, įtvirtinanti dominuojančius galios santykius tarp skirtingų kultūrinių grupių (Dikšaitė 2020). Šiame poskyryje analizuojama, kokioje mokyklos veikloje (pavyzdžiui, šventėse ar kitais laikotarpiais) atsiskleidžia etniškumo (lenkiškumo), kalbos ir religijos sąsajos, t. y. ką švenčių pasirinkimas sako apie mokykloje kuriamos bendruomenės ribas.

Interviu metu tyrimo dalyviai pedagogai pabrėždavo, jog vyresnėse klasėse siekiama mokinius supažindinti su kuo įvairesnėmis religijomis ir taip skatinti toleranciją bei supratimą, ypač kalbant apie krikščioniškas religijas arba kitas tradicines religijas, praktikuojamas Lietuvos gyventojų. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvės teigimu, žinojimas apie „kitą“ skatina toleranciją, tačiau kartu svarbios ir ribos tarp skirtingų religinių grupių:

„Ta tolerancija... Bus geriau. Jis nesako, kad ten geriau ar blogiau, bet jis nemuš to kito. Tai man atrodo, kad tai yra svarbiausia – turėti savo distanciją, žinoti savo, bet žinoti, kad tas kitas nėra tavo priešas. Man atrodo, kad ypač dabartinėje situacijoje... kad tokia yra tikybos pamokų prasmė... Susipažinti nereklamuojant, bet susipažinti. Mąstyti, kodėl pas mus taip, kitur kitaip. [...] Bet tikrai stačiatikiams, netgi protestantams, tai tikrai mes turime rasti laiko ir vietos, nes jie vis tiek taip matys gyvenimą ir su šitais žmonėmis susitiks. Mes ir kalbame keliomis kalbomis su draugais, lankome įvairias bažnyčias.“
(Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, Vilnius.)

Kadangi mokyklos bendruomenė suvokiama kaip jungiama etniškumo (lenkiškumo), tad mokyklose lenkų mokomąja kalba dominuoja katalikų švenčių kalendorius ir akcentai. D. Hervieu-Léger (2000) kalba apie tradiciją kaip centrinę religijos ašį ir sieja ją su kolektyvine atmintimi. Šis ryšys yra įtvirtinamas ritualais ir kitais veiksmais; tiesa, šiuolaikinėje visuomenėje ritualas dažnai atliekamas ir, atrodytų, kasdienėje (profaniškoje) erdvėje: miesto aikštėje per vėliavos iškėlimą ar mokykloje per Kalėdų šventę (Kertzer 1988). Kalendorinių švenčių metu mokykloje konstruojamas ryšys

tarp katalikams svarbių datų bei ritualų glaudžiai susieja etniškumą (mokykla lenkų kalba kaip lenkų grupės mokykla) ir religiją (katalikų), o pastaroji sąsaja tampa tarsi natūralizuota, savaiminė (plg. Wimmer 2013).

Interviu metu skirtingose mokyklose lenkų mokomąja kalba apibūdintas švenčių kalendorius ir jų minėjimo būdas rodo esant glaudžias šių mokyklų sąsajas su katalikų švenčių kalendoriumi, mokyklos ir bažnyčios sąsajas. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvė pasakoja:

„Žinoma, tie liturginiai metai... Mes stengiamės kiek galima, puošiame mokyklą, kad padėtume išgyventi tuos liturginius metus. Na, pradėdant nuo Rugsėjo pirmosios ir spalio – Rožinio mėnesio [rus. месяц рожданца]. Mes su vaikais einame į bažnyčių [rus. костел], rožinius, meldžiamės Marijai. Nedidelė grupė, bet kas gali, kas nori, savanoriškai susirenkame ir einame po pamokų. [...] Kalbamės apie visų šventųjų ir mirusiųjų šventes. Vaikai taip šiek tiek pasirengia prieš važiuodami su tėvais į kapines. Jie jau moka maldą už mirusiuosius, jau žino, kad svarbiausia yra malda už mirusiuosius, o ne gėlės ir žvakutės. Ir jei mūsų darbas mokykloje nepadės suprasti, išgyventi liturginių metų, tai jis neturi prasmės. [...] Adventas, ruošiamės. Va, ir dabar pas mus dekoracijos. Žvakelę uždegame pirmąjį advento pirmadienį, pirmoji advento savaitė, po to antra, trečia... [...] Ir Kalėdas švenčiame klasėse su mokytojais, su tėvais, vaikai dalijasi kalėdaičiu [rus. делятся оплатком]. [...] Na, žinoma, paskui didysis pasninkas ir su vaikais einame kryžiaus žygį kartą per savaitę, kas nori. Na ir tai, kam reikia ruoštis, tai trečia klasė ir pavasarį Pirmoji Komunija. Man atrodo, kad ir tėvams lengviau, jei vaikai kartu dalyvauja.“
(Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Tyrimo dalyviai, pasakodami apie mokykloje minimas katalikų šventes, pabrėžė, jog taip perduodama tradicija ir praktika:

„Mokykloje per pamokas stengiamės nors šiek tiek, bet praktiškai patirti, nes juk jei kažkas veda fizinės kultūros pamoką, tai juk ne tik

pasakoja, bet ir žaidžia kamuoliu. Tai ne tik teorija. Tas pats ir su religija: jei nepraktikuosi, tai nebus esmės, o bus tik sausa sausa teorija.“
(Moteris, lenkė, katalikė, vidurinė karta, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Minimos svarbios datos: Rugsėjo 1-oji, paskutinė metų diena, abiturientų išleistuvės ir šimtadienis, Vėlinės, Kalėdos, Velykos, ir jų metu simboliškai įtvirtinamas ryšys tarp mokyklos ir bažnyčios, kartu tarp etniškumo ir katalikybės. Pavyzdžiui, tyrimo dalyviai minėjo, jog Rugsėjo 1-osios proga prieš arba po mokykloje vykstančios šventės pirmos klasės mokiniai, mokytojai ir tėvai dalyvauja bažnytinėse apeigose ir jose pašventinamos pirmųjų kuprinės. Vienas iš kultūrinių reiškinių, kuris tyrimo metu atsiskleidė tik mokyklose lenkų mokomąja kalba arba mokyklose, kuriose mokymas buvo vykdomas keliomis kalbomis, iš kurių viena yra lenkų – kalėdiniai spektakliai (lenk. *Jasełka*). Vienos mokyklos, kurioje ugdoma trimis kalbomis (lenkų, rusų, lietuvių), direktorė pakvietė tyrimo vykdytoją dalyvauti šiame renginyje. Kalėdinio spektaklio metu (lenk. *Jasełka*) dominavo lenkiški ir katalikiški motyvai, t. y. giesmės, mokinių paruoštas religinio turinio vaidinimas. Tyrimo dalyvių pasakojimu, tai būna vienas svarbiausių įvykių mokyklos bendruomenėje, po kurio mokytojai ir vaikai klasėse dalijasi religiniais simboliais – kalėdaičiais, sakomi sveikinimai ir taip katalikų tradicijos pagrindu kuriamas bendrumas mokykloje. Į šventę, kurioje teko dalyvauti tyrimo vykdytojais, buvo pakviestas ne tik katalikų, bet ir stačiatikių kunigas, taip atsižvelgiant į numanomas skirtingomis kalbomis besimokančių mokinių tapatybes. Toks pasirinkimas liudija, kad yra atpažįstama mokyklos bendruomenės etninė-religinė įvairovė. Keletas interviu su mokyklų lietuvių mokomąja kalba bendruomenių nariais nedideliuose miesteliuose atskleidė, jog ir jose švenčių kalendorius gali būti panašus, taip pat glaudžiai bendradarbiaujama su bažnyčia. Tačiau minėtos Kalėdų šventės katalikiški akcentai, lenkų kalba giedamos giesmės ir kiti simboliniai atributai (Jėzaus Kristaus ir šventųjų atvaizdai, Jėzaus gimimo vaidinimas), subjektyviu tyrėjos vertinimu, skyrėsi nuo tokių švenčių mokyklose lietuvių mokomąja kalba, kuriose tyrėja turėjo galimybę dalyvauti ne tyrimo tikslais. Aptartos veiklos kuria tarsi savaiminį

ryšį tarp lenkiškumo, lenkų kultūros bei katalikybės ir patvirtina lenko kataliko stereotipą (žr. Korzeniewska 2013).

4.3. Rusai – stačiatikiai? Etninės ir religinės tapatybės jungtys mokyklose rusų mokomąja kalba

Šiame poskyryje rašoma apie tai, ar ir kaip mokyklose rusų mokomąja kalba religija (stačiatikybė) pasitelkiama brėžiant etninės ribas (plg. Barth 1969). Šie klausimai bus aptariami analizuojant interviu su mokyklų bendruomenių nariais (tikybos mokytojais, administracijos atstovais ir kt.), siekiant atskleisti tyrimo dalyvių požiūrius į etniškumo ir religijos sąveiką ir kaip ši sąveika reiškiasi mokyklos bendruomenės kasdienybėje. Mokykloje egzistuojantys diskursai, kalbėjimas apie tam tikrus kasdienybės dalykus tampa tarsi natūraliai susiję ir savaime suprantami, ir taip įtvirtinami tam tikri identiteto aspektai bei jų sąsajos (Billig 1995). Teigsiu, jog dalis tyrimo dalyvių vertino religiją kaip svarbų rusų tapatybės elementą, tačiau etniškumo bei religijos jungtys nekonstruojamos tokios glaudžios, kaip mokyklose lenkų mokomąja kalba.

4.3.1. „Grįžimo į cerkvę“ sampratos ir mokyklos vaidmuo

„Grįžimo į cerkvę“ (rus. *воцерковление*) terminas – vienas svarbiausių iš atsiskleidusių interviu metu; informantų buvo vartojamas kalbant apie katechizacijos procesus, religinės tapatybės kaitą stačiatikių bendruomenėje paskutiniaisiais sovietmečio metais ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Šis terminas suponuoja tam tikrą procesą, kai žmonės iš „esančių ne prie cerkvės, ne religingų“ tampa stačiatikių bendruomenės dalimi. Proceso pradžioje – sovietmečio ideologija ir patirtys, o „grįžęs prie cerkvės“ žmogus tarsi vėl susipažįsta su religine kultūra bei žiniomis. Šiame procese svarbų vaidmenį atlieka ne tik cerkvė, bet ir mokykla rusų mokomąja kalba, kurioje žlugus sovietinei santvarkai pradėtos vesti tikybos pamokos. Šiuo požiūriu mokykla kaip institucija tyrimo dalyvių

suvokiama kaip svarbi religinio identiteto formuotoja.

Sovietmetis prisimenamas kaip laikotarpis, kai buvo draudžiama viešai praktikuoti religiją; daugeliu atvejų tyrimo dalyvių aplinkoje sovietmečiu nebuvo žmonių ar institucijų, kurios atvestų juos į tikėjimą:

„Aš buvau nekrikštytas žmogus [rus. человеком некрещеным]. Mes tiesiog likimo valia likome čia [Lietuvoje]. Mano tėvai iš NN. Taip susiklostė, jog nebebuvo kur grįžti, jau ir todėl į cerkvę aš atėjau Dievo valia. Todėl, kad mano kelyje nebuvo žmonių, kurie atvestų už rankos, nesutikau tokių...“
(Moteris, rusė, stačiatikė, vidurinė karta, Kaunas, interviu rusų kalba.)

Informantai minėjo vyresnės kartos šeimos narius, kurie turėjo įtakos atliekant pagrindinius religinius ritualus (pavyzdžiui, apkrikštijo vaikus) ar prisiliečiant prie tikėjimo, tačiau ne vienas nurodė, jog seneliai gyveno kituose Sovietų Sąjungos miestuose ir tie ryšiai nebuvo kasdieniai.

Sovietmečiu religijos atžvilgiu vykdyta politika kai kurių tyrimo dalyvių vertinama kaip rusų tautos genocidas, tad šiais atvejais stačiatikybės ir rusų tapatybės sąsajos itin glaudžios:

„Stalininės represijos juk turėjo padarinių ne tik mažoms tautoms, nes mažoms tautoms daug teko patirti. [...] O rusų tauta teritorijos prasme, skaičiumi yra didelė, bet rusų tauta [rus. русский народ] taip pat labai nukentėjo. Gal ne taip išmatuojama skaičiais, nes rusų daug, todėl gal šia prasme skaičius nėra labai svarbus. [...] Bet išties tai buvo ir rusų tautos genocidas. Ir visų pirma naikino tikėjimą (religiją) iš po kojų, esmę [rus. почву]. Baisu, ką darė Stalinas. Tai revoliucija padarė, tai bedievytės epocha.“
(Moteris, rusė, stačiatikė, vidurinė karta, Kaunas, interviu rusų kalba.)

Ši tyrimo dalyvė (stačiatikių) religiją apibūdina kaip tautos pagrindą, taigi galima teigti, kad stačiatikybė vertinama kaip svarbus rusų kultūros ir tapatybės elementas.

Interviu kalbama apie tai, kad sovietmečiu dėl Sovietų Sąjungos religijos atžvilgiu vykdomos politikos jaunesnių kartų žmonės nebeturėjo bažnytinių žinių, religinio gyvenimo, t. y. žmonės buvo „ne prie cerkvės“ (rus. *невоцерковленные*). O XX a. paskutinis dešimtmetis tyrimo dalyvių apibūdinamas kaip tas, kai žmonės masiškai krikštijosi, ieškojo religijos, tačiau neturėjo tikrų žinių, kas tai yra „būti stačiatikiu“, kitais žodžiais, „buvo pakrikštyti, tačiau ne prie cerkvės“ (rus. *крещенные, но невоцерковленные*). Tyrimo dalyvis daro skirtį tarp tų, kurie krikštyti ir nedalyvauja stačiatikių bendruomenės gyvenime, ir tų, kurie yra tikrai praktikuojantys:

*„Taigi pas mus taip išeina. Daug žmonių, kurie sako, kad yra stačiatikiai, bet iš esmės jie cerkvės gyvenimo negyvena. Jie mano, kad jei vieną kartą per metus atėjo į mišias per Velykas kiaušinių šventinti ir žvakelių kartkartėmis užžiebia pastatyti, tai jau ir pakanka. Tai yra kažkokie momentai, nėra paaiškinami. Žinoma, dabar labai kreipiamas dėmesys į vadinamąją katechizaciją po Krikšto [rus. *после крещальную катехизацию*]. [...] Žmonės ateina ir sako: „Norim pakrikštyti vaiką“, o kai pradėdi kalbėtis, tai supranti, kad supratimas yra tik daugiau mažiau apie kažką.“ (Vyras, rusas, stačiatikis, dvasininkas, vidurinė karta, Vilnius, interviu rusų kalba.)*

Katechizacijos procese svarbus vaidmuo teikiamas dvasininkijai, cerkvei ir mokyklai (tiek sekmadieninei, tiek valstybinei, kurioje mokoma tikybos pagrindų). Tyrimo dalyviai mini per XX a. paskutinį dešimtmetį išaugusį tikinčiųjų, norinčių lankyti sekmadienines mokyklas, skaičių. Tuo laikotarpiu Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje įkuriamos sekmadieninės mokyklos, kuriose dėstomi religijos pagrindai tiek suaugusiems, tiek vaikams, ir tai greta Sąjūdžio ir kitų politinių įvykių minimos kaip svarbūs lūžio momentai. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvis Vilniuje pasakoja:

„Žodžiu, ir atradau dar po kelių metų, kad Vilniuje steigiamą pirmąją sekmadieninę mokyklą suaugusiems ir vaikams prie Žvėryno

bažnyčios... cerkvės. Tai buvo jau 1989 metai. Jau prasidėjo Sąjūdis, jau galima buvo, bet dar oficialiai nieko nebuvo galima, bet apėjo kažkaip tuos visus įstatymus, prikabino kitą etiketę, bet kažkaip oficialiai įteisino Švietimo ministerija. Tai buvo pirma, net nebuvo jokių katalikiškų. Na, ir tenai pradėjo mums dėstyti pagrindus. [...] Tai buvo suaugusiems ir vaikams. Tai suaugusiųjų buvo vos ne tiek pat, kaip vaikų. Buvo paskelbta Vakarinėse naujienose... Man atrodo taip.“ (Vyras, stačiatikis, vidurinė karta, Vilnius.)

Asmeninės to meto patirtys tyrimo dalyvių apibūdinamos kaip paieška, procesas ir siejamos su žinių apie religiją (stačiatikybę) ir jos tiesas kaupimu:

„Visų pirma aš nusipirkau [...] tada Maskvoje aš radau bažnytinės kalbos žodyną. Aš jį išmokau per mėnesį ir man viskas tapo aišku... Kiekvienas žodis. Jei kartais kas būdavo nesuprantama – aš tuoj pieštuką ir arba pas dvasininką einu klausti, arba ieškau. [...] Aš sakiau vaikams, kad aš pati mažai žinau, kad ne viską žinau, todėl mes klausysim vieni kitų, išmoksime klausyti, gerbti ir mylėti.“ (Moteris, rusė, stačiatikė, vyriausioji karta, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Tikybės pamokų įvedimas mokyklose rusų kalba tyrimo dalyviams atrodo esąs katechizacijai svarbus momentas: šioms pamokoms reikėjo parengti programas, mokytojus; o religinės socializacijos požiūriu tikybės pamokos paskatino ir tokį procesą, kai jas lankanti jaunesnioji karta į cerkvę atsivesdavo vyresnės (tėvų) kartos atstovus. Tyrimo dalyvis pasakoja:

„Labai svarbu buvo tai, kad mokykloje įvedė tikybą. Buvo penkios mokyklos rusų kalba ir visose jose pamažu pradėjo mokyti tikybos. Buvo laikas, kai pas mus buvo vienuolika Dievo įstatymo [rus. закона божьего] mokytojų. [...] Ten, kur daugiausia stačiatikiai, skiria stačiatikių mokytoją. [...] Aš pamenu, mes susirinkdavome kiekvieną savaitę su mokytojais, kūrėme programą. Sukūrėme programą visoms dvylikai klasių – ne tiesiog kokie tai punktai, o apie ką reikia kalbėti, planus pamokų. Taip vaikai ateidavo, o

paskui vaikus – tėvai. Tai irgi svarbu, kad didėtų bendruomenė. [...] Tai 1992, 1993, 1994 metai, tai buvo patys tie aktyvumo metai.“
(Vyras, stačiatikis, vyresnioji karta, Visaginas, interviu rusų kalba.)

Apibendrinant, „grįžimo į cerkvę“ (rus. *воцерковление*) terminas vienas svarbiausių iš atsiskleidusių interviu metu, suponuoja tam tikrą procesą, kai žmonės iš „esančių ne prie cerkvės, ne religingų“ tampa stačiatikių bendruomenės dalimi. Šiame procese svarbų vaidmenį atlieka ne tik cerkvės, bet ir mokyklos rusų mokomąja kalba, kuriose sužlugus sovietiniam režimui pradėtos dėstyti tikybos pamokos. Šiuo požiūriu mokykla tyrimo dalyvių laikoma svarbia institucija formuojant religinį identitetą.

4.3.2. „Mergaitė pakrikštyta katalikiškai, o berniukas stačiatikiškai.“ Stačiatikybė ir rusų tautinis identitetas tyrimo dalyvių akimis

Šiame skyriuje kalbama apie tai, kaip mokyklų rusų mokomąja kalba bendruomenių nariai suvokia stačiatikių tikėjimo ir rusų tautinės tapatybės sąveiką. Tyrimo dalyviai – tikybos mokytojai, dirbantys mokyklose arba sekmadieninėse mokyklose, tačiau dažnai šias dvi grupes galime atskirti tik iš dalies, nes tie patys žmonės dažniausiai dirbdavo ir valstybės ar savivaldybės finansuojamoje, ir sekmadieninėje mokykloje. Teigsiu, jog, viena vertus, bendrojo ugdymo mokykla rusų mokomąja kalba kaip institucija nėra ta vieta, kurioje būtų konstruojama ruso stačiatikio tapatybė, nes mokyklos bendruomenė netapatinama su viena etnine grupe, o suvokiama kaip jungianti skirtingų mažumų atstovus, kurie pasirenka mokyklą dėl rusų kalbos. Kita vertus, stačiatikių tikėjimas ir rusų tapatybė yra tarpusavyje susijusios, bet netapatintinos – tiek tapatybė nėra brėžiama religijos pagrindu, tiek religija jungia skirtingas etnines grupes. Tačiau dalis interviu suponuoja asimiliacinius procesus, kai religija (stačiatikybė) tampa tuo kriterijumi, kuris leidžia saistytis su rusų grupe, jei gimtoji (rusų) kalba nebevertuojama.

Mokyklos rusų kalba bendruomenės etninė, kultūrinė įvairovė interviu metu buvo pabrėžiama teigiant, jog mokyklą lanko skirtingų tautybių ir skirtingos etninės kilmės mokiniai – tie, kuriems rusų kalba yra gimtoji arba kurie supranta šią kalbą, kartais būdavo vartojamas žodis „rusakalbiai“ (taip pat žr. Šliavaitė 2018). Tad mokomoji kalba tyrimo dalyvių nebuvo tapatinama su rusų tautine grupe ir suvokiama kaip jungianti, įtraukianti etniniu požiūriu skirtingas grupes. Kartu informantai stačiatikių religijos netapatino su viena (rusų) etnine grupe nei visuomenėje, nei mokyklos kontekste, t. y. stačiatikių religija taip pat aprėpianti skirtingas etnines grupes. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvis akcentuoja, jog cerkvę lanko skirtingos etninės tapatybės tikintieji ir jų nejungia kalba, nes apeigoje vartojama senoji slavų, ne rusų kalba:

„[Dalis tikinčiųjų] save identifikuoja su mūsų konfesija, stačiatikiams, tik dėl to, kad jie skaito: „Aš esu rusas ir dėl to aš esu ortodoksas.“ Ir jiems niekaip negali to paaiškinti, kodėl ne taip yra. [...] Iš tų būtent žmonių, kurie neina į cerkvę. O kurie ateina, aš po truputiuk... Tie, kurie senesnio amžiaus ateina, jie jau kažkaip tai neidentifikuoja savęs būtent su tuo rusu, nes yra labai daug baltarusių, kurie kalba baltarusiškai. Yra ir lenkų tautybės, ir maišytų visokių. Yra ir lietuvių. Jie taip... viskas... kaip ir sakė Dievas... Jėzus Kristus, kad mes virš visų tų tikėjimų, mes turime apimti visus žmones. O tų, kurie neateina, jie turi tokį supratimą, kad čia yra cerkvė, reiškia, rusiškai meldžiasi. Aš visiems sakau, kad ne rusiškai. Visi nori labai į rusų kalbą pereiti, bet kažkaip nelabai leidžia. Mes meldžiamės slaviškai, o slavų kalba rusams taip pat nesuprantama, kaip ir lietuvių turbūt.“ (Vyras, vidurinė karta, mišrios kilmės, stačiatikis, Vilnius.)

Tačiau rusų kultūra ir stačiatikybė tyrimo dalyvių glaudžiai siejamos, tam tikra prasme stačiatikių religija laikoma rusų kultūros ir kartu tapatybės pagrindu:

„Jūs žinote, apskritai rusų tauta, kaip tauta, pradėjo formotis [rus. образовываться] tik dėl religijos [rus. вере]. [...] Taip, aš mokau mokykloje tikybos ir literatūros, tad man akivaizdu, jog visas

rusų dvasingumas [rus. духовность], rusų kultūra, ji visa kilo iš stačiatikių religijos. Ji visa ja pagrįsta [rus. на ней замешана]. Apskritai rusų literatūros be religijos nėra, nes ji kaip literatūros procesas... Senoji rusų literatūra jau eina iš tikėjimą priėmusios šalies.“ (Moteris, rusė, stačiatikė, vidurinė karta, Kaunas, interviu rusų kalba.)

Tačiau mokyklose rusų mokomąja kalba stačiatikių tikybos pamokas, tyrimo dalyvių teigimu, pasirenka nedaug mokinių. Tai gali būti siejama tiek su (rusų) kalbos jungiama etnine mokyklos bendruomenės įvairove, tiek su sovietmečiu vykusia ateizacija.

Katalikų tikybos pamokos mokykloje rusų kalba yra vienas iš pavyzdžių, kai mokomoji kalba (rusų) ir numanoma religinė tapatybė nėra tarpusavyje siejamos, t. y. religinė tapatybė suvokiama kaip nesusijusi su etnine. Tyrimo dalyvis pabrėžia, kad katalikybė įtraukia skirtingas etnines grupes (įskaitant rusus), o rusų kalba laikoma tinkama ir priimtina katalikų bažnyčios apeigose, nes religinis (tikėjimo) aspektas svarbesnis nei kalbinis:

„Juk pati idėja... Katalikų religija ir bažnyčia – juk tai ne pagal kokį nors kalbinį požymį, o pagal įsitikinimus. Mes sakome, kad katalikų bažnyčia yra pasaulinė. Jai gali priklausyti ir rusai. [...] Čia net yra šiek tiek tokia problema, jog jie [rusai] varžosi savo kalbos. Pavyzdžiui, kai reikia mokytis maldų, tai jie... Juos reikia įtikinti, kad jie to nebijotų, nes kalba nėra svarbu. Nesvarbu, kad tu rusas. Jėzus Kristus irgi juk... Biblijoje sakoma, kad nėra nei graiko, nei romėno, tik mes visi Jėzuje Kristuje. Mes dirbame ir įtikiname žmones, kad visų svarbiausia... Kad tautine prasme tu save gali laikyti kuo tik nori, bet su Dievu turi kalbėti ta kalba, kuria tau lengviausia tai daryti.“ (Vyras, katalikas, rusakalbis, vidurinė karta, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Kalba (rusų), etniškumas ir religija (stačiatikybė) įgyja kitokias nei stereotipines sąsajas (rusakalbis stačiatikis) lietuviškai kalbančiose stačiatikių bendruomenėse. Pavyzdžiui, vietovėse, kuriose buvo atliekamas lauko tyrimas – tiek vienos iš Vilniaus parapijų sekmadieninėje mokykloje, tiek Kauno cerkvės sekmadieninėje

mokykloje – formuojamos grupės vaikų, kurie stačiatikių tikėjimo mokosi lietuvių kalba. Šie pavyzdžiai leidžia kalbėti apie kalbinius asimiliacinius procesus, kai siekiant prisitaikyti prie daugumos visuomenės vaikai leidžiami į mokyklą lietuvių mokomąja kalba ir praranda gimtosios rusų kalbos įgūdžius. Tuomet religija (stačiatikių) tampa vienu iš būdų išlaikyti svarbius etniškumo elementus. Tyrimo dalyvė teigia:

„O vaikams, kurie ilgą laiką nedalyvavo, nebuvo auklėjami [stačiatikiškai] ir staiga atsiranda mūsų kontekste, jiems labai sunku tada suprasti tarnystę Dievui [rus. богослужение]. Tai labai svarbus klausimas tėvams, nes vaikams vaikystėje reikia duoti viską. [...] Taip, būna tokių problemų [kad vaikai nesupranta bažnytinio gyvenimo]. Kartais tokiems vaikams sunku būtent dėl kalbos. Jie viską žino lietuviškai, bet ne viską rusų gimtąja kalba. Ir viskas. Ir tai problema.“
(Moteris, rusė, stačiatikė, vyriausia karta, Kaunas, interviu rusų kalba.)

Pasak tyrimo dalyvių, lietuviškai kalbančių stačiatikių šeimų vaikai dažniausiai lanko mokyklą lietuvių mokomąja kalba, tad renkasi ir katalikų tikybos pamokas:

„Aš manau, kad didžioji dalis mūsų vaikų lanko tikybą katalikišką. Kažkokie skirtumai, tai aš juos iš karto pastebiu, nes kartais užduodi klausimą, ir jie atsako labai katalikiškai. Pataisome ir pasakome, kad pas katalikus taip, o pas mus kitaip. Jie žino tą skirtumą, bet kadangi jie čia yra draugai tarpusavyje, tai jie nesijaučia kažkokie autsaideriai, nes jie čia turi draugus.“
(Vyras, stačiatikis, vidurinė karta, Vilnius.)

Lietuviškai kalbantys stačiatikiai kartais kalba apie dvigubas kitioniškumo ar atskirties patirtis dėl priklausymo kalbinei (stačiatikių bendruomenėje) ir religinei (kontekstuose, kur kalbama lietuviškai) mažumai. Rusiškai kalbančių stačiatikių kontekste jaučia kalbos barjerą, o lietuviškai kalbančių katalikų kontekste gali skirtis religinių švenčių ir svarbiausių laikotarpių kalendorius ir tradicijos. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvis pasakoja:

„Pernai buvo tokia problemėlė mūsų [lietuviškai kalbantiems stačiatikių bendruomenės] vaikams, nes ne visi mūsų vaikai parapijos moka rusiškai. Mes, kaip ir visos parapijos, gavome kvietimus dalyvauti. Dalyvavome ir jie sėdėjo... ir nesuprato, kas vyksta. Nu, gražu ir įdomu ten buvo viskas.... Spektaklis, bet rusiškai. Tai yra... Mes esame mažuma iš abiejų pusių. Mažuma tarp ortodoksų, ypač vaikai, nes suaugę moka rusų kalbą. Bet kai nemoka rusų kalbos, yra sunkiau integruotis su dauguma ortodoksų, o kitoje pusėje – katalikiškas kalendorius, bet bent jau mūsų parapijos vaikai ir mano paties vaikai švenčia katalikiškai Kalėdas savo mokykloje, su draugais ir viską... Ir netgi mūsų metropolitas visada laimina ir sako, kad mes turime švęsti su savo broliais krikščioniais ir juos sveikinti, jeigu jie kviečia švęsti, dalyvauti... Sustabdyti savo pasninką, nes tuo metu yra pasninkas.“
(Vyras, stačiatikis, vidurinė karta, Vilnius.)

Kita vertus, šioje citatoje atsiskleidžia krikščionybės kaip vienijančios stačiatikius ir katalikus samprata.

4.3.3. Kalendoriniai metai mokykloje. Etninės ir religinės įvairovės atpažinimas

Kitaip nei mokyklose lenkų mokomąja kalba, tyrimo dalyviai mokyklose rusų mokomąja kalba beveik neminėjo bendrų, religiniu pagrindu mokyklos bendruomenę vienijančių švenčių ar datų, tokių kaip stačiatikių Kalėdos ar Velykos. Viena vertus, tai susiję su bendru visoms Lietuvos mokykloms vaikų atostogų kalendoriumi, kuris lemia, kad, pavyzdžiui, per stačiatikių Kalėdas sausio pradžioje mokyklos paprastai dar atostogauja arba atostogos būna tik pasibaigusios ir pritrūksta laiko parengti mokyklos bendruomenės šventę. Kita vertus, pačiose mokyklose tikybos pamokas pasirenka mažiau mokinių nei etiką, ir tai yra vienas didesnių interviu metu išryškėjusių skirtumų, palyginti su mokyklomis lenkų mokomąja kalba. Todėl mokyklose lenkų mokomąja kalba bendrų švenčių minėjimas su bažnyčia buvo įvardijamas daugumoje interviu, o mokyklose rusų mokomąja kalba ši tendencija taip ryškiai

ir nuosekliai neišryškėjo. Tad negalima teigti, kad religinės (stačiatikių) kalendorinės šventės būtų svarbios vienijant mokyklos rusų mokomąją kalbą bendruomenę bei formuojant etnoreliginį identitetą.

Tačiau atsisakymas minėti išskirtinai vienos grupės religines šventes mokykloje gali būti traktuojamas kaip vienas iš įvairovės atpažinimo būdų:

„Direktorius pasakė, kad jei mes stačiatikius [dvasininkus] kviečiame, tai tada turime kviesti ir musulmonus, ir žydus, ir katalikus Rugsėjo 1-oją. Tai yra kad tada turime kviesti visus [visų religijų atstovus]. Va, jis pabaigė tą tradiciją.“
(Moteris, rusė, stačiatikė, vidurinė karta, interviu rusų kalba.)

Mokyklose rusų mokomąją kalbą, kurioje mokiniai turi galimybę rinktis katalikų tikybos pamokas, katalikų religinės datos gali būti minimos sykiu su stačiatikių, o tai rodo, jog katalikybė ir stačiatikybė vertinamos kaip artimos krikščionybės šakos:

„[Tyrimo vykdytoja:] O ar mokykloje švenčiamos tokios šventės kaip Kalėdos ar Velykos? [Tyrimo dalyvis:] Švenčiamos. Švenčiamos. Žinoma. Aš stengiuosi palaikyti... Va, dabar buvo pertrauka.. Mes švenčiame kartu su stačiatikiais. Mes kartu minime sausio 7 dieną, kai vaikai sugrįžta iš atostogų. [...] Kartu, taip, aš stengiuosi, kad dalintumės kalėdaičiu [rus. оплаток], kad pakviestume kunigą. [...] Tą patį mes darome per Visų Šventųjų dieną. [...] Stengiamės draugauti [su stačiatikiais], nes sakau, atskirti niekaip negalima, nes šeimos labai susimaišę [rus. перемешаны] ir todėl labai dažnai būna, kad šeimoje švenčiamos dvigubos šventės. Tai ir Kalėdos, ir Velykos. [Tyrimo vykdytoja:] Vienu metu visas šventes? [Tyrimo dalyvis:] Vienu metu, išskyrus Kalėdas, nes Kalėdos yra kiek specifinės. Aš stengiuosi mokyti iš lenkiškų mokyklų, kad švestume prieš Kalėdas. Tai dažniausiai būna gruodžio 19–20 diena. O pas stačiatikius tuo metu yra gilus pasninkas [rus. глубокий пост], tad jie gali dalyvauti, bet daugiau kaip žiūrovai.“
(Vyras, stačiatikis, vidurinė karta, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Tyrimo dalyviai tikybos mokytojai pabrėždavo mokinių kalbinę, etninę, religinę įvairovę ir bendrumo paieškas pamokose. Ypač dažnai kalbama apie krikščioniškų religijų, tokių kaip stačiatikybė ir katalikybė, bendrumą. Tyrimo dalyviai teigia:

„Aš stengiuosi, mūsų net programa tokia, kad stengiuosi parodyti bendrumą. Yra kažkokių skirtumų, bet iš esmės tai dogmatika, mums tai nereikalinga, lai tuo rūpinasi teologai. [...] Kažkas [skirtinga] šiek tiek yra, bet visą laiką pas mus viskas – katalikybė, stačiatikybė, aš nematau skirties [rus. разделения]. Na, tai žmogiškasis faktorius, nes tokia buvo istorija. Mūsų vienintelė tai skiriasi tradicija. O jūs žinote, kad tradicijas kuria žmogus. O tikėjimas – kas kita. O taip, tai tradicijas mes aptariame, diskutuojame, lyginame ir randame bendrumą [rus. находим общее].“
(Moteris, stačiatikė, vidurinė karta, interviu rusų kalba.)

„Ten [pamokose] daugiau tokie bendri klausimai. Va, tikėjimas, Kristus, šventieji, šventoji Motina. Nes doros įsakymai, Evangelija, tarnavimas Dievui, tai malda. Maldos skirtingos, bet pats turinys maldos [rus. предмет молитвы] yra tas pats. Kai pažiūri, tai tarp mūsų [stačiatikių ir katalikų] nėra didelių skirtumų. [...] Nežinau... Mokslas [tikybos] pas lietuvių mokytoją negali pakenkti stačiatikių tikėjimo žmogui.“
(Vyras, stačiatikis, vyresnioji karta, Visaginas, interviu rusų kalba.)

Mokyklose rusų mokomąja kalba tikybos pamokose dalyvauja ir kitokie nei stačiatikių tikėjimo vaikai. Tyrimo dalyviai mini tam tikras įvairovės atpažinimo praktikas, tokias kaip pasiteiravimas apie išpažįstamą religiją, galimybė dalyvauti pamokoje neatliekant kitai religijai būdingų veiksmų ir kt.:

„Kai ateina katalikai [į pamoką], tai pas mus nėra jokių problemų. Va, jūs einate į bažnyčią – mes į cerkvę. Va, pas mus vyksta mišios toje tradicijoje. Mes meldžiamės prieš pamoką. Pamoka prasideda ir pasibaigia malda. Kai ateina pirmaklasis ir aš mokinu žegnotis, aš klausiu, ar jis katalikas ar stačiatikis – maži vaikai iš esmės neskiria.“
(Moteris, rusė, stačiatikė, vidurinė karta, Visaginas, interviu rusų kalba.)

„Ir iš pat pradžių, kas įdomu... Pradėjau dėstyti tikybą ir aš nuėjau pas kunigą: „Aš nežinau, ką daryti. Pas mane klasėje sėdi žydai vaikai.“ Jis sako: „Tėvai teisingai daro, galvoja apie vaikų ateitį, apie jų doringumą.“ Ir pas mane taip buvo įprasta... Mes pamokos pradžioje visi meldžiamės, mes turime visi atsistoti. Tie, kurie yra kitokio tikėjimo, nekrikščionys, jie nesižegnoja, bet jie tiesiog pastovi. Čia yra pagarba mums. Na, o mes tada meldžiamės. Pamokos pradžioje visi sakome maldą. Meldžiamės už tai, kas atsitiko, kas serga iš mokinių, pas ką kokios problemos – tada su klase ir už tuos pasimeldžiame [...]“ (Moteris, stačiatikė, vyresnioji karta, Kaunas.)

Apibendrinant, mokyklose rusų mokomąja kalba etninė ir religinė tapatybės dimensijos nėra taip glaudžiai susiejamos kaip kad mokyklose lenkų mokomąja kalba.

Šiame skyriuje aptariama, kaip mokyklose lenkų ir rusų mokomąja kalba yra konstruojamos etniškumo ir religijos sąsajos. Interviu medžiaga analizuojama siekiant atsakyti į šiuos klausimus: kokios konstruojamos sąsajos tarp mokomosios kalbos, etninės tapatybės ir religijos; ar ir kaip konkrečiose institucijose siejamas etniškumas ir religija kasdienėje veikloje ir per šventes. Institucinis kontekstas tampa svarbus „natūralizuojant“ tam tikrus kultūrinius elementus kaip esminius konstruojant etninę tapatybę ir tai vyksta tokiais nepastebimais būdais kaip „įkūnytos socialinės praktikos“ ar „būdai kalbėti apie tautiškumą“ (Billig 1995: 8; taip pat žr. Brubaker, Cooper 2000). Tad atliekant tyrimą institucijose (pavyzdžiui, mokykloje) svarbu pastebėti, „kaip veikėjai interpretuoja ir kategorizuoja aplinką“ (Wimmer 2013: 41), t. y. kokios socialinės kategorijos pasitelkiamos ir kaip jos tarpusavyje jungiamos kasdienėje komunikacijoje ar interviu metu. Mokykloje kaip institucijoje naudojama ir kuriama kolektyvinė (socialinė) atmintis, kurią D. Hervieu-Léger (2000) sieja su religijos perdavimu. Tačiau etninės tapatybės kultūriniai elementai, be abejo, pasitelkiami iš

socialinio konteksto; lenko kataliko tapatybė buvo dokumentuota autorių skirtinguose socialiniuose kontekstuose Lietuvoje (Savukynas 2003; Korzeniewska 2013) ir užsienyje (Jurek 2010).

Kalbant apie religiją kaip tam tikras praktikas, tradicijas, bet neliečiant giluminių tikėjimo klausimų, tyrimo dalyviai mokyklose lenkų mokomąją kalbą glaudžiai siejo katalikybę ir etniškumą ir ši sąsaja iš esmės buvo suvokiama kaip savaime suprantama arba „genealoginė“ (Hervieu-Léger 2000: 157). Ši sąsaja įtvirtinama perduodant kolektyvinę atmintį (pavyzdžiui, mokyklose per šventes ar ugdymo procese), pabrėžiant Lenkijos kaip kilmės valstybės vaidmenį formuojant katalikišką ir etninį identitetą, patvirtinant religijos (katalikybės) svarbą brėžiant lenkų grupės ribas su kitomis grupėmis (lietuvių, rusų) (plg. Barth 1969). Šia prasme kilmės valstybė, etninė tapatybė, katalikybė pasirenkamos kaip svarbios temos, akcentai, kai kuriamas pasakojimas apie tam tikros grupės (bendrytės) bruožus, praktikas ir svarbius veikėjus.

Mokyklose rusų mokomąją kalbą dalis tyrimo dalyvių religiją įvardijo kaip svarbų rusų tapatybės elementą, tačiau etniškumo bei religijos jungtys nekonstruojamos tokios glaudžios, kaip mokyklose lenkų mokomąją kalbą. Mokykla kaip institucija nėra tas pagrindinis veikėjas, kuris formuotų ruso stačiatikio tapatybę, nes mokyklos bendruomenė netapatinama su viena etnine grupe, o jungia skirtingų mažumų atstovus, kurie pasirenka mokyklą dėl rusų kalbos. Taigi, stačiatikių tikėjimo ir rusų tapatybės sąsajos suvokiamos kaip susijusios, bet netapatintinos – tiek rusų tapatybė nėra apibrėžiama išimtinai religijos pagrindu, tiek pati religija jungia skirtingas etnines grupes. O dalis interviu suponuoja asimiliacinius procesus: (stačiatikių) religija tampa tuo kriterijumi, kuris leidžia saistytis su rusų grupe, kai gimtoji (rusų) kalba nebevartojama.

V

Etninis ir religinis identiteto dėmuo ir jų sąsajos lenkų ir rusų religinių organizacijų veikloje

MONIKA FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ

5.1. Tyrimo problema, atliktų tyrimų apžvalga ir teorinė prieiga

Šiame skyriuje siekiama atskleisti religinio ir etninio identiteto sąsajas ir jų skirtumus religinių organizacijų, jungiančių lenkus ir rusus, veikloje. Analizuojami etnoreliginio identiteto dėmenys. Pavyzdžiui, kalbant apie musulmonų bendruomenę Didžiojoje Britanijoje, etnoreliginė grupė apibrėžiama kaip grupė, kurios pagrindą sudaro religinė bendruomenė ir kuri socialiniu ir politiniu požiūriu turi būti suprantama ne vien kaip religinė grupė, bet dar turinti ir etninę dimensiją (Modood 2021: 509). Tyrimuose etninė kilmė ir religija įvardijamos kaip sudedamosios identiteto dalys, atsižvelgiant į individualių šių aspektų svarbą asmens tapatybei (Vignoles et al. 2011, cituojama iš Maclean, Riebschleger 2021: 396). Religinį identitetą sudaro religiniai įsitikinimai, nuostatos ir praktikos (Maclean, Riebschleger 2021: 396). Richard'as F. Davis'as ir Lisa Kiang (2016) religinį identitetą apibrėžia pagal žmogaus religines nuostatas (pozityvius jausmus religinės priklausomybės atžvilgiu) ir religijos svarbą (koku mastu pats asmuo susitapatina su tam tikrais religiniais įsitikinimais) (p. 533, cituojama iš Maclean, Riebschleger 2021: 396). Taip pat gali būti matuojama ir „religinio identiteto integracija“ (Bell 2008) kaip tapatinimosi procesas, kai analizuojami ir laisvai pasirenkami tam tikri svarbiais laikomi religiniai įsitikinimai (cituojama iš Maclean, Riebschleger 2021: 400).

Lietuvoje atlikti etninių grupių tapatybės tyrimai atskleidė, kad lenkams, be kitų etninio identiteto aspektų – kilmės, istorijos, kalbos (Daušas 2008; Geben 2010; 2013; Kazėnas et al. 2014; Geben, Ramonienė 2015; Šutinienė 2016; Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2016; Vyšniauskas 2020; Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitė, 2021;), religija yra dar vienas svarbus glaudžiai su etniškumu susijęs dėmuo, t. y. būti lenku daugeliui reiškia kartu būti ir kataliku (Savukynas 2003; Korzeniewska 2013; Schröder, Petrušauskaitė 2013; plačiau žr. trečių skyrių). Tyrimų, kurie atskleistų religijos svarbą rusų etniniam identitetui, stokoja. Virginijus Savukynas, remdamasis istoriniais šaltiniais ir 1997 m. atliktu etnografiniu tyrimu Pietryčių Lietuvos

regione, teigė, kad „identitetas yra vis dar apibrėžiamas ne pagal kalbinius kriterijus, kaip siūlo nacionalistinė galvosena, bet pagal religinius“, ir būtent religinis identitetas svarbus apibrėžiant priklausymą vienai ar kitai bendruomenei, o tai ypač aktualu religioškai mišriuose regionuose (Savukynas 2003: 81). Pavyzdžiui, tiek lenkams, tiek baltarusiams religinis identitetas leidžia įvardyti save ir kitiems kaip lenką, o buvimas rusu siejamas su stačiatikių religija (Savukynas 2003: 83).

Šiame skyriuje daroma prielaida, kad etnines grupes jungiančių religinių organizacijų veikla turi įtakos stiprinant etninių grupių religinį identitetą ir kartu jungia etninį ir religinį identitetą. Daugiausia etnines organizacijas mokslininkai tiria remdamiesi socialinių judėjimų (angl. *social movement*) teorijomis, siekdami atsakyti į klausimą, kiek jos skatina „daugiakultūrę demokratiją“ (Fenna ir Tillie 1999, cituojama iš Hooghe 2005: 982), taip pat etninę mobilizaciją ir mažumų politinį aktyvumą. Pavyzdžiui, analizuojama, kiek Belgijos etninės organizacijos lemia etninių grupių politinį aktyvumą ir pasitikėjimą tarp bendruomenės narių (Hooghe 2005: 982). Panašūs tyrimai paremti Robert'o Putnam'o (1993) „pilietinės bendruomenės“ samprata, kuri yra pagrįsta teigiamu ryšiu tarp narystės visuomeninėse organizacijose ir politinio aktyvumo (cituojama iš O'Boyle, Fanning, Di Bucchianico 2016: 207). Tyrėjų dėmesys krypta į religines imigrantų organizacijas – atliekami tiek kiekybiniai (kiek žmonių pritraukia tokios organizacijos), tiek kokybiniai tyrimai (kaip žmonės yra įsitraukę ir kokia dalyvavimo jose reikšmė) (Holte 2020: 453); nagrinėjama ir religinių organizacijų komunikacija skirtingais lygmenimis (tarpusavyje, religinių ir sekuliarių organizacijų lygiu, šių organizacijų bendradarbiavimas nacionaliniu, regioniniu ir pasauliniu mastu) (Holte 2020: 454). Taip pat analizuojamas religijos vaidmuo ir likimas moderniose ir įvairialypėse (angl. *diverse*) visuomenėse, atsižvelgiant į Niklas'o Luhmann'o apibrėžtus būdus, kuriais religinės organizacijos yra integruotos į įvairias socialines sistemas ir kuriais žmonės įsitraukia į jas pačias (Holte 2020: 449). Įvardijama daugybė veiksnių, pradedant religine motyvacija, asmens gebėjimu priimti išbandymus ir baigiant tėvų religingumu, mokyklos ir mokytojų įtaka

ir įsitraukimu į bendruomeniškas arba religines veiklas, kurios teigiamai veikia religinio identiteto raidą (Maclean, Riebschleger 2021: 403, 406, 408–409).

Taigi, atsižvelgiant į minėtas teorijas apie įsitraukimą į bendruomeniškas, religines veiklas, kurios „suaktyvina“ religinį identitetą, etninių mažumų religinės organizacijos ir jos lyderiai bei vykdoma veikla yra suvokiami kaip religinio ir etninio identiteto jungėjai ir etninių grupių religinio identiteto raidos lėmėjai. Tačiau šiame skyriuje nesiekama išmatuoti, koku mastu ta įtaka daroma, bet analizuojama, ar, kaip ir kokių veiklų yra siejamas etnis ir religinis grupių identitetas. Etninių mažumų organizacijos nuo kitų socialines paslaugas teikiančių organizacijų skiriasi atvira deklaruojamą veiklos misija, kuri įtraukia kultūrinius komponentus ir kartu etninio identiteto aspektus (Fennema 2004). Šie aspektai (pavyzdžiui, religija, kalba, sportas, menai) stiprina socialinius ryšius ir tarpusavio pasitikėjimą etninėse bendruomenėse ir tarp jų bei kilmės šalių (Fennema, Tillie 2001: 35–36; Beresnevičiūtė 2005: 87; Cordeo-Guzman 2005: 894, 906–907; Karlis 2015: 244, 246). Taigi, dalyvaudami savanoriškose etninėse religinėse organizacijose, etninių grupių nariai įtvirtina religinį ir kartu etninį identitetą, etninės bendruomenės mobilizuojamos ne tik etniniu (Frėjutė-Rakauskienė 2016b), bet ir religiniu pagrindu, o etnis tam tikros grupės identitetas susiejamas su religiniu.

Kitas svarbus klausimas analizuojant etniškumo ir religijos sąsajas bei etninių religinių organizacijų vaidmenį jas formuojant yra tai, ar ir kaip religija padeda stiprinti etniškumą ir prisideda brėžiant etninės bendruomenės ribas. Pavyzdžiui, Paul'as Eid'as analizuoja, kaip religija padeda sustiprinti etnoreliginės bendruomenės narių solidarumą: ar religija veikia kaip etnis rišiklis (angl. *binder*); ir (ar) religija yra svarbus veiksnys struktūrinant įvairius veikėjų etnokultūrinius santykius ir ryšius. Išskiriamas *subjektyvus* ir *objektyvus* religiniai identitetai: subjektyvi dimensija susijusi su tapatinimusi su tam tikra religine bendruomene, jos kultūra; o objektyvus identitetas – su priklausymo jausmo išraiška religinėse praktikose ir grupių dalyvavimu religinėje veikloje (Eid 2007: 35). Manoma, kad ekonominė modernizacija susilpnino bažnyčių kaip

politinę įtaką turinčių institucijų, bet sustiprino kaip pilietinės visuomenės veikėją, keliančią norminius klausimus, ypač tokiose šalyse kaip Ispanija, Lenkija ir JAV (Casanova 2001: 35, cituojama iš Eid 2007: 35).

Religinių (nebūtinai etninių mažumų) organizacijų studijose vyrauja JAV kongregacijų (arba vienuolijų) (Chaves, Eagle 2016); denominacijų (krikščioniškos bendruomenės, kurias vienija tas pats tikėjimas) ir kitų religinių organizacijų (universitetuose veikiančios įvairių tikėjimų studentų organizacijos, ekumeninės asociacijos) tyrimai (Scheitle, Dougherty 2008: 994). Analizuojamos ir „etninių mažumų religinės organizacijos“, jungiančios įvairių tautybių imigrantus (pavyzdžiui, Norvegijoje, Olandijoje ir kt.).

Lietuvoje sociologai tyrinėja įvairias piliečių (taip pat etninių grupių) organizacijas (Beresnevičiūtė 2006; Žiliukaitė 2006; Potashenko 2010), religinį ir etnoreliginį identitetą (Čiubrinskas 1998; Savukynas 2003; Ališauskienė, Kuznecovienė 2013; Račius 2020b), tačiau etnoreliginių organizacijų veiklos ir vaidmens formuojant identitetus tyrimų stokojama (kitaip nei islamo ir musulmonų organizacijų tyrimų užsienio šalyse ir Lietuvoje, žr. Račius 2013; Banfi 2018).

5.2. Atranka ir tyrimo metodas

Šiame skyriuje religija analizuojama kaip vienas iš etninės (lenkų, rusų) tapatybės dėmenų, o religinės organizacijos, jų lyderiai, parapijos, kunigai yra suvokiami kaip institucijos arba veikėjai, svarbūs formuojant ir stiprinant etninį ir religinį identitetą ir kuriant jų sąsajas. Šios organizacijos tyrime laikomos svarbiomis ieškant sąsajų tarp etniškumo, etninio ir religinio identiteto. Svarbu atkreipti dėmesį, kad stačiatikių (daugiau) ir katalikų (mažiau) bendruomenės tautiniu požiūriu nėra vienalytės, taigi šis aspektas turėjo įtakos organizacijų atrankai. Pavyzdžiui, surašymo duomenimis, 2011 m. prie stačiatikių (ortodoksų) save priskyrė 51,5 proc. rusų, 32,3 proc. baltarusių ir 59,1 proc. ukrainiečių; su Romos katalikais tapatinosi 88,6 proc. lenkų, 82,9 proc. lietuvių, 49,6 proc.

baltarusių ir 13,7 proc. ukrainiečių (Ambrozaitienė et al. 2013: 172–173). Taigi, buvo svarbu atrinkti katalikų arba stačiatikių organizacijas, kurios ne visada pavadinime deklaruoja etniškumą ir religiją kartu, bet jungia lenkų ir rusų tautybės žmones, kartu savo veiklą orientuoja į rusų (arba plačiau į rusakalbių) ar lenkų tautines bendruomenes. Vilniuje, Kaune ir (mažiau) Visagine, Šalčininkuose bei Švenčionyse veikia įvairios katalikų ir stačiatikių (mažiau) religinės organizacijos, tačiau religinių organizacijų, įtraukiančių pasirinktas tirti etnines grupes, nėra daug arba išvis nėra (pavyzdžiui, Švenčionyse). Keturios religinės organizacijos oficialiai įregistruotos Vilniuje (dvi lenkų katalikų, dvi rusų stačiatikių). Kaune yra katalikiškų organizacijų, tačiau jos neveikia etniniu principu ir tik viena etninė (rusų) organizacija į savo veiklą įtraukia ir religinę (stačiatikių) dimensiją; Visagine yra dvi tautinių mažumų (lenkų ir rusų) organizacijos, orientuotos į religinę (katalikų ir stačiatikių) veiklą; Šalčininkuose tirtos dvi lenkų religinės organizacijos (viena iš jų jaunimo); o Švenčionyse viena rusų organizacija tik iš dalies orientuojasi į religinę veiklą. Reikia atkreipti dėmesį, kad kalbant apie rusus reikšmingas migracijos veiksnius ir, kitaip nei lenkų, rusų etninė grupė nėra tokia vienaalytė (Marcinkevičius 2012: 63). Dalis rusų gyvena Lietuvoje apytiksliai nuo XVII a. pabaigos (sentikiai), kiti atvyko po 1917 m. Spalio perversmo Rusijoje, intensyvi rusų migracija į Lietuvą vyko sovietmečiu (Марцинкявичюс 2007: 219). Taip pat svarbu pabrėžti, kad rusų tautybės gyventojai negyvena taip kompaktiškai vienoje teritorijoje kaip lenkai Pietryčių Lietuvoje (Ambrozaitienė et al. 2013: 160, 162).

Pristatomi tyrimo duomenys (37 pusiau struktūruoti interviu) surinkti 2019 m. spalį – 2021 m. lapkritį. Tyrimas vykdytas didžiuosiuose Lietuvos miestuose (Vilniuje ir Kaune) bei miestuose, kuriuose daugiausia gyventojų, priskiriančių save prie įvairių etninių grupių (Šalčininkai, Visaginas, Švenčionys)¹³¹. Tiriamos religinės organizacijos Vilniuje susikūrė Lietuvai atgavus nepriklausomybę, o viena iš jų – katalikiška lenkų jaunimo organizacija – atkūrė tarpukariu gyvavusios pirmtakės tradicijas. Vilniuje įsikūrusios stačiatikių religinės organizacijos vykdo su religiniu švietimu susijusias veiklas (mokymas, kultūriniai renginiai), organizuoja jaunimo

131 Dėl finansinių projekto apribojimų į tyrimoimtį nebuvo įtrauktas Klaipėdos miestas, nors turint omenyje Klaipėdos gyventojų sudėtį pagal tautybę, tikėtina, kad ten taip pat veikia stačiatikių religinės organizacijos, orientuotos į rusus arba rusakalbius.

132 Pirminė šio tyrimo duomenų analizė buvo autorės pristatyta straipsnyje, publikuotame žurnale „Kultūra ir visuomenė“, 2020 m., Nr. 11(2).

stovyklas, piligriminius žygius. Viena iš katalikiškų lenkų organizacijų jungia vyresnius žmones, teikiančius socialinę pagalbą įvairaus amžiaus parapijiečiams, tačiau abi jos rengia įvairius kultūrinius, edukacinius renginius vaikams, jaunimui. Aptikta vis dar registruotų, bet veiklos nebevykdančių organizacijų (dvi stačiatikių). Kaune įkurta rusų organizacija, kurios veikla iš dalies orientuota į stačiatikybę, taip pat įsikūrė atgavus nepriklausomybę ir pratęsė tarpukario organizacijos veiklą; Visagino, kaip ir Švenčionių, organizacijos, kurių veikla iš dalies orientuota į religiją, taip pat susikūrė Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, o Šalčininkuose abi (viena iš jų jaunimo) susikūrė pamečiui 2016 ir 2017 metais.

Šiame skyriuje pristatoma išanalizuota empirinė medžiaga¹³² – interviu ne tik su minėtų miestų organizacijų atstovais, bet ir su Vilniaus ir Kauno arkivyskupijai priklausančių organizacijų (pavyzdžiui, jaunimo, piligrimų), taip pat su tirtuose miestuose įsteigtų maldos grupių, bendruomenių, susibūrimų prie bažnyčių ir cerkvių atstovais, katechetais ir pedagogais, kurie moko bažnytinio meno pagrindų. Kontekstinę empirinę medžiagą papildo ir interviu su dvasininkais. Šie asmenys yra svarbūs katalikų ir stačiatikių bendruomenės veikėjai, – viena vertus, jie aktyvūs savo bendruomenėse, kita vertus, gali teikti informaciją apie esamas religines organizacijas, religines bendruomenes, parapijos veiklas. Jie tam tikromis veiklomis ar asmeniniais ryšiais gali būti susiję ir su tiriamomis religinėmis organizacijomis. Kalbinti religinio pobūdžio (ir ne tik) žiniasklaidos atstovai. Vadovaujantis numatytais tyrimo etikos principais, stengiamasi išlaikyti informantų anonimiškumą ir neįvardyti tikslių organizacijų pavadinimų. Į tyrimo lauką nepateko sekmadieninės mokyklos, o su tikybos pamokomis susiję aspektai plačiau aprašyti ketvirtame skyriuje.

Informantai buvo kalbinti lietuvių arba rusų kalbomis, interviu vidutiniškai vyko apie valandą, o jų metu buvo siekiama sužinoti apie religinių organizacijų, jungiančių rusus ir lenkus, įsikūrimo ir veiklos motyvus ir misiją, vykdomos veiklos pobūdį, orientaciją į tikslines grupes, bendradarbiavimą su bažnyčiomis, parapijų bendruomenėmis, dvasininkais, taip pat su kitomis panašaus pobūdžio religinėmis arba pasaulietinėmis organizacijomis, tarptautinį

bendradarbiavimą tiek religinėje, tiek pasaulietinėje plotmėje, veiklos finansavimo šaltinius, savijautą daugumos visuomenėje.

5.3. Etninis ir religinis identiteto dėmuo ir jų sąsajos organizacijų veikloje: lenkai katalikai ir rusai stačiatikiai

Šiame skyriuje analizuojami etnis ir religinis identiteto dėmuo ir jų sąsajos religinių organizacijų, jungiančių lenkus ir rusus, veikloje.

5.3.1. Etninės kilmės ir religinio identiteto svarba ir sąsajos

Remiantis religinių organizacijų (ypač jungiančių lenkus) narystės principais, etninė kilmė yra labai svarbi. Etniškumo svarbą religinėse organizacijose patvirtina ir faktas, kad jų padaliniai ar skyriai kuriami tame mieste, kuriame atitinkamai daugiau lenkų tautybės gyventojų, ir buriasi prie parapijų, bažnyčių, kuriose daugelis parapijiečių yra lenkų kilmės, o mišios bažnyčiose vyksta vien tik lenkų arba lenkų ir lietuvių kalbomis. Šios organizacijos kuriamos ir mokyklose, kur ugdymas vyksta lenkų mokomąja kalba, o katalikų religija moksleiviams labai svarbi:

„Mes atvažiuojame tarsi į kokią religinę bendruomenę.“

(Katalikiškos jaunimo organizacijos atstovė, Vilnius.)

Pavyzdžiui, lenkus jungiančios katalikiškos jaunimo organizacijos tikslas kiekviename mokykloje, kurioje mokoma lenkų kalba, įkurti draugovę. Stipriausios ir didžiausios, informantės teigimu, veikia Vilniaus miesto mokyklose, taip pat Šalčininkuose, kur sulaukia mokyklos administracijos palaikymo (Jaunimo katalikiškos organizacijos atstovė, Vilnius). Vilniuje ir aplink jį esančiose tokiose mokyklose dažniausiai vyksta ir organizacijos renginiai. Jais, pasak informantės, siekiama ugdyti lenko ir kartu Lietuvos piliečio tapatybę. Šį siekį atitinkamai atspindi ir minimos šventės. Švenčiama

Lapkričio 11-oji (Lenkijos nepriklausomybės diena) ir Vasario 16-oji (Lietuvos valstybės atkūrimo diena). Taip pat jiems ypač svarbi religinė tapatybė, krikščioniškos vertybės, statute įrašytos kaip organizacijos idėjinis pagrindas. Norėdamos dalyvauti organizacijoje turi laikyti save lenku ir būti katalikas, tačiau būna atvejų, kad vaikai yra iš mišrių šeimų, tačiau organizacijoje sustiprina arba atranda savo šaknis:

„Mes turime iš mišrių šeimų, bet tai priklauso nuo vaikų. Čia toks gal vienietinis atvejis. Turiu merginą, kuri [...] sustiprino jos lenkų kalbą ir jina! ta prasme čia atrado save. Jai nebuvo ten jokių problemų. Šiaip turime gal vienetus pravoslavų, bet čia... Nežinau... Čia šiaip paskui tie skirtumai išryškėja ir nebūtinai paskui tas vaikas lieka.“
(Jaunimo katalikiškos organizacijos atstovė, Vilnius.)

Kita daugiausia mokyklų lenkų kalba moksleivius subūrusi organizacija orientuojasi į lenkų kultūros puoselėjimą, o tai tiesiogiai siejama su Katalikų bažnyčia ir katalikų tikėjimu (pavyzdžiui, lankomi Rasų kapinėse palaidotų rašytojų kapai, prie bažnyčios pardavinėjamos Lenkijos vėliavos):

„Važiuojame į Rasų kapines per dideles šventes. Neseniai buvo „narodowe czytanie“ [nacionaliniai skaitymai]. Kiekvienais metais išrenkame lenkų rašytojus [...] Tai kai kurie iš mūsų arba skaitė jo kūrinis ar dalyvavo... Kažkas tokio. [...] Dar prisimenu vieną akciją su Lenkija. Turėjome gauti lenkiškas vėliavas... prieš gegužės 3 dieną ir lapkričio 11-ą. Pavyzdžiui, sekmadienį prie bažnyčios susiburiame ir po eurą pardavinėjome tas vėlias. Buvo susidomėjusių. Šiaip tai sunku gauti tas vėliavas.“
(Jaunimo organizacijos atstovas, jaunesnioji karta, Šalčininkų raj.)

Dar viena religinė organizacija, vykdanči su socialine šalpa susijusias veiklas (teikia pagalbą nepasiturinčioms šeimoms tiek paslaugomis, tiek drabužiais, buities prekėmis, tiek religinio pobūdžio, pavyzdžiui, šventųjų paveikslais), bendradarbiauja ir su mokyklomis lenkų mokomąja kalba. Nepasiturinčius žmones organizacija randa padedama bažnyčios, savivaldybės. Reikia pabrėžti, kad

tokio pobūdžio socialinę šalpos veiklą lyderis natūraliai susieja su katalikų religija ir Dievo gailestingumu, itin svarbiu lenkų tautybės katalikams. Jo nuomone, atradus katalikų tikėjimą ir parodžius Dievo gailestingumą, žmogus nebepatirs skurdo:

„Dėl to mūsų laikais mes visi esame Dievo gailestingumo apaštalai, kad bėgant laikui perduotume tikėjimą jaunimui. Jeigu mes jįems duosime tikėjimą, jie niekada nebus skurdžiai [rus. бедными].“
(Katalikų organizacijos atstovas, Šalčininkų raj., interviu rusų kalba.)

Bendradarbiaudami su mokyklomis, jau dešimtmetį kiekvieną vasarą aštuonioms dienoms jie veža vaikus į religines stovyklas Lenkijoje. Pabrėžiama, kad seniau prioritetas buvo teikiamas vaikams iš nepasiturinčių šeimų, tačiau dabar daugiausia važiuoja tikintys vaikai. Prisimenama atvejų, kai nelabai religingi vaikai, grįžę iš stovyklų, ir patys įsitraukia, ir net tėvus bando įtraukti į religines praktikas:

„Mes turime daug draugų Lenkijoje ir mes pas juos važiuojame. Aš, pavyzdžiui, surenku autobusą... 50 žmonių. Tiek, kiek autobuse vietų. [...] Visa tai nemokamai. Mes ten važiuojame. Ten žmonės priima šeimose arba organizuojame mokyklose, internatuose. Šiais metais gyvenome seminarijoje, tokiuose privačiuose namuose. Žmonės, kurie mus kviečia, jie užtikrina nakvynę, pusryčius, pietus, vakarienę, kiekvieną dieną pas mus būna šv. mišios, kiekvieną penktadienį kryžiaus kelias. 12 ir 15 valandą. [...] Mes seniau nepasiturinčius vaikus surinkdavome, dabar visus surenkame. Nepasiturinčius jau visus nuvežėme. Kiekvieną vasarą 250 vaikų vežame. [...] Kai kurie nevažiuoja, nes ten reikia melstis. Ne visi tėvai tikintys. Bet būna ir tokių atvejų, kai vaikai grįžta iš ten ir verčia tėvus lankyti bažnyčią.“
(Katalikų organizacijos atstovas, Šalčininkų raj., interviu rusų kalba.)

Į vyresnius žmones orientuota organizacija taip pat į savo renginius įtraukia lenkų kilmės vaikus, besimokančius mokyklose lenkų mokomąja kalba. Jie organizuoja šventes, kuriose minimos lenkams svarbios istorinės, religinės asmenybės ir datos. Pavyzdžiui,

per Popiežiaus dieną į šventę atvyksta moksleiviai iš įvairių gimnazijų lenkų mokomąja kalba arba šiose mokyklose skelbiami piešinio konkursai religine tema (pavyzdžiui, nupiešti Joną Paulių II). Susitikimai ir renginiai vyksta Lenkų kultūros namuose, kur jie įsteigė ir Jonui Pauliui II skirtą standą (Katalikiškos lenkų organizacijos atstovė, Vilnius).

„Tai va, po Velykų susitinkame. Ir paskui pas mus tokie didesni susitikimai. Tai čia „miłosierdzia Bożego“ [Dievo Gailestingumo]. Tai antras sekmadienis po Velykų. Tai mes jau čia susirenkame Lenkų kultūros namuose. Jie duoda mums salę. Žinoma, reikia iš anksto užsisakyti. Na, ir susirenkame iš visų parapijų tada.“
(Katalikiškos lenkų organizacijos atstovė, Vilnius.)

Vilniuje svarbus centras, kur buriasi lenkų kilmės tikintieji – informantų „lenkų bažnyčia“ vadinama Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčia ir parapija. Parapija įvairaus amžiaus tikintiesiems, daugiausia lenkų tautybės žmonėms, organizuoja ne tik religinio pobūdžio, bet ir kitokias socialines veiklas, taip pat įvairias laisvalaikio leidimo formas. Taip mobilizuojami lenkų tautybės tikintieji ir jiems pasiūloma veiklų, susijusių su katalikybės stiprinimu. Šv. Dvasios bažnyčia išskirtinė tuo, kad joje mišios vyksta tik lenkų kalba, o kitose Vilniaus bažnyčiose meldžiamasi ir lenkiškai, ir lietuviškai, o parapijiečiai gali pasirinkti, į kurias mišias eiti. Taigi, kalba gali būti vienas iš etninės tapatybės dėmenų, skatinantis lenkus katalikus burtis į glaudesnes religines bendruomenes ir skiriantis juos nuo lietuvių katalikų bendruomenių. Tiesa, šios parapijos nariai – aktyvūs jauni lenkai katalikai sako, kad, nepaisant to, jog mišios vyksta ir jie bendrauja lenkų kalba, dalyvauja lenkų tautybės žmonės, tačiau pasitaiko atvejų, kad ateina ir lietuvių ar net stačiatikių, kiti rusakalbiai vaikai ateina pasirengti Pirmajai Komunijai, bet ir jie yra integruojami į bendruomenę:

„Mes tam nesame uždari. Šiandien turime grupę prie Pirmosios Komunijos, tai gal turime kokius penkis vaikus, kurie yra rusakalbiai. Bet sesės labai padeda integruotis, kad ir suprastų.“

(Moteris ir vyras, lenkai, katalikų bendruomenės nariai, vidurinė karta, Vilnius.)

Kalbintos lenkės katalikės teigimu, svarbu tiek katalikybė, tiek ir tapatinimasis su lenkų grupe šiame tikėjime, tačiau renkantis iš šių dviejų kategorijų visgi svarbesnis tikėjimas:

„Man svarbu tikėjimas. Svarbu ir lenkiška, ir lenkiškumas tame, bet tikėjimas yra svarbiau. [...] Mes esame ir taip visi skirtingi, bet tuo pačiu metu visi esame tikrai – kaip žmonės geros intencijos. Kiekvienas žmogus kažkur giliai yra įsitikinęs, jįsai gėrio linki, gėryje yra, ir man tas nėra svarbu, kokios tautybės žmogus ar panašiai. [...] Žinote, nėra skirtumo. Aš galėčiau sakyti, kad mes lenkai ar mes katalikai, kad čia yra geriau, bet tu matai, kad šalia yra stačiatikiai. Juos irgi Dievas laimina.“
(Moteris, lenkė, katalikų bendruomenės narė, vidurinė karta, Vilnius.)

Tyrimo dalyviai akcentuoja įvairaus amžiaus (taip pat jaunų) lenkų religingumą (palyginti su lietuviais) ir jį sieja su lenkų kilmės šeimose išlaikytomis ir puoselėjamosiomis tradicijomis:

„Aš turbūt turiu vienodas puses lietuvių draugų ir lenkų draugų. Ir iš mano lietuvių draugų niekas nevaikšto į bažnyčią. Jie yra labai geri žmonės, su jais viskas gerai, bet jeigu imti religinį klausimą, tai praktiškai niekas. [...] Jeigu jiems pasakysi, kad trečiadienį bus Pelenų diena ir reikia nueiti į bažnyčią, tai jie pasakys: „Pelenų trečiadienis – čia kažkokia pagoniška šventė.“ O jau lenkai... [...] Bažnyčioje bus pakankamai daug žmonių, nes čia reikia, nes taip mama sakydavo, nes močiutė visada eidavo. [...] Bet skirtumas yra... Kodėl taip yra, kad lenkai daugiau, o lietuviai mažiau – aš to paaiškinti nelabai galiu.“
(Moteris, lenkė, katalikė, jaunesnioji karta, žygių organizatorė, Vilnius.)

Kitos religinės organizacijos lyderio, atstovaujančio vyresniajai kartai, nuomone, lenkams ir jų vaikams labai svarbu ieškoti savo lenkiškų šaknų, kurios glaudžiai susijusios su religija, ir vesti juos į mokyklas lenkų mokomąja kalba:

„Taip, tas, kas pripažįsta lenkiškas šaknis. Jei kas nors vienas atsi-
traukia ir vaiką veda į lietuvišką mokyklą, viskas tuomet, galas. [...] Yra daug tokių vaikų, kurie patys perėjo į lenkišką mokyklą, pra-
dėjo skaityti knygeles, pradėjo skaityti kai ką. Bet yra ir tokie, ku-
rie ir pasiiliko ten. [...] Viena koja – tai mūsų katalikų tikėjimas, link
kurio mes einame, o antra – tai mūsų kultūra, visi mūsų papro-
čiai, visa tai, ką mums davė mūsų tėvai. Ir jeigu eiti be tikėjimo su
viena koja, tai žinote, kaip šokinėjame, visada abejonėse, visa-
da liūdesy. Kai žmogus eina dviem kojomis, jis rimtai nusiteikęs...“
(Katalikų organizacijos atstovas, Šalčininkų raj., interviu rusų kalba.)

Vienos organizacijos, labiau orientuotos į vyresnius žmones, jungiančios įvairiuose Lietuvos miestuose esančius lenkus katalikus ir susidaranti iš įvairių būrelių prie skirtingų Lietuvos bažnyčių (pavyzdžiui, Naujojoje Vilnioje, Grigiškėse, Lentvaryje, Kaune ir kt.), atstovė, atsižvelgdama į deklaruojamas misijas, teigė, kad nariai ne tik gilinasi į katalikų religiją, bet ir užsiima socialine veikla: pa-
deda žmonėms išsivaduoti iš alkoholizmo, globos namuose augan-
čius vaikus supažindina su tikėjimu (pavyzdžiui, rengia stovyklas „Vasaros atostogos su Dievu“, kurių metu moksleiviai (taip pat ir iš rusų, mišrių šeimų) poilsiauja Lenkijoje), lanko pagyvenusius vieni-
šus parapijiečius. Be to, organizacijos nariai vadovauja bažnyčio-
se įsikūrusiems Rožinio būreliams (Katalikiškos lenkų organizacijos atstovė, Vilnius), organizuoja ir kultūrinius renginius: susitikimus su lenkų poetais ir vertėjais ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Lenkijos, kompo-
zitoriais ir muzikantais, taip pat rengia organizacijos narių ir šeimų susitikimus (Katalikiškos lenkų organizacijos atstovė, Vilnius). Taigi, kartu su katalikybe propaguojamas ir lenkų tautiškumas, organi-
zuojamos šventės ir susitikimai su lenkų kultūros atstovais Lenkų kultūros namuose. Be to, ir pasaulietinių (ne religinių) organizacijų, tokių kaip įvairių miestų Lenkų sąjungos skyriai (taip pat ir tirtuo-
se miestuose), veikla glaudžiai susijusi su religija – labai svarbiu ir nekvestionuojamu lenkų kultūros ir identiteto aspektu. Pavyzdžiui, viename iš tirtų miestų veikia ir sekmadieninė mokyklėlė, kurioje įvairaus amžiaus vaikai ir net suaugusieji mokosi lenkų kalbos, taip

pat yra ansamblis ir bendrai švenčiamos šventės: valstybinės bei religinės (šv. Kalėdos, šv. Velykos), jose dalyvauja ir dvasininkai:

„Mes beveik visada darome Kalėdų koncertą, po to stas, pasidaliname kalėdaičiais. Kartais kunigas ateina.“
(Lenkų bendruomenės atstovas.)

Pabrėžiama, kad religija yra lenkų gyvenimo dalis, ir tai tradicija, kurios nereikia išsaugoti, nes ji ir taip išlaikoma (pavyzdžiui, net ir atidarant folklorinį festivalį tradiciškai vyksta mišios):

„Čia ne tai, kad jie išsaugo, bet čia yra jų gyvenimo dalis. Jiems tai yra įgimta, sakykim, iš tėvų paimta ir ta tradicija palaikoma labai aktyviai. Aš nematau, kad ją labai reikėtų dabar išsaugoti. Čia ir jaunimas, ir vėliai labai laikosi tų tradicijų. Religinė... Ir jeigu, sakykim, festivaliai lenkų vyksta, tai būtinai būna mišios, sakykim, kažkokioje tai bažnytelėje, kur mes konkrečiai važiuojame, o paskui jau festivalis. Tokia tradicija.“
(Lenkų bendruomenės atstovė.)

Tyrimai atskleidžia, kad rusams religinė tapatybė ne tokia svarbi kaip lenkams, be to, daugiausia rusų įvardijo save kaip netikinčius žmones (11,6 proc. rusų savęs nepriskyrė prie nė vienos religinės bendruomenės, lenkų – tik 1,5 proc., lietuvių – 6 proc.) (Ambrozaitienė et al. 2013: 172–173). Dalis rusų, istoriškai gyvenančių Lietuvoje, yra sentikiai (Čiubrinskas 1998; Potašenko, Morozova 2011; Морозова 2011). Kita vertus, 1990 m. atliktas etnografinis tyrimas atskleidė, kad tam tikrame regione buvimas rusu labiau siejamas su stačiatikių religija nei kalbėjimas rusų kalba (Savukynas 2003: 83).

Etniniu požiūriu stačiatikių organizacijos šiek tiek įvairesnės, tačiau tai lemia ne tik demografinė situacija, asimiliacijos procesai (mišrios šeimos), bet ir mažas statistinis stačiatikių skaičius, palyginti su lenkų katalikų bendruomene. Tai kelia sunkumų ne tik bendruomenėms, bet ir organizacijoms – kyla keblumų siekiant perduoti veiklą jaunesnei kartai. Teigiama, kad organizacijose, jų

veikloje dalyvauja vis mažiau jaunimo – ne tik dėl asimiliacijos procesų, emigracijos ar todėl, kad jiems nebeįdomu rusų kultūra, tradicijų išsaugojimas, bet ir dėl didesnio veiklų pasirinkimo, patrauklesnių veiklos formų trūkumo:

„Dabar jaunimas, maišytos šeimos. Čia labai svarbu. Kaip taisyklė, rusai maišytoje šeimoje kalba lietuviškai. Čia iš praktinės pusės... Ir vaikus atiduoda į mokyklą lietuvių kalba. Jie laiko, kad pasukui ir į universitetus stoti geriau... Kaip ir... Čia lygiai tas pats, kaip lietuviai nuvažiuoja į Ameriką. [...] Asimiliacija. Senoji karta dar laikosi, o išmirsim ir... [...] Arba išvažiuoja, arba... tiesiog kažko trūksta. [...] Aš irgi apie tai galvoju, kaip pritraukti jaunimą... Ir aš nerandu kaip... Galbūt yra kažkur atsakymas, bet aš pagal savo amžių nerandu. Gal man reikia su jaunimu pakalbėti daugiau. [...] Ir mokykloje yra tų užklasinių visokių užsiėmimų... ir dar kažkur tai eiti.“
(Rusų kultūrinės organizacijos atstovė.)

Asimiliacijos procesus rusų etninėje grupėje tyrimais patvirtina ir sociologai (Leončikas 2007: 38; Petrušauskaitė, Pilinkaitė Sotirovič 2012). Šie procesai siejami ir su švietimo sistemos pokyčiais, kai mažėja mokyklų rusų mokomąja, ir su visiems vienodai taikomu lietuvių kalbos egzaminu (Brazauskienė 2013: 180; Šliavaitė 2019), ir su rusų kaip gimtosios kalbos svarbos ir prestižo mažėjimu (Brazauskienė 2013: 183; Frėjutė-Rakauskienė 2018). Apie asimiliacijos procesus rusų etninėje grupėje ir mišrias rusų stačiatikių šeimas pasakoja ir kalbinti informantai, stačiatikių kunigai bei religinių organizacijų atstovai:

„Pusė ir net apie pusę... stačiatikis ir katalikas... katalikas ir stačiatikis. [...] Tai yra mišrios santuokos. [...] Pas mus ateina, tarkim, būna mama ar tėtis... Bet šiaip daugumoje, aišku, galima sakyti, kad čia pagal tautybę yra rusai. [...] Jie ateina iš tokių mišrių šeimų, ir jų yra, sakyčiau, dauguma.“
(Jaunesniosios kartos stačiatikių bažnyčios atstovas, Vilnius.)

Mokslininkų teiginius, kad bendruomenės nevienalytiškumą lemia skirtingi periodai, kuriais rusų tautybės žmonės atvyko į Lietuvą, patvirtina ir stačiatikių dvasininkas: bendruomenę sudaro tiek tarpukariu čia gyvenę rusai, užaugę ir išugdę pagal stačiatikių tradicijas, ir nebūtinai Lietuvoje, tiek atvykę sovietmečiu (tokių, jo nuomone, yra didžioji dauguma). Manoma, kad pastariesiems, taip pat jų vaikams, vaikaičiams, kuriems nebuvo suteikti religiniai pagrindai, „sunku peržengti tą bažnyčios slenkstį“ (Staćiatikių bažnyčios atstovas, Vilnius). Stačiatikių kunigo nuomone, dalis Lietuvoje gyvenančių rusakalbių nesisaista su jokia religija, net 2011 m. surašymo metu stačiatikiais prisistatę žmonės nebūtinai religingi, nes, kunigų skaičiavimu, realiai bažnyčių lankančių nėra daug, o tikrieji parapijiečiai yra tie, kurie „tikrai namie meldžiasi, o kiti taip... kartais... Vestuvės ar laidotuvės, ar krikštynos... Niekur nedingsi, reikia eiti“ (Staćiatikių bažnyčios atstovas, Vilnius). Pasak dvasininko, stačiatikių bažnyčios tikslas – visus 125 tūkstančius, kurie užsirašė esą stačiatikiai, grąžinti į bažnyčias, o tikėjimą – į jų gyvenimus. (Staćiatikių bažnyčios atstovas, Vilnius.)

„Patys suprantate, kad per šventes kas tik neina. Žmonės retkarčiais eina ir laiko save stačiatikiais. Va, per Kalėdas arba Velykas ateina, žvakelę pastato, pastovi, netgi ne per visas mišias, ir išeina. Masiškumą jie padaro per mišias, bet jie ne parapijiečiai.“
(Staćiatikių bažnyčios atstovas, Visaginas, interviu rusų kalba.)

Vilniaus stačiatikių vienuolynas ir Šv. Dvasios vienuolyno cerkvė – stačiatikių (ortodoksų) religinis centras. Prie jo įsikūrusios Vilniaus ir Lietuvos metropolito rezidencija ir įvairios susijusios institucijos. Apklausti organizacijų atstovai ir jų lyderiai savo veiklą, kaip ir lenkai informantai, sieja su stačiatikių parapijomis, bažnyčiomis. Pavyzdžiui, vienos organizacijos nariai susitinka cerkvės nuomojamoje patalpoje Vilniuje. (Staćiatikių religinės organizacijos atstovai, Vilnius, interviu rusų kalba.) Stačiatikiai ortodoksai Visagine taip pat buriasi šv. Panteleimono stačiatikių cerkvėje

(vienoje iš dviejų čia esančių) ir parapijoje. Ši cerkvė turi chorą, švenčia religines šventes, įtraukdama ir rusų folkloro organizacijas. Taip stačiatikių religija susiejama ir su rusų folkloro, liaudies kultūros puoselėjimu:

„Dėl to, kad mums tai tapo... Cerkvės gyvenimas tapo artimas. Mes dainuojam chore ten, reiškia, ir žinoma, visos tos šventės mums labai natūraliu būdu egzistuoja. Užgavėnės – tai Atgailos sekmadienis [rus. Масленица это прощенное воскресенье]. Mes ten pašventėm, o po to einam į cerkvę. Ten vakare Atgailos apeigos ir gavėnia. Viskas... Pasninkaujame. Ruošiamės Velykoms. Ten velykiniai pyragai [rus. куличи]. Visa tai gyvenime egzistuoja. Tai kaip ne dėl gražesnio žodelio [rus. не для красного словца], ne dėl kažkokios atributikos, bet būtent kaip gyvenimo dalis. [...] Todėl, kad mums tai svarbu... Va, toks bendravimas. Čia šioje cerkvėje nėra tokio bendrumo, kaip buvo ten, nes cerkvė didesnė. Žmonės ateina... Yra tokie jau tarsi su tam tikrais interesais. Mes daugiau bendraujame su choru. Nėra tokios didelės bendruomenės... gyvenimo. Bet mes stengiamės pritraukti, kiek mums tai leidžia jėgos. Kai kas pavyksta ir kviečiam žmones ir šventėms, ir stengiamės su visais pašvęsti... Ir dainas dainuojame visokiuose renginiuose.“
(Ansamblio atstovas, interviu rusų kalba.)

Vilniuje įsikūrusios religinės organizacijos veikloje dalyvauja įvairaus amžiaus ir tautybės stačiatikybę išpažįstantys žmonės (rusai, baltarusiai, lenkai, ukrainiečiai, mišrioje šeimoje augę, taip pat lietuviai, priėmę stačiatikybę arba perėję iš katalikybės), ne tik stačiatikių dvasininkai, bet ir pasauliečiai, ir tai atsispindi organizacijos struktūroje.

„Ne, ne tik rusai. Aš esu baltarusis. Yra lietuvių. [...] Yra lenkų, baltarusių... yra iš mišrių šeimų. Nėra tokio išskyrimo. [...] Stačiatikybė – tai ne tautybė. [...] Todėl yra visokių, kas tik nori. Prašau. Durys atvertos.“
(Stačiatikių organizacijos atstovai, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Kitaip nei lenkam katalikams, svarbus vaidmuo ugdant stačiatikių etninę ir religinę tapatybę bei sutvirtinant jų sąsajas tenka

ir sekmadieninėms mokykloms, kurios veikia prie cerkvių (daugiausia Vilniuje). Su sekmadieninėmis mokyklomis susijusios ir rusų stačiatikių religinės organizacijos. Šių organizacijų veikloje dalyvauja ir parapijų jaunimas, ir vaikai, kurie lanko prie cerkvių veikiančias sekmadienines stačiatikių mokyklas, kuriose pamokos vyksta rusų kalba. Pasakojama, kad Vilniuje įsikūrusi religinė organizacija bendradarbiauja su Rusų dramos teatru, kuriame per Kalėdas sekmadieninių mokyklų mokiniams nemokamai rodomas spektaklis:

„Pas mus yra toks abipusis bendradarbiavimas su Rusų dramos teatru. Pavyzdžiui, Kalėdos. Štai pasiūlo vaikams kažkokį spektaklį ir parodo. Atvažiuoja iš visų parapijų... kas gali ir nori. [...] Taip, nemokamai siūlo.“
(Stachiatikių religinės organizacijos atstovai, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Kasmet Vasario 16 d. įvairiuose Lietuvos miestuose vaikams, kurie lanko sekmadienines mokyklas, organizuojamas konkursas religine tema, o komanda nugalėtoja per mokinių atostogas turi galimybę aplankyti užsienio šalį, nes organizacija padengia didelę dalį kelionės išlaidų:

„Teologinis konkursas. Jis vyksta kartą per metus įvairiuose Lietuvos miestuose. Vaikai mokosi įvairių parapijų sekmadieninėse mokyklose, duodamos temos vaikams metų pradžioje. Dabar tokia tema: bažnyčios sakramentai. Jie tą temą mokosi, duodama tam tikra literatūra.“
(Stachiatikių religinės organizacijos atstovai, Vilnius, interviu rusų kalba.)

Statistinis stačiatikių bendruomenės etninis nevienalytiškumas patvirtinamas ir informantams atsakant į klausimus apie jų parapijų etninę sudėtį. Bendruomenė apibūdinama kaip rusakalbė: dauguma parapijiečių namie, šeimoje, vienas su kitu kalba rusiškai, tačiau yra skirtingų tautybių atstovai – rusai, baltarusiai, ukrainiečiai. Vienintelis jungiantis tapatybės elementas, be išpažįstamo tikėjimo – kalba.

„Kaip sakiau, kalba, tai būtini kalba kasdienė yra rusų. Pasakyti, kad visi laikyti save rusais, negalime, kaip sakant, kadangi jaučiamas toks ryšys su savo galbūt dažniausiai istorine [...] tėvyne... [...] Tai jie labai gražiai identifikuoja, kad jie yra baltarusiai arba kad jie yra ukrainiečiai, ir tai labai jaučiama, labai jaučiama.“
(Stačiatikių bažnyčios atstovas, Vilnius.)

Religinių organizacijų sudėtis, informantų teigimu, taip pat daugiatautė: rusų, baltarusių, ukrainiečių, lenkų, lietuvių ir žydų tautybių žmonės. Akcentuojama ir tai, kad organizacijos „įtraukios“ ir priimančios žmones nepaisoma etniškumo (rusų ar kitų tautybių žmonės):

„Bet tautybės pagrindine prasme yra kas – rusai, baltarusiai, ukrainiečiai, lenkai, lietuviai... ir žydų tiesiog žmonių yra, kurie tikrai krikštyti ortodoksų tradicijoje. Bet žinokite, va, savo tokiu būvimu, savo kultūrine kažkokia būtent idėja gražiai tiesiog susaisto ir netgi grynai tas tautinis, reiškia, tautybių tiesiog, va, susi gyvenimas gražus – tiesiog būtent toje bažnytinėje perspektyvoje.“
(Religinės organizacijos atstovas, Vilnius.)

Stačiatikių bendruomenės ir organizacijų narių daugiatautiškumas ir įtrauktis religiniu požiūriu iš dalies atsispindi ir jų vykdomose veiklose. Pavyzdžiui, stačiatikių organizacijos atstovas pasakoja, kad kas antrus metus jie visos šalies mastu rengia ortodoksų kultūros dienas, per kurias viešai kalba apie visų Lietuvos šventųjų ortodoksų bažnyčių istorinį, dvasinį kelią; renginys pritraukia daug įvairių susidomėjusių žmonių ne tik iš stačiatikių, bet ir iš katalikų religinių bendruomenių. Džiaugėsi, kad „2020-ieji yra paskelbti kaip tik Lietuvos šventųjų metais, grynai augusių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, ir kaip tik ta diena netgi kalendoriuje yra įteisinga“, ir mano, kad tai didelis istorinis įvykis, kuris paskatins tuos žmones ir iš katalikų religinės bendruomenės. (Religinės organizacijos atstovas, Vilnius.) Kasmet įvairiose Lietuvos vietovėse organizuojamos vaikų stovyklos, kuriose diegiama stačiatikybės tradicija, neretai orientuojamasi ir į vaikus iš mišrių šeimų

(Stačiatikių organizacijos atstovai, Vilnius, interviu rusų kalba). Pasakojama ir apie piligriminiuosius žygius, kurie dažniausiai vyksta Lietuvoje, įvairiose jos vietovėse, o tai liudija tapatinimąsi su Lietuva. (Stačiatikių religinės organizacijos atstovai, Vilnius, interviu rusų kalba).

Rusų organizacijos (tiek religinės, tiek pasaulietinės) Lietuvai atgavus nepriklausomybę kūrėsi tautiniu pagrindu, bet įtraukė ir kitų tautybių narius, o stačiatikybė ir religinės veiklos buvo suvokiama kaip kultūros dalis:

„Ir mes tada nusprendėme... Mes, tai aš turiu omeny rusai, kurie čia seniai gyvena, mokėsi, dirba. [...] Ir sukūrėme NN centrą, ir [...] paskelbėme, kad mes tęsiame tą tradiciją tarpukario tos organizacijos ir pradėjome po truputį veikti. Įstatuose parašėme, kad mes į jokių politiką nelendame. Tai visiškai nepolitizuota organizacija. Mes tik norime išsaugoti savo identitetą... Kalba, muzika, literatūra, švietimas ir kultūra. Čia būtų tos kryptys, pagal kurias veiksime. Kam priimtina, tam priimtina, o kam nepriimtina... Mes neribojame... visokių tautybių yra organizacijoje.“
(Rusų kultūrinės organizacijos atstovė.)

Liaudies kultūra (rusų) ir liaudyje švenčiamos šventės labai glaudžiai siejamos su bažnytiniu gyvenimu ir ne tik stačiatikių estetika, bet ir etika – santykiu su žmogumi, jį supančia aplinka, Dievu, gamta. Apgailestaujama, kad daugelis rusų liaudies kultūrą sieja vien su estetiniais, bet ne su etiniais, religiniais klausimais. Manoma, kad daugelis klaidingai interpretuoja etninę kultūrą kaip nacionalizmo apraišką, kaip „savo“ ir „kito“ išskyrimą, nes žvelgiant per tikėjimo prizmę religija (krikščionybė) yra tiek tolimas, tiek ir artimas tautas (lietuvius ir lenkus katalikus) jungiantis, o ne skiriantis elementas:

„Liaudies kultūra taip glaudžiai susijusi su cerkvės gyvenimu... Ne tik su stačiatikių estetika. Estetika tai kažkas išoriško, taip. Pirmiausia su pačia etika, t. y. tarpusavio santykiai su žmonėmis, su gamta, su Dievu, todėl mums tai labai svarbu. Na, apgailestaudama galiu

pasakyti, kad ne visada tai sulaukia pritarimo, nes daugiausia liaudies kultūra suprantama kaip tokios sceninės formos. Susiklostė toks stereotipas tarp rusų žmonių, tarp mūsų tėvynainių, kad folkloras, liaudies dainos kai kas specifiško, su ryškiais kostiumais, nors tai labai prieštarauja pačiai estetikai, įskaitant ir liaudies kultūrą... pirmą kartą. [...] Kelia susirūpinimą, kad pereina į nacionalizmą. Suprantate, bet kokia pagoniška kryptis, ji įtraukia žmones į nacionalizmą, todėl... Na, kaip... Kad tokia pagonybė – mano giminė, mano gentis aukščiau visko. Visi kiti arba priešai, arba... va. Ir tokia idėja išties pražūtinga apskritai šaliai, kultūrai. O tikroji krikščionybė, čia mums... pirmiausia, tokia universali idėja ir kiekvienas etnosas joje atranda savo nišą. [...] Iš tiesų mums artimesnės dvasios, pavyzdžiui, lenkai... katalikai, sakykim, lietuviai, kurie išpažįsta krikščionybę, aš netgi sakyčiau, musulmonai, kurie... tai abraominė religija. (Ansamblio atstovas, interviu rusų kalba.)

Reikia pabrėžti, kad ir pasaulietinėms organizacijoms, kurios užsiima kultūrine veikla, siekia puoselėti ir išsaugoti rusų kultūrą, nuo pat įsikūrimo religija ir bendradarbiavimas su stačiatikių bažnyčia yra svarbus veiksnys, padedantis „palaikyti“ ir „palaiminti“ jų veiklą. Vis dėlto akcentuojama, kad bendraujama pasaulietiniu, bet ne religiniu lygmeniu:

„Jis pats negalėjo dalyvauti kaip dvasininkas, nors aš kviečiau kaip garbės narį. Jis visą laiką ateidavo pasitarti. Jis leisdavo tuos koncertus. Aš ir dabar pas NN einu. Paprasčiausiai afišą pakabinti man reikia jo palaiminimo. Ten tokia diena netinka, nes neatitinka kažkios kalendorinės religinės šventės ar dar kažko. Sako: „Čia pas mus pasninkas, netinka.“ Taip visą laiką einu ir reikia atsiklausti... O kaip gi. Žinote, formacijos keičiasi, o bažnyčios stovi. Kaip ir pas katalikus... Ateina komunistai, ateina dar kažkas... Ateina socialistai... Bažnyčia kaip stovėjo, taip ir stovi... Čia reikia... ir apskritai... ir man... Aš pajutau, kad aš turiu palaikymą ir pasakysiu taip... Visai kitoks... pasakysim taip, autoritetas, cenzas... Čia pliusukas yra... Ir aš stengiuosi bendrauti. [...] Kas liečia bažnyčias, tai bendraujame, bet

tokiame... в светском... [pasaulietiškame] lygmenyje, o ne religiniame.“
(Rusų kultūrinės organizacijos atstovė.)

Nors ir akcentuojama, kad tautinių bendruomenių organizacijos neužsiima religine veikla, vis tiek pripažįstama, kad stačiatikių religija yra glaudžiai susijusi su rusų kultūra ir jų neįmanoma atskirti, nes jos viena be kitos gyvuoti negali:

„Religija – kaip kultūros papildymas, nes seniau ir aš kai kurių dalykų nežinojau. [...] Nepasakysiu, kad čia religiniai renginiai, bet kaip religija darė įtaką kultūrai, iš to požiūrio taško. [...] Žinote, tai viskas kažkaip susikerta ir neįmanoma atskirti.“
(Kultūrinės organizacijos atstovė, Švenčionių raj., interviu rusų kalba.)

Analizuojant etniškumą ir religingumą, jų sąsajas, panašumą ir skirtumus tarp etninių ir religinių grupių, pravarti *simbolinio religingumo* (angl. *symbolic religiosity*) sąvoka (Gans 1994: 585). *Simboliniu religingumu* vadinama labiau religinė nei sekuliari veikla, įtraukianti tokį religinių simbolių naudojimą, kuris nekomplikuoja dominuojančio kasdienio gyvenimo būdo (Gans 1994: 585). Taigi daugelio kultūrinių (ne religinių) etninių grupių organizacijų veikla gali būti laikoma simboliniu religingumu, kai etninės grupės (lenkų, rusų) kultūra yra siejama su tam tikrais simboliniais stačiatikių arba katalikų tikėjimo elementais.

5.3.2. Gimtosios (lenkų ir rusų) kalbos svarba religinėse apeigose, ugdyme ir organizacijų veikloje

Atliekant tyrimą reikšmingas klausimas, kiek (gimtoji) kalba yra susijusi ir kiek svarbi tiriamų grupių religinėse apeigose, religiniame ugdyme bei organizacijų veikloje (plačiau apie tokias tapatybės dimensijas kaip kalba ir religija žr. pirmą skyrį).

Lenkų kalbą gimtąja laiko 77 proc. Lietuvos lenkų (Geben 2013: 225), tad kalba yra dar vienas svarbus tapatybės elementas.

Be to, tyrėjų minima ir „paprastoji kalba“ (lenk. *po prostu*), kuri yra lenkų, rusų, baltarusių ir lietuvių kalbos mišinys, vartojamas Šalčininkų rajono gyventojų (Vyšniauskas 2020). Šio tyrimo duomenimis, daugelis informantų (ypač vyresni) taip pat pabrėžė, kad jiems svarbu, kokia kalba vyksta mišios. Pavyzdžiui, renkiasi eiti į bažnyčią, kur mišios vyksta lenkų kalba arba tą valandą, kai bažnyčioje mišios vyksta šia kalba. Sakoma, kad jei ir eina į mišias lietuvių kalba, jiems jos dvasiškai nevisavertės. (Katalikiškos lenkų organizacijos atstovė, Vilnius.) *„Pasakysiu, kad aš nemoku lietuviškai melstis.“* (Lenkų bendruomenės atstovas, Visaginas.) Kita vertus, kai kurie vidutinio amžiaus ir jaunesni informantai teigė, kad neteikia tokios didelės reikšmės mišių kalbai:

„Man, pavyzdžiui, nėra svarbu. Čia nuo amžiaus svarbu. Gal dabar jau... Kažkaip lengviau, bet mano tėvai sako: „Tik į lenkų eisiu.“ Jiems yra lengviau. Jie supranta. Jie mišias išgyvena kitaip, vis tiek kažkas artima. Mums nesvarbu. [...] Kai mes šeimoje lenkiškai kalbame, tai vaikams kildavo tada klausimų: „O kokia kalba bus?“ Diskomfortas buvo. Bet kai įprato...“ (Moteris, lenkė, vidurinė karta, katalikų bendruomenės narė, Vilnius.)

Apibendrinus interviu duomenis išryškėjo, kad mišių kalbos svarba labiau priklauso nuo lietuvių kalbos mokėjimo ir įgūdžių ją vartoti, o ne nuo amžiaus grupės. Pavyzdžiui, buvo ir jaunų lenkų informantų, kurie teigė, kad lietuvių kalba jiems sunkiau mąstyti ir kalbėti, taigi ir mišias geriau renkasi lenkų kalba:

„Aš, kaip sakiau, man lenkiškai yra geriau mąstyti, lengviau kalbėti. Na, ir su Dievu man lenkiškai lengviau kalbėti.“ (Jaunimo katalikiškos organizacijos atstovas, Šalčininkų raj.)

Piligriminis žygis, reikšmingas įvykis lenkams katalikams, organizuojamas kasmet nuo Eišiškių iki Aušros Varty, taip pat daugiau sia vyksta lenkų kalba, nors ir lietuvių tautybės atstovai yra kviečiami ir kiekvienais metais eina kartu:

„80 proc. šito žygio vyksta lenkų kalba. [...] Mes norime ir lietuviškai, bet kadangi yra apie 200 žmonių, iš kurių yra 180 lenkai, tai taip gaunasi, ar ne. Bet lietuviai sako: „Ne, ne... Každą suprantu, eisiu pasižiūrėsiu.“
(Žygių organizatorė, jaunesnioji karta, lenkė, Vilnius.)

Vilniuje nėra lenkiškai kalbantiems vaikams (kitai nei rusiškai kalbantiems stačiatikiams) skirtų sekmadieninių mokyklų, įkurtų prie katalikų bažnyčių ir parapijų, nes nėra poreikio mokytis religijos pagrindų gimtąja kalba, kai veikia mokyklos, kuriose ugdomas lenkų kalba ir jų bendruomenė, palyginti su rusais stačiatikiškais, gana gausi. (Katalikų laikraščio atstovas, Vilnius). Vilniaus Šv. Dvasios parapijoje lenkų kalba nuo 1992 m. leidžiamas ir laikraštis, skirtas lenkų katalikų bendruomenei. Parapijose ir prenumeratoriams platinamame laikraštyje daugiausia pranešama apie parapijos naujienas, apie Katalikų bažnyčių pasaulyje ir apie vyskupijų (pavyzdžiui, arkivyskupijos parapijas, kunigus, Vilniaus vyskupų istoriją). Galima rasti ir autorių straipsnių, perspausdintų iš Lenkijos katalikiškos spaudos. (Katalikų laikraščio atstovas.)

Tačiau viename iš miestų, kur vyko tyrimas ir veikia lenkų sekmadieninė mokykla, pripažįstama, kad į mokyklą sunku pritraukti jaunimą, nes lenkai šiame krašte jaučiasi kaip namie ir nėra pasiilgę savo gimtinės, tad ir jų lenkiškumo nereikia specialiai puoselėti ar išlaikyti lenkų kalbos:

„Žinokite, jaunimas nelabai domisi. [...] Ta pirma, antra karta 2000 metų... Jie dar... Dabar jau suaugę, ateina, viskas... O tie jau paskutiniai nelabai... Išskrenda, išvažiuoja. [...] Ir dėl to. Mūsų vietiniai lenkai... Jie nepasiilgę savo gimtinės. Jie čia gimę ir jiems... Pavyzdžiui, organizuojame koncertą, tai jie ateina, bet ne taip gausiai. [...] Jie čia jaučiasi kaip savo gimtinėje ir viskas tvarkoje, normaliai, aišku. Mūsų kraštas yra lenkiškas.“
(Lenkų bendruomenės atstovas.)

Stačiatikių religinės bendruomenės (kartu ir religinių organizacijų) daugiatautiškumą iš dalies atspindi ir kalbinė rusų situacija,

nes reprezentatyvaus tyrimo duomenys rodo, kad namie tik 68 proc. rusų tautybės respondentų kalba vien rusiškai (7,8 proc. lietuvių kalba, 24,3 proc. rusų ir lietuvių kalba) (LSTC, Petrušauskaitė 2015: 7). Šie duomenys patvirtina ir sociolingvistinių tyrimų rezultatus apie dvikalbystę, būdingą rusams, nes kasdieniame gyvenime šeimoje bendraujama rusų, o viešojoje erdvėje dažnai vartojama lietuvių kalba (Brazauskienė 2013: 180).

Į mokyklas rusų mokomąja kalba, kuriose yra stačiatikių tikybos pamokos, yra orientuota ir stačiatikių religinių organizacijų veikla, nors tokių mokyklų visoje Lietuvoje nėra daug, ypač palyginti su mokyklomis lenkų kalba. 2013–2017 m. vaikų, ugdomų rusų kalba, kitaip nei lenkų, sumažėjo, taip pat ir ugdymo įstaigų skaičius (Bakonis et al. 2018: 8). Tačiau Vilniaus mieste, preliminariais duomenimis, 2018–2019 m. buvo 15 mokyklų rusų kalba (pradinės, progimnazijos, pagrindinės gimnazijos) ir tik 9 lenkų kalba, lietuvių ir rusų, rusų, lenkų ir lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis – visų po 2 (pagrindinės ir gimnazijos) (kitaip nei Vilniaus rajone, kur yra 22 lenkų mokyklos, o rusų – tik 1 gimnazija); Šalčininkų rajone yra 6 pagrindinės ir 8 gimnazijos lenkų kalba, o rusų kalba tik 1 pagrindinė ir 1 gimnazija; Visagino savivaldybėje yra 2 progimnazijos rusų kalba ir 1 pagrindinė ir 2 progimnazijos lietuvių ir rusų kalbomis; Kauno mieste 1 gimnazija lietuvių ir rusų kalba, Švenčionių rajone tik 1 gimnazija rusų ir lenkų kalba (Bakonis et al. 2018: 11).

Kultūrinės rusų organizacijos atstovė pasakoja, kad su mokiniais iš mokyklų arba klasių rusų mokomąja kalba organizuoja įvairias keliones, ekskursijas arba susitikimus, siejamus ir su religinėmis šventėmis:

„Bet vienas iš tokių labai įdomių renginių, kas mums labai gerai sekdavosi – tai kalėdiniai susitikimai. Katalikams Kalėdos 25 dienų, o rusams – po Naujųjų metų. Tas periodas jų vadinamas šventėmis [rus. Святки]. Mes rodėme filmą, kas tai yra [rus. Святки], susirinkdavome mokyklos salėje. Susirinkdavo tėvai, mokiniai, ir mes pasakodavome. [...] Paskui pas mus atsidarė cerkvė... Seniau nebuvo ir mes su jais taip pat bendradarbiavom, nes jie ateidavo pas mus į kalėdinius susitikimus. Jie mus sveikino, žinoma, pasakodavo, kaip cerkvė

švenčia šį renginį. Kunigas [rus. *Батюшка*] ateidavo. [...] Kartu su juo mes organizavome kelionę pas Vilniaus stačiatikius... Mes važiuovome. Ir mes lankėme Šv. Dvasios vienuolyną ir cerkvę, kur krikštijo Petras I... savo proanūkj... Mes ėjome tomis vietomis ir iš religinio požiūrio mes supažindindavome mokinius, va, iš šios perspektyvos.“ (Kultūrinės organizacijos atstovė, Švenčionių raj., interviu rusų kalba.)

Viena iš stačiatikių švietimo organizacijų veiktos kryptį susijusi su religiniu ugdymu ir stačiatikių tikybos mokytojų rengimu. Bendradarbiaujama ir su Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklomis ir, pasak organizacijos lyderio, stengiamasi atliepti vyskupijos lūkesčius. Organizacijoje mokoma ir chorinio giedojimo (vyskupijoje yra cerkvės choro giedotojų poreikis) ir organizuojamos bažnytinio meno – ikonų tapybos pamokos. Pastarosios dvi kryptys labiau orientuotos į stačiatikių bažnyčios reikmes, o pirmąja siekiama ugdyti jaunąją stačiatikių kartą mokyklose. Pedagogų rengimas apima įvairius mokytojams skirtus seminarus, paskaitas, mokymus, rengiamos tarptautinės ir Lietuvos konferencijos. Šią veiklą vadovas vadina „dvasinio identiteto židiniu“ (Religinės organizacijos atstovas, Vilnius).

Reikia pabrėžti, kad, kitaip nei lenkų katalikų, stačiatikių religinės apeigos cerkvėse vyksta ne rusų, o bažnytine slavų kalba (žr. trečių skyrių). Kadangi stačiatikių bendruomenę sudaro ir tiek etniniu, tiek religiniu požiūriu mišrių šeimų atstovai, kurių vaikai jau nebemoka rusų kalbos, šį poreikį atliepia Vilniuje esanti vienintelė lietuviška Šv. kankinės Paraskevės ortodoksų parapija ir Šv. Paraskevės cerkvė, kurioje nuo 2005 m. mišios (liturgija) vyksta lietuvių kalba.

„Prie to pačio turime gi būtent religinę mūsų ortodoksų bendruomenę, kurioje pamaldos tiesiog vyksta lietuvių kalba. Va, čia Paraskevės cerkvėje. Ir jau atšvenčia 15-os metų sukaktį. [...] Tai yra iš tikrųjų toks labai glaudus kultūrinis ryšys su Lietuvos iš viso tradicija, kuri be galo unikali, ir parodo, kad gražiai susisaisito tos visos gairės ir ta savastis – tiek dvasinė, tiek pasaulietinė.“ (Religinės organizacijos atstovas, Vilnius.)

Taigi, daliai stačiatikių gimtoji arba kasdieniame gyvenime vartojama kalba yra svarbesnis veiksnys nei tapatinimasis su tam tikra etnine grupe:

„Yra istoriškai susiklostę tam tikros gairės, kad rusakalbių ar tų slavų būtent tradicijoje tie įvairūs... Tiesiog šaknys – jos yra gilios, bet tas... kartais žmonės stebisi. Sako: „Jūs, slavai, tiesiog gyvenantys kitose šalyse, bet jūs esate netikri slavai, nes jūs esate jau susitapatinę su savo šalies kultūra.“ Bet mes tuo didžiuojamės... [...] Bet slavai negali savęs tiesiogiai susieti... netgi gyvenantys Lietuvos mastu... su tuo, kad grynai jiems bažnytinė tikėjimo tradicija būtų jiems pagrindinė. [...] Tas tapatumas tai iš tikrųjų, ko gero, yra labiau sociokultūrinis reiškinyss slavų kalba, tiesiog rusų kalba, bendraujančių žmonių.“
(Religinės organizacijos atstovas, Vilnius.)

Rusų kalba skelbiamas ir stačiatikių interneto puslapis *orthodoxy.lt*, kuriame, be kitų naujienų, susijusių su Stačiatikių bažnyčia tiek Lietuvoje, tiek ir užsienyje, vieną arba tris kartus per mėnesį transliuojama vaizdo laida „Obzor“. Joje rodomi ne tik informacinio pobūdžio reportažai apie svarbiausius įvykius bažnyčioje, bet ir laidos apie iškilus Lietuvos žmones (Stačiatikių interneto puslapio atstovė, Vilnius). Rusų kalba leidžiamas ir žurnalas, kuriame gvildenamos temos, susijusios su Stačiatikių bažnyčios gyvenimu, taip pat įvairios istorinės temos. Žurnalas išėina keturis kartus per metus rusų kalba, tačiau jame yra ir straipsnių lietuvių kalba, liudijančių daugiatautiškumą ir daugiakalbiškumą (Religinės organizacijos atstovas, Vilnius).

5.3.3. Santykis ir ryšiai su istorine tėvyne (Lenkija, Rusija)

Etniškumui, etninės tapatybės įtvirtinimui reikšmingas elementas – palaikomi ryšiai su istorine tėvyne. Lenkiškumui, lenkų identitetui svarbūs tiek parapijų ir bažnyčių, prie kurių įsikūrusios organizacijos, tiek pačių organizacijų, jų lyderių ir narių ryšiai su

Lenkija. Ankstesni tyrimai atskleidė, kad Lenkija prisideda išsaugant Lietuvos lenkų tapatybę bendradarbiaujant savanoriškoms organizacijoms, mokykloms lenkų mokomąja kalba (Kazėnas et al. 2014: 103–107; Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2016; Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitė 2021). Istorinė tėvynė, šio tyrimo informantų teigimu, taip pat turi įtakos lenkiškose parapijose, be to, daro įtaką lenkų katalikiškų organizacijų veiklai ir jas finansuoja.

Pavyzdžiui, informantai minėjo Namų bažnyčios judėjimą¹³³ Lietuvoje, kilusį iš Lenkijos ir jungiantį lenkų kilmės šeimas:

„Čia grynai iš Lenkijos atkeliavęs dalykas. Kalvarijose jau yra dabar dvi bendruomenės. Tam tikra taisyklė yra, kad šešios poros gali būti. Jie turi būti sukūrę šeimą bažnytinėje santuokoje, praktikuojantys. [...] Ir jie panašiai pradėdavo nuo aptarimo, kaip mėnuo praėjo, kokie džiaugsmas, kokie vargai, kas pagimdė, kas aplankė, kur nukeliavo ar dar kažką... O paskui buvo skaitoma knyga... arba šventasis raštas, arba filmas žiūrimas. Na, kažkaip bendravimas tarp šeimų.“
(Katalikų bažnyčios atstovas.)

Į šiuos Namų bažnyčios susitikimus atvažiuoja ir šeimų iš Lenkijos. Pabrėžiama, kad į bendruomenes buriamasi etniškumo principu (atskirai lenkų ir lietuvių šeimos). Branduolį paprastai sudaro jaunos šeimos su vaikais, tačiau dalyvauja ir vyresnių žmonių:

„Jau pastoviai metus laiko ir daugiau „kościół domowy“. Kaip čia lietuviškai pasakyti... namų bažnyčia... Yra ir lietuvių grupių, ir lenkų. [...] Šeimos, jo. Šeima ir su vaikais, kas turi mažų vaikų. Labai daug jaunimo. Mes su vyru patys seniausi. Čia mūsų tame ... „kręng“ [būrelyje]... čia tas jau... kiekviena bažnyčia turi savo tų „kręngų“. [...] Čia prie bažnyčios daugiau, jo. [...] Šiaip pirmiausia valgome čiut čiut, kas ką atsineša. [...] Paskui meldžiamės konkrečiai... už mus visus, dėkojame Dievui vienu žodžiu. Paskui namų darbeliai, kaip juokiamės. Namų darbeliai – tai pagrinde skaityti šventąjį raštą. Skaitome, o paskui aptariame viską... Kas ko nesuprato... Būdavo tie,

133 Namų bažnyčios judėjimas, pasak katalikų bažnyčios atstovo, kuriamas tam tikroje parapijoje siekiant sutuoktiniams padėti orientuoti šeimyninį gyvenimą pagal Katalikų bažnyčios mokymą. Šiame judėjime gilinamos religinės žinios ir tikėjimo pažinimas kasdieniame gyvenime.

kas vesdavo. Atvažiuodavo lenkų šeima iš Lenkijos, iš Augustavo.“
(Moteris, lenkė, Lenkų namų bažnyčios būrelio atstovė, vidurinė karta, Vilnius.)

Nuo 1990 m. vykstantys kasmetiniai piligriminiai žygiai nuo Eišiškių iki Vilniaus Aušros Vartų taip pat iliustruoja Lenkijos įtaką tam tikroms lenkų katalikų vykdomoms veikloms Lietuvoje, nes jie pradėti organizuoti iš Lenkijos atvykusių misionierių ir kunigų. Šiuose žygiuose dalyvauja jaunimas iš mišrių šeimų (rusų ir lenkų, lenkų ir lietuvių). Nors meldžiamasi lenkiškai, žygis jungia įvairių tautybių ir įvairiomis kalbomis kalbančius žmones. Taip pat tai lenkiškų tradicijų ir katalikų tikėjimo jungtis, nes žygiai organizuojami Lietuvos lenkiškų parapijų kunigams bendradarbiaujant su Vilniaus arkivyskupijos jaunimo organizacija, su Šalčininkų ir Eišiškių savivaldybėmis ir vietos gyventojais (Katalikų bažnyčios atstovas ir žygių organizatorius, Vilnius). Žygiuose aktyviai dalyvauja ir lenkų skautai (harceraai).

„Visi kunigai yra prašomi, kad jau skelbtų, kad tada ir tada vyksta piligriminis žygis ir į jį registruotis. Taip pat praneša... Yra toks laikraštukas religinis, kuris čia lenkų leidžiamas „Spotkania“, jame būna. Ir dar visada per radiją „Znad Wilii“, jie irgi visada skelbia. Paskui dar būna, kad atvažiuoja pas mus į žygį ir paima interviu iš ko nors ir paskui leidžia per radiją. Tai pakankamai plačiai čia tarp lenkų tas žinoma ir dabar metai iš metų daugiau atvažiuoja lenkų iš Lenkijos.“
(Lenkė, jaunesnioji karta, žygių organizatorė, Vilnius.)

Nors ir šioje piligriminėje kelionėje daugiausia dalyvauja lenkai, įtraukiami ir kitų tautybių atstovai (pavyzdžiui, lietuviai):

„Bandau prisikviesti, ir keletą kartų pavyko... draugus lietuvius, kurie lenkiškai nebūtinai kalba ir supranta, bet svarbu, kad jie įsitraukia. [...] Turiu tokią aktyvią draugę, tai jai labai patiko. Jinai įsidrąsino, sako: „O, jūs čia giedojote lenkiškai, tai aš lietuviškai pagiedosiu...“ Priėjo prie mikrofono... O kitos buvo įspūdžiai tokie: „Jūs keistuoliai, kiekvienam pravažiuojančiam mojuojate... Iš kur tiek emocijų?“ Bet jos džiaugėsi...“

(Moteris, lenkė, katalikė, jaunesnioji karta, katalikiškos organizacijos atstovė, Vilnius.)

Šie žygiai ypač aktualūs lenkų jaunimui, kuriems lenkiškumas, jų etninis identitetas svarbus, o katalikybė laikoma viena iš lenkų identiteto dėmenų. Daugeliui kalbintų lenkų katalikų šis kasmetinis žygis yra tapęs šeimos tradicija, perduodama iš kartos į kartą, nes tėvai kartu vedasi į žygį paaugusius vaikus. Be šio žygio daugelis apklaustųjų jaunų lenkų nebeįsivaizduoja savo vasarų:

„Čia yra tikrai labai nuostabus dalykas, kad aš savo pirmąją piligriminę kelionę, kai man buvo devyneri metai, yra tokia nuostabi kelionė iš Eišiškių į Aušros Vartus. [...] Jinai yra fantastinė. Mano šeima gyvena šiek tiek už Šalčininkų. Ta piligriminė kelionė eina pro mūsų namus plentu. Mano mama pradėjo į tas keliones vaikščioti, kai aš buvai dar maža. [...] Šiais metais bus 31 kartas. Tai nuo 1990 metų. Tai apskritai po nepriklausomybės metų yra tokia pirma piligriminė kelionė. Man atrodo, kad mama pradėjo eiti 2000 metais. Tai buvo jos pirma piligriminė kelionė, o 2005 metais buvo mano pirma piligriminė kelionė. [...] Pirmą dieną jinai manęs neėmė, nes pirmą dieną yra ilgiausias maršrutas. Tai nuo Eišiškių iki Šalčininkų. Kad ta „pilgrimka“ eina pro mūsų namus, aš atsimenu, kai mama išeina kelioms dienoms ir man sako, kad mamos nebus, o vasarą jinai visada namie. Na, ir kad sušvelninti tą netekties liūdėsį, močiutė mane imdavo į laukus ir sako: „Prirink gėlių mamai“, kad mes eitume pasitikti tų piligrimų su gėlėmis ir mojuoti. Tai aš atsimenu tas puokštes mamai... Man tai labai brangu. Tai mes laukdavome tos mamos ir jau 2005 metais jinai mane paėmė.“
(Moteris, lenkė, katalikė, jaunesnioji karta, katalikiškos organizacijos atstovė, Vilnius.)

Šie žygiai svarbūs ir religinės edukacijos požiūriu, taigi ir jungia etninio (lenko) identiteto ir religinio identiteto dėmenis:

„Mes ten daug dalykų iš tikrųjų mokėmės. Buvo toks kelių dienų formacinis susitikimas su kitais žmonėmis, kurie turi irgi tą patį tikėjimą, tas pačias giesmes žino, tą patį rožinį ir visa kita. Ten tokių ir tradicinių...“

Pavyzdžiui, „Marijos valandos“ kaip ir parapijose išnyksta, o ten mokomas jaunimas šitos giesmės ir jina! yra tikrai graži ir gili, kaip taktiškai giedama, o ne taip, kaip mūsų močiutės, su visa pagarba, bažnyčioje kartais tempia iki... Net nežinau... Tai va, yra stilius, yra kompaktiškai. Yra faina, ir tada einama ir meldžiamasi... ir klausimų konferencijų... nes vis pakviesdavome kiekvieną dieną po du kunigus... vienas prieš pietus, kitas po pietų. Eidamas kažkokią temą pasakodavo jaunimui apie sužadėtuves arba apie tą patį seksualumą, intymumą.“ (Katalikų bažnyčios atstovas.)

Kitas jaunimo katalikiškos organizacijos lyderis pasakoja apie jų vykdytas veiklas, tokias kaip mažieji žygiai Jašiūnuose ir Šalčininkuose, kasmetinės išvykos į Lenkiją (pavyzdžiui, į Jaunimo dienas Šumske). Jis sako, kad idėją kurti organizaciją taip pat parsivežė iš Lenkijos renginio apie tapatybę:

„Su savo pusbroliu kažkaip tai išvažiavome į Lenkiją, į Vroclavą, ir ten susipažinome su tokiu NN [vardas], kuris veda visą šitą renginį. [...] Ten apie tapatybę. Pavyzdžiui, apie istoriją pasakojo, apie autonomiją. Skatino mus kažkaip tai veikti, kad nebūtume abejingi savo tapatybei, kad susimąstytume, kas mes esame, kodėl mes čia esame. Pavyzdžiui, čia, Šalčininkuose, yra tokie nesusipratę žmonės, kurie nesupranta, kas jie yra, dažniausiai rusiškai kalba. [...] Sakau, daug žmonių nemąsto apie tai, kas jie yra. Gal negražiai pasakysiu, bet kartais lengvesnis būdas yra asimiliuotis. [...] Aš daug turiu pažįstamų, kurių yra lenkiški vardai ir pavardės, o jie sako: „Mes lietuviai, Lietuvoje gyvename.“ (Jaunimo katalikiškos organizacijos atstovas, Šalčininkų raj.)

Dar vieną bendruomenę, orientuotą į lenkiškas šaknis turintį jaunimą iš įvairių lenkiškų Lietuvos parapijų, Vilniuje subūrė seminaristas iš Lenkijos. Joje lenkiška tapatybė tiesiogiai siejama su katalikų tikėjimu ir religine veikla. Tokie susibūrimai, informanto teigimu, yra labai populiarūs Lenkijoje:

„Atvažiavo seminaristas iš Lenkijos ir subūrė jaunimą iš įvairių parapijų. Buvo iš Vilniaus, iš Vilniaus rajono, iš Jašiūnų. Iš Šalčininkų,

man atrodo, kad nebuvo. Buvo Mastiškės. Tose parapijose buvo tokie animatoriai. [...] Pavyzdžiui, vasarą pasirošia kartu su jaunimu ir važinėjame į... Varėnos rajone. Ten turėjome „oaza“... nežinau, kaip lietuviškai [oazė]. [...] Ten meldėmės. [...] Kristaus keliuėjome, nagrinėjome Dievo žodį. Pagrindinis toks akcentas buvo būtent religija. Tai yra labai populiaru Lenkijoje. [...] Animatoriai... O čia mes su vaikais dirbome ir dalinome Dievo žodį. Turėjome metams surašytą planą.“
(Jaunimo katalikiškos organizacijos atstovas, Šalčininkų raj.)

Organizacijų finansavimo ypatumai taip pat turi įtakos veiklų, susijusių su etniškumu, kryptims – dažniausiai pasitelkiamos pačios bendruomenės lėšos, privačių rėmėjų iš Lietuvos arba Lenkijos lėšos, tam tikri bažnyčių ištekliai (pavyzdžiui, patalpos) ir fondai, nukreipti išsaugoti etninių grupių identitetą (Lenkijos fondai tėvynainiams kitose šalyse). Religinė bendruomenė ir bendrijų įstatymas (1995 m. spalio 4 d. Nr. I-1057) numato, kad juridinio asmens teisės turinčios religinės bendruomenės ir bendrijos gali iš valstybės ir savivaldybės biudžetų gauti paramą kultūrai, švietimui bei labdarai, ir interviu metu kai kurie informantai minėjo šias galimybes. Tyrimo duomenimis, lenkų katalikų religinių organizacijų finansavimo pagrindas – savanoriškos aukos, nario mokestis ir skirti procentai nuo gaunamų pajamų, tačiau šios lėšos yra menkos ir nepakankamos organizacijų veiklai užtikrinti. Kai kurios organizacijos rašo projektus ir kreipiasi į įvairius katalikiškus fondus Lietuvoje ir užsienyje (Vokietijoje arba į JAV „Lietuvių katalikų religinę šalpą“) arba į atitinkamas valstybines institucijas, atsižvelgdamos į planuojamas veiklas (Jaunimo reikalų departamentą prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Tautinių mažumų departamentą).

Lenkų tautybės katalikai, jų bendruomenės, įvairios organizacijos turi galimybę kreiptis į Lenkijos konsulatą, Lenkijos institutą Lietuvoje, Lenkijos valstybės institucijas (pavyzdžiui, į Senatą ir jo įkurtus fondus; pagrindinis iš jų – fondas „Parama lenkams rytuose (lenk. fundacija „Pomoc Polakom na Wschodzie“).

„Tai, pavyzdžiui, kiekvienais metais apie 30 projektų pateikiama. [...] Tai iš tų 30 šiemet... Nu, trečdalis jų pareina... Ir jo, ir iš to gyvename. Gaunasi, kad nuo to laikotarpio, nuo pavasario... ta prasme, kad toms visoms stovykloms, kurios yra vasarą, pavasarį, ir ne tik stovyklos, būna įvairūs tematiniai žygiai. Būna susiję su religine tematika, būna su patriotine tematika, įvairūs mokymai [...] arba kažkokiomis rekolekcijoms arba [...] ekskursija, pavyzdžiui, Jono Pauliaus II ten keliais.“
(Lenkė, jaunimo katalikiškos organizacijos atstovė, Vilnius.)

Lenkiškumo aspektai religinių organizacijų veikloje atsiskleidžia ir analizuojant minimas jų bendradarbiavimo trajektorijas, daugiausia – ryšius su panašaus pobūdžio organizacijomis Lenkijoje. Pavyzdžiui, vyresnius žmones jungiančios organizacijos kviečia panašių Lenkijos, Austrijos organizacijų narius į susitikimus, kartu lankyti šventas vietas ne tik Lietuvoje (Kryžių kalną, Šiluvą, Tytuvėnus), bet ir Lenkijoje, Austrijoje, vykti į piligrimines keliones, ypač Lenkijoje:

„Dar mes turėjome kontaktų su Austrijos „Polonia“. Tai aš ten buvau vieną kartą, kada buvo pirmas paminklas Jonui Pauliui II ten pastatytas. [...] Lenkijoje jau nežinau, kiek kartų. Čia lengviausia... ir susitarti telefonu, kad jie mus leistų nakvynės. [...] Jie ten turi tokią salę „pielgrzymi“ [piligrimų].“
(Katalikiškos organizacijos atstovė Vilnius.)

Lietuvos stačiatikių bažnyčia yra pavaldi Maskvos patriarchatui, kuris skiria vyskupą iš Rusijos. Tačiau, kaip teigia stačiatikių dvasininkas, daugelis cerkvių kunigų kilę iš Lietuvos ir mokslus dažniausiai baigę Varšuvoje (Staćiatikių bažnyčios atstovas, Vilnius). Informantai tvirtino, kad nereikia vadovautis stereotipiška nuomone: jei Lietuvos Stačiatikių bažnyčia pavaldi Maskvos patriarchatui, tai ji „prusiška“. Anaiptol, tikėjimas, pasak informantų, nėra susijęs su politika, ir nei kunigai, nei parapijiečiai nesivelia į politiką ir politinėmis temomis nekalba. Pavyzdžiui, paklaustas apie Ukrainos Ortodoksų bažnyčios atsiskyrimą, stačiatikių kunigas teigia, kad tai nėra jokia naujiena, nes Ukrainos stačiatikių

bendruomenė jau seniai buvo atsiskyrusi ir nepriklausė Maskvos patriarchatui.

„Ta bendruomenė jau seniai buvo atsiskyrusi. Jiniai ne Maskvos patriarchatas, bet ją pripažino Konstantinopolio patriarchatas. Tai tik dėl to kilo konfliktas. Jie ir taip buvo ne Maskva. [...] Buvo [straipsnių]. [...] Iš tų straipsnių mes matome, kad žmonės, nu, visiškai diletantai bažnytiniame gyvenime. Jie painioja tokius elementarius dalykus...“
(Stačiatikių bažnyčios atstovas, Vilnius.)

Akcentuojamos senosios Ortodoksų bažnyčios tradicijos Lietuvoje, siekiančios 800 metų, ir šis svarus argumentas, informanto teigimu, rodo, kad Lietuvos stačiatikiai yra ne „svetimi“ ar „atvykėliai“, o sava įsitvirtinusi religinė bendruomenė. Tačiau kalbama apie religinį tapatinimąsi su stačiatikių bendruomene Lietuvoje, bet ne etninį su rusų tautybe ar su Rusija (Sovietų Sąjunga).

„Atšventėme Lietuvoje Ortodoksų bažnyčios 800 metų jubiliejų. [...] Tai mes esame ne atvykėliai kažkokie, o vietinė bendruomenė. Vietinė bendruomenė, kuri pasipildo dėl istorinių aplinkybių. Kažkokie iš šalies ten atvažiuoja. Va, ir sovietmečiu labai daug atvažiuo. Lyg ir ne visi jie įsiliejo. Nu, ką padarysi. Jau mes vėl apie etninę bendruomenę kalbam, bet ne apie religinę.“
(Stačiatikių bažnyčios atstovas, Vilnius.)

Nei parapijų ir cerkvių, nei pačių organizacijų, jų lyderių ir narių ryšiai su Rusija kaip kilmės šalimi ir istorine tėvyne šiame tyrime nėra akcentuojami. Ankstesni tyrimai taip pat atskleidė, kad Rusija neturi svarios įtakos išsaugant rusų tapatybę Lietuvoje nei bendradarbiaujant savanoriškoms organizacijoms, nei mokykloms rusų mokomąja kalba, ir jeigu yra tam tikrų ryšių, tai jie tik fragmentiški ir neturi esminės reikšmės (Frėjutė-Rakauskienė 2018). Anksčiau atlikti tapatybės tyrimai (Frėjutė-Rakauskienė 2011; Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė 2012; Матулионис et al. 2013) atskleidė, kad daugelis jaučia kultūrinį ryšį su Rusija kaip su savo istorine tėvyne dėl rusų kultūros, kalbos, stačiatikių tikėjimo; vyresnieji,

kalbėdami apie Rusiją, turi omenyje Sovietų Sąjungą, o jaunesnieji, ypač tie, kurie lankė ar lanko mokyklas rusų mokomąja kalba, tapatinasi ne su šalimi (Rusija), bet su rusų kultūra (Frėjutė-Ra-kauskienė, Šliavaite 2012: 105). Informantai Rusiją mini fragmentiškai, kai kalbama apie vykdomas veiklas, susijusias su sekmadienių mokyklų vaikų kelionėmis (taip pat ir piligriminėmis) į užsienį; apie organizuojamas tarptautines konferencijas, kursus stačiatikių tikybos mokytojams. Pavyzdžiui, į religinį švietimą orientuotos organizacijos lyderio teigimu, tarptautiniu lygiu jie bendradarbiauja su įvairių šalių dėstytojais (pavyzdžiui, iš Sankt Peterburgo dailės akademijos) bei organizuojant tarptautines konferencijas. Kalbant apie bendradarbiavimo gaires tarptautiniu mastu, minimos piligriminės kelionės į užsienio šalis, tačiau Rusija nėra dažnai įvardijama, kitaip nei kaimynė Lenkija.

„Nu, nuvažiuoti tarkim, į kokią piligriminę kelionę pasižiūrėti, kaip jie ten vienoje ar kitoje parapijoje... Tarkim, Lenkijoje yra labai aktyvi tokia bažnyčia. [...] Tai jie ten labai aktyviai gyvena, ir daug ko galima iš jų pasimokyti. [...] Taip, mes bendraujame, važiuojame.“
(Staciatikių bažnyčios atstovas, Vilnius.)

Kaimynė Lenkija dažnai minima ir kultūrinių organizacijų atstovų, kaip šalis, į kurią vykstama pasižiūrėti rusų kultūrinių, religinių vertybių, pavyzdžiui, aplankyti ikonų muziejaus:

„Mes organizuojame išvykas... Važiuojame į Rusų ikonų muziejų... Labai graži ekskursija, buvo [...] ten Seinuose, toks iš tų konfiskuotų ikonų. Buvo tas laikas... Paskelbė ten nepriklausomybę ir varinėjo per sieną... per Lenkiją.. [...] Ir lenkai ten visą šitą surinko ir už Europos Sąjungos pinigus pastatė muziejų ir ten tokia dvasia ypatinga... [...] Ten labai rimtas muziejus. Dabar šiek tiek sugedo tie santykiai tarp Lenkijos ir Rusijos. Mes nedirštame. Aš mielai dar nuvažiuočiau, o tais laikais mes net suradome gidę, kuri rusiškai puikiai kalba.“
(Kultūrinės organizacijos atstovė.)

Piligriminės kelionės, dvasininkų teigimu, vykdomos centralizuotai piligrimų tarnybos Vilniuje, o atskirose parapijose ar bažnyčiose piligriminės kelionės organizuojamos dar ir remiantis asmeniniais cerkvių, parapijų, kunigų ryšiais:

„Yra piligriminė tarnyba ir iki karantino jie atsiųsdavo mums elektroniniu paštu tokį sąrašą su kelionių kryptimis ir kainomis. Ir mes ten žmones... Jie skaito skelbimus čia ir važiuoja. O taip mes patys neorganizuojam, nes po pačią Lietuvą, na... Jeigu daug žmonių sunku surinkti... Du trys žmonės kažkur važiuos. O taip veža. Būna kelionės į Izraelį, į Estiją. Ten su atstovybėmis susitaria.“
(Stačiatikių bažnyčios atstovas.)

„Tai čia mūsų tėvas [rus. отец] NN. Jis čia organizuoja. Jis turi tą didelį autobusiuką. Tai jis organizuoja, jis suranda vietas, susitaria su kunigais, kad galėtų priimti. Jis labai geras organizatorius šiuo klausimu.“
(Stačiatikių bažnyčios choro atstovė.)

Pasak informantų, piligriminių kelionių kryptys driekiasi ne tik į Rusiją, bet ir kitas šalis, kuriose išpažįstama stačiatikybė (Estiją, Rusiją, Baltarusiją, Bulgariją, Sakartvelą). Informantai, be kitų miestų, kaip piligriminę vietą minėjo ir Vilnių (pavyzdžiui, Šv. Dvasios vienuolyną):

„Į Šv. Dvasios vienuolyną, visur, visur... Aš daug kur buvau. Buvau Estijoje... Puhtitsos vienuolyne. Ten man labai patinka. [...] Maskvoje... Sergijev Posade [rus. Сергиев Посад]. Ten važiauvau.“
(Stačiatikių bažnyčios atstovė, Švenčionys, interviu rusų kalba.)

Rusija įvardijama kaip vieta, kur galima pasisemti etnografinių žinių apie liaudies kultūrą ir jos sąlytį su stačiatikybe. Informantas pasakoja apie kaimus Rusijoje, kur gyvena folkloristai ir bendradarbiaudami su cerkve renka etnografinius folklorinius duomenis; teigia, kad tai būtų siektina ir jiems kaip šio pobūdžio organizacijos atstovams:

„Na, žinoma, yra visiškai tokie unikalūs pavyzdžiai... Mums taip pat tokie įkvepiantys. Va, Rusijoje, Jaroslavlio apskrityje, yra Davydovo kaimas... Yra ištisa folkloristų kohorta. Jie ten gyvena ir dirba su neįgaliais vaikais. Jie dainuoja cerkvėje, jų ten folklorinis ansamblis. Na, tai tiesiog pasaka kažkokia.“
(Ansamblio atstovas, interviu rusų kalba.)

Remiantis surinktais tyrimo duomenimis galima teigti, kad Rusija mažai prisideda ir organizacijų veiklos finansavimu, nors organizacijos atstovai, be kitų finansavimo galimybių, paminėjo ir kreipimąsi į Rusijos fondą, iš kurio konkurso būdu sulaukdavo nedidelių lėšų veiklai. Rusų stačiatikių, kaip ir lenkų katalikų, religinių organizacijų finansavimo pagrindas – savanoriškos aukos, taip pat nario mokestis, skiriami procentai nuo gaunamų pajamų, kartais sulaukiama privačios paramos. Taigi taip pat pasitelkiamos bendruomenės narių lėšos, cerkvių patalpos susitikimams ir renginiams. Stačiatikių (kaip ir lenkų) organizacijų atstovai minėjo, kad rašo projektus ir kreipiasi į Lietuvos valstybines institucijas (Socialinės apsaugos ir darbo ministeriją, Jaunimo reikalų departamentą, Kultūros ministeriją, savivaldybes) prašydami lėšų veiklai vykdyti:

„Buvo tokia „Stačiatikių iniciatyva“, rašėme, ten mums šiek tiek padėdavo iš Rusijos. Kas dar finansavimo klausimu... Yra žmonės, kurie žino ir išgyvena dėl mūsų veiklos, ir jie tiesiog aukoja. Jeigu yra poreikis... Aš tada jau savo tokiomis asmeninėmis pažintimis...“
(Stačiatikių religinės organizacijos atstovai, Vilnius, interviu rusų kalba.)

2016–2018 m. Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Visagine atlikto tyrimo, nukeipto į rusų tautybės informantus, duomenimis, ne tik vyresni, bet ir jauni rusai jaučia tarpvalstybinių Lietuvos ir Rusijos bei tarptautinių santykių politizuotumą (Frėjutė-Rakauskienė 2018), taigi ši įtampa galėtų atsispindėti ir Lietuvos stačiatikių bendruomenėje. Tačiau, informantų stačiatikių kunigų teigimu, dėl politinių temų konfliktų etniniu pagrindu bendruomenėje nekilo, ir tuo labai džiaugiamasi.

„Bet kas yra įdomu dabar, ypač paskutiniaisiais metais, kas yra susiję su tais įvykiais Ukrainoje, Krymo aneksija... [...] Labai svarbu ir norėčiau pabrėžti, nė vienoj mūsų parapijoje, nė vienoje apskrityje Lietuvoje, nėra kilę tautinio konflikto politinė tema. [...] Tuo mes labai džiaugiamės, kažkokia prasme didžiuojamės. [...] Lyg ir bendruomenė rusakalbė, kada susirenka visi kartu, nežiūrint, kokios tautybės bebūtų, net ir lietuviai atėję tuo metu, kalbasi su visais rusiškai, kadangi dauguma rusakalbių. Bet vis tiek kiekvienas labai konkrečiai identifikuoja savo tautybę ir labai gražiai bendrauja su kitais. Va, tai yra parapija.“
(Stačiatikių bažnyčios atstovas, Vilnius.)

Organizacijų, bendruomenių atstovai, dvasininkai, kalbėdami apie finansavimą arba organizacijų vykdomą veiklą, tikėjimo laisvę ir savijautą Lietuvos visuomenėje, pabrėždavo tiek ortodoksų (stačiatikių), tiek ir lotynų apeigų katalikų bendruomenių – nepaisant jų dydžio ar etninės sudėties skirtumų – lygiavertiškumą, nurodydami Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymą (1995 m. spalio 4 d. Nr. I-1057). Jame „tradicinėmis“ vadinamos religinės bendrijos turi savarankiškumo, institucinės organizacijos ir vidaus gyvenimo reguliavimo laisvę, finansavimo galimybes (daugiau apie etninę religinių bendruomenių sudėtį ir teisinį reglamentavimą žr. pirmą skyrių).

Apibendrinant interviu duomenis galima teigti, kad lenkus ar rusus jungiančios religinės organizacijos (ypač Vilniuje, Šalčininkuose) turi įtakos formuojantis atitinkamų etninių grupių religiniam identitetui. Jos kuriamos etniniu pagrindu ir, be religijos propagavimo, siekia puoselėti ir išlaikyti svarbius etniškumo dėmenis: kilmę, kalbą, ryšius su istorine tėvyne. Apklaustųjų religinių organizacijų veikla orientuota į religinį švietimą, sielovadą ir socialines paslaugas. Tad, be religijos mokymo ir praktikavimo, organizacijos atlieka ir tam tikrą pagalbininko vaidmenį parapijose: vykdo konkursus, organizuoja piligrimines ir kitokias keliones, vasaros

stovyklas sekmadieninių mokyklų vaikams (stačiatikių), taip pat mokyklų rusų arba lenkų mokomąja kalba mokiniams; rengia tikybos mokytojus, organizuoja konferencijas; teikia socialinę paramą (tiek paslaugomis, tiek daiktais) vyresniems arba materialiai nepasiturintiems parapijiečiams; rengia religinio meno (ikonų tapy-mo) kursus, stačiatikių bažnytinio chorinio dainavimo pamokas arba organizuoja įvairias laisvalaikio veiklas.

Galima sakyti, kad nuo kitų katalikų ir stačiatikių organizacijų etnines grupes jungiančios religinės organizacijos skiriasi tuo, kad deklaruojama misija, narystės principai ir veiklos pobūdis pirmiausia orientuoti į religines bendruomenes (katalikus ir stačiatikius), tačiau kartu visa tai siejama su etniškumo išlaikymu ir puoselėjimu (etninio identiteto dėmenimis), sutvirtinančiu socialinius ryšius ir pasitikėjimą pačiose bendruomenėse. Kartu su religiniu identitetu stiprinamos religinio ir etninio identiteto sąsajos, todėl dalyvau-damos savanoriškose tokio pobūdžio organizacijose etninės grupės įtvirtina abu šiuos identiteto dėmenis. Taigi, šios organizacijos kaip institucijos ir jų lyderiai kaip veikėjai yra svarbūs formuojant etno-konfesinį identitetą. Kita vertus, net ir kai kurios tirtos pasaulietinės kultūrinės organizacijos suvokia religiją (katalikų arba stačiatikių) kaip neatsiejamą lenkų ar rusų kultūros, kartu ir identiteto dėme-nį. Todėl pasaulietinių etninių grupių organizacijų religinė veikla, įtraukianti tik tam tikrus stačiatikių ir katalikų tikėjimo elementus ar simbolius, gali būti įvardijama simboliniu religingumu (Gans 1994: 585).

Lenkus jungiančios organizacijos buriasi prie bažnyčių, ku-riose mišios vyksta lenkų kalba, arba mokyklose lenkų mokomąja kalba, ypač miestuose, kuriuose daugiau lenkų tautybės gyvento-jų. Stačiatikių religinės organizacijos įtraukesnės, nes daugiausia jungia stačiatikių parapijų tikinčiuosius, kurie etniniu požiūriu yra ne tik rusai, bet ir kitų tautybių atstovai: baltarusiai, ukrainiečiai, lietuviai, bet kalba rusų kalba (rusakaliai). Taip pat šių organiza-cijų veikloje dalyvauja parapijų jaunimas ir vaikai, lankantys se-kmadienines stačiatikių mokyklas prie cerkvių, arba jų veikla yra orientuota į moksleivius, besimokančius mokyklose arba klasėse rusų mokomąja kalba. Analizuojant sąsajas tarp etninio ir religinio

identiteto ir organizacijų įtaką jas stiprinant, galima išvengti skirtumų tarp katalikų ir stačiatikių organizacijų, jungiančių lenkus ir rusus arba rusakalbius. Lenkai katalikų tikėjimą sieja su etniškumu, kitaip nei stačiatikiai, kurie dažniausiai nesieja religinio identiteto su etniniu, rusišku, ir tik kai kuriais atvejais rusų kultūra suprantama kaip neatsiejama ir istoriškai susijusi su stačiatikybe. Tyrimo metu atskleista, kad lenkus jungiančios religinės organizacijos gana uždaros etniniu požiūriu, jose dalyvauja ir veiklos yra nukreiptos tik į lenkus ar lenkakalbius. Tyrimo metu paaiškėjo, kad jaunajai lenkų katalikų kartai etniškumo elementai (kalba, kilmė) yra ne tokie svarbūs kaip religinė tapatybė. Šis teiginys pasitvirtina tik kai kuriais atvejais (pavyzdžiui, interviu metu su Vilniuje gyvenančiais religinių organizacijų atstovais), tačiau Šalčininkuose gyvenančių jaunimo organizacijų atstovams etniškumo elementai (kalba, kilmė) yra tokie pat svarbūs, kaip ir religinė tapatybė. Stačiatikių religinėse organizacijose etniškumo veiksnys, tapatinimasis su rusų etnine grupe nėra reikšmingas, kitaip nei rusų kalba arba istorinė stačiatikių tradicija Lietuvoje, kuri įtraukia ne tik rusų kilmės tikinčiuosius, bet ir kitų tautybių atstovus (baltarusius, ukrainiečius, mišrios tautybės atstovus ir lietuvius). Ryšiai su istorine tėvyne taip pat skiriasi: Lenkija lenkų religinėms organizacijoms yra daug svarbesnė vykdant tam tikras veiklas ir jas finansuojant, palyginti su Rusija rusų stačiatikių organizacijoms. Šie skirtumai iš dalies nulemti ir aptartų veiksnių: demografinio, migracinio ir istorinio konteksto, etninių grupių pasiskirstymo Lietuvos teritorijoje, asimiliacijos procesų (mišrios šeimos) rusų etninėje grupėje, šiuolaikinės geopolitinės situacijos, čia neaptartų etninių grupių politinės ir pilietinės organizacijos ypatumų (žr. Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitė 2021), taip pat bendruomenės mažumo, palyginti su gausia lenkų katalikų bendruomene.

Išvados

MONIKA FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ,
ANDRIUS MARCINKEVIČIUS,
KRISTINA ŠLIAVAITĖ

Monografijoje įvairiais aspektais analizuojama, kaip skirtinguose kontekstuose suvokiama tokių tapatybės dimensijų kaip etniškumas ir religija sąveika, t. y. ar religija (katalikybė, stačiatikybė) yra pasitelkiama konstruojant etninę (lenko, ruso) tapatybę šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje. Lietuvos mokslininkams iki šiol skiriant daugiau dėmesio lietuviškosios tapatybės bei katalikybės sąsajų ir su tradicinėmis nepripažintų religinių bendruomenių situacija susijusiems tyrimams, šios monografijos autoriai gilinasi į tokių tyrimų paraštėje likusias gausiausias Lietuvos etninių mažumų grupes (lenkus ir rusus). Mus domino atsakymai į daugybę svarbių klausimų: ar religija pasitelkiama brėžiant ribas tarp etninių grupių, ar atvirkščiai – ji suvokiama kaip jungianti arba įtraukianti skirtingas etnines grupes; ar ir kaip tapatinimasis su tam tikra etnine-konfesine grupe lemia tam tikras įtraukties ar atskirties patirtis platesniame socialiniame lauke; kokie ilgalaikiai socialiniai procesai ir istorinės patirtys lėmė dabartinę tyrimo dalyvių identifikaciją etniniu ar religiniu pagrindu; kaip tyrimo dalyvių kuriamos etninės ir konfesinės tapatybės sąveikauja su žiniasklaidos konstruktais. Monografijos autoriams svarbūs skirtingi kontekstai, kuriuose reiškiasi etninės ir konfesinės (religinės) tapatybių sąsajos, tokie kaip mokykla, religinė organizacija, vietos bendruomenė arba žiniasklaida (plačiau apie tyrimo metodologiją žr. pirmą skyrių).

Monografijos autoriai etniškumą supranta kaip kintamą, pasirenkamą, kai religinė tapatybė gali būti įvairiai susijusi su etnine tapatybe, tad autoriai dirba tame pačiame teoriniame lauke kaip ir kiti socialinio konstruktyvizmo atstovai, analizuojantys etniškumą arba etninės ir religinės tapatybių sąveiką (Barth 1969; Jenkins 2008; Wimmer 2008; Mitchell 2010; Stroup 2017; Lietuvoje žr. Čiubrincas 2008b). Tapatybės konstruojamos pasitelkiant simbolius, istorinius pasakojimus, tradicijas, tokius kultūrinius žymeklius kaip kalba, religija, bendros kilmės mitai ir kiti (Smith 2009). Mokslininkai sutaria, jog tiek religija, tiek etniškumas yra sunkiai apibrėžiami (Stroup 2017), tad monografijoje autoriai siekia atskleisti tyrimo dalyvių perspektyvas (kaip tyrimo dalyviai apibūdina savo religinę tapatybę, pavyzdžiui: stačiatikis, katalikas, krikščionis),

nesigilindami į konkretų tapatybės turinį (pavyzdžiui, praktikas, dogmas ir pan.). Rogers'o Brubaker'io teigimu, tokios tapatybės dimensijos kaip lytis, kalba, etniškumas, religija, pilietybė gali lemti nelygybės (angl. *inequality*) patirtis politinėje, institucinėje, ekonominėje, kultūrinėje bei socialinėje srityse, tačiau šios nelygybės kuriamos nevienodai (Brubaker 2015b, 2015c). Etniškumo ir religijos pagrindu nelygybė gali būti paskatinta tiek formalių (pavyzdžiui, teisinėje bazėje nelygiavertiškai traktuojamos religijos), tiek neformalių (pavyzdžiui, etninės ar (ir) religinės tapatybės kuriama stigmatizacija) veiksnių (Brubaker 2015c: 32–35). Monografijoje mums buvo svarbu aptarti su skirtingomis etninėmis ir religinėmis grupėmis besitapatinančių tyrimo dalyvių vertinimus, ar ir kaip sąveikauja etninė ir religinė tapatybės, ar ir kaip ši sąveika yra atpažįstama konkrečiose socialinėse situacijose ir kiek (ne)prisideda prie tam tikrų socialinių hierarchijų. Autoriai laikosi teorinės prielaidos, jog institucijos – mokykla, religinė organizacija, žiniasklaida – atlieka svarbų vaidmenį konstruojant etninio ir religinio identiteto sąsajas, brėžiant grupių ribas ir šis ribų brėžimo procesas dalyvaujant institucijoms yra viena iš analizės krypčių (Brubaker, Cooper 2000; Wimmer 2013; Frėjutė-Rakauskienė et al. 2016; Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitytė 2021), tad minėti klausimai yra kontekstualizuojami konkrečiose srityse.

Etniškumo ir religijos sąsajų konstravimas Lietuvos žiniasklaidoje rusų ir lenkų kalba

Atskleista, kad 1990–2020 m. įvykę Lietuvos žiniasklaidos rusų ir lenkų priemonių spektro pokyčiai turėjo skirtingą poveikį etniškumo ir religijos temų sklaidai rusų ir lenkų kalba. Religija aptariamam laikotarpiui išliko svarbi įvairiose žiniasklaidos priemonėse lenkų kalba (spaudoje, interneto dienraščiuose, televizijos ir radijo laidose), o žiniasklaidos priemonių rusų kalba spektras per tris dešimtmečius smarkiai transformavosi. Vienu iš svarbiausių šios transformacijos padarinių laikytinas dėmesio religinei tematikai mažėjimas pasaulietinės žiniasklaidos priemonėse ir atitinkamai

savarankiškos stačiatikių žiniasklaidos (žurnalų, interneto svetainių) susiformavimas. Kokybinė spaudos leidinių rusų ir lenkų kalba turinio analizė parodė, kad su etniškumu ir religija susijusios temos buvo ypač aktualios 1990–1992 m., kai Sovietų Sąjungoje žlungant komunistinei santvarkai po penkis dešimtmečius taikytos cenzūros ir skleistos ateistinės ideologijos susidarė palankios sąlygos sugrąžinti į Lietuvos viešąjį diskursą žinias apie rusų, lenkų ir kitų etninių mažumų istoriją, kultūrą, religines tradicijas, sakralinį paveldą. Aktyviais šio proceso dalyviais ir spaudos turinio kūrėjais tapo iš pačių etninių grupių kilę nepriklausomi žurnalistai, taip pat etninių mažumų inteligentija, rusų ir lenkų visuomenių atstovai, stačiatikių ir katalikų dvasininkai ir kt. Jie rinko ir tyrinėjo istorinius šaltinius (archyvinius dokumentus, įvairių istorinių laikotarpių spaudą bei literatūrą ir kt.), istorinių įvykių liudininukų pasakojimus ir viešajame diskurse kėlė etninių ir religinių mažumų grupių identitetui išsaugoti ir puoselėti svarbius klausimus. Pažymėtina, kad 1990–1992 m. visa su rusų ir lenkų etninių grupių religinio identiteto tematika susijusi informacija buvo skelbiama tik pasaulietinės pakraipos leidiniuose, įskaitant ideologinę orientaciją pakeitusius Lietuvos komunistų partijos laikraščius.

Svarstant apie etniškumo ir religijos sąsajas, atliktas pasirinktų leidinių turinio kokybinis tyrimas atskleidė, kad spaudoje rusų kalba informacijos apie stačiatikybę, Stačiatikių bažnyčios dvasinį ir materialinį paveldą Lietuvoje sklaida dažniausiai buvo siejama su dvasininkų siekiu krikščioniškų vertybių pagrindu vienyti ne tiek rusų etninės grupės narius, kiek rusų kalbai ir kultūrai neabejingus įvairių tautybių tikinčiuosius (rusus, baltarusius, ukrainiečius, lenkus, lietuvius ir kt.). Pabrėžtina, kad 1990–1992 m. stačiatikybė šių dvasininkų buvo vertinama kaip alternatyva sovietinės ideologijos paveiktai rusiškai tapatybei, bet kartu prieita prie išvados, kad dauguma Lietuvoje gyvenusių rusų etninės grupės narių nebuvo linkę remti šios nuostatos. Vis dėlto rusų kalba ir kultūra iki šiol išlieka vieni iš esminių stačiatikių tapatybės elementų dėl istoriškai glaudžių Stačiatikių bažnyčios Lietuvoje ryšių su Rusijos stačiatikių bažnyčia ir Maskvos patriarchatu. Spaudos leidinių rusų kalba turinio kokybinė analizė atskleidė, kad Lietuvoje nuo XXI a.

pradžios Stačiatikių bažnyčios religinėje praktikoje dėl dalies bendruomenės narių kalbinės asimiliacijos imta vartoti lietuvių kalba, bet ši tendencija aktuali tik palyginti siauram senosios bažnytinės slavų bei rusų kalbų nesuprantančių tikinčiųjų ratui ir neturi įtakos dominuojančiam rusų kalbos statusui. Svarbu pridurti, kad spaudoje rusų kalba 1990–1992 ir 2018–2020 m. nemažai dėmesio skirta ekumeninio bendradarbiavimo temai, suvokiant ją kaip svarbią stačiatikių bendruomenės narių integracijos į Lietuvos visuomenę sąlygą. O štai kokybiniu požiūriu nagrinėtuose laikraščiuose ir žurnaluose lenkų kalba sąsajos tarp etniškumo ir religijos yra aki-vaizdesnės nei spaudoje rusų kalba, ypač akcentuojamas lenkams svarbus poreikis, kad pamaldos būtų prieinamos gimtąja kalba. Leidiniuose 1990–1992 ir 2018–2020 m. buvo publikuota gausi medžiaga apie Vilniaus miesto ir įvairių Pietryčių Lietuvos regiono vietovių lenkų kilmės dvasininkus ir visuomenės veikėjus, lenkų pasaulietinių ir religinių organizacijų narius, jų organizuotus kultūrinius ir religinius renginius. Spaudoje lenkų kalba minėtais dviem laikotarpiais taip pat buvo skiriama daug dėmesio Lietuvoje gyvenančių lenkų ryšiams su tautiečiais iš Lenkijos ir lenkų diasporos atstovais iš įvairių pasaulio valstybių. Religinis aspektas šiuose santykiuose yra vienas iš svarbiausių, nes susijęs su bendru dalyvavimu lenkiškose pamaldose, piligriminėse kelionėse, kultūriniuose renginiuose, lenkų kilmės šventųjų, palaimintųjų ir kitų istorinių asmenybių pagerbimu ir pan. Viena iš ryškiausių šiuolaikinio bendradarbiavimo su Lenkija išraiškų yra Palaimintojo kunigo Mykolo Sopočkos hospiso įsteigimas Vilniuje; jo veikla 2018–2020 m. buvo plačiai nušviečiama Lietuvos spaudoje lenkų kalba. Be to, ypač svarbus spaudos lenkų kalba turinio akcentas nuo 1990 m. yra įvairi medžiaga apie lenkų kilmės popiežiaus Jono Pauliaus II asmenybę, veiklą ir reikšmę lenkų etninei tapatybei. Taip pat pabrėžiamas šio iškilaus dvasininko vaidmuo jungiant lenkų ir lietuvių tautas, palankumas Lietuvai ir lietuvių katalikų bendruomenei kelyje į išsivadavimą iš sovietinės okupacijos ir nepriklausomybės atkūrimą.

Kintančių bendrumo ribų kontūrai: etniškumo ir religijos sąsajos tyrimo dalyvių akimis

Aptarėme, kaip ir kokiais atvejais tyrimo dalyviai etninę tapatybę siejo su tam tikra religija ir kokios atsiskleidė brėžiamos ribos su „kitu“, t. y. ar ir kaip skirtingų amžiaus grupių tyrimo dalyviai, praktikuojantys tam tikrą religiją (katalikybę ar stačiatikybę) ir besitapatinantys su tam tikra etnine grupe (rusai, lenkai, kt.), susiedavo etninę ir religinę tapatybes ir pasitelkdavo religiją brėždami ribas tarp etninių grupių (plg. Barth 1969; Wimmer 2008, 2013). Ammon'o Cheskin'o ir Angela'os Kachuyevski teigimu, nors ribų brėžimas yra dokumentuotas daugelyje teorinių ir empirinių darbų, svarbu tai, kiek šios ribos yra pralaidžios (angl. *porous*); griežtos ir nepralaidžios ribos veda link grupių uždarumo (Cheskin, Kachuyevski 2019: 10). Lauko tyrimas atskleidė etninių ir religinių ribų lankstumą ir pralaidumą (žr. Cheskin, Kachuyevski 2019) – judėjimas galimas abiem kryptimis: tiek iš vienos religinės bendruomenės ir konfesijos į kitą (iš stačiatikybės į katalikybę ir atvirkščiai), tiek iš vienos etninės grupės į kitą (pasirinkimo principas). Dauguma tikinčių ir religijų praktikuojančių tyrimo dalyvių – tiek besitapatinančių su rusais, tiek su lenkais, tiek mišrios tapatybės – stačiatikybės ar katalikybės griežtai netapatino su etniškumu, o pabrėžė religiją (krikščionybę) esant įtraukią etnine ir religine prasme, taigi apimančią tiek skirtingas etnines grupes, tiek skirtingas krikščionybės pakraipas. Šia prasme religija suvokiama kaip iš dalies universalizuojanti (jungianti skirtingas etnines grupes) tapatybė pagal David'o R. Stroup'o (2017) pasiūlytą tipologiją. D. Stroup'as (2017), kalbėdamas apie religiją kaip universalizuojančią tapatybę, mini tokius pavyzdžius kaip musulmonai vienoje iš Europos šalių, kai religinė tapatybė tampa vienijanti krikščioniškame kontekste; turint galvoje Lietuvoje dominuojančią krikščionišką kontekstą, šis vienijimo aspektas religiniu pagrindu, tikėtina, yra kitoks, nes greta nėra iš esmės skirtingos gausios kultūrinės grupės.

Manome, jog lauko tyrimo metu dokumentuotos dominuojančios nuostatos dėl krikščioniškų religijų (katalikų, stačiatikių) bendruomenių bendrumo, bendradarbiavimo, simbolinių ribų atvirumo (žr. Cheskin, Kachuyevski 2019) suponuoja tai, jog religinė tapatybė (stačiatikis ar katalikas) daugumos tyrimo dalyvių nėra suvokiama kaip lemianti tam tikras nelygybės patirtis (plg. Macey ir Carling 2011; Brubaker 2015a, 2015b) krikščioniškuose religiniuose-socialiniuose kontekstuose ar platesnėje visuomenėje. Šios nuostatos skiriasi nuo Lietuvos mokslininkų užfiksuotų socialinės atskirties patirčių, būdingų pagal Lietuvos įstatymus tradicinėmis nepripažintoms krikščioniškoms religinėms mažumoms dominuojančioje katalikiškoje visuomenėje (Ališauskienė, Schröder 2014). Mokslininkai tokias socialinės atskirties patirtis sieja su valstybės politika, kuri visų pirma palaiko tradicinėmis pripažintas religines bendruomenes (Ališauskienė, Schröder 2014: 137–138). Kadangi tiek lotynų apeigų katalikų, tiek ortodoksų (stačiatikių) religinės bendruomenės ir bendrijos Lietuvos Respublikoje pripažįstamos tradicinėmis, valstybės garantuotas teisinis statusas vertintinas kaip susijęs su pozityviu savo padėties vertinimu. Tyrimo dalyviai minėjo negausius atvejus, kai jų tapatybei neatitinkant dominuojančio rusakalbio ruso stačiatikio stereotipo nebuvo atpažįstama jų kalbinė ar religinė tapatybė platesnėje stačiatikių bendruomenėje ar lietuviškai kalbančioje institucinėje aplinkoje. Tačiau religija nėra vienintelė kategorija konstruojant etninę tapatybę; kitaip sakant, „stačiatikis (-ė)“, „katalikas (-ė)“ ar „krikščionis (-ė)“ Lietuvos visuomenės kontekste nebuvo pagrindinis ir vienintelis tapatybės ir santykio su „kitu“ žymeklis. Tyrimo dalyviai svarstydavo apie etninę tapatybę drauge su tokiomis kategorijomis kaip kilmė ar kalba (žr. taip pat Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2016). Tad sąveikos su platesne visuomene ir atskirties ar įtraukties patirtys gali būti nulemtos skirtingų tapatybės dimensijų (kalba, etniškumas, religija) ir jų sąveikos. Tokiais atvejais, pavyzdžiui, lenko kataliko ar ruso stačiatikio tapatybės religinis dėmuo gali būti nesiejamas su atskirties patirtimis, o kalba, kaip etniškumo išraiška, gali būti suvokiama kaip lemianti vienokias ar kitokias

patirtis (plg. Brubaker 2015b, 2015c); jų analizė ir dokumentavimas reikalauja atskiro tyrimo.

Pertvarkos laikotarpis bei Lietuvos nepriklausomybės atgavimas daugumos tyrimo dalyvių buvo siejamas su lūžio momentu ir staigiu tikinčiųjų bei praktikuojančiųjų skaičiaus augimu, kai skirtingo amžiaus Lietuvos gyventojai „atrado“ religiją arba pradėjo ją praktikuoti viešai (plg. Ališauskienė, Samuilova 2011; Schröder 2012; Streikus 2012). Tyrimas atskleidė skirtumą, kaip tyrimo dalyviai, save apibūdinantys kaip lenkus katalikus arba rusus bei rusakalbius stačiatikius, konstravo religijos ir etniškumo sąveiką: tyrimo dalyviai, kurie tapatinosi su lenkų ir katalikų grupe, katalikybę glaudžiau ir dažniau siejo su lenkiškumu, palyginti su rusais stačiatikiais (apie lenkų katalikų tapatybę žr. Savukynas 2003; Korzeniewska 2013; Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaite, Šutinienė 2016). Interviu su rusais stačiatikiais metu buvo dažnai akcentuojamos stačiatikybės kaip universalizuojančios religijos (įtraukiančios ir jungiančios skirtingas etnines grupes; žr. Stroup 2017) aspektas, nors neabejotinai stačiatikybė siejama ir su rusų kultūra bei tapatybe. Religijos praktikavimą sovietmečiu lenkų grupės tyrimo dalyviai apibūdino kaip nenutrūkusį dėl katalikiškų tradicijų palaikymo šeimose ir tam tikru lygiu bendruomenėje; kartu tai buvo būdas išlaikyti bendrumą ir etninę tapatybę. Tyrimo duomenys rodo, jog, palyginti su lenkų katalikų grupe, didesnė dalis rusų stačiatikių vidurinės ir vyresnės kartos informantų kalbėjo apie tam tikrą religinės tradicijos pertrūkį sovietmečiu, apie religinės tradicijos perėmimą ne bendruomenėje, o šeimoje (seneliai vaikaičiams) arba atėjimą į cerkvę ir religinę bendruomenę posovietmečiu savarankiškai, o ne dėl tradicijos perdavimo šeimoje ar bendruomenėje. Viena vertus, šios lauko tyrimo išvados koreliuoja su spaudos turinio analizės įžvalgomis apie tai, jog sovietinės sistemos žlugimo ir Sąjūdžio periodu religines tradicijas puoselėjo maža dalis rusų etninės grupės narių (plačiau žr. antrą skyrių). Kita vertus, tyrimo dalyviai liudija religines stačiatikių bendruomenes gyvavus įvairiose vietovėse ir sovietmečiu.

Etniškumas ir religija mokyklose rusų ir lenkų mokomąja kalba: institucijos ir tapatybių konstravimas

Institucijos, įskaitant mokyklą, yra svarbios formuojant tam tikras kultūrinės-socialines kategorijas ir tapatybes (Brubaker ir Cooper 2000; Wimmer 2013; Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2016; Šliavaitė 2016; Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitė 2021). Tam tikri kultūriniai elementai „natūralizuojami“ kaip esminiai etninei tapatybei ir tai vyksta tokiais nepastebimais būdais kaip „įkūnytos socialinės praktikos“ (angl. *embodied habits of social life*) ar „būdai kalbėti apie tautiškumą“ (Billig 1995: 8). Tad atliekant tyrimą institucijose (pavyzdžiui, mokykloje) svarbu pastebėti, „kaip veikėjai interpretuoja ir kategorizuoja aplinką“ (Wimmer 2013: 41), t. y. kokios pasitelkiamos socialinės-kultūrinės kategorijos ir kaip jos jungiamos tarpusavyje kasdienėje komunikacijoje ar interviu. Mokykla kaip institucija ir mokytojai yra kolektyvinės (socialinės) atminties perdavimo ir kūrimo veikėjai (PalMBERGER 2016), o kolektyvinė (socialinė) atmintis yra esminė ir perduodant religiją (Harvieu-Léger 2000: 122-125). Tyrimas atskleidė, jog mokyklos lenkų mokomąja kalba ir mokyklos rusų mokomąja kalba atlieka skirtingą vaidmenį brėžiant etnines-religines ribas ir konstruojant etninę tapatybę pasitelkus religiją: mokykloje lenkų mokomąja kalba etninės ir religinės tapatybės sąveika (lenkas katalikas) dažnai suvokiama kaip „natūrali“ ir „savaime suprantama“, o mokyklose rusų mokomąja kalba etninė tapatybė nėra taip glaudžiai siejama su religine; pati mokykla dažnai orientuota į rusiškai kalbančią visuomenės dalį, o tai nėra tapatu rusų tautinei tapatybei (Šliavaitė 2018).

Tyrimo dalyviai mokyklose lenkų mokomąja kalba glaudžiai siejo katalikybę ir etniškumą, o ši sąsaja daugumos tyrimo dalyvių buvo suvokiama kaip savaimė suprantama (apie lenko kataliko tapatybę taip pat žr. Savukynas 2003; Korzeniewska 2013; Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, Šutinienė 2016). Ši sąsaja įtvirtinama perduodant kolektyvinę atmintį, pavyzdžiui, mokyklos švenčių metu ar ugdymo procese, interviu metu pabrėžiant Lenkijos kaip kilmės valstybės vaidmenį formuojant katalikišką, taip pat etninį

identitetą, patvirtinant religijos (katalikybės) svarbą brėžiant lenkų grupės ribas su kitomis grupėmis (lenkų, rusų) (plg. Barth 1969). Šia prasme kilmės valstybė, etninė tapatybė, katalikybė pasirenkami kaip svarbios temos, akcentai kuriant pasakojimą apie tam tikros grupės (bendrystės) bruožus, praktikas ir svarbius veikėjus. Mokyklose rusų mokomąja kalba tyrimo dalyviai religiją (stačiatikybę) vertino kaip svarbų rusų tapatybės elementą, tačiau etniškumo bei religijos jungtys nebuvo konstruojamos tokios tvirtos, kaip mokyklose lenkų mokomąja kalba – nei švenčių metu, nei ugdymo procese (pavyzdžiui, mokykloje rusų mokomąja kalba vyksta katalikų tikybos pamokos). Tyrimo metu neišryškėjo nuosekli tendencija, kad religinės (stačiatikių) kalendorinės šventės būtų svarbios vienijant mokyklos rusų mokomąja kalba bendruomenę ar formuojant etnoreliginį identitetą (plg. Harvieu-Léger 2000: 157). Lauko tyrimo duomenys leidžia teigti, jog mokykla rusų mokomąja kalba nėra ta vieta, kurioje būtų konstruojama ruso stačiatikio tapatybė, nes mokyklos bendruomenė netapatinama su viena etnine grupe, o suvokiama kaip jungianti skirtingas etnines grupes, kurių nariai pasirenka mokyklą dėl (rusų) kalbos (taip pat žr. Šliavaite 2018). Kita vertus, vykstant asimiliacijos procesams, religija (stačiatikybė) gali būti pasirenkama tuo kriterijumi, kuris leidžia sąistytis su rusų grupe, kai gimtoji kalba (rusų) nebevartojama.

Etninis ir religinis identiteto dėmuo ir jų sąsajos lenkų ir rusų religinių organizacijų veikloje

Dar viena institucinės organizacijos forma – savanoriška organizacija – taip pat gali būti svarbi veikėja formuojant etninį ir religinį identitetą (Fennema, Tillie 2001; Cordeo-Guzman 2005; Frėjutė-Rakauskienė 2016; Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaite 2021). Analizavome, ar ir kaip religinės organizacijos, jungiančios lenkus ir rusus, daro įtaką lenkų ir rusų etninių grupių religiniam identitetui. Tirtos religinės organizacijos, be (katalikų ir stačiatikių) religijos propagavimo, neretai siekia puoselėti (išlaikyti) ir svarbius etniškumo elementus: kilmę, kalbą, ryšius su istorine tėvyne. Tokiu

būdu, pasitelkiant organizacijas, stiprinami socialiniai ryšiai ir pasitikėjimas etninių bendruomenių viduje bei tarp etninių bendruomenių ir jų kilmės šalių (Fennema, Tillie 2001: 35–36; Cordeo-Guzman 2005: 894, 906–907; Beresnevičiūtė 2005: 87; Karlis 2015: 244, 246). Be to, įsitraukdami į savanoriškas etnines-religines organizacijas, etninių mažumų nariai stiprina religinį ir kartu etninį identitetą, etninės bendruomenės mobilizuojamos ne tik etniniu (Frėjutė-Rakauskienė 2016), bet ir religiniu pagrindu, o etnis tam tikros grupės identitetas susiejamas su religiniu. Daugelis tirtų religinių organizacijų susikūrė Lietuvai atgavus nepriklausomybę arba atkūrė tarpukariu gyvavusių organizacijų tradicijas, o įtaką daro ne tik tikslingai orientuodamos savo veiklą į tam tikras skirtingo amžiaus etnines-religines grupes ir jų atstovus, bet ir pasirinkdamos tikslingą veiklos turinį. Tirtų religinių organizacijų veikla pirmiausia nukreipta į religinius aspektus – religinį švietimą, sielovadą: vykdomi konkursai religine tematika, organizuojamos piligriminės ir kitokios kelionės, vasaros stovyklos sekmadieninių mokyklų vaikams (stačiatikių), taip pat mokiniams, besimokantiems mokyklose rusų arba lenkų mokomąja kalba; rengiami religijos mokytojai, organizuojamos konferencijos; rengiami religinio meno (ikonų tapymo) kursai, stačiatikių bažnytinio chorinio dainavimo pamokos. Kartu jos teikia socialines paslaugas ir atlieka pagalbinį vaidmenį katalikiškose ir stačiatikių parapijose – teikia socialinę paramą (tiek paslaugomis, tiek daiktais) vyresniems arba nepasiturintiems parapijiečiams; organizuoja įvairias laisvalaikio veiklas (nebūtinai susijusias su religija). Apie aktyvių organizacijų veiklą šiose srityse jau nuo Sąjūdžio pradžios byloja ir spaudos rusų ir lenkų kalba tyrimo rezultatai (plačiau žr. antrą skyrių).

Analizuojant etninio ir religinio identiteto sąsajas ir organizacijų įtaką jas stiprinant matyti, kad yra skirtumų tarp katalikų ir stačiatikių organizacijų, jungiančių lenkus ir rusus arba rusakalbius. Lenkų organizacijos buriasi prie bažnyčių, kur vyksta mišios lenkų kalba, arba mokyklose lenkų mokomąja kalba, ypač miestuose, kuriuose daugiau lenkų tautybės gyventojų. Stačiatikių religinės organizacijos įtraukesnės, nes daugiausia jungia stačiatikių parapijų tikinčiuosius, kurie etniniu požiūriu yra ne tik rusai, bet ir kitų

tautybių atstovai: baltarusiai, ukrainiečiai, lietuviai, tačiau kalba rusų kalba (rusakalbiai). Taip pat šių organizacijų veikloje dalyvauja parapijų jaunimas ir vaikai, lankantys sekmadienines stačiatikių mokyklas prie cerkvių, arba jų veikla yra orientuota į moksleivius, besimokančius mokyklose arba klasėse, kur ugdymas vyksta rusų kalba. Lenkai katalikų tikėjimą sieja su etniškumu, kitaip nei stačiatikiai, kurie religinio identiteto daugeliu atvejų nesieja su etniškumu, rusiškumu, ir tik kai kuriais atvejais rusų ir rusų liaudies kultūra suprantama kaip neatsiejama ir istoriškai susijusi su stačiatikybe. Viena vertus, tyrimo metu atskleista, kad lenkus jungiančios religinės organizacijos gana uždaros etniniu požiūriu, nes jose dalyvauja ir veiklos yra nukreiptos tik į lenkus, kalbančius lenkiškai. Kita vertus, jaunajai lenkų katalikų kartai etniškumo elementai (kalba, kilmė) yra ne tokie svarbūs kaip religinis tapatumas. Šis teiginys pasitvirtina tik kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, interviu su Vilniuje gyvenančiais tokių organizacijų atstovais, tačiau Šalčininkuose gyvenančio jaunimo organizacijų atstovams etniškumo elementai (kalba, kilmė) yra tiek pat svarbūs, kaip ir religinis tapatumas. Stačiatikių religinėse organizacijose etniškumo veiksnys, tapatinimasis su rusų etnine grupe nėra svarbus, kitaip nei rusų kalba arba istorinė stačiatikių tradicija Lietuvoje, kuri įtraukia ne tik rusų kilmės tikinčiuosius, bet ir kitų tautybių atstovus (baltarusius, ukrainiečius, mišrios tautybės atstovus ir lietuvius). Ryšiai su istorine tėvyne taip pat skiriasi, nes Lenkija lenkų religinėse organizacijose yra svarbesnė vykdant tam tikras veiklas ir jas finansuojant, palyginti su Rusija ir jos svarba vykdant tam tikras veiklas ir finansuojant rusų stačiatikių organizacijas.

Apibendrinant kokybinių žiniasklaidos ir lauko tyrimų rezultatus dera konstatuoti, kad etniškumo ir religijos sąsajos Lietuvoje gyvenančių rusų stačiatikių ir lenkų katalikų atvejais reiškiasi panašiomis formomis visuose monografijoje aptartuose kontekstuose ir byloja apie glaudų tokių institucijų kaip žiniasklaida, mokykla

ir religinės organizacija tarpusavio ryšį atspindint ir konstruojant minėtų grupių identitetą. Kaip vieni iš esminių etniškumo ir religijos sąsajas apibrėžiančių kriterijų aptariamuose kontekstuose įvardytini kilmė, kalba (gimtoji) ir ryšiai su istorine tėvyne. Pabrėžtina, kad kokybinei analizei atrinktų Lietuvos spaudos leidinių rusų ir lenkų kalba turinys iš esmės atspindi lauko tyrimo dalyvių, atstovaujančių mokykloms rusų ir lenkų mokomąja kalba, rusų ir lenkų religinėms organizacijoms, išreikštą nuostatą, kad religija yra neatsiejama Lietuvos rusų ir lenkų etninių grupių identiteto dalis. Tačiau tyrimų duomenys taip pat atskleidžia, kad stačiatikybė, kaip rusų etninės tapatybės dėmuo, nėra tokia svarbi Lietuvos žiniasklaidoje rusų kalba, mokyklose rusų mokomąja kalba, palyginti su katalikybės ir lenkiškumo ryšiu atitinkamose lenkų etninę grupę reprezentuojančiose institucijose, kurios šį ryšį laiko savaime suprantamu. Rusų tapatybė dėl šiai etninei grupei būdingo socialinio ir religinio nevienalytiškumo nagrinėjamuose kontekstuose nėra apibrėžiama išimtinai religijos pagrindu (ypač šiuolaikinėse pasaulietinės žiniasklaidos priemonėse), o stačiatikybė, nežiūrint į išskirtinę rusų kalbos, rusų kultūros ir istorinių tradicijų reikšmę Stačiatikių bažnyčiai Lietuvoje, siejama ne tik su rusų, bet ir su kitomis etninėmis grupėmis. Lietuvos stačiatikių bendruomenės ryšys su Rusija išsamiau atsispindi stačiatikių žiniasklaidoje rusų kalba nei informantų pasakojimuose. O lenkų tapatybės raiškoje prie glaudžių etniškumo ir religijos sąsajų prisideda artimi ryšiai su Lenkija, turintys nemažą įtaką Lietuvos spaudos leidiniuose lenkų kalba pristatomų temų spektrui, mokyklų lenkų mokomąja kalba ir lenkų religinių organizacijų veiklos turiniui bei užtikrinantys materialinę paramą įvairioms su lenkų etninės ir religinės tapatybės puoselėjimu susijusioms iniciatyvoms.

Summary

MONIKA FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ,
ANDRIUS MARCINKEVIČIUS,
KRISTINA ŠLIAVAITĖ

The monograph examines how the interplay of such dimensions of identity as ethnicity and religion is constructed in different contexts, i.e., it poses the question whether religion (Catholicism or Orthodoxy) is used in the construction of ethnic identity (Polish, Russian) in contemporary Lithuanian society. The scholars investigated the role of Catholicism in Lithuanian society in Soviet period and after Lithuania restored statehood (Ališauskienė, Samuilova 2011; Streikus 2012; Ališauskienė 2016), the role of Catholicism for Lithuanian identity (Kuznecovienė 2006), the situation of religious minorities in predominantly Catholic society (e.g. Ališauskienė, Schröder (eds.) 2012). In this monograph we turn to the most numerous Lithuania's ethnic minority groups (Poles and Russians) which up till now have stayed in the margins of research on the role of religion in ethnic identity construction (see however Korzeniewska 2013, Savukynas 2003, Schröder, Petrušauskaitė 2013). In terms of their religious identity, the majority of Poles living in Lithuania (88.6%) identify themselves as Roman Catholics, ahead of Lithuanians (82.9%), Belarusians (49.6%) and Ukrainians (13.7%) (Ambrozaitienė et al. 2013: 172–173). Russians are largely divided between three religious communities, with Orthodox (51.5%) being the most numerous, and Roman Catholics (11.9%) and Old Believers (11.8%) having less members. It is important to add that 32.3% of Belarusians and 59.1% of Ukrainians living in Lithuania identify themselves as Orthodox (Ambrozaitienė et al. 2013: 172–173). In this monograph we are interested in answering a number of questions: whether religion is used to draw boundaries between ethnic groups, or conversely, whether religion is seen as unifying or inclusive of different ethnic groups; whether and how identification with a particular ethnic and confessional group leads to certain experiences of inclusion or exclusion within a broader ethnic or religious field; what social processes and historical experiences have led to the current ethnic or religious identifications of the research participants; how the ethnic and confessional identities constructed by the research participants interact with media constructs. Different social contexts in which ethnic and confessional/religious identities are manifested — such as

the school, the religious organisation, the local community or the media — were significant for the study.

In the first chapter **“Theoretical and methodological approaches to the interaction between ethnicity and religion”** Monika Frėjutė-Rakauskienė, Andrius Marcinkevičius and Kristina Šliavaitė overview the theoretical approaches employed in the monograph. Ethnicity in this book is understood as fluid and arbitrary, allowing for religious identity to be related to ethnic identity in a variety of ways, which brings the authors to the same theoretical field as other representatives of social constructivism who investigated ethnic identities and / or the ways religion and ethnicity are interrelated (Wimmer 2008, Jenkins 2008, Barth 1969, Mitchell 2010, Stroup 2017, Čiubrinskas 2008b etc.). In this monograph we view the construction of boundaries as a process of using certain cultural markers when religion can be one of them (see e.g. Stroup 2017). We chose the ethnic minorities (Poles and Russians), rather than the ethnic and religious majority of the Lithuanian population (Lithuanian Catholics) as the main focus of our study (see also Čiubrinskas 1998, Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė, Štutininė 2016; Korzeniewska 2013, Savukynas 2003). The monograph holds the theoretical premise that institutions — school, religious organisation, media — play an important role in how the relationship between ethnic and religious identities is constructed, and how group boundaries are drawn (Wimmer 2013; Brubaker, Cooper 2000; e.g., also Frėjutė-Rakauskienė et al 2016, Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitė 2021). Ethnic and / or religious identity can lead to experiences of inequality in particular social contexts (Brubaker 2015, etc.), so it is important to find out whether the participants in the study identify moments of stigmatisation, non-recognition of cultural difference, or exclusion brought about by the interplay between ethnic and religious identities.

The scholars emphasize that definitions of religion and ethnicity pose challenges (Stroup 2017), and that there is widespread debate in the social sciences about the changing content and role of religion in contemporary societies (Borowik 2011, etc.). However,

in this monograph we do not study forms of religiosity, but rather focus on the role of religion in the construction of ethnic boundaries (cf. Barth 1969, Stroup 2017, etc.). In a sense, the category of religion is instrumentalised, i.e. seen instrumentally as a tool in the construction of ethnic identity. The participants of the study are practitioners and members of a particular religious community (Catholic or Orthodox), so the construction of ethnicity (Russian, Polish or mixed), with or without the criterion of religion, in this monograph reflects the views of those who consider themselves Catholic or Orthodox.

The data for the monograph was collected through fieldwork and qualitative media analysis. The fieldwork started in October 2019 and was completed in November 2021. The fieldwork took place in Vilnius, Kaunas, Visaginas, Šalčininkai, Švenčionys and Švenčionys District. The main methods used for the qualitative fieldwork were qualitative semi-structured and unstructured in-depth interviews. A total of 125 interviews were analysed in the monograph: 52 of which were conducted with local residents, who identified themselves with a certain ethnic (mostly Russian, Polish) and religious group (Orthodox, Catholic); 71 semi-structured interviews were conducted with experts in the field — teachers, clergy, representatives of religious organisations, etc.

In order to investigate how the links between (1) Russian ethnic identity and Orthodoxy, (2) Polish ethnic identity and Catholicism are constructed in media, the research began with an analysis of a spectrum of media in Russian and Polish languages in Lithuania dating from 1990 to 2020 to identify the most important trends of the period. In this study, the media is treated as an important source of information about the identity of ethnic and religious minority groups, their secular and religious leaders and organisations, and their relationship to the Lithuanian state and historical homeland. In the next step of the research, the authors conducted a qualitative content analysis of a selection of secular and religious publications in Russian (Echo Litvy, Vestnik) and Polish (Kurier Wileński, Spotkania). This analysis covers the periods of the collapse of the communist system and the Sąjūdis (1990–1992), as

well as the last few years (2018–2020). The results of the analysis are summarised in the monograph by identifying five themes that explore the different levels of interaction between ethnicity and religion: religious leaders, religious organisations, historical personalities, places of memory, and the relationship with the historical homeland.

In the second chapter “**The construction of links between ethnicity and religion in Russian and Polish media in Lithuania**”, Andrius Marcinkevičius reveals that changes in the spectrum of media between 1990 and 2020 had different effects on the dissemination of ethnicity and religious themes. During this period, religion remained a prominent topic in a range of Polish-language media (print media, online newspapers, TV and radio programmes), while the Russian-language media spectrum underwent a radical transformation over the course of the three decades. One of the most important consequences of this transformation has been the decline in the focus on religious issues in the secular media and the corresponding emergence of an independent Orthodox media. Qualitative analysis of the content of Russian and Polish language press publications shows that themes related to ethnicity and religion were particularly relevant in the period of 1990–1992. During this time, the collapse of the communist system in the Soviet Union created favourable conditions for the return to the public discourse knowledge about history, culture, religious traditions and the sacred heritage of Russian, Polish and other ethnic minority groups. This is due to the affirmation of an independent press that sought to impart this kind of ethnic knowledge to its viewers after the long period of censorship and atheistic ideology. It should be noted that independent journalists, the intelligentsia of ethnic minority groups, representatives of Russian and Polish public organisations, and Orthodox and Catholic clergy became active participants in this process and the creators of press content. They researched historical sources (archival documents, press and literature of different historical periods, etc.), collected accounts of living witnesses of historical events, and raised to public importance issues related to the preservation

and promotion of the identity of ethnic and religious minority groups. During the 1990–1992 period, all information on the religious identity of Russian and Polish ethnic groups was placed in secular publications, including newspapers of the Lithuanian Communist Party after it had changed its ideological orientation.

When discussing the links between ethnicity and religion, the results of the study revealed that the dissemination of information about Orthodoxy and the cultural heritage of the Orthodox Church in Lithuania in the Russian-language press was mostly associated with the clergy's intention to unite, on the basis of Christian values, not necessarily the ethnic Russians, but the believers of various nationalities (Russian, Belarusian, Ukrainian, Polish, Lithuanian, etc.) who were familiar to Russian language and Russian culture. In the period of 1990–1992, Orthodoxy was seen by these clergy as a possible alternative to an identity influenced by Soviet ideology. At the same time, it was concluded that the majority of Russian believers were not inclined to support this view. On the other hand, the Russian language and Russian culture continue to remain a key element of Orthodox identity. This is also due to the historically close ties of the Orthodox Church in Lithuania with the Russian Orthodox Church and also with the Moscow Patriarchate. Our qualitative content analysis of Russian-language press publications revealed that, at the beginning of the 21st century, the Orthodox Church in Lithuania started to use the Lithuanian language in its religious practice due to the linguistic assimilation of some of the members of the community. It should be noted that this trend is only relevant for a small circle of believers — those who do not understand the Old Church Slavonic and Russian languages – and they have no impact on the dominant status of the Russian language. It is important to add that between 1990–1992 and later 2018–2020, the Russian-language press devoted considerable attention to the topic of ecumenical cooperation, perceiving it as an important condition for the integration of the members of the Orthodox community into Lithuanian society.

Meanwhile, our qualitative analysis of Polish-language newspapers and magazines revealed that drawing links between

ethnicity and religion was more frequent in the Polish press than in the Russian-language press. The content analysis showed that access to services in the native language is important to Poles. The Polish language publications between 1990–1992 and 2018–2020 emphasized information on clergy and public figures of Polish origin living in Vilnius and south eastern Lithuania. The Polish-language press also paid attention to the relation between Poles living in Lithuania and their Polish compatriots and representatives of the Polish diaspora around the world. The religious aspect of these relations is important as it speaks to the joint participation in services, pilgrimages, cultural events, etc that arise on a global rather than local or national scale. One of the most striking manifestations of cooperation with Poland, is the establishment of the Hospice of Father Mykolas Sopočka in Vilnius, whose activities are widely covered in the Polish language press in Lithuania. In addition, a particular highlight of the Polish-language press was the publication of various materials on the Polish-born Pope John Paul II, including his personality, activities and significance for Polish ethnic identity. On the other hand, the publications also emphasize the role of this eminent clergyman as a connecting link between the Polish and Lithuanian nations, and his exceptional support for Lithuania and the Lithuanian Catholic community on the road to liberation from the Soviet occupation and the restoration of independence.

In the third chapter of the monograph, ***“The shifting contours of commonalities: the links between ethnicity and religion in the perspectives of the research participants”***, Kristina Šliavaitė and Monika Frėjūtė-Rakauskienė discuss whether and how research participants of different age related their ethnic identity with religion. In making this connection between ethnic identity and religious affiliation we were interested in whether they explicitly drew boundaries between themselves and other ethnic groups (cf. Barth 1969, Wimmer 2008, 2013; Stroup 2017; etc.). The majority of the research participants emphasised ecumenism and the coexistence of Christian religions in Lithuania, and a general feeling of commonality or solidarity between

different religious communities (mainly referring to Orthodox and Catholic). Our study reveals that such boundary making could be considered as “porous” (Cheskin, Kachuyevski 2019) in terms of both religious (Catholic and Orthodox) and ethnic criteria. We believe that these dominant attitudes imply that the majority of our study participants do not view religious identity (Orthodox or Catholic) as leading to experiences of inequality (cf. Macey and Carling 2011; Brubaker 2015). However, in terms of identity aspects, religion was not the only category in the construction of identities, i.e., in the context of Lithuanian society, being ‘Orthodox’, ‘Catholic’ or ‘Christian’ were not the main and only markers of identity, nor did they define their relationship with the ‘other’. The participants of the study used religion in the construction of ethnic boundaries, considering ethnic identity together with categories such as origin or language. Thus, the study suggests that the links between religion and ethnicity are context-dependent, social group-dependent, fluid and often not amenable to strict typologies, but can be grasped and named situationally.

The period of the collapse of the Soviet Union and the regaining of Lithuanian independence is associated with a turning point and a sharp increase in the number of believers and practitioners, when the Lithuanian population of different ages “discovered” religion (cf. Ališauskienė, Samuilova 2011). The study revealed a difference in the way in which participants who described themselves as Polish Catholic or Russian Orthodox constructed the interaction between religion and ethnicity. In the case of study participants who identified with the Polish-Catholic group, Catholicism was strongly associated with Polishness (cf. Korzeniewska 2013, Savukynas 2003). The practice of religion during the Soviet period was seen in the Polish group as unbroken due to the maintenance of Catholic traditions in families and the community, and at the same time as a way of maintaining togetherness and ethnic identity. In the interviews with Russian Orthodox Christians, the Orthodox religion was more often emphasised as universalising (Stroup 2017), i.e. including and uniting different ethnic groups, but Orthodoxy was also closely associated with Russian culture

and identity. The fieldwork data show that, compared to the Polish Catholic group, a higher proportion of Russian Orthodox middle and older generation informants talk about a certain interruption of the religious tradition during the Soviet period, about the transmission of the religious tradition not in the community, but in the family (grandparents to grandchildren), or about independent entry into the Orthodox Church and the community. On the other hand, the participants in the study also testify to the existence of practicing religious Orthodox communities in different areas of Lithuania during the Soviet period.

In the fourth chapter of the monograph, **“Poles – Catholics, Russians – Orthodox?: the interplay of ethnicity and religion in schools with Polish and Russian language of teaching”**, Kristina Šliavaityė discusses how members of the Polish and Russian school communities perceive the intersection of ethnicity and religion, and how ethnic and / or religious identities are shaped and manifested in school activities (cf. Šliavaityė 2021). Article 31 of the Law on Education of the Republic of Lithuania guarantees the right to religious education in schools, the religious curriculum is developed by the religious community or the association and approved by the leaders of the traditional religious community and the Minister of Education (Law on Education of the Republic of Lithuania 2011). Therefore, the law foresees the close cooperation between the school (teachers of religion) and the Catholic or the Orthodox church. In total, this chapter analyses 34 interviews with teachers and administrative staff in schools with Polish or Russian languages of instruction, and clergy from religious communities (Catholic and Orthodox) who are or were involved in education. The interpretation of the empirical material draws on theoretical perspectives that emphasise the importance of the institutions in shaping identities which is also conducted by ‘naturalising’ certain cultural elements as central to the construction of ethnic identity (see Billig 1995: 8; Brubaker and Cooper 2000). Danièle Harvieu-Léger (2000) links collective (social) memory to the transmission of religion and school can be seen as key institution in which memory is used and constructed (cf Palmberger 2016).

Viewing religion as a set of certain practices and traditions, but without touching on the deeper issues of faith, the study participants from Polish-language schools made a strong connection between Catholicism and ethnicity (Polishness), and this connection was seen as “natural” by the study participants. In Harvieu-Léger’s words, in a way the research participants connect their ethnic and religious identities by creating “a social bond on the basis of an assumed genealogy, on the one hand, a naturalized genealogy (because related to soil and to blood), and a symbolized genealogy (because constituted through belief in and reference to a myth and a source), on the other” (Danièle Harvieu-Léger 2000: 157). This link is reinforced in the transmission of collective memory, for example, in the school space during Catholic festivals or in the educational process, by emphasising the role of Poland as a state of origin in the formation of Catholic and also ethnic identity, and by affirming the importance of religion (Catholicism) in the drawing of the boundaries of the Polish group with other groups (Polish, Russian) (cf. Barth 1969). In this sense, the country of origin, ethnic identity, and Catholicism are chosen as important themes when creating a narrative about the features, practices and important actors of a particular group/community. In schools that use Russian as the language of instruction, some of the participants saw Orthodox religion as an important element of Russian identity, but the links between ethnicity and religion were not as strongly or as often constructed in the Russian language schools as in schools that have Polish as the language of instruction. The school as an institution is not the main actor that shapes Russian identity in connection to particular religion because the school community is not identified with a single ethnic group, but is seen as bringing together different ethnic groups who choose to go to school on the basis of their language, i.e. Russian. In the interviews, the links between Orthodox faith and Russian identity are seen as present but not inseparable — Russian identity is not drawn exclusively on the basis of religion, as Orthodox religion is described, by participants in this study, as inclusive of different ethnic groups.

In the fifth chapter of the monograph, **“Elements of ethnic and religious identity and their links in the activities of Polish and Russian religious organisations”**, Monika Frè-jutė-Rakauskienė focuses on the activities of religious organisations of the two ethnic groups of this study—Poles and Russians—in order to analyse the role these organisations play in strengthening ethno-religious identities. The author conducted 37 semi-structured interviews in Vilnius, Kaunas, Šalčininkai, Visaginas and Švenčionys. The author recruited interviewees from religious organisations, clergy and representatives of the religious (and non-religious) media. The Catholic and Orthodox organisations selected for the study do not always declare ethnic and religious markers in their official names, but they unite people of Polish and Russian nationality. Four officially registered religious organisations (two Polish Catholic, two Russian Orthodox) operate in Vilnius. In Kaunas, the Catholic organisations do not operate on an ethnic basis and only one ethnic (Russian) organisation includes a religious (Orthodox) dimension; in Visaginas, there are two national minority organisations (Polish and Russian) with a religious (Catholic and Orthodox) focus; in Šalčininkai, two Polish religious organisations were interviewed (one of which is youth-oriented); and in Švenčionys, there is one Russian organisation that is only partially religiously oriented. In most cases, these organisations were founded after Lithuania regained independence, while minority were founded after 2016. At the same time, the empirical material with representatives of organisations belonging to the Archdioceses of Vilnius and Kaunas (e.g. youth, pilgrim organisations), as well as with representatives of various prayer groups, communities, churches and Orthodox Churches, catechists and educators who teach the basics of the church art is also presented.

The summary of the interview data indicates that religious organisations uniting Poles and Russians, especially those located in Vilnius and Šalčininkai (Polish), have an influence on the formation of religious identity of Polish and Russian ethnic groups. They are formed on the basis of ethnicity and, without promoting

religion, they seek to preserve the important elements of ethnicity — origin, language, links with the historical homeland. The activities of the religious organisations surveyed focus on religious education, pastoral care and social services. Thus, in addition to teaching and practising religion, the organisations play a supporting role in parishes by organising competitions, pilgrimages and other trips, summer camps for Sunday school children (Orthodox), as well as for pupils studying in schools with Russian or Polish as the language of instruction. They also train teachers of faith, organize conferences, provide social assistance (both in services and goods) to elderly or materially deprived parishioners, organize courses in religious art (icon painting), church choir singing lessons (Orthodox), and many other leisure activities. In terms of membership principles and the nature of their activities, religious organisations are primarily oriented towards religious communities (Catholics and Orthodox), but at the same time to certain ethnic groups (Poles — Catholics, Russians, Russian-speakers of various ethnicities, or Orthodox families of mixed ethnicity). It can be said that the difference between ethnic religious organisations and other Catholic and Orthodox organisations is that the declared mission of these organisations is related to the maintenance/enhancement of ethnicity (elements of ethnic identity), which strengthens social ties and trust within these communities. Also the links between religious and ethnic identity are strengthened by participating in voluntary ethno-religious organisations. In turn, ethnic minority groups strengthen their religious identity in conjunction with their ethnic identity. Thus, these organisations and their leaders are important in the formation of ethno-religious identity. Some of the civic organizations that focus on cultural activities view religion (Catholic or Orthodox) as an integral part of Polish or Russian culture and thus identity. The religious activities of secular ethnic group civic organisations, involving only certain elements or symbols of the Orthodox and Catholic faith, can be labelled as “symbolic religiosity” (Gans 1994: 585).

Organisations that unite Poles, organise themselves in churches where mass is celebrated in Polish, or in schools where

education is taught in Polish, especially in cities with a large Polish population. Orthodox religious organisations are more inclusive, as they are mainly made up of Orthodox parishioners, who are ethnically not only Russian but also representatives of other nationalities such as Belarusians, Ukrainians, Lithuanians, but who all speak Russian (Russian-speaking). These organisations also involve parish youth and children attending Orthodox Sunday schools at Orthodox churches. They are also aimed at pupils in Russian-language schools or classes. Analysing the links between ethnic and religious identities and the influence of organisations in reinforcing them, shows that there are differences between Catholic and Orthodox organisations. Poles associate the Catholic faith with ethnicity, unlike the Orthodox, who in most cases do not associate religious identity with ethnic identity and Russianness. Only in some cases, Russian folk culture is understood as inseparable and historically linked to Orthodoxy. The research revealed that religious organisations uniting Poles are rather closed in terms of ethnicity, with participation and activities directed only towards Polish-speaking Poles. In Orthodox religious organisations, the factor of ethnicity, identity with the Russian ethnic group, is not so important as the Russian language or the historical Orthodox tradition in Lithuania, which includes not only believers of Russian origin, but also representatives of other nationalities (Belarusians, Ukrainians, people of mixed ethnicity and Lithuanians). The links with a historical homeland also differ: for Poles, the nation of Poland is more important in terms of a destination for activities and funding, than Russia is for Russian Orthodox organisations. These differences are partly due to factors discussed above — the demographic, migratory and historical context and the distribution of ethnic groups in the territory of Lithuania, the assimilation processes (mixed families) in the Russian ethnic group, the current geopolitical situation, and the peculiarities of the political and civic organisation of ethnic groups not discussed in this research context (see Frėjutė-Rakauskienė, Sasunkevich, Šliavaitė 2021), as well as the size of the Russian Orthodox community in comparison with the Polish Catholic community.

Summarising the results of the research, the authors of the monograph M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė conclude that religion is a relevant and important dimension of the construction of identity among ethnic minority groups in Lithuania in the context of the media, schools, and religious organisations. In all these contexts, religion appears mostly as a flexible category of ethnic identity, which is often used to emphasize the commonality of Christian religious groups (Catholics, Orthodox) that are recognized as traditional by Lithuanian state legislation. The differences in ethnic backgrounds of the members of these communities are not over-emphasised, although it is clear that the links between Catholicism and Polish ethnic identity are more emphasised in the contexts of the media, schools and religious organisations than the links between Orthodoxy and the Russian ethnic group. This is because Orthodoxy is associated with the broader Russian cultural and historical tradition rather than with the Russian ethnic group alone. Moreover, the links between ethnicity and religion in the contexts of the media, schools and religious organisations examined in the study are also changing as a result of social changes in society.

The implementation of this research and the publication of the monograph has received funding from the Research Council of Lithuania (LMTLT), agreement No. S-LIP-19-60.

Šaltiniai

- Ambrozaitienė, D., Balandienė, R., Nikiforova, N., Norušienė, E., Onichovska, E., Vai-tiekūnienė, V., Važnevičiūtė, J., Vildžiūnienė, A. (sud.) [2013]. *Lietuvos Respubli-kos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Czerwony sztandar, 1953–1990.
- Kantar [2021]. Media auditorijų tyrimai. Prieiga internete: <http://www.kantar.lt/lt/top/paslaugos/media-auditoriju-tyrimai/> [žiūrėta 2022 01 27].
- Klaipėdos universiteto Socialinių pokyčių studijų centras [2016]. *Tautinės bendrijos, ži-niasklaidos priemonės ir pasitikėjimas*. Užsakovas: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Prieiga internete: <https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Ataskaita%20Minority%2BMedia.pdf> [žiūrėta 2022 01 27].
- Krikščionio žodis [2020]. LRT televizijos laida „Krikščionio žodis“, transliuota 2020 01 05. Prieiga internete: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000088858/krikscionio-zodis-kasmetinis-vyskupijos-susirinkimas-vilniaus-skaisciausiosios-die-vo-motinos-baznycioje> [žiūrėta 2022 02 13].
- Kurier Wileński, 1990–2022.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija [1992]. <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm> [žiūrėta 2022 02 13].
- Lietuvos statistikos departamentas [2013]. *Gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikybą*. Oficialiosios statistikos portalas. Prieiga internete: <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustu-surasymai> [žiūrėta 2022 01 27].
- LR Seimas [1995]. *Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas*. Priimta 1995 10 04, Nr. I-1057. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.21783/asr> [žiūrėta 2022 02 13].
- LR Seimas [2011]. *Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas*. Priimta 2011 03 17, Nr. XI-1281. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.E2EBE95E7723> [žiūrėta 2022 02 13].
- LSTC, Petrušauskaitė, V. [2015]. *Reprezentatyvios tautinių mažumų apklausos ataskaita. Lietuvoje gyvenančių tautinėms mažumoms priklausančių asmenų padėties tyrimo ir rezultatų analizės ataskaita*. Užsakovas: Tautinių mažumų departamentas prie Lie-tuvos Respublikos Vyriausybės. Prieiga internete: https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/1_%20Tautini%C5%B3%20ma%C5%BEum%C5%B3%20apklausos%20ATASKAITA.pdf [žiūrėta 2022 01 27].
- Lietuvos TSR gyventojai: 1979 m. sąjunginio gyventojų surašymo duomenimis [1980]. Lietuvos TSR centrinė statistikos valdyba. Vilnius: Mintis.

Magazyn Kurier Wileński, 2018–2022.

Polacy na Litwie: fakty, liczby, działalność (2018). Vilnius: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

Spotkania, 1992–2022.

1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys (1991). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

Вестник, 2012–2022.

Советская Литва, 1940–1990.

Эхо Литвы, 1990–2001.

Literatūros sąrašas

Ališauskienė, M. (2012). The New Age Milieu in Lithuania: Popular Catholicism or Religious Alternative? In: M. Ališauskienė, Ingo W. Schroder (Eds.), *Religious Diversity in Post-Soviet Society. Ethnographies of Catholic Hegemony and the New Pluralism in Lithuania*, p. 151–169. Farnham & Burlington: Ashgate.

Ališauskienė, M. (2016). Religija pokomunistinėse visuomenėse: pokyčiai ir jų kontekstas. In: J. Kuznecovienė, A. Rutkienė, M. Ališauskienė, *Religingumas ir / ar dvasingumas Lietuvoje: religijos sociologijos perspektyva*, p. 18–28. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.

Ališauskienė, M., Kuznecovienė, J. (sud.) (2013). *Religija ir visuomenė: teorinės įžvalgos ir kasdienybės praktikos: straipsnių rinkinys*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Ališauskienė, M., Markauskaitė, G. (2014). Religinės įvairovės reprezentavimas Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje. *Kultūra ir visuomenė*, Nr. 5 (1), p. 65–83.

Ališauskienė, M., Samuilova, I. (2011). Modernizacija ir religija sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje. *Kultūra ir visuomenė*, 2 (3), p. 67–81.

Ališauskienė, M., Schröder, I. W. (Eds.) (2012). *Religious Diversity in Post-Soviet Society. Ethnographies of Catholic Hegemony and the New Pluralism in Lithuania*. Farnham & Burlington: Ashgate.

Ališauskienė, M., Schröder, I. W. (2014). Nematomų sienų apsuptyje: religinių mažumų socialinės atskirties raiška šiuolaikinėje Lietuvoje. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*, 5 (3), p. 125–139.

Ammerman, N. T. (2003). Religious identities and religious institutions. In: M. Dillon (Ed.), *Handbook of the Sociology of Religion*, p. 207–224. Cambridge University Press: Cambridge.

- Antweiler, C. (2015). *Ethnicity from an anthropological perspective*. In: University of Cologne Forum „Ethnicity as a Political Resource“ (Ed.), *Ethnicity as a Political Resource: Conceptualizations across Disciplines, Regions, and Periods*, p. 25–39. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Auškalnienė, L. (2006). Etninis nepakantumas Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje: komentarai internete. *Etniškumo studijos*, 1, p. 45–58.
- Bakonis, E., Balevičienė, S., Gražytė-Skominienė, A., Jevsejevienė, J., Kalvaitis, A., Mikėnė, S., Paurienė, L., Zablackė, R. (2018). *Lietuvos tautinių mažumų švietimo būklės analizė*. Vilnius: NMVA Švietimo politikos analizės skyrius.
- Balžekienė, A., Lapienienė, A., Merkys, G., Telešienė, A. (2008). Daugiakultūrio ir daugiakalbčio ugdymo prielaidos bei problemos etniškai mišriame regione. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 146–171.
- Banfi, E. (2018). *Welfare Activities by New Religious Actors. Islamic Organisations in Italy and Switzerland*. Geneve: Palgrave Macmillan.
- Banks, J. A. (2004). Introduction: Democratic Citizenship Education in Multicultural Societies. In: J. A. Banks (Ed.), *Diversity and Citizenship Education: Global Perspectives*, p. 3–16. San Francisko: Jossey-Bass.
- Barth, F. (1969). Introduction. In: F. Barth (Ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*, p. 9–38. Bergen-Oslo: Universitets Forlaget, London: George Allen & Unwin.
- Bekerman, Z., Zembylas, M. (2012). *Teaching Contested Narratives: Identity, Memory and Reconciliation in Peace Education and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beresnevičiūtė, V. (2005). *Etninių grupių socialinės integracijos dimensijos šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje* (Etniškumo studijos). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Eugrimas.
- Beresnevičiūtė, V. (2006). Piliečių organizacijos: kiekybės ir kokybės santykis. In: R. Žilūkaitė, A. Ramonaitė, L. Nevinskaitė, I. Vinogradnaitė, *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*, p. 43–68. Pilietinės visuomenės institutas: Versus aureus.
- Beresnevičiūtė, V., Frėjutė-Rakauskienė, M. (2006). Etninė tematika ir nepakantumas Lietuvos žiniasklaidoje: dienraščių analizė. *Etniškumo studijos*, 1, p. 19–44.
- Beresnevičiūtė, V., Nausėdienė, I. (1999). Trys Lietuvos dienraščiai („Lietuvos rytas“, „Respublika“, „Lietuvos aidas“) apie tautines mažumas Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1 (3), p. 67–78.
- Berger, L. P. (1967). *The Social Reality of Religion*. Middlesex: Penguin University Books.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

- Biveinis, P., Kasperavičius, A. P. (2007). Tautiniai santykiai Lietuvoje 1988–1992 metais. *Lietuvos istorijos studijos*, 20, p. 64–84.
- Biveinis, P., Kasperavičius A. P. (2015). Lietuvos tautinės mažumos, valstybė ir visuomenė XX–XXI amžių sandūroje. *Lietuvos istorijos studijos*, 20, p. 91–100.
- Blūdžiuvienė, N. (red.) (2020). *Lietuvos leidybos statistika 2019*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Prieiga internete: https://www.lnb.lt/media/public/leidiniai/elektroniniai/lietuvos-leidybos-statistika/Leidybos_statistika_2019.pdf [žiūrėta 2022 03 11].
- Bormann, N.-C., Cederman, L.-E., Vogt, M. (2015). Language, religion, and ethnic Civil War. *Journal of Conflict Resolution*, 61 (4), p. 744–771.
- Borowik, I. (2011). The Changing Meaning of Religion. Sociological Theories of Religion in the Perspective of the Last 100 Years. *International Review of Sociology*, 21 (1), p. 175–189.
- Brankovič, M., Turjačanin, V., Maloku, E. (2017). Setting the Stage: Research on National, Ethnic, and Religious Identities after the Recent Violent Conflicts in Balkans. In: F. Pratto, I. Žeželj, E. Maloku, V. Turjačanin, M. Brankovič (Eds.), *Shaping Social Identities After Violent Conflict. Youth in the Western Balkans*, p. 13–53. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Brazauskienė, J. (2013). Lietuvos rusų kalbinės nuostatos. In: M. Ramonienė (red.), *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, p. 175–185. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. USA: President and Fellows of Harvard College.
- Brubaker, R. (2015a). Religious Dimensions of Political Conflict and Violence. *Sociological Theory*, 33 (1), p. 1–19.
- Brubaker, R. (2015b). Linguistic and Religious Pluralism: Between Difference and Inequality. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41 (1), p. 3–32.
- Brubaker, R. (2015c). *Grounds for difference*. Harvard College.
- Brubaker, R., Cooper, F. (2000). Beyond „Identity“. *Theory and society*, 29, p. 1–47.
- Campbell, H. (2017). Surveying Theoretical Approaches Within Digital Religion Studies. *New Media & Society*, 19 (1), p. 15–24.
- Chaves, M., Eagle, A. J. (2016). Congregations and Social Services: An Update from the Third Wave of the National Congregations Study. *Religions*, 7 (5), p. 5.
- Cheskin, A. (2012). History, Conflicting Collective Memories, and National Identities: How Latvia’s Russian-speakers are Learning to Remember. *Nationalities Papers*,

40 (4), p. 561–584.

- Cheskin, A., Kachuyevski, A. (2019). The Russian-Speaking Populations in the Post-Soviet Space: Language, Politics and Identity. *Europe-Asia Studies*, 71 (1), p. 1–23.
- Connell, R. W. (1992). Citizenship, Social Justice and Curriculum. *International Studies in Sociology of Education*, 2 (2), p. 133–146.
- Connerton, P. (1999). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cordeo-Guzman, H. R. (2005). Community-Based Organizations and Migration in New York City. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (5), p. 889–909.
- Čiubrinskas, V. (1998). Lietuvos sentikių-rusų etnografija: tyrimo patirtis, problemos ir perspektyvos. In: V. Čiubrinskas (sud.), *Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai 1996–1997*, p. 91–100. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Čiubrinskas, V. (2008a). Tautinis identitetas yrančių ryšių pasaulyje: lietuviškumo trajektorijos. In: V. Čiubrinskas, J. Kuznecovienė (sud.), *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*, p. 7–10. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Čiubrinskas, V. (2008b). Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai. In: V. Čiubrinskas, J. Kuznecovienė (sud.), *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*, p. 13–25. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Čiubrinskas, V., Daukšas, D., Kuznecovienė, J., Labanuskas, L., Taljūnaitė, M. (2014). *Transnacionalizmas ir nacionalinio identiteto fragmentacija*. Vytauto Didžiojo universitetas: Versus aureus.
- Dabašinskienė, I., Garuckaitė, R. (2010). Kalbinis Kauno praeities ir dabarties savitumas. In: M. Ramonienė (sud.), *Miestai ir kalbos: kolektyvinė monografija*, p. 231–250. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Daukšas, D. (2008). Pase įrašytoji tapatybė: Šalčininkų lenkų etninio / nacionalinio tapatumo trajektorijos. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 8 (17), p. 53–68.
- Dikšaitė, R. (2020). Religijinis švietimas kaip laikas: jo agentai ir sąveika su kitais laukais. *Kultūra ir visuomenė*, 11 (2), p. 55–75.
- Dixon, T. L. (2015). Good Guys Are Still Always in White? Positive Change and Continued Misrepresentation of Race and Crime on Local Television News. *Communication Research*, 44:6, p. 775–792.
- Eid, P. (2007). *Being Arab. Ethnic and Religious Identity Building among Second Generation Youth in Montreal*. Montreal & Kingstone, London, Ithaca: McGill-Queen's University Press.

- Eriksen, Th. H. (2010). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. Third Edition. London and New York: Pluto Press.
- Fairclough, N. (2004). *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London and New York: Routledge.
- Fajfer, L. (2019). Religious Outlook in Times of Deep Mediatization: A Case Study of the Print Media of the Russian Orthodox Church in Great Britain and Ireland. *Mediatization studies*, 3, p. 37–52.
- Fennema, M. (2004). The Concept and Measurement of Ethnic Community. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30 (3), p. 429–447.
- Fennema, M., Tillie, J. (2001). Civic community, Political Participation and Political trust of Ethnic Groups. *Connections*, 24 (1), p. 26–41.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2009). *Etninis nepakantumas Lietuvos spaudoje* (Etniškumo studijos). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Eugrimas.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2011). Rusai Lietuvoje ir Latvijoje: europinio, regioninio ir lokalaus identitėtų sąveika. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 80–110.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2012). Lietuvos spauda ir visuomenės nuostatos apie rusų, ukrainiečių ir baltarusių etnines grupes bei naujuosius imigrantus. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 71–102.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2013a). Rusų kolektyvinės atminties ir tapatumo konstravimas Lietuvos spaudoje rusų kalba. In: G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius (sud.), *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, p. 317–349. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2013b). Rusų etninės grupės reprezentacija Lietuvos spaudoje. Negyjančios Antrojo pasaulinio karo žaizdos. In: G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius (sud.), *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, p. 351–386. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2015). Etninių grupių, imigrantų ir LGBT žmonių reprezentacija Lietuvos interneto dienraščiuose. In: *Nuomonės raiška Lietuvos internetinėje erdvėje: žmogaus teisės, etika ir teisminė praktika*, p. 39–51. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2016a). Lenkų etninės grupės reprezentacija Lietuvos spaudoje lietuvių kalba. In: M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, I. Šutinienė, *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*, p. 47–60. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2016b). Etninių grupių savanoriškos organizacijos Pietryčių Lietuvoje: kultūrinės, ekonominės ir politinės dimensijos. In: M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, I. Šutinienė, *Etniškumas ir identitetai Pietryčių*

Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai, p. 125–148. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

- Frėjūtė-Rakauskienė, M. (2018). Socialinio teisingumo aspektai ir rusų savanoriškos organizacijos, In: M. Frėjūtė-Rakauskienė, N. Klumbytė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, *Socialinis ir istorinis teisingumas daugiaetninėje Lietuvos visuomenėje: sampratos, patirtys ir kontekstai*, p. 189–233. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M. (2020a). Etninių mažumų ir pabėgėlių vaizdavimo tendencijos Lietuvos žiniasklaidoje 2005–2017 metais. *Lietuvos socialinė raida*, 9, p. 46–64.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M. (2020b). Etninių mažumų grupių religinės organizacijos Lietuvoje: etninio ir religinio identiteto aspektai ir jų sąsajos. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*, 11 (2), p. 31–53.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M., Marcinkevičius, A., Šliavaitė, K., Šutinienė, I. (2016). *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M., Sasunkevich, O., Šliavaitė, K. (2021). Polish Ethnic Minority in Belarus and Lithuania: Politics, Institutions, and Identities. *Nationalities Papers*, 49 (9), p. 1132–1149.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M., Šliavaitė, K. (2012). Rusai, lenkai, baltarusiai Lietuvoje: lokalaus, regioninio ir europinio identitetų sąsajos. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 126–144.
- Frėjūtė-Rakauskienė, M., Šliavaitė, K., Šutinienė, I. (2016). Skirtys ir bendrumai: etninių ribų slinktytis Pietryčių Lietuvoje. In: M. Frėjūtė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, I. Šutinienė, *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*, p. 61–77. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Gans, H. J. (1994). Symbolic ethnicity and symbolic religiosity: towards a comparison of ethnic and religious acculturation. *Ethnic and Racial Studies*, 17 (4), p. 577–592.
- Geben, K. (2010). Vilniaus lenkų kalbinė savimonė, daugiakalbystė ir tapatybė. In: M. Ramonienė (red.), *Miestai ir kalbos*, p. 153–173. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Geben, K. (2013). Lietuvos lenkai ir lenkų kalba Lietuvoje. In: M. Ramonienė (red.), *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, p. 217–234. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Geben, K., Ramonienė, M. (2015). Language use and self-identification: The case of Lithuanian. *Sociolinguistic Studies*, 9 (2–3), p. 243–268.
- Geertz, C. (2005). *Kultūrų interpretavimas*. Vilnius: Baltos lankos.
- Griffante, A. (2015). Jonas Paulius II ir lenkų istorinis diskursas Lietuvoje ir Lenkijoje 2000–2014 metais. In: E. Aleksandravičius (sud.), *Tautiniai naratyvai ir herojai*

Vidurio Rytų Europoje po 1989 m., p. 693–761. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

- Harwood, J., Roy, A. (2005). Social Identity Theory and Mass Communication Research, In: J. Harwood & H. Giles (Eds.), *Intergroup Communication: Multiple Perspectives*, p. 189–211. Peter Lang Publishing.
- Harvieu-Léger, D. (2000). *Religion as a Chain of Memory*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Hill, J., Willson, T. (2003). Identity Politics and the Politics of Identities. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 10 (1), p. 1–8.
- Hjarvard, S. (2011). The Mediatisation of Religion: Theorising Religion, Media and Social Change. *Culture and Religion*, Vol. 12, No. 2, June 2011, p. 119–135.
- Holte, B. H. (2020). Religion and integration: religious organisations' communication in diverse city district of Oslo, Norway. *Journal of Contemporary Religion*, 35 (3), p. 449–468.
- Hooghe, M. (2005). Ethnic Organisations and Social Movement Theory: The Political Opportunity Structure for Ethnic Mobilisation in Flanders. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (5), p. 975–990.
- Hepp, A., Krotz, F. (2014). Mediatized worlds – understanding everyday mediatization. In: A. Hepp, F. Krotz (Eds.), *Mediatized Worlds. Culture and Society in a Media Age*, p. 1–17. Palgrave Macmillan: Basingstoke.
- Ilkevičiūtė, J. (2015). Tautinių mažumų vaidavimas interneto dienraščiuose svarstant Tautinių mažumų įstatymą. *Žurnalistikos tyrimai*, 9, p. 48–73.
- Yuval-Davis, N. (2011). *The politics of belonging: intersectional contestations*. London, Thousand Oaks New Delhi, Singapore: SAGE.
- Jakobson, V., Iljina, J. (2002). The Role of the Minority Press in the Process of Integration. In: M. Lauristin, M. Heidmets (Eds.), *The Challenge of the Russian Minority*, p. 295–304. Tartu: Tartu University Press.
- Jansen, S. (2011). Introduction: Media, Democracy. Human Rights and Social Justice. In: S. Jansen, J. Pooley, L. Taub-Pervizpour (Eds.), *Media and Social Justice*, p. 1–26. New York: Palgrave Macmillan US.
- Jaskulowski, K., Surmiak, A. (2017). Teaching history, teaching nationalism: a qualitative study of history teachers in a Polish post-industrial town. *Critical Studies in Education*, 58 (1), p. 36–51.
- Jenkins, R. (2008). *Rethinking Ethnicity*. Second edition. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications.

- Johnston, H. (1992). Religion and Nationalist Subcultures in the Baltics. *Journal of Baltic Studies*, 23 (2), p. 133–148.
- Jurek, L. (2010) The Italian Role in the Construction of the Concept „Pole-Catholic“. *East European Politics and Societies*, 24 (2), p. 254–268.
- Kalnius, P. (2005). Stačiatikybės protegavimas Vilniaus gubernijoje XIX a. kaip etninių procesų veiksnys. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, 19, p. 587–611.
- Karlis, G. (2015). Sport and community building: The case of an ethnic community organization. *Society and Leisure*, 38 (2), p. 239–248.
- Karpov, V., Lisovskaya, E., Barry, D. (2012). Ethnodoxo: How Popular Ideologies Fuse Religious and Ethnic Identities. *Journal for Scientific Study of Religion*, 51 (4), p. 638–655.
- Kasatkina, N., Marcinkevičius, A. (2008). Russians in Lithuania According to the 1897 and 1923 Censuses: Comparative Analysis. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 20–63.
- Kasatkina, N., Marcinkevičius, A. (2009). *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*. Vilnius: Eugrimas.
- Kaubrys, S., Tamošaitis, M. (2013). *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Kazėnas, G., Jakubauskas, A., Gaižauskaitė, I., Kacevičius, R., Visockaitė, A. (2014). *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Kertzer, D. (1988). *Ritual, Politics, and Power*. New Haven: Yale University Press.
- Korzeniewska, K. (2013). „Vietinis“ (tutejszy), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose). *Etniškumo studijos*, 2, p. 149–179.
- Kraniauskienė, S. (2012). Tautinės bendruomenės posovietinėje Klaipėdoje: naujų tapatybių paieškos ir jų reprezentacijos žiniasklaidoje. In: L. Kraniauskas, A. Gedutis, A. Acus, S. Kraniauskienė, J. Viluckienė, E. Spiriajevas, *Klaipėdos diskursai 1990–2010 m.: sociologinė miesto tapatybių rekonstrukcija*, p. 111–174. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Krotz, F. (2014). Media, mediatization and mediatized worlds. A discussion of the basic concepts. In: A. Hepp, F. Krotz (Eds.), *Mediatized Worlds. Culture and Society in a Media Age*, p. 72–89. Palgrave Macmillan: Basingstoke.
- Kuznecovienė, J. (2008) Lietuvių tautinis identitetas: bruožai ir tipai. In: V. Čiubrinskas, J. Kuznecovienė (sud.), *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*, p. 55–74. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

- Kuznecovienė, J., Ališauskienė, M., Schröder, W. I., Glodenis, D. (2013). Katalikiškas religingumas Lietuvoje: nuo ortodoksiškumo iki simboliškumo. In: M. Ališauskienė, J. Kuznecovienė (sud.), *Religija ir visuomenė: teorinės įžvalgos ir kasdienybės praktikos*, p. 170–191. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Kuznecovienė, J., Rutkienė, A., Ališauskienė, M. (2016). *Religingumas ir / ar dvasingumas Lietuvoje: religijos sociologijos perspektyva*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.
- Kuznecovienė, J., Rutkienė, A. (2016). Religija, valstybė ir visuomenė. In: J. Kuznecovienė, A. Rutkienė, M. Ališauskienė. *Religingumas ir / ar dvasingumas Lietuvoje: religijos sociologijos perspektyva*, p. 53–63. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.
- Labanauskas, L. (2014). Miesto socialinis ekonominis kontekstas ir tautinio tapatumo raiška: Visagino miesto atvejis. *Etniškumo studijos*, 2, p. 125–143.
- Laniel, J. F. (2016). What „cultural religion“ says about secularization and national identity: A neglected religio-political configuration. *Social Compass*, 63 (3), p. 372–388.
- Laitin, D. D. (1998). *Identity in Formation: The Russian-speaking Populations in the Near Abroad*. Cornell University Press.
- Laukaitytė, R. (2003). *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Lawler, S. (2014). *Identity: Sociological Perspectives*. Second Edition. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Leončikas, T. 2007. *Asimiliacija šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje: švietimo sektoriaus pasirinkimas* (Etniškumo studijos). Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, Eugrimas.
- Liandzbergienė, G. (2004). Ar egzistuoja rusakalbių žiniasklaida Lietuvoje. Prieiga internete <https://www.delfi.lt/archive/ar-egzistuoja-rusakalbiu-ziniasklaida-lietuvoje.d?id=5483876> [žiūrėta 2022 02 15].
- Lipka, M., Saghal, N. (2017). *9 Key Findings about religion and politics in Central and Eastern Europe*. Pew Research Centre. Prieiga internete: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/05/10/9-key-findings-about-religion-and-politics-in-central-and-eastern-europe/> [žiūrėta 2022 02 15].
- Lundby, K. (2014). Mediatized stories in mediatized worlds. In: A. Hepp, F. Krotz (Eds.), *Mediatized Worlds. Culture and Society in a Media Age*, p. 19–37. Palgrave Macmillan: Basingstoke.
- Macey, M., Carling, A. H. (2011). *Ethnic, Racial and Religious Inequalities: the Perils of Subjectivity*. Palgrave Macmillan.

- MacLean, S. M., Riebschleger, J. (2021). Considering Catholics: and exploration of the literature available on religious identity development. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 40 (4), p. 395–419.
- Mačiulis, D., Staliūnas, D. (2015). *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pab.–1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- May, S. (2012). *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. New York and London: Routledge.
- May, S., Modood, T., Squires, J. (2004). Ethnicity, nationalism, and minority rights: charting the disciplinary debates. In: S. May, T. Modood, J. Squires (Eds), *Ethnicity, Nationalism and Minority Rights*, p. 1–23. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marcinkevičius, A. (2005). *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje 1918–1940 m.* Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
- Marcinkevičius, A. (2012). Etninių grupių konstravimas Sovietų Sąjungos gyventojų surašymuose: rusų vaizdinio Lietuvoje aspektai. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 51–70.
- Marcinkevičius, A. (2018a). Istorinio teisingumo diskursų formavimas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba. In: M. Frėjutė-Rakauskienė, N. Klumbytė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, *Socialinis ir istorinis teisingumas daugiaetninėje Lietuvos visuomenėje: sampratos, patirtys ir kontekstai*, p. 43–100. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Marcinkevičius, A. (2018b). Holokaustas kaip istorinio teisingumo diskurso konstravimas aspektas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalbomis. *Filosofija. Sociologija*, 4, p. 246–252.
- Marcinkevičius, A. 2020. Rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos ryšiai su rusų diaspora JAV: individualios patirtys. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2 (30), p. 61–81.
- Marcinkevičius, A. (2021). Rusų etninės ir religinės tapatybės konstravimas Sąjūdžio laikotarpiu Kaune leistoje spaudoje rusų kalba. *Kauno istorijos metraštis*, 19, p. 105–123.
- Merdjanova, I. (2000). In Search of Identity: Nationalism and Religion in Eastern Europe. *State & Society*, 28 (3), p. 233–262.
- Merkys, V. (2006). *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus.
- Mikłaszewicz, I. (2002). *Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie 1944–1965*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Miknys, R., Staliūnas, D. (2013). Lenkų ir lietuvių konfliktas XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje: senų koncepcijų atgimimas. In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos*, p. 173–185. Vilnius: Vilniaus universiteto leidinys.

- Mitchell, C. (2010) The Push and Pull between Religion and Ethnicity: The Case of Loy-
alists in Northern Ireland. *Ethnopolitics*, 9 (1), p. 53–69.
- Modood, T. (2021). National identity and ethnoreligious identity. *Identities*, 28 (4),
p. 506–512.
- Norvilaitė, V., Račius, E. (2011). Musulmonų bendruomenių reakcija į sekularizacijos pro-
cesą Lietuvoje. *Kultūra ir visuomenė*, 2 (3), p. 49–66.
- O’Boyle, N., Fanning, B., Di Bucchianico, V. (2016). Polish Immigrants and the Challeng-
es of Political Incorporation in the Republic of Ireland. *Irish Political Studies*, 31 (2),
p. 204–222.
- Osler, A. (2015). The stories we tell: exploring narrative in education for justice and
equality in multicultural contexts. *Multicultural Education Review*, 7 (1–2), p. 12–25.
- Palmberger, M. (2016). *How Generations Remember: Conflicting Histories and Shared
Memories in Post-War Bosnia and Herzegovina*. London: Palgrave Macmillan.
- Petrušauskaitė, V., Pilinkaitė Sotirovič, V. (2012). Rusai Lietuvoje: etninės grupės raida ir
socialinės integracijos iššūkiai 2001–2011 m. *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 14–50.
- Platt, L. (2014). Is there assimilation in minority groups’ national, ethnic and religious
identity? *Ethnic and Racial Studies*, 37 (1), p. 46–70.
- Pocė, G. (2018). Religija kaip sensacija? Dienraščio „Lietuvos rytas“ religinės tematikos
antraščių analizė. *Kultūra ir visuomenė*, 10 (1), p. 75–97.
- Podagelytė, V. (2014). Ribų ženklėjimas ir atskirtis paribio etninėje bendruomenėje: etni-
nių veikėjų vaidmuo ir strategijos. *Etniškumo studijos*, 2, p. 69–88.
- Potashenko, G. (2010). Russians of Lithuania (1990–2010): Integration in Civil Society.
Ethnicity: Russian Minorities in the Baltic States, 3, p. 99–111.
- Potašenko, G. (2013). Rusai Lietuvoje 1944 m. liepą–1953 m.: rusų migracijos ir Lietuvos
Didžiosios Kunigaikštijos atmintis. In: G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius
(sud.), *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, p. 73–182. Vil-
nius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Potašenko, G. (2020). Sentikių bažnyčia Lietuvoje (1918–1926): parapijų atsikūrimas
ir pripažinimas, Bažnyčios įteisinimas ir autonomijos problemos. *Lietuvos istorijos
studijos*, 46, p. 43–66.
- Potašenko, G., Morozova, N. (sud.) (2011). *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*. Vil-
nius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Puidokienė, I. (2013). Kauno evangelikų liuteronų parapija 1918–1953 m. *Soter*, 46 (74),
p. 69–82.

- Račius, E. (2013a). Both Muslim and European? An Inquiry into the Case of the Muslim Community in Lithuania. *Journal of Muslims in Europe*, 2, p. 165–185.
- Račius, E. (2013b). Islamic organizations in the Baltic States: Commonalities and Differences. In: M. Kortmann, K. Rosenow-Williams (Eds.), *Islamic Organizations in Europe and the USA. A multidisciplinary Perspective*, p. 111–128. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Račius, E. (2019). Governance of Islam in Europe: An Eastern European Perspective. *Yearbook of Muslims in Europe*, 10, p. 1–20.
- Račius, E. (2020a). The Legal Notion of „Traditional“ Religions in Lithuania and its Sociopolitical Consequences. *Journal of Law and Religion*, 35 (1), p. 61–78.
- Račius, E. (2020b). Orthodox Churches and the „Othering“ of Islam and Muslims in Today’s Balkans. *Journal of Muslims in Europe*, 9, p. 377–401.
- Reingardė, J., Vasiliauskaitė, N., Erentaitė, R. (2010). *Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose*. Vilnius, Kaunas: Tolerantiško jaunimo asociacija, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba.
- Saugėnienė, N. (2003). *Lietuvos tautinių mažumų švietimas multikultūriškumo vertybiname kontekste*. Kaunas: Technologija.
- Savukynas, V. (2003). Etnokonfesiniai santykiai Pietryčių Lietuvoje istorinės antropologijos aspektu. *Kultūrologija*, 10, p. 80–98.
- Scheitle, C. P., Dougherty, K. D. (2008). The Sociology of Religious Organizations. *Sociology Compass*, 2 (3), p. 981–999.
- Schröder, I. W. (2012). Catholic Majority Societies and Religious Hegemony: Concepts and Comparisons. In: M. Ališauskienė, I. W. Schröder (Eds.), *Religious Diversity in Post-Soviet Society. Ethnographies of Catholic Hegemony and the New Pluralism in Lithuania*, p. 17–35. Farnham & Burlington: Ashgate.
- Schröder, I. W., Petrušauskaitė, V. (2013). Pluralism of Traditions in a Catholic Majority Society: Catholic Hegemony vis-à-vis Nationalism and Ethnic Experience. *Etniškumo studijos*, 2, p. 69–81.
- Scott, J. (1990). *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. Yale University.
- Sirutavičius, V. (2017) *Lietuviai ir Lietuvos lenkai, Lietuva ir Lenkija 1988–1994*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Slavėnienė, M. G. (2003). Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčia 1915–1940 m. In: A. Hermann (sud.), *Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys*, p. 291–398. Vilnius: Baltos lankos.

- Sliavaite, K. (2005). *From Pioneers to Target Group: Social Change, Ethnicity and Memory in Lithuanian Nuclear Power Plant Community*. Lund: Lund University Press.
- Smith, A. D. (2009). *Ethno-symbolism and Nationalism. A Cultural Approach*. London and New York: Routledge.
- Sungaila, G. Apie tris ekumenizmo tipus. Prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/apie-tris-ekumenizmo-tipus/> [žiūrėta 2022 01 27].
- Spinner-Halev, J. (2010). Extending Diversity: Religion in Public and Private Education. In: W. Kymlicka, W. Norman (Eds.), *Citizenship in Diverse Societies*, p. 68–98. Oxford: Oxford University Press.
- Staliūnas, D. (2003). Kokia kalba mokyti baltarusius katalikus tikybos? (viena XIX a. vidurio Rusijos valdžios problema). *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis*, 23, p. 157–169.
- Staliūnas, D. (2006). Termino „rusinimas“ prasmės istorija (XIX a. 7-asis dešimtmetis). *Lituanistica*, 67 (3), p. 24–37.
- Staliūnas, D. (2007). *Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863*. Amsterdam / New York, NY: Rodopi.
- Staliūnas, D. (2013). Antižydiški pogromai, lenkų ir lietuvių konfliktai dėl pamaldų kalbos: dviejų kolektyvinio smurto tipų palyginimas. *Etniškumo studijos*, 2, p. 103–119.
- Stravinskienė, V. (2010). Migracijos procesų poveikis Vilniaus miesto gyventojų etniškai demografiniams pokyčiams 1944–1959 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2009 (2), p. 133–152. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Stravinskienė, V. (2017). Didieji Lietuvos miestai ir gyventojų migracinės alternatyvos (1944–1989 m.). *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis*, 2017, t. 24, p. 65–76.
- Stravinskienė, V. (2018). Vilne-Wilno-Vilnius: demografinės transformacijos XIX a. antrojoje pusėje–XX a. *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis*, 25, p. 72–84.
- Streikus, A. (2002). *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- Streikus, A. (2009). Kultūrinio ir religinio gyvenimo sovietų Lietuvoje istoriniai tyrimai: šaltinių keliamos problemos. *Darbai ir dienos*, t. 52, p. 75–83.
- Streikus, A. (2012). The History of Religion in Lithuania since the Nineteenth Century. In: M. Ališauskienė, I. W. Schröder (Eds.), *Religious Diversity in Post-Soviet Society: Ethnographies of Catholic Hegemony and the New Pluralism in Lithuania*, p. 38–55. Farnham & Burlington: Ashgate.
- Stroup, D. R. (2017). Boundaries of belief: religious practices and the construction of ethnic identity in Hui Muslim communities. *Ethnic and Racial Studies*, 40 (6), p. 988–1006.

- Subačius, P. (2016). *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai, 1988–2013: krikščionys Lietuvos visuomenėje po Atgimimo*, t. 1. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija.
- Swain, A. (2005). *Education as Social Action: Knowledge, Identity, and Power*. Palgrave Mackmillan.
- Šaknys, Ž., Lapinskaitė, D. (2008). Lietuvos karaimai: etnis ir konfesinis tapatumas XX a. antroje pusėje ir XXI a. pradžioje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 8 (17), p. 73–96.
- Šliavaitė, K. (2015). Mokyklos valstybine arba mažumos mokomąja kalba pasirinkimo strategijos Pietryčių Lietuvoje: tarp etniškumo išlaikymo ir socialinio mobilumo galimybių? *Filosofija. Sociologija*, 26 (2), p. 135–145.
- Šliavaitė, K. (2016). Etniškumo, kalbos ir socialinio mobilumo sąveika mokyklų skirtingomis mokymo kalbomis bendruomenių narių požiūriu. In: M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, I. Šutinienė, *Etniškumas ir identitetai pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai, kontekstai*, p. 107–124. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Šliavaitė, K. (2018). Kalba, istorija ir konstruojamas jungtys su Lietuva: socialinio teisingumo sampratos mokyklose rusų mokomąja kalba. In: M. Frėjutė-Rakauskienė, N. Klumbytė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė. *Socialinis ir istorinis teisingumas daugiaetninėje Lietuvos visuomenėje: sampratos, patirtys, kontekstai*, p. 141–187. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Šliavaitė, K. (2019). Kalba, tautinis tapatumas ir lygios galimybės švietime: mokyklų lietuvių, lenkų ir rusų mokomosiomis kalbomis bendruomenių požiūriai. *Kultūra ir visuomenė*, 10 (2), p. 31–58.
- Šliavaitė, K. (2020). Memory, identity and schooling: diverging and overlapping narratives about the Second World War and its outcomes at the schools with Russian as the language of instruction in Lithuania. *Journal of Baltic Studies*, 52 (3), p. 437–454.
- Šliavaitė, K. (2021). Kalba, religija ir etniškumas mokyklose lenkų ir rusų mokomosiomis kalbomis Lietuvoje: įvairovės (ne)atpažinimo praktikos. *Filosofija. Sociologija*, 32 (2), p. 133–140.
- Šutinienė, I. (2016). Istorinė atmintis ir etninių grupių identitetas. In: M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, I. Šutinienė. *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*, p. 78–104. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Švarplys, A. (2014). Piliečiai ar svetimšaliai? Lietuvos lenkai nacionaliniame viešajame diskurse 2011 metais. *Darbai ir dienos*, 61, p. 37–50.
- Taylor, C. (1992). The Politics of Recognition. In: A. Gutmann (Ed.), *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, p. 25–73. Princeton: Princeton University Press.

- Taljūnaitė, M. (2014). Tautinio ir pilietinio identiteto daryba ir raiška: Klaipėdos naujosios kartos rusakalbių atvejo studija. *Etniškumo studijos*, 2, p. 109–124.
- Tamošaitis, M. (2014). Lietuvos vokiečių ir lietuvių santykiai Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje 1918–1940 m. *Soter*, 49 (77), p. 63–86.
- Tamošiūnas, T. (2000). *Edukacinis kryptingumas įvairiautėje aplinkoje*. Vilnius: UAB Biznio mašinų komp. sp.
- Uibu, M. (2016). *Religiosity as cultural toolbox: a study of Estonian new spirituality*. University of Tartu Press.
- Vaišnys, A., Kasčiūnas, L., Jastramskis, M., Keršanskas, V., Buinauskas, D., Kojala, L., Klimanskis, S., Garbačiauskaitė-Budrienė, M., Legatas, Š. (2017). *Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos*. Vilnius: Rytų Europos studijų centras.
- Vardys, S. V. (1987). The Role of the Churches in the Maintenance of Regional and National Identity in the Baltic Republics. *Journal of Baltic Studies*, 18 (3), p. 287–300.
- Vihalemm, T., Jakobson, V. (2011). Representations of the Past in the Russian-language Press: „Own“ or Diaspora Memory? *Nationalities Papers*, 39 (5), p. 705–731.
- Vyšniauskas, V. (2020). Aš – miesjcovs, o Jūs – pryzijiezny: identiteto ribos brėžimas Šalčininkų rajone. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1 (46), p. 29–47.
- Wimmer, A. (2008). The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory. *AJS*, Vol. 113 (4), p. 970–1022.
- Wimmer, A. (2013). *Ethnic Boundary Making: Institutions, Power, Networks*. Oxford University Press.
- Žalimienė, L., Lazutka, R., Skučienė, D., Aidukaitė, J., Kazakevičiūtė, J., Navickė, J., Ivaškaitė-Tamošiūnė, V. (2011). *Socialinis teisingumas švietime: teorinė samprata ir praktinis vertinimas*. Mokslo studija. Švietimo ir mokslo ministerija. Lietuvos socialinių tyrimų centras. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
- Žiliukaitė, R. (2006). Ką renkamės – laisvę telktis ar likti nuošalyje? In: R. Žiliukaitė; A. Ramonaitė, L. Nevinskaitė, I. Vinogradnaitė, *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*, p. 20–42. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas: Versus aureus.
- Баронас, Д. (2004). Древнейшие следы пребывания русских в Вильнюсе. *Slavistica Vilnensis*, 53(2), с. 161–166.
- Лавринец, П. (2013) Возвращение русской культуры из забвения. In: G. Potašenko (red.). *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, p. 351–386. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- Лаукайтис, Р. (2018). «Этническая черта» православия в Литве в XIX–XX вв. In: И. Пярт (отв. ред.), *Православие в Прибалтике: религия, политика, образование 1840-е – 1930-е гг.*, с. 181–203. Тарту.
- Матулионис, А., Фреюте-Ракаускене, М., Шлявайте, К. (2013). Между локальной и европейской идентичностью: анализ этнических групп (русские, поляки, белорусы) в Литве. *Вестник Социальных Наук*, 1 (16), с. 18–42.
- Марцинкявичюс, А. (2007). Некоторые аспекты социальной ситуации русского меньшинства в Литовской Республике (1918–1940). *Etniškumo studijos*, 2, р. 212–242.
- Морозова, Н. (2011). Староверы Литвы: места компактного проживания в прошлом и настоящем. In: Грусман М. и др. (ред.), *Историко-культурный ландшафт Северо-Запада: Четвертые Шёгреновские чтения*, с. 248–259. Санкт-Петербург.
- Новинский, В. (протоиерей) (2005). *Очерк истории православия в Литве*. Вильнюс: Изд. Православное братство Литвы, 2005.
- Поташенко, Г. (2007). Традиция исследований старообрядцев Литвы: от демографии к истории конфессии и социолингвистике. *Etniškumo studijos*, 2, р. 194–211.
- Синочкина, Б. (2007). Русская пресса постсоветской Литвы: динамика изменений. *Etniškumo studijos*, 2, р. 118–150.
- Скрипов, В. (2019). Свобода слова в 90-х и литовские СМИ на русском - попытка диагноза. Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/ru/news/live/video-svoboda-slova-v-90-h-i-litovskie-smi-na-russkom-popytka-diagnoza.d?id=82395233> [žiūrėta 2022 01 15].
- Фомин, А. 2012. Православная Литва – историческая реальность. *Вестник*, № 2 (2), с. 36–46.

Etniškumo ir religijos sąveika kintančiuose istoriniuose ir socialiniuose kontekstuose: Lietuvos lenkai ir rusai

Monika Frėjutė-Rakauskienė,
Andrius Marcinkevičius,
Kristina Šliavaitė

Vilnius: Lietuvos socialinių mokslų centras,
Sociologijos institutas, 2022, 260 psl.

ISBN 978-609-96239-8-6 (spausdintinis)

ISBN 978-609-96239-9-3 (internete)

Monografijos autoriai analizuoja, kaip skirtinguose kontekstuose (institucijose, bendruomenėse, žiniasklaidoje) religija etninių mažumų grupių yra pasitelkiama konstruojant etninę tapatybę šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje. Atskiruose skyriuose nagrinėjama, kaip atsispindi etniškumo ir religijos sąsajos bei kaip formuojamos etninės ir religinės tapatybės Lietuvos spaudoje lenkų ir rusų kalba, mokyklų lenkų bei rusų mokomąja kalba bendruomenėse, lenkus ir rusus jungiančių religinių organizacijų veikloje. Pagrindiniai duomenys surinkti 2019–2021 m. vykdant kokybinį sociologinį tyrimą Vilniuje, Kaune, Visagine, Šalčininkuose, Švenčionyse bei Švenčionių rajone ir analizuojant 1990–1992 ir 2018–2020 m. Lietuvos žiniasklaidos priemonių rusų ir lenkų kalba turinį.

Leidėjas Lietuvos socialinių mokslų centras,
Sociologijos institutas

A. Goštauto g. 9, LT-01108, Vilnius

Spausdino UAB „BALTO print“
Utenos g. 41B, LT-08217 Vilnius

Tiražas 80 egz. (spausdintinis)

